

ПРАКТИКУМ

з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах:

модульний курс

**Посібник для студентів
педагогічних університетів та інститутів**

за редакцією М.І.Пентилук

Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України

**Київ
2011
«Ленвіт»**

УДК 81.161.2(075)
П69
ББК 81.411.1-922

Колектив авторів

М. І.Пентиліук
З. П. Бакум
О. М. Горошкіна
С. О. Караман
О. В. Караман
А. В. Нікітіна
І. В.Гайдаєнко
Т. Г.Окуневич

Рецензенти: доктор філологічних наук, професор *К. Г. Городенська*
доктор педагогічних наук, професор *Г. О. Михайловська*
доктор педагогічних наук, професор *О. М. Пехота*

**Практикум з методики навчання української мови в загально-
П69 освітніх закладах: модульний курс :** Посібник для студентів пед.
університетів та інститутів / Кол. авторів за ред. М. І. Пентиліук.
– К.: Ленвіт, 2011. – 366 с.

ISBN 978-966-8995-56-9

Практикум з методики навчання української мови доповнює підручник, відповідає чинній програмі (Київ: Ленвіт, 2010) і цілком забезпечує практично-лабораторні заняття. Оригінальність і новизна змісту і структури посібника допоможе студентам самостійно опанувати курс методики навчання української мови в середніх закладах освіти.

Розрахований на студентів-філологів, учителів-словесників та викладачів ВНЗ.

ББК 81.411.1-922
УДК 81.161.2(075)

ISBN 978-966-8995-56-9

© Пентиліук М. І., Бакум З.П., Горошкіна О.М.,
Караман С. О., Караман О. В., Нікітіна А.В.,
Гайдаєнко І.В., Окуневич Т.Г., 2011

Зміст

Передмова	5
Організація навчального процесу з методики навчання української мови	7
Змістовий модуль 1	
Загальні питання методики навчання української мови в середній школі	26
Тема 1. Методика української мови як наука і навчальна дисципліна	26
Тема 2. Українська мова як навчальна дисципліна в закладах освіти. Аналіз чинних програм і підручників	35
Тема 3. Психологічні й дидактичні основи навчання української мови	52
Тема 4. Методи, прийоми і засоби навчання української мови	64
Тема 5. Типи уроків української мови, їх структура і методика проведення	80
Змістовий модуль 2	
Методика вивчення основних розділів курсу української мови	104
Тема 1. Методика навчання фонетики й орфоєпії	104
Тема 2. Методика навчання лексики і фразеології	119
Тема 3. Методика вивчення будови слова і словотвору	133
Тема 4. Методика вивчення частин мови	143
Тема 5. Методика вивчення синтаксису	157
Тема 6. Методика формування орфографічної грамотності учнів	175
Тема 7. Методика формування пунктуаційної грамотності учнів	187
Змістовий модуль 3	
Методика мовленнєвого розвитку учнів	198
Тема 1. Наукові основи мовленнєвої діяльності учнів	198
Тема 2. Навчання рецептивних і продуктивних видів мовленнєвої діяльності	209
Тема 3. Методика творчих робіт	237
Змістовий модуль 4	
Стилістика, культура мовлення та риторика	250
Тема 1. Методика опрацювання стилів, формування стилістичних умінь та культури мовлення	250
Тема 2. Методика роботи з риторики	270

Змістовий модуль 5	
Методика формування мовної особистості в процесі реалізації стандартизованої мовної освіти	288
Тема 1. Спецкурси та факультативні заняття з української мови	288
Тема 2. Методика вивчення загальних відомостей про мову	294
Тема 3. Особливості навчання української мови в старших класах різних типів шкіл	305
Змістовий модуль 6	
Позакласна робота з української мови	314
Змістовий модуль 7	
Методична робота вчителя-словесника	323
Навчальна й педагогічна практика, стажування магістрантів	329

Передмова

Дорогі друзі!

Пропонований посібник з методики навчання української мови – практичний додаток до чинного підручника. Він забезпечить вам методичну підготовку, допоможе чітко уявити особистість сучасного вчителя-словесника, усвідомити завдання методики навчання української мови як науки і практичної дисципліни, осмислити методичні явища й оволодіти технологією викладання української (державної) мови в різних типах навчальних закладів.

Сучасний учитель-професіонал – мудрий, далекоглядний наставник на життєвій ниві, невтомний самовідданий трудівник, патріот України, перейнятий найгуманнішими ідеалами людства. Стати таким учителем важко, треба докласти чимало зусиль.

Наш час висуває перед учителем якісно нові, високі вимоги як до особистості, так і професійної підготовки. Сучасний учитель – педагог нової формації. Це висококультурна людина, глибоко і широко ерудована, з нахилами й навичками наукового дослідництва, це справжній майстер своєї справи.

Учитель-словесник, крім усього іншого, повинен досконало володіти таким чудовим інструментом, як українська мова, й активно впливати ним на формування особистості учня, розвиваючи його комунікативні здібності й моральні якості.

Наскільки ви станете професіоналом, залежить від вашої цілеспрямованості й наполегливості, бажання засвоїти основи методики навчання рідної мови й розвивати свої фахові уміння і навички, самоудосконалюватися.

Опрацювання курсу методики навчання української мови допоможе вам оволодіти основними знаннями і вміннями, необхідними вчителю-словесникові.

Система організації навчального процесу включає: лекції, практичні (семінарські) та лабораторні заняття, самостійне опрацювання окремих тем, ознайомлення з досвідом роботи вчителів-словесників, консультації, колоквиуми, заліки та іспити.

Ви також будете готувати реферати, курсову та бакалаврську роботу, виконувати програму з педагогічної практики, складати державний іспит або захищати дипломну роботу. Під час навчання в магістратурі ви будете готувати й захищати магістерську роботу.

Запам'ятайте!

Ваша професійно-методична підготовка складається з двох компонентів:

- теоретичної підготовки, яку ви одержуєте на лекціях, спецсемінарах, спецкурсах, закріплюєте під час написання рефератів, курсових, дипломних, магістерських робіт;
- практичної підготовки, що реалізується на семінарських, практичних і лабораторних заняттях та під час педпрактики в школі.

Ваша теоретична і методична підготовка має на меті:

- забезпечити вас фундаментальними науково-методичними знаннями з української лінгводидактики, осмислити й освоїти навчально-виховний процес мовної освіти в середній школі;
- навчити свідомо створювати власний досвід викладання української мови в освітніх закладах різних форм і типів;
- формувати вміння виявляти й використовувати кращі надбання педагогічного досвіду;
- бути готовим до роботи в умовах реформування освіти в Україні.

Бажаємо успіху!

Організація навчального процесу з методики навчання української мови

Найважливішим завданням освіти в Україні на сучасному етапі є залучення молоді до національної культури на основі рідної мови. Перегляд загальнокультурних і соціолінгвістичних підходів до вивчення української мови як державної зумовлює посилення уваги до фахової підготовки майбутніх учителів-словесників.

Загальновідомою є думка, що основи професійної майстерності майбутнього вчителя формуються під час вивчення всіх дисциплін у вищому закладі освіти. Проте провідна роль у системі підготовки вчителя української мови належить лінгводидактиці.

Кожний студент має оволодіти цілим арсеналом методів і прийомів успішного навчання рідної мови не тільки в школі, а й у гімназії, ліцеї, коледжі, уміннями й навичками їх творчо застосовувати.

З огляду на це в процесі практичного вивчення методики рідної мови необхідно збагнути, у чому специфіка роботи над мовою в школі, гімназії, ліцеї.

У систему методичної підготовки майбутнього вчителя-словесника входять лекції з методики навчання мови, практичні й лабораторні заняття, спецкурси, спецсемінари, курсові, дипломні, магістерські роботи, педагогічна практика та ін.

Окрім загальних питань методики навчання української мови в середній загальноосвітній школі (методика української мови як наука і як навчальна дисципліна; завдання, зміст, принципи, методи, прийоми навчання мови; типологія уроків), а також методики вивчення основних розділів курсу української мови (фонетики, орфоепії, графіки, лексикології, фразеології, будови слова і словотвору, граматики, орфографії, пунктуації, розвитку комунікативних умінь учнів, стилістики й риторики (вивчення загальних відомостей про мову, удосконалення мовних умінь і навичок та культури мовлення учнів), у лекційному курсі студенти ознайомляться з найважливішими проблемами методичної науки (форми мовленнєвої діяльності, індивідуалізація і диференціація навчання мови, проблемне та інтегроване навчання, блокове компонування програмового матеріалу з мови, комп'ютеризоване навчання мови, різноманітні типи уроків та форми проведення занять: аспектні уроки, уроки з розвитку комунікативних умінь і навичок, нестандартні уроки, факультативні заняття, спеціальні лінгвістичні курси тощо).

Крім того, у лекціях висвітлюються вузлові питання, пов'язані з вивченням української мови в національних школах, гімназіях, ліцеях, коледжах: зміст і принципи побудови навчання мови, системний підхід до організації навчання, основні аспекти розвитку мовлення учнів, особливості роботи над текстом тощо.

Належна увага приділяється аналізу чинних програм, підручників, психологічних основ і загальнодидактичних принципів навчання мови. Загальнодидактичні та методичні принципи розкриваються в їх конкретному застосуванні до вивчення української мови як до рідної і державної.

Опрацьовуючи розділи, присвячені методиці навчання шкільного курсу, студент повинен усвідомити значення кожного розділу в конкретному навчальному закладі, визначити його місце і завдання, а потім ознайомитися з методами та прийомами теоретичного й теоретико-практичного вивчення кожного розділу й підрозділу, кожної теми. Важливо, щоб майбутні вчителі навчилися методично доцільно застосовувати їх у практичній роботі.

Завдання курсу:

- підготувати майбутніх учителів української мови до педагогічної діяльності в умовах стандартизованої мовної освіти в Україні й профільного навчання в 11-річній школі;
- забезпечити засвоєння студентами системи теоретичних знань і професійних умінь, що допоможуть їм формувати в учнів комунікативну компетенцію, виховувати свідомих громадян України;
- учити студентів співвідносити теоретичні знання з практичними потребами сучасної школи, втілювати нові методичні ідеї у практику вивчення предмета;
- розвивати в студентів пізнавальні інтереси, прагнення до вдосконалення своєї професійної підготовки, уміння працювати з навчально-методичною літературою;
- формувати в майбутніх учителів-словесників дослідницькі навички, розвивати уміння, проводити самостійні наукові пошуки й експериментальні дослідження.

Лекційний курс складається з таких основних розділів:

- загальні питання методики навчання української (як рідної й державної) мови в середній школі (методика навчання мови як наука і навчальна дисципліна; завдання, зміст, принципи, методи, прийоми навчання мови); типологія уроків та ін.;
- методика вивчення основних розділів шкільного курсу української мови (методика фонетики й орфоєпії, лексики, фразеології, будови слова і словотвору, граматики, орфографії, пунктуації, мовленнєвого розвитку учнів, стилістики, вивчення загальних відомостей про мову, удосконалення мовних умінь і навичок та культури мовлення учнів старших класів в умовах профільного навчання);
- методика позакласної роботи, факультативні заняття з української мови; методична робота вчителя-словесника.

Розділи діляться на сім змістових модулів.

Лекційний курс передбачає висвітлення основних питань методики навчання української мови і є науково-теоретичною базою, що забезпечує усвідомлення й засвоєння конкретних прикладних питань вивчення мови в школі. Одночасно лекції розкривають найважливіші проблеми лінгводидактики і тим самим стимулюватимуть науково-дослідну роботу студента, а відтак і майбутнього спеціаліста.

Розпочинається вивчення курсу з розкриття предмета й завдання методики навчання української мови, її методологічної основи, з'ясування джерел її розвитку і методів наукового дослідження. Далі подається короткий історичний огляд основних етапів розвитку методики. Причому, студентам слід ознайомитися не тільки з методичною спадщиною видатних учених минулого, ідеї яких використовуються нині, але й з найбільш відомими українськими методистами та їх працями, учителями, які творчо працюють, своїм досвідом збагачуючи методику, а також усвідомити значення часописів “Дивослово”, “Українська мова і література в школі”, “Рідна школа”, “Іноземні мови”, “Шлях освіти” та ін. як порадників у повсякденній роботі вчителя. Особлива увага приділяється новим аспектам, закономірностям навчання мови, методам і засобам, що активно використовуються в сучасній школі.

Ознайомлення з програмами і підручниками з української мови допоможе з'ясувати, який обсяг знань і навичок мають набути учні в початкових, середніх і старших класах, зрозуміти необхідність забезпечення наступності й перспективності в навчанні, одержати відомості про принципи побудови програм і підручників. Особливу увагу слід звернути на структуру і зміст чинних програм з української мови, що передбачають когнітивно-комунікативний, структурно-стилістичний, компетентнісний та інші підходи до навчання.

Велику увагу слід звернути на вивчення психологічних і дидактичних основ навчання мови. Розглядаючи психологічні основи навчання мови, необхідно докладно ознайомитися із психолінгвістичними дослідженнями, психологічними передумовами успішного засвоєння мовного матеріалу, зокрема з науковими основами мовленнєвої діяльності та її компонентами (говоріння, аудіювання, читання і письмо). Загальнодидактичні й методичні принципи розкриваються в їх конкретному застосуванні до вивчення української мови.

Теоретичне і практичне вивчення теми “Типи уроків з української мови” покликане готувати студентів до правильного усвідомлення виховних і навчальних завдань кожного уроку, ознайомить з вимогами до нього, дати знання про типи уроків залежно від закономірностей вивчення предмета, їх орієнтовну структуру, концентруючи особливу увагу на таких уроках, як урок вивчення нового матеріалу, урок узагальнення і систематизації вивченого, урок розвитку комунікативних умінь і навичок, урок повторення, нестандартні уроки. Особливої уваги потребує проблема технології уроку, зокрема уроки-блоки, текстова основа уроків тощо.

Опрацьовуючи розділи, присвячені методиці вивчення фонетики, морфеміки, словотвору, граматики, орфографії і пунктуації, що становить мовну змістову лінію шкільної програми, слід осмислити значення кожного розділу, визначити його місце і завдання в шкільному курсі. Необхідно ознайомитися з методами та прийомами теоретичного й теоретично-практичного вивчення кожного розділу, підрозділу, кожної теми і навчитися свідомо й обґрунтовано користуватися ними.

Великої уваги потребує методика вивчення лексики, стилістики, основ риторики й мовленнєвого розвитку. Робота має йти в двох аспектах: спочатку слід оволодіти методикою ознайомлення учнів з теоретичними основами лексикології, культури мовлення, стилістики й набути вмінь проводити систему тренувальних вправ з лексики, стилістики й розвитку мовлення у зв'язку з вивченням граматики, орфографії й пунктуації.

Розглядаючи прийоми з розвитку мовлення, основну увагу слід зосередити на роботі з текстом монологічної й діалогічної структури, ознайомленні з методикою різних видів переказів і творів. Проведення значної кількості творчих робіт створить умови й можливості для оволодіння культурою усного мовлення і забезпечить реалізацію комунікативної змістової лінії програми.

Під час опрацювання розділу “Розвиток мовленнєвих умінь учнів” основну увагу треба зосередити на понятті мовленнєвої діяльності, аналізі тексту, особливостях усного й писемного мовлення, їх взаємозв'язку й специфіці, найбільш типових помилках, що їх припускаються учні, та шляхах удосконалення навичок зв'язного усного й писемного мовлення, зокрема на проведенні різних видів переказу і під час написання творів з поступовим наростанням рівня самостійності. Особлива увага звертається на тематику та мовностилістичне оформлення творчих робіт. Таким чином, студенти одержують методичну підготовку до роботи над мовленнєвою та соціокультурною змістовими лініями шкільної програми.

Вивчення основних питань методики української мови в лекційному курсі вимагає також ґрунтовного аналізу типових труднощів, з якими може зіткнутися молодий учитель, широкого використання матеріалів з досвіду кращих учителів-словесників, застосування різних видів наочних і технічних засобів.

Оскільки навчальним планом не передбачено семінарських занять з методики української мови, то на практичних заняттях розглядаються окремі теоретичні питання – матеріал, що не знайшов свого достатнього висвітлення в лекційному курсі, складні для засвоєння теми, які вимагають контролю з боку викладача або виділені для самостійного опрацювання. Частина матеріалу потребує індивідуальної роботи з науково-методичною літературою й контролюватиметься відповідно до вимог модульно-кредитної системи у ВНЗ.

На практичних заняттях студенти ознайомлюються з основною методичною літературою – посібниками з окремих розділів програми, проблемами, що висвітлюються на сторінках методичних часописів. З актуальних проблем лінгводидактики студенти можуть готувати реферати і виступати з повідомленнями. Це стосується насамперед тем, що виносяться на самостійне опрацювання, а потім обговорюються у формі колоквиумів, конференцій, дискусій тощо.

Лабораторні заняття передбачають участь студентів у педагогічному процесі. Мета цих занять – ознайомлення з різними видами діяльності вчителя-словесника. У ході лабораторних занять здійснюється спостереження за навчальним процесом, аналізуються відвідані уроки і позакласна робота з мови. Студенти знайомляться з плануванням, складають плани-конспекти різних типів уроків, розробляють системи тренувальних завдань і вправ, визначають їх ефективність для формування комунікативних умінь і навичок, готують дидактичний матеріал відповідного виховного спрямування тощо. Частина лабораторних занять підготовчого характеру проводиться в аудиторії, решта – безпосередньо в школі.

Під час педагогічної практики студенти вчать проводити уроки різних типів, позакласні заходи, перевіряти письмові роботи учнів, оцінювати їх, обліковувати і класифікувати помилки, працювати над їх попередженням і виправленням.

З основним курсом методики щільно пов'язані спецкурси і спецсемінари, що поглиблюють окремі складні розділи курсу, зокрема такі, як “Методика роботи з мовленнєвого розвитку учнів”, “Використання наочності й ТЗН на уроках мови”, “Особливості навчання української мови у національних школах (у школах з російською мовою викладання)”, “Наукові основи комунікативного підходу до навчання мови”, “Педагогічні інновації в навчанні мови” та ін.

Написання курсових робіт з методики має привчити студентів до глибшого самостійного вивчення певної методичної теми, проведення експериментальної роботи. Бажано, щоб поставлені в курсовій роботі завдання розв'язувалися на матеріалах шкільної практики з використанням доступних для студентів методів дослідження – методичних спостережень, вивчення досвіду роботи вчителя, лабораторних експериментів.

Проведення практичних занять має на меті формування основних професійних умінь, що визначаються специфікою навчальної дисципліни. Це насамперед уміння визначати основні завдання на кожному етапі вивчення шкільного курсу мови, виходячи з основних завдань як предмета, так і навчально-виховного процесу; уміння оптимально використовувати можливості рідної мови для освітніх, виховних і розвивальних цілей, ураховуючи при цьому вікові особливості засвоєння мови учнями різних класів.

Для майбутнього вчителя важливі такі вміння:

- осмислити основні концептуальні засади мовної освіти в Україні, ідеї Державного стандарту, закладені в змісті та структурі чинних програм з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів;
- проводити методичний аналіз матеріалу, що вивчатиметься, а саме: встановлювати наступність і перспективність у його вивченні, співвідношення між теоретичним матеріалом і практичними вміннями, диференціювати матеріал за ступенем складності його засвоєння, виділяти в ньому головне;
- установлювати основні зв'язки між українською мовою і матеріалом з літератури та інших предметів, визначати ступінь їх інтегрованості;
- працювати з підручником, уміло використовувати дидактичні можливості методичного апарату навчальної книги, її рубрикацію, умовні позначення, питання і завдання, ілюстративний матеріал, вправи;
- планувати навчальний матеріал на рік, півроку, з кожної теми, розділу, здійснювати моделювання навчального процесу;
- складати план-конспект уроку: визначати тип уроку, його зміст і структуру, формулювати мету, визначати його цілі й завдання, добирати дидактичний матеріал, створювати систему вправ, прогнозувати пізнавальну діяльність учнів;
- володіти технологією основних методів і прийомів навчання мови, оптимально використовувати засоби навчання, елементи програмування, алгоритмізацію і комп'ютеризацію на уроках мови, виходячи зі специфіки матеріалу, що вивчається, і з конкретного контингенту учнів;
- вести позакласну роботу з предмета, вдало поєднувати її форми з програмовим вивченням мови.

Не менш важливим є вироблення вужчих умінь і навичок: формулювати питання й визначати завдання; вести перевірку знань, умінь і навичок та аргументовано їх оцінювати, користуючись критеріями 12-бальної системи; проводити різні види мовного розбору, диктанти; працювати з текстом; проводити підготовку до переказів і творів, попереджати й виправляти помилки; уміло користуватися прийнятими в школі умовно-графічними позначками; використовувати різні види наочності й технічні засоби навчання (ТЗН).

На курс методики української мови навчальним планом орієнтовно відводиться 216 годин: 108 – аудиторних (з них: 38 – лекцій, 34 – практичних, 36 – лабораторних) і 108 – на самостійну роботу.

Пропонуємо ознайомитися із змістом курсу “Методика навчання української мови” (табл.1).

Орієнтовний розподіл годин з курсу

Таблиця 1.

Розділ, підрозділ	Всього годин	з них			само- стійна робота
		лек- ції	прак- тичні	лабора- торні	
Змістовий модуль I. Загальні питання методики навчання української мови в середній школі	64	10	10	8	36
Тема 1. Методика української мови як наука і навчальна дисципліна	8	2	2	0	4
Тема 2. Українська мова як навчальна дисципліна в загальноосвітніх закладах. Програми і підручники з української мови	12	2	2	2	6
Тема 3. Психологічні й дидактичні основи навчання української мови	10	2	2	0	6
Тема 4. Методи, прийоми і засоби навчання української мови	16	2	2	2	10
Тема 5. Типи уроків з української мови, їх структура і методика проведення	18	2	2	4	10
Змістовий модуль II. Особливості методики вивчення основних розділів шкільного курсу української мови	74	14	12	14	36
Тема 1. Методика навчання фонетики, орфоєпії й графіки	10	2	2	2	4
Тема 2. Методика навчання лексикології і фразеології	14	2	2	2	8
Тема 3. Методика вивчення будови слова і словотвору	10	2	2	2	4
Тема 4. Методика вивчення частин мови	12	2	2	2	6
Тема 5. Методика вивчення синтаксису	10	2	2	2	4
Тема 6. Методика формування орфографічної грамотності учнів	10	2	2	2	4
Тема 8. Методика формування пунктуаційної грамотності учнів	8	2	0	2	4
Змістовий модуль III. Методика мовленнєвого розвитку учнів	30	6	6	6	12
Тема 1. Наукові основи мовленнєвої діяльності учнів	6	2	2	0	2
Тема 2. Навчання рецептивних і продуктивних видів мовленнєвої діяльності	16	2	4	4	6
Тема 3. Методика творчих робіт	8	0	2	2	4
Змістовий модуль IV. Методика роботи зі стилістики, культури мовлення та риторики	22	4	4	2	12
Тема 1. Робота зі стилістики й культури мовлення	14	2	4	2	6
Тема 2. Методика роботи з риторики	8	2	2	0	4
Змістовий модуль V. Методика формування мовної особистості в умовах стандарту мовної освіти	16	4	2	2	8
Тема 1. Спецкурси і факультативи в системі профільного навчання	4	2	0	0	2
Тема 2. Методика вивчення загальних відомостей про мову	4	0	2	0	2
Тема 3. Особливості навчання української мови в старших класах різних типів шкіл	8	2	0	2	4
Змістовий модуль VI. Позакласна робота з української мови	6	2	0	2	2
Змістовий модуль VII. Методична робота вчителя-словесника	4	0	0	2	2
	216	38	34	36	108

Як готуватися до лекції та сприймати її

Основою засвоєння методики навчання української мови є лекція. Вона акумулює наукові засади теорії й практики викладання курсу, готує ґрунт для формування професійних умінь і навичок.

Студентам необхідно усвідомити, що кожна лекція містить професійно значущий матеріал, і навчитися одержувати максимальну користь від неї. Для засвоєння лекційного матеріалу слід дотримуватися певної послідовності:

- перед лекцією звернутися до програми з методики навчання української мови і визначити, що нового дає кожна наступна лекція і як вона впливає на засвоєння навчальної дисципліни;
- писати конспект лекції або давати коротку анотацію прослуханого;
- записати основні пункти плану та рекомендовану літературу;
- у ході лекції уважно конспектувати її текст;
- проаналізувати рекомендовані джерела основної та додаткової літератури;
- ознайомитися з відповідним розділом підручника і зіставити його з конспектом лекції;
- перед кожною наступною лекцією відновити в пам'яті зміст попередньої й установити логічно-сміслові зв'язки між висвітлюваними викладачем питаннями.

Як конспектувати лекцію

Запам'ятайте, що почуте в аудиторії швидше відкладається в пам'яті, ніж прочитане в підручнику. Конспектуючи лекцію, намагайтеся осмислити основне, а потім його записати.

У процесі конспектування дотримуватися таких порад:

- не намагатися записати почуте слово в слово;
- пам'ятати, що слухання (аудіювання) включає такі три етапи: сприймання, розуміння, запам'ятовування;
- у верхній частині аркуша чітко записати тему і план лекції, нижче — рекомендовану літературу;
- на аркуші паперу залишити поля, на яких нотувати свої коментарі, запитання тощо;
- особливу увагу звернути на фіксацію основних положень, визначень, наукових дефініцій;
- окремі частини лекції оформляти у вигляді коротких анотацій;
- виробляти свою систему скорочень слів та словосполучень і користуватися ними в процесі конспектування;
- особливу увагу звернути на точність запису таблиць, схем тощо.

Окремі теми курсу виносяться на самостійне опрацювання. Рекомендуємо такий порядок самостійного їх вивчення:

- ознайомлення з планом лекції;
- осмислення її теми (зв'язок з раніше засвоєним матеріалом);
- ознайомлення з відповідним розділом підручника(ів);
- ознайомлення з додатковою літературою;
- реферування матеріалу з підручника та інших джерел;
- самоконтроль.

Якщо щось не зрозуміло під час лекції чи в процесі самостійного опрацювання матеріалу, то можна:

- запитати у викладача;
- піти на консультацію;
- пошукати відповідь у підручнику(ах);
- прослухати чи прочитати текст лекції (якщо він записаний на магнітну плівку чи надрукований).

Як готуватися до практичного (лабораторного) заняття

Кожне практичне (лабораторне) заняття спрямоване на формування професійних умінь і навичок, якими повинен володіти учитель-словесник. У підготовці до цих занять варто скористатися такими порадами:

- ознайомитися з планом заняття, усвідомлюючи суть кожного питання;
- перечитати текст лекції(ій);
- опрацювати відповідний розділ підручника;
- дібрати рекомендовану літературу й опрацювати її, конспектуючи окремі джерела чи роблячи короткі записи;
- виконати завдання, передбачені планом практичного (лабораторного) заняття;
- підготувати відповіді на контрольні питання.

На деяких практичних заняттях застосовуються інтерактивні методи (розігрування ролей учителя й учнів, імітація окремих фрагментів уроку, застосування методів і прийомів навчання тощо). Лабораторні заняття в основному присвячені спостереженню й аналізу уроків учителів та проведення пробних уроків різних типів.

Підготовці до таких занять передуює детальна консультація викладача.

Рекомендації до написання реферату

Засвоєння методики навчання української мови потребує ознайомлення з обширною науковою літературою і підготовки рефератів з тієї чи іншої теми курсу.

Нагадаємо, що реферат – короткий виклад у письмовій формі чи виголошений усно основний зміст опрацьованої студентом літератури з певної проблеми. Як правило, реферат готується з певної теми і в ньому узагальнюється декілька публікацій, присвячених цій темі (підручників, посібників, монографій, статей). У рефераті необхідно висловити своє ставлення до аналізованої проблеми, інакше ж він перетвориться у звичайний конспект.

Поради щодо написання реферату

1. Уважно почитати основну рекомендовану літературу.
2. Дібрати в бібліотеці (в систематичному алфавітному чи предметному каталозі) додаткову літературу й опрацювати її.
3. Під час читання робити відповідні записи. Це може бути конспект, короткі записи, окремі цитати тощо.
4. Після опрацювання літератури приступити до написання реферату.

Спочатку скласти план (простий чи складний). Так, реферат з теми “Методи навчання української мови в середній школі” може мати простий або складний план.

Приклад простого плану (фрагмент):

Вступ

1. Система методів навчання
2. Методи теоретичного вивчення мови...

Висновки

Список використаної літератури

Приклад складного плану (фрагмент)

Вступ

- I. Система методів навчання
 - 1.1. Сучасні класифікації методів навчання
 - 1.2. Функції методів навчання української мови
 - 1.3. Методи і прийоми навчання
- II. Методи теоретичного вивчення мови
 - 2.1. Метод зв'язного викладу матеріалу
 - 2.2. Бесіда та її різновиди
 - 2.3. Робота з підручником...

Висновки

Список використаної літератури

У вступі треба визначити предмет реферату й основні завдання, назвати прізвища вчених, які досліджували цю проблему.

В основній частині з'ясується суть питання, наводяться різні погляди вчених, висловлюється і своє розуміння проблеми. Не забувати робити посилення на авторів і цитувати окремі положення.

У висновку формулюється своя остаточна точка зору, що склалася на основі опрацьованої літератури з даної проблеми.

Для оформлення списку літератури слід дотримуватися правил бібліографічного опису.

Основну увагу необхідно звернути на характер викладення матеріалу. При цьому згадуються особливості наукового стилю, якому властиві такі риси: логічність і послідовність, взаємозв'язок між частинами тексту, точність формулювань і визначень, системність у класифікації наукових понять, об'єктів дослідження.

Основні положення реферату виділяються, сторінки нумеруються.

Обов'язково правильно оформити титульну сторінку.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНСТИТУТ ФІЛОЛОГІЇ ТА ЖУРНАЛІСТИКИ

Кафедра українського мовознавства

**МЕТОДИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ**

Реферат

Виконавець: студентка 311 групи
денної форми навчання
ПМСО "Українська мова та література"
П.І.

Перевірив: доцент П.І. по Б.

Херсон
2011

Рекомендації до написання контрольних робіт

У процесі викладання курсу методики навчання української мови студенти виконують контрольні роботи, особливо ті, хто навчається заочно або в екстернатурі. Тематика контрольних робіт охоплює найважливіші розділи курсу. Вона розрахована на повторення основних питань програми, систематизацію їх, перевірку навичок правильної, найбільш ефективної організації навчально-виховного процесу на уроках української мови та в позакласній роботі.

При виконанні будь-якої з рекомендованих тем необхідно оволодіти теорією обраного питання, виявити знання основної та додаткової літератури, умінь її аналізувати і висловлювати власні міркування з означеної проблеми. Крім цього, у ході виконання контрольної роботи треба продемонструвати вміння застосовувати набуті знання на практиці.

Тема, дидактичний матеріал (з граматики, лексикології, фонетики, стилістики, мовленнєвого розвитку учнів тощо) обирається довільно. Проте обсяг навчального матеріалу неодмінно треба погоджувати з чинними шкільними програмами.

Контрольна робота з методики може складатися з двох частин – теоретичної і практичної.

Перша частина присвячена аналізу певного теоретичного питання і має реферативний характер або включає тестові завдання. У другій частині роботи пропонуються практичні завдання, що є самостійною методичною розробкою уроку (чи окремих фрагментів) із застосуванням згаданих вище теоретичних положень, міркувань або методичним опрацюванням дидактичного матеріалу, добіркою вправ і завдань, наочності, аналізом уроку, що може слугувати ілюстрацією висловлених вище теоретичних міркувань. Наприкінці роботи подається список опрацьованої літератури в алфавітному порядку.

Орієнтовні теми контрольних робіт

1. Методика формування аудіативних умінь і навичок учнів 5 (6,7) класів.
2. Методи навчання фонетики.
3. Міжпредметні зв'язки на уроках мови.
4. Проблемне навчання на уроках мови та інші.
5. Текстосентричний підхід до уроку української мови.

Якщо реферати або тести передбачають опрацювання літератури з актуальних проблем української лінгводидактики, то контрольні роботи мають практичне спрямування і зорієнтовані на перевірку професійних умінь і навичок. Такі роботи включають 2–3 завдання, пов'язані з практичною діяльністю учителя-словесника. Одне з таких завдань має теоретичний характер, а

інші – практичний. Як приклад, подаємо один з варіантів контрольних робіт, що включає три завдання, для студентів заочної форми навчання:

1. Комунікативна спрямованість уроків української мови.
2. Ділові ігри на уроках мови (підготувати конспект уроку з використанням ділової гри).
3. Роздавальний матеріал з лексикології у 5 класі (зразки).

Якщо викладач ставить за мету перевірити професійні вміння й навички (включаючи і контрольні кваліфікаційні завдання перед іспитом з курсу), то контрольна робота може мати такий зміст:

1. Напишіть конспект уроку з теми “Словосполучення” в 5 класі.
2. Розробіть один із фрагментів уроку української мови:
 - фронтальне опитування;
 - перевірка домашнього завдання;
 - аналіз контрольної роботи.
3. Складіть сценарій тижня української мови.

Як виконувати контрольну роботу

1. Із запропонованої тематики виберіть ту, яка вас найбільше цікавить або з якою ви стикалися в практичній роботі.
2. Обравши тему, опрацюйте рекомендовану чи самостійно дібрану літературу і напишіть невеликий реферат з теоретичного питання.
3. Складіть план-проспект теоретичного викладу основних положень.
4. Продумайте зміст і структуру практичних завдань (тип, структура уроку чи його фрагменту, методи і прийоми навчання, ілюстративний матеріал, наочність, види практичних завдань і вправ, їх послідовність, роздавальний матеріал, ТЗН тощо).
5. Складіть конспект уроку чи його фрагменту за прийнятою формою.
6. У разі написання аналізу уроку (якщо є таке завдання в контрольній роботі) відвідайте кілька уроків і виберіть один з них для детальної рецензії (за прийнятою схемою).

Титульна сторінка контрольної роботи може бути такою, як реферату (без реквізиту “науковий керівник”).

Як готувати курсову роботу

Курсова робота з методики навчання української мови є складним і відповідальним видом навчального завдання, що вимагатиме від вас ґрунтовних знань з предмета, умінь критично оцінити використані джерела, вивчати й узагальнювати досвід роботи вчителів, удосконалювати свою педагогічну практику і здійснювати самостійні наукові дослідження.

Курсова робота – один із видів індивідуальних завдань навчально-дослідницького, творчого характеру, що має на меті не лише поглибити, узагальнити й закріпити знання студентів з навчальної дисципліни, а й виробити вміння самостійно працювати з навчальною і науковою літературою, електронними джерелами; проводити збір та мовознавчий аналіз мовних явищ (а з методики – експеримент), використовуючи сучасні інформаційні засоби й технології. Курсова робота – самостійний вид навчальної діяльності студента. Вона містить елементи науково-дослідницької роботи, складніша за реферат.

Курсові роботи виконуються студентами II та III курсів згідно з навчальними планами з дисциплін, що є базовими для відповідної спеціальності: з сучасної української літературної мови, лінгвостилістики, соціолінгвістики, історії мови та методики навчання української мови.

Основні завдання курсової роботи такі:

- розвиток самостійного наукового мислення;
- добір та опрацювання науково-методичної літератури і відбір необхідного матеріалу;
- творче осмислення досліджуваної проблеми, використання досвіду роботи вчителів і власного досвіду педагогічної практики;
- експериментальна перевірка висунутих наукових передбачень;
- виконання індивідуальної роботи на конкретну тему і виявлення при цьому повної обізнаності з науково-методичною літературою та вмінь самостійно розкрити зміст даної теми.

Тематика курсових робіт своїм змістом не виходить за межі програми з методики навчання української мови й охоплює всі її основні розділи. Зміст курсових робіт передбачає ґрунтовні знання шкільної програми, обізнаність з інноваційними процесами, що відбуваються в сучасній школі, новими технологіями шкільної освіти.

Теми курсових робіт, як і контрольних, пропонуються на вибір відповідно до ваших уподобань.

Вимоги до курсової роботи

1. Курсова робота виконується на одну з тем, запропонованих кафедрою або викладачем кафедри.
2. Написанням курсової роботи керує викладач (науковий керівник).
3. Курсову роботу пишуть усі студенти II та III курсів і починають опрацювання джерел за обраною темою в процесі вивчення теоретичного матеріалу з фахових дисциплін.
4. Робота має носити пошуковий, проблемний характер і сприяти розвитку у студента науково-дослідницьких умінь і здібностей.

5. У ході опрацювання теми студент може доповнювати і дещо міняти основну її проблематику.
6. Опрацьовуючи наукову літературу, слід пам'ятати, що різні автори можуть мати різні погляди на суть проблеми, шляхи її розв'язання.
7. Необхідно ретельно продумати добір ілюстративного матеріалу (конспект, фрагмент уроку, вправи, завдання, досліджуваний мовний матеріал тощо), прагнути, щоб він відповідав сучасному станові розвитку мовознавчої науки, методики навчання української мови за 12-бальною системою оцінювання навчальних досягнень учнів тощо.
8. Курсова робота має бути чітко структурована.
9. Обсяг курсової роботи – 25-30 сторінок машинописного тексту або 35-40 рукописного.
10. Одними з важливих компонентів курсової роботи можуть бути дослідницькі завдання та розробка навчально-методичних матеріалів.

Дослідницькими завданнями вважаються: спостереження й аналіз мовних матеріалів, уроків української мови, опис позитивного досвіду вчителя, проведення зрізів рівня навченості учнів за допомогою тестів, контрольних робіт, аналіз навчального процесу та вправ навчально-методичного комплексу.

Навчально-методичні матеріали, розроблені студентами, повинні засвідчити їх уміння розробляти цікаві прийоми та способи навчання, комплекси вправ, спрямованих на формування мовних навичок та мовленнєвих умінь, добирати необхідний мовний матеріал, виготовляти наочні засоби навчання та впроваджувати їх у навчальний процес.

11. Курсова робота має бути виконана охайно і грамотно в мовному і стилістичному плані.

Структура курсової (бакалаврської, дипломної) роботи традиційна:

Вступ

Основна частина (або розділи роботи)

Висновки

Список використаної літератури

Додатки (у дипломній роботі)

Титульна сторінка курсової (бакалаврської, дипломної) роботи

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНСТИТУТ ФІЛОЛОГІЇ ТА ЖУРНАЛІСТИКИ

Кафедра українського мовознавства

**ШЛЯХИ ЗБАГАЧЕННЯ МОВЛЕННЯ УЧНІВ
ВЛАСНЕ УКРАЇНСЬКОЮ ЛЕКСИКОЮ**

Курсова робота

Виконавець: студентка 311 групи
заочної форми навчання
ПМСО “Українська мова та література”
П.І.

Науковий керівник: доцент *П.І. по Б.*

Херсон
2011

Захист курсової роботи проводиться орієнтовно в такій послідовності:

- Студент у своєму виступі стисло (5-10 хвилин) обґрунтовує актуальність теми; мету, завдання, об’єкт і предмет дослідження, коротко передає зміст роботи: що вдалося встановити, виявити, довести, якими методами це досягнуто, та розкриває висновки, до яких дійшов у результаті дослідження, робить огляд використаної літератури.
- Студент відповідає на запитання, поставлені членами комісії та присутніми на захисті студентами.
- Керівник коротко рецензує роботу, вказуючи на позитивне й недоліки в роботі, та пропонує оцінку.
- У прикінцевому слові студент відповідно реагує на зауваження керівника: погоджується з ними чи захищає свої погляди, твердження, положення і дякує за допомогу в написанні роботи.

- Рішення комісії про оцінку роботи. Результати захисту курсової роботи оцінюються з урахуванням якості виконаної роботи та рівня її захисту.
- На завершення захисту курсових робіт керівник відповідає на запитання, що виникли в студентів у ході захисту робіт, інформує про досягнуті успіхи, звертає увагу на типові недоліки й дає конкретні поради щодо їх ліквідації, вказує шляхи подальшого підвищення наукового рівня самостійності дослідницької роботи.
- Крайні роботи рекомендуються для обговорення на засіданні гуртка, студентській науково-практичній конференції, опублікування в студентських наукових збірниках.

Курсові роботи зберігаються на кафедрах протягом одного року, а потім ліквідуються за актом. Акти зберігаються на кафедрах разом із протоколами захисту курсових робіт п'ять років.

Основні вимоги до підготовки і захисту випускних (бакалаврських, дипломних, магістерських) робіт

Випускні роботи виконуються на завершальному етапі навчання і вимагають від студентів значних інтелектуальних і творчих зусиль, напруження волі й концентрації уваги на головному предметі дослідження. **Основною їх метою** є виявлення підготовленості студентів до науково-дослідницької творчості, що дозволило б оцінити:

- готовність випускників до наступної професійної діяльності; рівень їхніх навичок самостійної роботи з урахуванням сучасних інформаційних технологій;
- ступінь відбиття сучасного стану мовознавчої науки, передових тенденцій психології, дидактики, теорії та методики навчання й виховання;
- уміння застосовувати знання, уміння й навички до наукового дослідження;
- наукову новизну або практичну значущість;
- актуальність тематики та використання передового професійного досвіду;
- результати, отримані дипломниками в процесі педагогічного експерименту;
- узагальнення й аналіз матеріалів літературних джерел: монографій, наукових і методичних журналів, періодичних видань, архівних документів.

Основні завдання випускної роботи:

- розвиток наукового мислення;
- добір та опрацювання наукової літератури й відбір необхідного матеріалу;
- творче осмислення досліджуваної проблеми, використання досвіду роботи вчителів і власного досвіду педагогічної практики;
- експериментальна перевірка висунутих наукових передбачень, аналіз фактологічного матеріалу;
- виконання індивідуальної роботи з конкретної теми й виявлення при цьо-

му повної обізнаності з науковою літературою та умінь самостійно розкрити зміст досліджуваної теми.

Випускна робота – індивідуальне завдання науково-дослідницького, творчого характеру, яке виконує студент на завершальному етапі фахової підготовки, одна з форм виявлення теоретичних і практичних знань; уміння застосовувати їх при розв’язанні конкретних наукових, творчих, соціальних і виробничих завдань та містить елементи наукової новизни в певній галузі знань або напрямі практичної діяльності.

До випускних робіт студентів ставляться такі **вимоги**:

- актуальність проблеми;
- визначення стратегії дослідження, його мети, завдань, об’єкта і предмета дослідження;
- організація й етапи проведення дослідження;
- доступність висновків і рекомендацій для використання їх у практичній діяльності.

Випускна робота виконується на підставі глибокого вивчення літератури зі спеціальності (підручників, навчальних посібників, монографій, періодичної літератури, журналів, у тому числі й іноземною мовою, нормативної, довідкової літератури тощо).

У кожній випускній роботі повинна бути розроблена основна тема відповідно до програми, що схвалена випускаючою кафедрою, включаючи окремі сучасні й перспективні теоретичні та практичні питання.

За прийняті в роботі рішення та правильність усіх даних відповідає студент – автор випускної роботи.

Розробка випускної роботи здійснюється на основі аналізу наукової літератури й зібраного фактичного матеріалу або за конкретними матеріалами навчальних закладів, зібраних за час переддипломної практики студентів денної форми навчання та за місцем основної діяльності студентів заочної форми навчання. Окремі випускні роботи можуть бути виконані за підсумками навчально-дослідницької роботи студента.

Випускні роботи повинні відповідати таким **вимогам**:

1. Ту чи іншу тему може взяти лише один студент.
2. Робота має носити пошуковий, проблемний характер і сприяти розвитку у студента науково-дослідницьких умінь й здібностей.
3. Кожна тема супроводжується коротким викладом проблематики, котру необхідно розкрити в роботі. З основними аспектами роботи науковий керівник знайомить студента на першій консультації.
4. У ході опрацювання теми студент може доповнювати і дещо змінювати основні її напрями й розширювати, уточнювати досліджувану проблему.
5. Опрацьовуючи наукову літературу (особливо статті з проблеми дослідження), слід зважати, що різні автори можуть висловлювати неоднакові погляди на суть проблеми, шляхи її розв’язання.

6. Під час написання роботи необхідно ретельно обдумувати ілюстративний матеріал, прагнути, щоб він відображав сучасний стан досліджуваної проблеми.

Випускна робота повинна містити такі структурні частини:

- титульний аркуш,
- зміст,
- перелік умовних позначень (за необхідністю),
- вступ,
- основну частину,
- висновки,
- список використаних джерел,
- додатки (за необхідністю).

Титульний аркуш повинен виконуватися відповідно до наведеного зразка.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІНСТИТУТ ФІЛОЛОГІЇ ТА ЖУРНАЛІСТИКИ	
ЗАТВЕРДЖУЮ до захисту в ДЕК Перший проректор університету _____ професор П.І. по Б. дата _____ <i>П.І. по Б.</i>	
РОЗВИТОК АУДІАТИВНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ	
8.01.01.03. ПМСО. Українська мова та література	
Випускна робота освітньо-кваліфікаційного рівня “Магістр”	
ПОГОДЖЕНО Директор інституту _____ професор П.І. по Б. Дата Завідувач кафедри українського мовознавства _____ доцент Науковий керівник _____ доцент П.І. по Б. Дата	Рецензенти _____ професор П.І. по Б. Дата _____ доцент П.І. по Б. Дата

Змістовий модуль 1

Загальні питання методики навчання української мови в середній школі

Тема 1. Методика української мови як наука і навчальна дисципліна

Мета: ознайомитися з наукою, що досліджує процес навчання української мови, визначає зміст курсу, розкриває закономірності, аспекти, принципи, методи і прийоми засвоєння мови і мовлення, визначає і вмотивовує засоби формування комунікативних умінь і навичок учнів шкіл різних типів.

Методичні настанови. Під час опрацювання теми особливу увагу необхідно звернути на сутність понять методика і лінгводидактика, історію формування методики української мови як науки і навчальної дисципліни, осмислити процеси, що відбуваються в мовній освіті в Україні і чітко визначити в них своє місце.

Завдання

1. Сформувати загальне поняття про методику української мови як науку і навчальну дисципліну.
2. Визначити предмет і завдання методики.
3. Осмислити зв'язок понять “методика української мови” і “лінгводидактика”.
4. Визначити місце методики української мови в системі інших наук гуманітарного і негуманітарного профілів.
5. Скласти загальне уявлення про методи дослідження в лінгводидактиці.
6. Ознайомитися з історією розвитку методики української мови (джерела, роль визначних учених, досвід учителів тощо).

Матеріал до вивчення теми

Методика навчання мови – наука, що досліджує і визначає зміст, форми організації, технологію застосування методів, прийомів і засобів навчання цього предмета у різних закладах освіти.

Методика забезпечує реалізацію педагогічних принципів і методів в умовах навчання рідної та державної мови з її складним комплексом завдань.

Об'єктом методики є процес навчання української мови в різних закладах освіти, а предметом – професійна підготовка сучасного вчителя-філолога до роботи в середніх освітніх закладах України. У поняття навчання входить:

- 1) зміст мовної освіти, мовний і мовленнєвий матеріал, що повинні засвоїтися учнями;
- 2) діяльність учителя по відборі матеріалу й організації його вивчення, робота з розвитку мовлення учнів, виявлення їхніх знань, умінь і навичок;
- 3) діяльність учнів по засвоєнню знань, творчого їх застосування, формування комунікативних умінь і навичок.

Зміст мовної освіти містить відомості про мову, мовлення, мовленнєву діяльність і представлений змістовими лініями шкільної програми.

Діяльність учителя й учнів у методиці розглядається як взаємодія, співпраця із збереженням провідної ролі вчителя в навчально-виховному процесі. Така спільна діяльність учителя й учнів спрямована на формування особистості з високим рівнем інтелектуального розвитку, творчих здібностей і морально-етичних якостей.

Найголовніші завдання методики:

- розуміння соціальної ролі мови, її функцій, мовленнєвої діяльності та її компонентів у житті окремої людини і суспільства в цілому;
- визначення цілей, специфіки, змісту й обсягу курсу української мови у різних типах навчальних закладів і на різних етапах мовної освіти;
- реалізація світоглядної функції рідної (державної) мови, вплив на формування національно-мовної особистості;
- засвоєння мінімуму мовних і мовленнєвих понять, рівнів і закономірностей функціонування мови;
- вивчення й опис найбільш раціональних, оптимальних та ефективних методів, прийомів і засобів навчання залежно від змісту матеріалу, індивідуальних особливостей учнів, рівня їх мовної і мовленнєвої компетенції;
- забезпечення належного рівня культури мовлення учнів, розвитку комунікативних умінь і навичок.

Методика української мови ґрунтується на наукових засадах — особливих правилах взаємодії вчителя й учнів. Ці засади можна поділити на дві групи — загальнодидактичні і специфічні.

Загальнодидактичні засади — науковість, систематичність, спадкоємність, перспективність, зв'язок теорії з практикою, наочність, свідомість, доступність, міжпредметні зв'язки та ін.

Специфічні — етнопедагогічний, комунікативно-діяльнісний аспекти, взаємозв'язок у навчанні споріднених і неспоріднених мов, зв'язок у вивченні розділів шкільного курсу, функційно-стилістичне спрямування, комплексний підхід до формування різних видів мовленнєвої діяльності тощо.

Розрізняють методику *загальну* — методику мови (лінгводидактику) і *часткову*, конкретну (методику фонетики, методику синтаксису тощо).

Термін “лінгводидактика” в 70-х рр. минулого століття ввів російський учений М.Шанський на означення теоретичних основ методики, в яких розглядають загальні закономірності навчання мови.

Лінгводидактика — функціональна частина методики, що досліджує закономірності засвоєння мови, розв'язує питання змісту курсу на основі лінгвістичних досліджень, вивчає труднощі засвоєння матеріалу та їх причини, визначає принципи і методи навчання, шляхи і засоби формування комунікативної компетенції.

Конкретна методика розглядає шляхи і способи реалізації змістових ліній шкільних програм з української мови й досліджує особливості вивчення різних її розділів:

Методика української мови

Загальні питання (мета, принципи, форми, методи)

Вивчення фонетики, морфології і т. п.	Розвиток мовлення (форм мовленнєвої діяльності)	Позакласна робота з української мови	Особливості навчання української мови як нерідної
---------------------------------------	---	--------------------------------------	---

Прочитайте висловлення вчених, порівняйте і розкрийте їх сутність, виявивши своє розуміння понять “методика викладання мови”, “лінгводидактика”.

Методика викладання української мови – розділ педагогіки, що визначає мету, засади, зміст, форми і методи навчання цього предмета у початкових, середніх та старших класах загальноосвітньої школи (О.Біляєв).

Лінгводидактика – термін, що вживається для позначення фундаментальної частини методики, в якій досліджуються закономірності засвоєння мови, розв’язуються питання змісту курсу на основі лінгвістичних досліджень, вивчаються труднощі засвоєння матеріалу з мови та їх причини, визначаються принципи і методи навчання тощо (М.Львов).

Лінгвометодика – те ж, що і методика викладання рідної та нерідної мови (М.Львов).

Методика української мови належить до педагогічних дисциплін. Вона вивчає процеси навчання рідної (державної) мови, засвоєння мовної системи, розвиток мовних і мовленнєвих умінь і навичок, формування мовної особистості та її комунікативної компетентності.

Методика забезпечує таку систему навчання мови, що відповідає сучасній теорії мовознавства про сутність мови та її суспільні функції, роль мови в історії народу та збереженні його менталітету. Особлива роль належить методиці навчання рідної мови, що служить інструментом пізнавальної і творчої діяльності мовної особистості.

Методика навчання української (рідної і державної) мови – теоретична і практична наука. З одного боку, вона має теоретичну частину (зміст, загальні підходи, закономірності, принципи, методи, прийоми, форми і засоби навчання), а з другого – практичні рекомендації з навчання конкретних мовних явищ, рівнів мовної системи, формування мовних і мовленнєвих умінь і навичок.

Методика української мови розвивається на стику багатьох наук. Вона тісно пов’язана з педагогікою, мовознавством, психологією та логікою. Зв’язок з мовознавством зумовлений самою специфікою методичної науки: від змісту лінгвістичного матеріалу залежить вибір методів, прийомів і засобів навчання. Опора на дані психології, психолінгвістики дозволяє враховувати вікові особливості учнів, рівень розвитку їх мислення, мовленнєвих здібностей, удосконалювати форми мовленнєвої діяльності, виховувати мовну особистість.

Схема методичної підготовки вчителя-словесника

Зв'язок методики навчання мови з іншими науками

Зв'язок методики мови з іншими науками виявляється на різних етапах мовної освіти, у реалізації аспектів і закономірностей, що виявляються в навчально-виховному процесі.

Методика навчання української мови володіє значним запасом теоретичних знань, нагромадила значний досвід, однак процес її розвитку, удосконалення як самостійної науки потребує подальшої роботи й пошуків як учених-лінгводидактів, так і вчителів-практиків. Реформування шкільної освіти взагалі і мовної зокрема викликало появу нових термінів, що потребують уточнення й осмислення, нових технологій навчання тощо. Рекомендовані системи навчання мови не завжди одержують достатнє наукове обґрунтування: вони часто ґрунтуються на практичному досвіді й здоровому глузді. І це не випадково. Адже розвивається методика як наука на базі передового досвіду роботи вчителів та наукових пошуків і теоретичних узагальнень учених-методистів.

Методика як наука і навчальна дисципліна забезпечує комплексну підготовку вчителя-словесника, що передбачає як теоретичний, так і практичний компоненти.

Література для поглибленого вивчення теми

1. Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І., Передрій Г. Р., Рожило Л. П. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987.
2. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М. Пентилюк. – К., 2009.
3. Методика навчання української мови в середній загальноосвітній школі: Програма для студентів спеціальності 8.010103 “Українська мова і література” факультетів української філології педагогічних університетів та інститутів. – К.: Ленвіт, 2010.
4. Методика преподавания русского языка / Под редакцией М. Т. Баранова. – М., 1990.
5. Олійник І. С., Іваненко В. К., Рожило Л. П., Скорик О. С. Методика викладання української мови в середній школі. – К., 1989.
6. Текучев А. В. Методика русского языка в средней школе. – М., 1980.
7. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови. – К., Генеза, 2005.
8. Яворська С. Т. Становлення і розвиток методики навчання мови як науки в середній школі: Кн. 1, 2. – Слов'янськ, 2004.

Контрольні питання

1. Які завдання вирішує методика як наука?
2. Що є предметом методики?
3. Що спільного в поняттях “методика мови” та “лінгводидактика” і чим вони відрізняються?
4. У чому виявляються зв'язки методики з іншими науками і як це довести?

5. Які методи наукового дослідження використовує методика навчання української мови?
6. Що складає основи методичної підготовки вчителя-словесника?

ПРАКТИЧНЕ (СЕМІНАРСЬКЕ) ЗАНЯТТЯ

Тема. Методика навчання української мови як наука і навчальна дисципліна

Мета: Ознайомити студентів з найновішими лінгводидактичними працями, з'ясувати основні завдання сучасної методики навчання української мови, зміст і структуру навчальної дисципліни.

План

1. Предмет і завдання методики навчання української мови.
2. Зміст і побудова курсу методики.
3. Лінгводидактика і методика мови.
4. Наукові засади методики мови.
5. Особливості зв'язку методики мови з філологічними й нефілологічними науками.
6. Структура і зміст методичної підготовки учителя-словесника.
7. Короткий огляд історії методики української мови.
8. Аналіз наукового здобутку сучасних учених-методистів.

Література

1. Біляєв О., Скуратівський Л., Симоненкова Л., Шелехова Т. Концепція навчання державної мови в школах України // Дивослово. – 1996. – № 1. – С.16–21.
2. Біляєв О.М. Концепція інтенсивного навчання мови // Укр. мова і літ. в школі. – 1991. – № 6. – С. 26–30.
3. Біляєв О.М. Лінгводидактика рідної мови. – К., 2005.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997.
5. Методика навчання української мови в середній загальноосвітній школі : Програма для студентів спеціальності 8.010103 «Українська мова і література» факультетів української філології педагогічних ун-тів та інститутів / Укл.: О.М.Горошкіна, С.О.Караман, М.І.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2010.
6. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / За ред. М.Пентилюк. – К., 2009.
7. Олійник І. С., Іваненко В. К., Рожило Л. П., Скорик О. С. Методика викладання української мови в середній школі. – К., 1989.
8. Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. Методика навчання української мови в таблицях і схемах. – К.: Ленвіт, 2010.
9. Пентилюк М.І. Наукові засади комунікативного спрямування навчання мови // Українська мова і література в школі. – 1999. – № 3. – С.8–10.

10. Скуратівський Л. До лінгводидактики, зорієнтованої на формування духовної мовної особистості // Дивослово. – 1997. – № 9. – С. 52–57.
11. Стельмахович М.Г. Етнопедagogічні основи методики української мови / Дивослово. – 1993. – № 5–6. – С.19–23.
12. Українська мова. Енциклопедія. – К., 2001.

Методичні настанови. Готуючись до семінарського заняття, зверніть особливу увагу на специфіку цієї дисципліни, предмет і завдання, місце у фаховій підготовці учителя-словесника. Глибокого осмислення потребують поняття “методика мови”, “лінгводидактика”, “наукові засади методики” та ін. Важливо з першого заняття усвідомити мету і завдання курсу, його структуру і місце в системі інших наук, що забезпечують вашу професійну підготовку. Спробуйте уважно розібратися у схемі методичної підготовки вчителя-словесника і визначити роль курсу методики мови в цьому процесі.

Проблемні питання до плану практичного заняття

1. Поміркуйте, чому вивчення методики починається на III курсі навчання у ВНЗ?
2. Що важливіше для учителя – теоретична чи практична підготовка до майбутньої професії?
3. Що спільного й відмінного в змісті понять “методика мови” і “лінгводидактика”?
4. У чому виявляються зв'язки методики мови з філософією, інформатикою?
5. Чи можна провести прямі взаємозв'язки методики мови і методики літератури?
6. Що, на вашу думку, складає основу методичної підготовки учителя-словесника на сучасному етапі розвитку освіти в Україні?
7. Якими професійними якостями повинен володіти сучасний учитель-словесник?
8. Які праці з методики мови найактивніше впливають на вашу професійну підготовку?

Практичні завдання

1. Напишіть реферат на одну з тем:
 1. Шляхи реалізації стандарту мовної освіти в Україні.
 2. Концепції когнітивної та комунікативної методики навчання мови.
 3. Концепції мовної освіти та їх роль у підготовці вчителя-словесника.
 4. Наукові засади комунікативного підходу до навчання мови.
 5. Зв'язок методики навчання мови з іншими науками.
 6. Методична спадщина К.Д.Ушинського.
 7. Л.А.Булаховський – методист.
 8. Розвиток методики української мови у 20-30 роках минулого століття.
 9. Методичний доробок О. М. Біляєва.

10. Методичні праці В. Я. Мельничайка.
 11. Методична спадщина С. Х. Чавдарова.
 12. Методична спадщина В. О. Сухомлинського.
 13. Науковий доробок сучасних провідних методистів.
2. Напишіть рецензію на реферат свого товариша.
 3. Проаналізуйте такі праці:
 1. Чавдаров С. Х., Масальський В. І. Методика викладання української мови в середній школі / За ред. С. Х. Чавдарова і В. І. Масальського. – К., 1962.
 2. Дмитровський Є. М. Методика викладання української мови в середній школі. – К., 1965.
 3. Мельничайко В. І., Пентилюк М. І., Рожило Л. П. Удосконалення змісту і методів навчання рідної мови. – К., 1982.
 4. Біляєв О. М., Мельничайко В. Я, Пентилюк М. І., Передрій Г. М., Рожило Л. П. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987.
 5. Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах / За ред. М. І. Пентилюк. – К., 2009.
 6. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії. – К., 2000.
 7. Яворська С. Т. Становлення і розвиток методики навчання мови як науки в середній школі. Кн. 1, 2. – Слов'янськ, 2004.
 8. Кочан І., Захлюпана Н. Українські лінгводидакти крізь призму часу: Словник-довідник. – Львів: ПАІС, 2009.
 9. Словник-довідник з української лінгводидактики / За ред. М.І. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2003.
 10. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови. – Генеза, 2005.
 11. Семенов О. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури. – С.: Мрія-1, 2005.

САМОСТІЙНА РОБОТА

Тема 1. Актуальні проблеми сучасної методики навчання української мови

Контрольні питання

1. Що вивчає методика української мови?
2. Які завдання вона вирішує?
3. Яка структура курсу методики мови?
4. Що складає її наукові засади?
5. З якими науками вона пов'язана?
6. Як впливають суміжні дисципліни на методичну підготовку вчителя-словесника?

7. Які методи наукового дослідження використовуються в лінгводидактиці?
8. Розкажіть про джерела розвитку та сучасний стан методики навчання української мови.
9. Яку роль у перебудові методики навчання української мови відіграють учені-лінгводидакти та вчителі-практики?

Практичні завдання

1. Підготуйте тези однієї з доповідей “Українська лінгводидактика в системі фахової підготовки учителя-словесника”, “Зв’язок лінгводидактики з іншими гуманітарними науками”, “Реформування мовної освіти в Україні й завдання лінгводидактики”.
2. Складіть тестові завдання до кожного з контрольних питань.
3. Складіть список літератури до теми.

Тема 2. Історія розвитку української лінгводидактики

Контрольні питання

1. Розвиток методичних ідей в Україні в XVI-XVIII ст.
2. Методичні основи навчання мови в XIX ст.
3. Основи методичної концепції початку XX ст.
4. Становлення методики мови як науки в 20-х роках XX століття.
5. Українська педагогічна думка в 30-70 рр. (проблеми навчання мови).
6. Реформування мовної освіти в кінці XX ст.
7. Концепції мовної освіти кінця XX – початку XXI ст.

Практичні завдання

1. Проаналізуйте сучасні лінгводидактичні словники-довідники (підготуйте реферований аналіз).
2. Складіть словничок нової лінгводидактичної термінології.
3. Складіть анотації про методичну спадщину Л. Булаховського, О. Курило, М. Бернацького, С. Чавдарова, В. Масальського, А. Медушевського, В. Сухомлинського, Б. Кулика, О. Біляєва, І. Олійника.
4. Підготуйте доповідь на наукову конференцію з теми “Визначні сучасні українські вчені-методисти”.

Тема 2. Українська мова як навчальна дисципліна в закладах освіти. Аналіз чинних програм і підручників

Мета: осмислити місце мовної освіти у відродженні духовності народу, формуванні національної самосвідомості громадян України, роль рідної мови в розвитку національно-мовної особистості. Ознайомитися із змістом і структурою чинних програм і підручників з української мови, шляхом реалізації основних змістових ліній програм.

Методичні настанови. Опрацьовуючи зазначену тему, зверніть особливу увагу на те, що українська мова є першою з семи освітніх галузей Державного стандарту загальної середньої освіти, на роль української мови як рідної і державної у формуванні національно свідомої особистості. Засвоєння цієї теми спонукатиме вас до ознайомлення з концепціями мовної освіти, Законом про мови в Україні, Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті, Державним стандартом загальної середньої освіти та іншими документами. Вам необхідно буде осмислити такі поняття, як національно-мовна особистість, мовленнєва діяльність, мовна, мовленнєва і комунікативна компетенції, мовні й мовленнєві уміння і навички тощо.

Під час опрацювання теми насамперед слід уважно ознайомитися з положеннями “Пояснювальної записки” до програм, усвідомити мету й завдання, що стоять перед учителем. При вивченні програми особливу увагу слід звернути на те, який обсяг знань, умінь і навичок мають набути учні в початкових, середніх і старших класах, зрозуміти необхідність забезпечення наступності й перспективності в навчанні, одержати відомості про принципи побудови чинних програм і підручників.

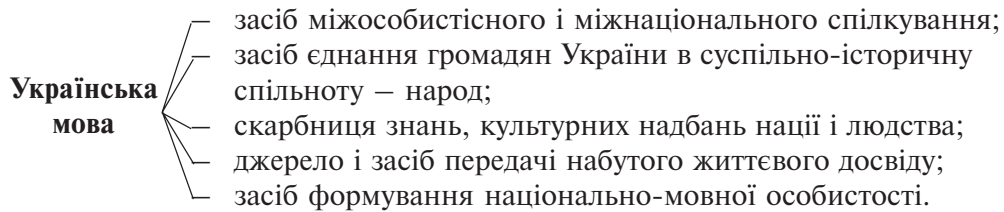
Завдання

1. Визначити місце української мови в системі середньої освіти в Україні.
2. З’ясувати мету, завдання шкільного курсу та його компоненти.
3. Ознайомитися із змістом і структурою чинних програм та підручників з української мови для 1–4 і 5–11 класів.
4. Вивчити основні положення “Пояснювальної записки” до програми.
5. Визначити специфіку програми “Українська мова” для шкіл з українською мовою навчання.
6. Визначити особливості програм для шкіл нового типу, професійно-технічних училищ, коледжів тощо.
7. Скласти загальне уявлення про змістові лінії програми, їх суть і принципи реалізації.
8. Установити на основі аналізу підручника зв’язок між його теоретичною і практичною частинами, ознайомитися з системою вправ, особливостями комплексних завдань і характером ілюстративного матеріалу, апаратом орієнтації підручника.

Матеріал до вивчення теми

Значення української мови як навчального предмета в середній школі впливає з її суспільних функцій і статусу державної. Вона є національною мовою українського народу, визначальною ознакою нашої держави, скарбницею культурних надбань народу і людства, засобом міжособистісного і міжнаціонального спілкування.

Сутність значення української мови як державної впливає з її суспільних функцій:

Державний стандарт загальної середньої освіти включає сім освітніх галузей:

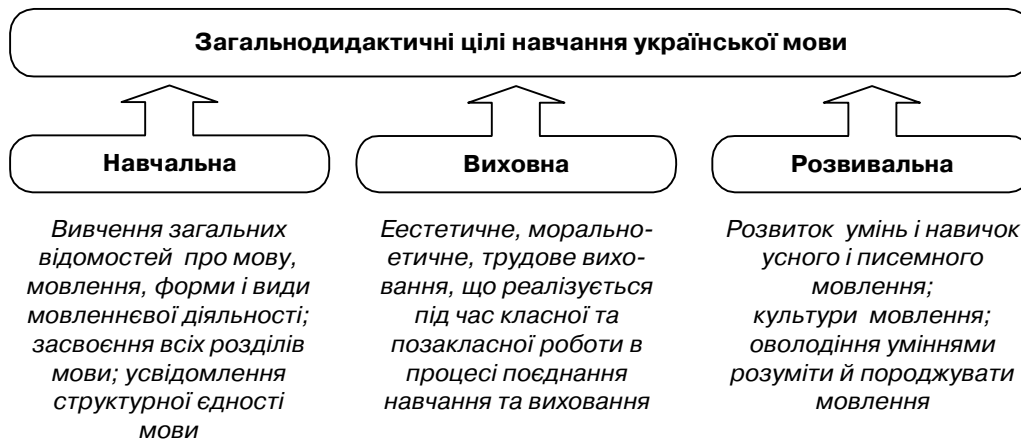
- мови і літератури (словесність);
- художня культура;
- природознавство;
- математика;
- фізична культура і здоров'я;
- технології.

Освітня галузь “Мови і літератури” має на меті забезпечити активне володіння учнями державною мовою в різних сферах і жанрах мовлення, сформувати в них комунікативну компетенцію, що включає мовленнєву, мовну, соціокультурну, діяльнісну (стратегічну) компетенції.

Вивчення української мови як державної	
Значення	
у школах з українською (рідною) мовою навчання дає змогу дітям:	у школах з національними мовами викладання забезпечує випускникам:
<ul style="list-style-type: none"> ▪ пізнавати довкілля; ▪ входити в людський колектив; ▪ прилучатися до національної і світової культури; ▪ розвиватися як національно-мовна особистість; ▪ розвивати свій інтелект (увагу, пам'ять, мислення); ▪ формувати почуття прекрасного; ▪ засвоювати мовленнєву етику. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ відчувати себе громадянами України; ▪ долучатися до джерел української духовності; ▪ реалізувати свої потреби, плани, наміри; ▪ продовжувати освіту; ▪ здобувати професії; ▪ реалізувати свої творчі здібності.

Головна мета навчання української мови – формування національно свідомої, духовно багатой особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися мовними засобами української мови – її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письма).

Зазначена мета включає три найважливіші загальнодидактичні цілі: навчальну, виховну і розвивальну.

Завдання шкільного курсу української мови такі:

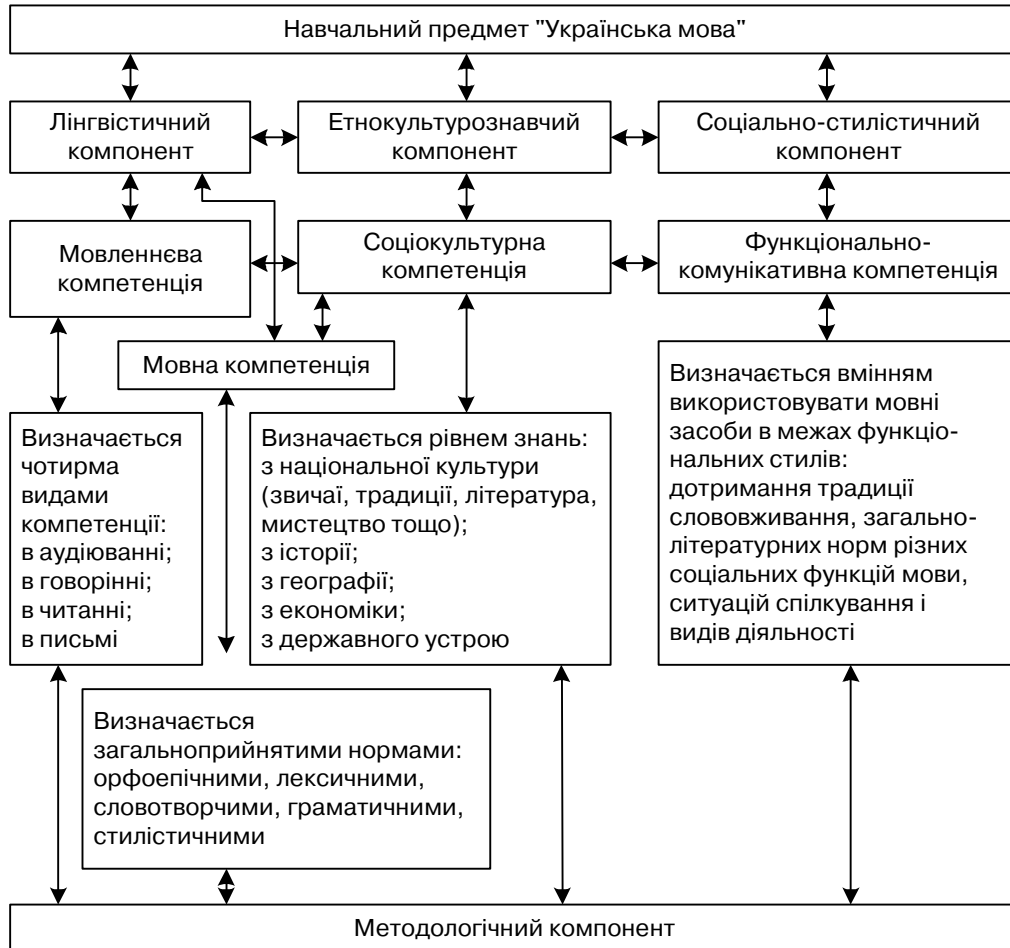
а) рідна мова

- виховання потреби у вивченні рідної мови;
- формування духовного світу учнів, цілісних світоглядних уявлень, ціннісних орієнтирів;
- вироблення комунікативно виправдано користуватися мовними засобами з дотриманням української мовної етики;
- засвоєння базових орфоепічних, граматичних, лексичних правописних, стилістичних умінь і навичок;
- ознайомлення учнів з мовною системою як основою формування мовних і мовленнєвих умінь і навичок;

б) нерідна мова

- ознайомлення учнів з найважливішими відомостями про українську мову, її функції, роль у розвитку нації;
- навчання дітей користуватися багатствами української мови на основі практичного засвоєння мовних і мовленнєвих понять;
- розкриття краси і багатства української мови;
- засвоєння норм літературної мови;
- формування українознавчої компетенції.

Українська мова як навчальний предмет включає низку компонентів, що видно з таблиці.

Рідна мова виконує насамперед дві соціальні функції – служить засобом розвитку особистості як передумови розвитку народу і використовується як засіб пізнання та комунікації. Розвиток людини відбувається в розумовому й емоційному планах. В обох випадках рідна мова має першорядне значення.

Мова, як писав О. Потебня, не лише одна із стихій народності, але й найдосконаліша її подоба. Все, що відбувається в психіці народу, відбивається в його мові. Словниковий склад національної мови – це енциклопедія життя нації. Засвоюючи лексику рідної мови, дитина пізнає духовні якості народу, риси його характеру, його душу, і це стає її надбанням. Рідна мова для дитини є генетичним кодом, що програмує її національну свідомість, її ментальність.

Рідна мова – засіб пізнання дійсності і засіб спілкування. Мову образно називають моделлю пізнаної частини світу. Отже, рідна мова є важливим засо-

бом пізнання дійсності. Саме цю функцію виконує рідна мова в період навчання дитини, у процесі формування її як національно-мовної особистості.

В. Сухомлинський писав: “Чим глибше людина пізнає тонкощі рідної мови, тим тонша її сприйнятливість до гри відтінків рідного слова, тим більше підготовлений її розум до оволодіння мовами інших народів, тим активніше сприймає серце красу слова”.

В основу шкільного курсу української мови покладено мовленнєву діяльність (аудіювання, говоріння, читання і письмо). Зміст шкільного курсу української мови включає знання про мову і мовлення, різні форми і види мовленнєвої діяльності та мовні й мовленнєві уміння і забезпечує формування високоінтелектуальної особистості.

Схематично це виглядає так:

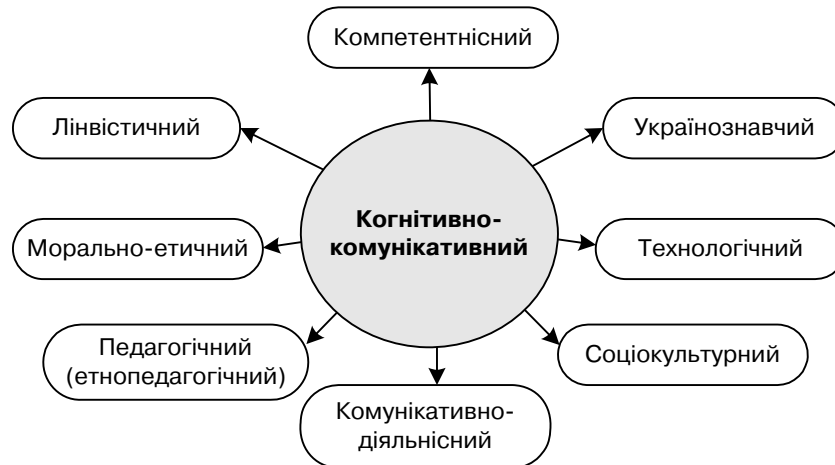
Вивчення української мови здійснюється всебічно, в сукупності усіх її граней, виявів, на доступному рівні для учнів різних вікових категорій і типів шкіл.

Основними завданнями змісту навчання мови є:

- реформування його згідно з новою філософією шкільної освіти, метою і завданнями виховання громадянина України;
- формування мовної компетенції, тобто системи знань про мову, достатньої для здійснення комунікації в межах певної сфери спілкування;
- формування мовленнєвих умінь і навичок (мовленнєвої компетенції) різних рівнів навчання мови з урахуванням ступеня володіння нею учнями;
- оптимальне поєднання навчання мови з українознавчою, етнопедагогічною і соціокультурологічною роботою.

Принципи побудови шкільного курсу української мови: науковість, системність, доступність, спадкоємність і перспективність, внутрі- і міжпредметні зв'язки, зв'язок теорії з практикою, комунікативна доцільність.

Основні аспекти навчання української мови

Вивчення української мови в середніх освітніх закладах регламентується шкільними програмами.

Програма – це документ, затверджений Міністерством освіти і науки, у якому визначено мету й завдання курсу, обсяг і систему знань, коло умінь і навичок з української мови, що їх мають обов’язково отримати учні в процесі навчання.

Програма визначає зміст роботи з культури мовлення, міжпредметні зв’язки.

Сучасні програми істотно відрізняються від попередніх: зміст програми диференційовано на взаємопов’язані **змістові лінії**, що співвідносяться зі стандартом мовної освіти. Це зумовлено змінами стратегії й тактики в навчанні мови під впливом нинішнього соціального замовлення.

Новизна програм полягає в посиленні уваги до формування етнокультурознавчої компетенції учнів, що містить відомості про мову – генетичний код народу, національно-культурний феномен, що відображає духовно-моральний досвід народу-носія цієї мови; сприяє усвідомленню учнями краси, милозвучності, багатства, естетичних можливостей української мови. Формуванню етнокультурознавчої компетенції сприяє реалізація культурологічного, українознавчого аспектів програм.

Останнім часом з’явилися програми різних рівнів: для профільного вивчення мови, рівень стандарту й академічний рівень, авторські програми. Крім того, розроблено програми спецкурсів для середніх освітніх закладів нового типу, наприклад: “Культура мови і стилістика” (автор М. Пентилюк), “Мова – як генетичний код народу” (автор В. Цимбалюк) та ін.

На основі програм розробляються підручники, методичні посібники, робочі зошити, комп’ютерні програми тощо.

Програми

	Рідна мова	Українська мова
	визначають	
Мета курсу	Формування національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися засобами рідної мови	Вироблення в учнів умінь і навичок вільно, комунікативно виправдано користуватися засобами української мови – її стилями, формами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (слухання, читання, говоріння, письмо)
Завдання курсу	<ol style="list-style-type: none"> 1. Виховання потреби у вивченні рідної мови. 2. Формування духовного світу учнів, цілісних світоглядних уявлень, загальнолюдських ціннісних орієнтирів шляхом залучення через мову до культурних надбань рідного народу й людства. 3. Вироблення в школярів умінь і навичок комунікативно виправдано користуватися засобами мови в різних життєвих ситуаціях під час сприймання, відтворення і створення висловлювань з дотриманням українського мовленнєвого етикету. 4. Засвоєння учнями базових орфографічних, граматичних, лексичних, правописних, стилістичних умінь і навичок. 5. Формування комунікативної компетенції в учнів. 6. Ознайомлення учнів з мовною системою як основою для формування мовних, мовленнєвих умінь і навичок. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ознайомити учнів з найважливішими відомостями про українську мову щодо її походження, ролі в становленні й розвитку нації, культуротворчої функції, значення як засобу пізнання, спілкування і впливу, місця у світі. 2. Навчити учнів користуватися всім багатством засобів української мови на основі практичного засвоєння основних мовних і мовленнєвих понять, визначень та правил. 3. Розкрити красу й багатство української мови. 4. Забезпечити засвоєння норм української літературної мови. 5. Виховувати повагу до мови, культури українського народу. 6. Формувати комунікативну компетенцію учнів.
Зміст курсу (змістові лінії)	Мовленнєва	Мовленнєва лінія
	Мовна	Мовна лінія
	Соціокультурна	Соціокультурна лінія
	Діяльнісна (стратегічна)	Діяльнісна лінія

Структура програми

1. Пояснювальна записка
2. Зміст програми
Основна школа
Старша школа
3. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів 5-11 класів з української мови.

Шкільна програма містить такі основні складові, як пояснювальна записка і власне програми.

Пояснювальна записка – це складова програми, що визначає засади організації навчального процесу з української мови: мета, завдання курсу, напрями роботи та ін. Пояснювальна записка змінюється частіше, ніж інші складові, що зумовлюється суспільними змінами.

Власне програма – складова шкільної програми в цілому, що визначає зміст курсу й послідовність вивчення його частин. При визначенні послідовності вивчення української мови від класу до класу враховуються такі чинники: склад і структура самої мови та психологічні особливості оволодіння учнями навчальним матеріалом.

Принципи побудови програм:

- лінійний, що передбачає розташування матеріалу від мовних одиниць нижчого рівня до вищого.
- концентричний, згідно з яким у школі орфографія і пунктуація вивчаються розосереджено разом з іншими темами, наприклад: “Будова слова. Орфографія”, “Словотвір. Орфографія” та ін.
- ступінчастий, що передбачає ступені (шаблі) вивчення певного розділу (наприклад: “Лексикологія”, “Синтаксис”, “Стилістика”).

Підручник – спеціальна книга для школярів, що містить систематичний виклад навчального матеріалу на рівні сучасних досягнень науки й культури відповідно до освітніх стандартів і програм та є джерелом одержання знань та формування практичних умінь і навичок учнів.

Підручник української мови є засобом самовдосконалення учня, формування в нього мовної картини світу.

Крім того, підручники мають виконувати функцію ефективного засобу культурно-мовленнєвого розвитку й морального виховання учнів.

Останнім часом підручник стає центром навчально-методичного комплексу, до якого належать робочий зошит, довідники для учнів, навчальні словники, комп’ютерні програми, методична література для вчителя, збірники

ки диктантів, переказів, діагностичних завдань тощо. Усі складники навчально-методичного комплексу перебувають в органічному взаємозв'язку, вони використовуються паралельно з підручником.

Зміст і структура підручника базуються на особистісному, компетентнісному, когнітивно-комунікативному, функційно-стилістичному, текстоцентричному, культурологічному, емоційно-смісловому підходах, принципах розвивального й виховуючого навчання.

Підручник з української мови реалізує принципи

загальнодидактичні	специфічні методичні
<ul style="list-style-type: none"> – єдності навчання, виховання й розвитку особистості; – науковості, систематичності й послідовності; – наступності й перспективності; – зв'язку теорії з практикою; – усвідомленості й доступності; – наочності; – застосування різних типів уроків і форм навчальної діяльності; – оптимального вибору й поєднання різних методів і прийомів навчання. 	<ul style="list-style-type: none"> – комплексності (взаємопов'язане навчання чотирьох видів мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письмо); – мовленнєво-мисленнєвої активності та мовленнєвої індивідуалізації при провідній ролі її особистісного аспекту; – функціональності (передбачає опору на систему мовленнєвих засобів, що функціонує в процесі спілкування, і потребує виділення мовленнєвих одиниць, які підлягають засвоєнню та відмежуванню їх від мовних); – модельованого оволодіння мовою (орієнтація навчального процесу на поступове формування узагальненої абстрактної, керованої правилами моделі оволодіння мовою); – ситуативності; – новизни.

Поряд із методично адаптованими теоретичними відомостями, підручник містить тексти для мовного аналізу, різноманітні вправи й завдання для самостійної роботи учнів, трансформації знань учнів в уміння й навички та розвитку мовлення.

Функції підручника (За К. Плиско)

- Інформаційна** – репрезентує теоретичні мовознавчі відомості.
- Систематизувальна** – подає знання в певній системі, відповідно до чинної програми.
- Трансформувальна** – трансформує знання учнів в уміння й навички.
- Виховна** – сприяє вихованню свідомої мовної особистості.

Важливою функцією сучасного підручника є **розвивальна**, що полягає насамперед у розвитку мислення й мовлення учнів, їхніх творчих здібностей, мовного чуття й реалізується через добір матеріалу в рубриці “Зв'язне мовлення” системи вправ і завдань.

Наступна функція підручника *культурологічна*, оскільки він є засобом залучення школярів до культурної спадщини українців. Тому важливою складовою є відомості про традиції, побут, вірування українського народу, мовленнєвий етикет, інформація про відомих українських письменників, художників, історичних діячів, науковців.

У сучасних підручниках представлена ієрархічна система вправ з метою формування умінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності – від рецептивно-продуктивних до продуктивних (творчих).

Основним компонентом структури підручника є текст, у якому комплексно реалізується триєдина мета навчання: освітня, виховна, розвивальна.

Для вчителя текст – це засіб формування ціннісних орієнтацій, комунікативної мовленнєвої, мовної, культурологічної (українознавчої) компетенції учнів, а для школярів текст – джерело інформації, об'єкт розуміння й вивчення.

Диференціація текстів за класами забезпечується диференціацією вимог до знань, умінь і навичок учнів за етапами навчання, а також тем учнівських усних і письмових висловлювань, визначених чинними програмами.

До шкільного підручника висувають високі гігієнічні вимоги: якість паперу, розмір шрифту, вага тощо.

Чинні підручники для 5–9 класів мають низку певних особливостей: виховна спрямованість матеріалу, систематичний виклад матеріалу, опора на курс початкової школи, наявність системи практичних робіт – завдань, вправ із фонетики, лексикології, словотвору, граматики, орфографії, пунктуації, розвитку мовлення учнів; спрямованість на формування системи наукових мовних понять, на засвоєння внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків, закономірностей мови.

Методика побудови чинних підручників забезпечує розвиток пізнавальної самостійності й активності учнів. Підручники містять розділи, що передбачають повторення матеріалу за попередні класи. У додатках можуть пропонуватися словнички, пам'ятки, списки орфограм, схеми розбору, тести, відповіді на складні завдання. У підручниках є кольорові вклейки репродукцій картин для розвитку мовлення учнів.

Література

1. Біляєв О. М., Вашуленко М. С., Плахотник В. М. Концепція мовної освіти в Україні // Рідна школа. – 1994. – № 9. – С.71–73.
2. Біляєв О., Скуратівський Л., Симоненкова Л., Шелехова Г. Концепція навчання державної мови в школах України // Дивослово. – 1996. – №1. – С.16–2.
3. Бондаренко Н., Ярмолюк А. Українська мова у школах національних меншин // Укр. мова і літер. в школі. – 2002. – № 5. – С. 43–50.

4. Державний стандарт загальної середньої освіти “Українська мова” (Проект) // Дивослово. – 1997. – № 7. – С. 18–38.
5. Єрмоленко С., Мацько Л. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови // Дивослово. – 1994. – № 7. – С.28–31.
6. Концепція мовної освіти 12-річної школи // Дивослово. – 2002. – № 8. – С. 59–65.
7. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М. І. Пентиліук. – К., 2009. – С.40–50.
8. Олійник І. С. та ін. Методика викладання української мови в середній школі. – К., 1989. – С.18–22.
9. Гончаренко С. І. Український педагогічний словник. – К., 1997.
10. Караман С., Тихоша В. Технологія створення підручників і посібників для поглибленого вивчення української мови в гімназії // Дивослово. – 2001. – № 4. – С. 36–38.
11. Мацько Л. Сучасні підходи до створення підручників з української мови: місце лінгвостістики // Дивослово. – 1999. – №8.– С. 39–41.
12. Плиско К.М. Теорія і методика навчання української мови в середній школі. – Х., 2001.
13. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Рідна мова. – 5–11 класи. – К., 2005.
14. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова. – 5–11 класи. – К., 2005.
15. Програми спецкурсів для ліцеїв та гімназій гуманітарного профілю. Українська мова та література. – К., 2007.

Контрольні питання

1. Роль мовної освіти у формуванні інтелектуально розвиненої, висококультурної особистості.
2. Значення і місце шкільного курсу української мови серед інших навчальних дисциплін.
3. Роль рідної мови в розвитку національно-мовної особистості.
4. Які основні освітньо-виховні цілі й завдання навчання української мови в середній школі?
5. Які основні підходи до навчання української мови в середній школі?
 1. У чому полягають причини переходу школи на нові навчальні програми?
 2. З’ясуйте, у чому особливості структури й змісту чинних програм з української мови для 1–4 і 5–11 класів.
 3. Схарактеризуйте змістові лінії програми, їх суть і принципи реалізації.
 4. У чому, на вашу думку, полягає специфіка програм для шкіл нового типу, професійно-технічних училищ, коледжів тощо.
 5. Дайте характеристику принципів побудови підручників з української мови.

Тема. Аналіз чинних шкільних програм з української мови

Мета: ознайомити студентів із принципами побудови, змістом і структурою шкільних програм з української мови для шкіл різних типів і рівнів.

План

1. Зміст і структура шкільної програми з української мови.
2. Основні положення «Пояснювальної записки».
3. Принципи побудови програми.
4. Наступність і перспективність у навчанні мови від початкових до старших класів.
5. Структура розділів програми.
6. Реалізація принципів систематичності й доступності.
7. Місце повторення, систематизації й узагальнення вивченого матеріалу в програмі.
8. Співвідношення між теоретичними знаннями й практичними вміннями й навичками.
9. Змістові лінії програм та шляхи їх реалізації.

Література

1. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Рідна мова. – 5–11 класи. – К. – 2005.
2. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова. – 5–11 класи. – К. – 2005.
3. Регушевський Є. До розуміння поняття “рідна мова” // Дивослово. – 2001. – №10. – С. 17–19.
4. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / За ред. М. І. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2009.
5. Горошкіна О. М. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю. – Луганськ: Альма-Матер, 2004.
6. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. – К.: Ленвіт, 2003.

Методичні настанови. Готуючись до практичного заняття, детально вивчіть “Пояснювальну записку” до програми. Глибокого осмислення потребують поняття мета, завдання шкільного курсу української мови, вимоги щодо знань, умінь і навичок учнів з української мови та ін. Дуже важливо зрозуміти, у чому полягають особливості кожної з програм.

Проблемні питання до плану

1. Які принципи лежать в основі побудови чинних програм “Українська мова”?
2. На прикладі однієї з тем курсу 5–9 класів покажіть реалізацію принципів науковості, доступності.
3. Як у чинних програмах реалізуються комунікативно-діяльнісний і функційно-стилістичний підходи до навчання мови?

Практична робота

I. Заслуховування й обговорення рефератів з тем:

1. Реалізація комунікативно-діяльнісного підходу до навчання української мови (на основі зіставного аналізу програм “Рідна мова” та “Українська мова”).
2. Особливості формування мовної компетенції в школах з українською та російською мовами навчання.
3. Особливості формування комунікативної компетенції в школах з українською та російською мовами навчання.
4. Специфіка формування соціокультурної компетенції в школах з українською мовою навчання.
5. Специфіка формування українознавчої компетенції в школах із російською мовою навчання.
6. Реалізація діяльнісної змістової лінії (на основі аналізу програми “Рідна мова”).
7. Диференціація змісту навчання української мови в 10–11 класах профільної школи.

Написання рецензії на реферат свого товариша, враховуючи такі вимоги:

1. Тема реферату повинна висвітлюватися з позицій сучасних досягнень лінгвістики й лінгводидактики.
 2. Реферат повинен свідчити про глибоке знання методологічних документів (стандарту, концепцій мовної освіти та ін.) і програми, про вміння послідовно й обґрунтовано розкрити кожне питання теми, давати об’єктивну оцінку програмі, показати значення розробки теми для її застосування в шкільній практиці.
 3. Зміст реферату повинен відповідати його назві, а виклад матеріалу характеризуватися логічною послідовністю, ясністю, чіткістю.
- II.** Визначте динаміку розвитку мовленнєвих умінь учнів за класами, спираючись на вимоги шкільної програми.
- III.** Розгляньте таблицю і складіть тези доповіді на тему “Основні завдання змісту навчання української мови в середній школі”. Охарактеризуйте пріоритетні напрями оновлення змісту мовної освіти.

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ЗМІСТУ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Пріоритетні напрями в оновленні змісту освіти

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема. Шкільні підручники з української мови

План

1. Науковий рівень підручників.
2. Явища інтерференції і транспозиції в матеріалах підручників.
3. Особливості змісту і структури нових підручників для 5-11 класів різних типів шкіл і різних авторських колективів.
4. Аналіз наукових праць, присвячених характеристиці нових підручників (огляд журнальних статей).

Література

1. Бондаренко Н., Ярмолюк А. Концепція підручника української мови для шкіл з російською мовою навчання // Дивослово. – 2002. – № 4. – С.66–72.
2. Пентилюк М. І. Вивчення української мови в школах з російською мовою навчання. – К., 2000.
3. Скуратівський Л., Шелехова Г. Концепція підручника рідної мови //Укр. мова і л-ра в шк. – 2001. – № 3. – С.5–7.
4. Чинні підручники з української (рідної) мови 5–11 класів шкіл академічного рівня, рівня стандарту й філологічного профілю.

Методичні настанови. Готуючись до практичного заняття, детально проаналізуйте зміст кількох підручників, звертаючи особливу увагу на послідовність викладення матеріалу, урахування внутріпредметних зв'язків, доступність змісту підручника, розподіл матеріалу за параграфами, навчально-методичний апарат підручника, ілюстративний матеріал, якість художнього оформлення й поліграфічного виконання.

Проблемні питання до плану (за варіантами)

Завдання I рівня

- Варіант I.** Чи відповідає інтерпретація мовних відомостей у чинних шкільних підручниках сучасній парадигмі лінгвістичної науки? Обґрунтуйте свою думку (урахування психолінгвістики, соціолінгвістики, когнітивної лінгвістики тощо).
- Варіант II.** Відомо, що шкільна навчальна теорія розробляється на основі наукової, причому шкільна теорія не може досягнути коло знань у певній галузі повністю, а, отже, є її своєрідною проекцією, що здійснюється з урахуванням мети й завдань шкільної освіти, а також вікових особливостей учнів. Проілюструйте цю тезу конкретними прикладами.
- Варіант III.** Поясніть, чому автори шкільних підручників не подають різноманітність поглядів на певні суперечливі в лінгвістиці питання. Проілюструйте конкретними фактами, поясніть вибір авторів.

Завдання II рівня (робота в групах)

1. Проаналізуйте один із підручників “Українська мова” для 5 класу.
2. Здійсніть порівняльний аналіз чинних підручників з української мови для 6 класу шкіл з російською та українською мовами навчання.
3. Проаналізуйте систему тренувальних вправ одного параграфу підручника з української мови для 7 класу шкіл з українською мовою навчання. Зверніть увагу на різноманітність вправ, відповідність дидактичного матеріалу культурологічній лінії програми.
4. Зробіть порівняльний аналіз чинних підручників з української мови для 10-11 класів ЗОШ. У чому полягає специфіка кожного з них?

Завдання III рівня (контрольна робота)

Варіант I. Складіть тестові відповіді до таких запитань:

1. Яку навчальну книжку можна назвати підручником?
2. Які функції підручника?
3. З яких компонентів складається підручник?
4. Яким вимогам повинен відповідати сучасний підручник?

Варіант II. Проаналізуйте систему тренувальних вправ одного параграфу підручника (клас оберіть самостійно), звертаючи увагу на характер дидактичного матеріалу, його відповідність вимогам стандарту, концепцій мовної освіти, чинної програми. Дайте характеристику проблемним, пошуковим завданням.

Варіант III. Розробіть проект нового підручника з української мови.

САМОСТІЙНА РОБОТА

Тема 1. Українська мова як навчальна дисципліна в школах з російською та іншими мовами навчання

Контрольні питання

1. Яка роль української мови як державної в реалізації стандартизованої мовної освіти?
2. Концепція вивчення української мови в загальноосвітніх школах з російською мовою навчання. Які її особливості порівняно з концепцією навчання рідної мови?
3. Які особливості змісту шкільного курсу української мови як другої.
4. Українська мова як навчальна дисципліна в школах нового типу.
5. Яке місце серед інших навчальних дисциплін у школі займає українська мова?
6. Що означає термін “мовна особистість”?
7. Чому рідна мова є основою формування особистості?
8. Чому розрізняють мовну, мовленнєву і комунікативну компетенції?
9. Яка з них ефективніше забезпечує розвиток мовної особистості?
10. Чим відрізняється зміст шкільного курсу української мови, відображений у програмах 1998, 2001 і 2005 року? Який з них краще забезпечує комунікативну підготовку учнів?
11. Чи однакова мета і завдання курсу рідної й нерідної мови? Як це довести?

Практичні завдання

1. Підготуйте реферати на одну з тем: “Місце української мови в системі середньої освіти”, “Виховання громадянина України засобами української мови”, “Українознавчий аспект навчання української мови в школах національних меншин”, “Місце української мови у навчальному процесі шкіл нового типу (ліцеїв, гімназій, коледжів)”.

2. Складіть список літератури з теми.
3. Ознайомтеся з роботою вчителя-словесника однієї з шкіл нового типу або з російською чи іншою мовою навчання. Складіть тези доповіді про досвід учителя.

Тема 2. Особливості змісту і структури нових програм з української мови

Контрольні питання

1. Принципи побудови чинних програм з української мови.
2. Зміст і структура програм для різних типів шкіл.
3. Відображення досягнень лінгвістики, психолінгвістики в нових програмах з української мови.
4. Відповідність нових програм вимогам стандартизованої мовної освіти.
5. Які змістові лінії виділено в програмах? Яка їх роль?
6. Як відбита в програмах головна ідея стандартизованої мовної освіти — формування комунікативної компетенції учнів?

Практичні завдання

1. Опрацюйте літературу з теми і складіть бібліографічний покажчик.
2. Підготуйте анотацію — аналіз програми для одного з рівнів (академічного, рівня стандарту, філологічного профілю).

Тема 3. Аналіз нових підручників з української мови для середньої школи

Контрольні питання

1. Чим вирізняються підручники нового покоління?
2. Відповідність нових підручників чинним програмам.
3. Чим зумовлена варіативність нових підручників?
4. Як відображені в підручниках вимоги стандартизованої мовної освіти?
5. Чи знайшли відображення в нових підручниках педагогічні новації? Які саме?
6. Наскільки в підручниках реалізовано основні аспекти навчання української мови?
7. Як відображено в підручниках текстоцентричний підхід до навчання мови?
8. Чи задовольняють сучасного вчителя нові підручники?

Практичні завдання

1. Ознайомтеся з новими підручниками і складіть вичерпний список їх для основної і старшої шкіл різних типів.
2. Напишіть розгорнуту рецензію на один із підручників.
3. Ознайомтеся з досвідом роботи вчителя-словесника за новими підручниками в одній із шкіл і підготуйте звіт — опис досвіду.

Тема 3. Психологічні й дидактичні основи навчання української мови

Мета: ознайомитися з найновішими досягненнями в галузі психолінгвістики та лінгводидактики й усвідомити необхідність зв'язку методики навчання української мови з психологією і дидактикою, з новими педагогічними технологіями, аспектами й принципами навчання української мови.

Методичні настанови. Для реалізації нових програм з української мови ця тема особливо важлива. Вам необхідно добре засвоїти сутність понять “мовленнева діяльність та її компоненти, механізми породження мовлення, закономірності, принципи, методи і засоби навчання української мови”. Опрацьовуючи матеріал, постарайтеся усвідомити, чому психологізацію навчання покладено в основу чинних програм, а комунікативний аспект став основним серед інших. Особливої уваги потребує осмислення процесів аудіювання і говоріння як визначальних компонентів мовленнєвої діяльності і методичне забезпечення їх реалізації.

Завдання

1. Розкрити зв'язок лінгводидактики з дидактикою та психолінгвістикою.
2. Визначити методичні засади формування в учнів мовленнєвої діяльності.
3. З'ясувати психологічні основи комунікативних умінь і навичок.
4. Ознайомити студентів з новими педагогічними технологіями у методиці навчання мови.
5. Визначити аспекти і принципи навчання української мови.

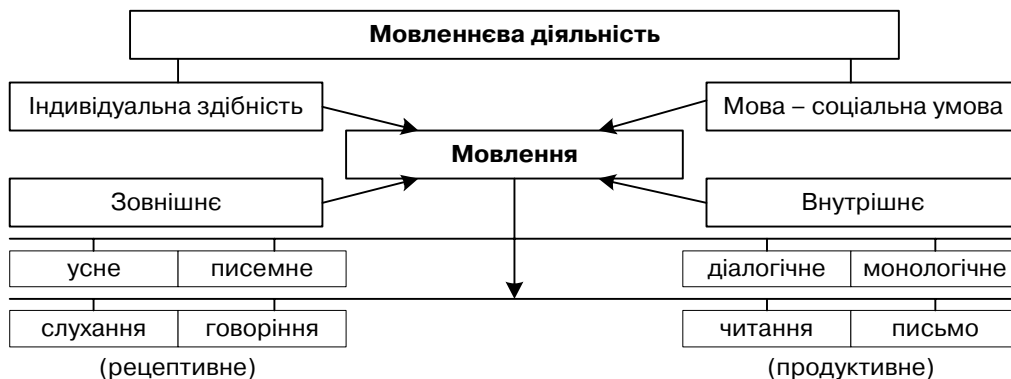
Матеріал до вивчення теми

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Педагогічна діяльність має справу з життєво важливою ділянкою людського організму – мозком, інтелектом, учить, виховує інтелектуальну основу суспільства. Якщо людина оволодіє мовою, вона оволодіє духовним началом свого народу, а значить – здатна буде йому служити, примножувати його матеріальні та культурні цінності.

Мова і мовлення є необхідною основою людської свідомості й людського мислення. Мовлення – це не тільки процес використання людиною засобів мови з метою спілкування, але й форма існування мови в мовленнєвій діяльності, в актах сприймання і розуміння під час слухання і читання, говоріння і письма.

Мовленнева діяльність – сукупність психофізіологічних дій людини, спрямованих на сприймання і розуміння мовлення або породження його в усній та писемній формі. Мовленнева діяльність відображає психічну діяльність людини, розвиток і вираження її інтелекту й емоцій.

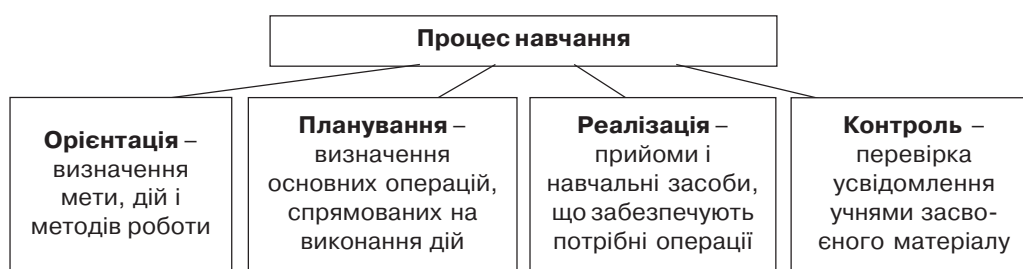

Навчання української мови можливе лише на основі розвитку мислення учнів, їхньої уваги, пам'яті, умінь бачити і сприймати мовні факти, явища в їх діалектичній єдності. Навчальна діяльність учнів зумовлюється цілями і мотивами. "Поняття діяльності треба пов'язувати з поняттям мотиву. Діяльності без мотиву не буває (О.Леонт'єв)."

У навчальній діяльності психологи виділяють дію – процес, що підпорядковується меті (цілям), і операцію – спосіб реалізації дії.

О.Леонт'єв: "Операція являє собою зумовлену суть дії, але вона не тождна з дією. Дія зумовлюється метою, операція залежить від умов, у яких ця мета визначена." До дії спонукає мета. Наприклад, щоб навчитися розпізнавати значущі частини слова (мета), учні повинні опанувати такі граматичні поняття, як основа, закінчення, корінь, префікс, суфікси, знати їх особливості, робити морфемний аналіз слів, а щоб уміти вживати слова різної морфемної будови, треба знати їх семантику та стилістичне забарвлення.

Кожна дія складається з операцій, які мають чотири етапи: орієнтацію, планування, реалізацію і контроль.

Основними психічними процесами під час навчання мови і формування мовленнєвих умінь і навичок є відчуття й сприймання. Вони забезпечують відображення дійсності, усвідомлення її як безпосередньо, так і опосередковано, тобто за допомогою мови. Відчуття, уявлення є першим ступенем сприймання, за яким іде осмислення і розуміння.

Такий підхід до процесу навчання вимагає врахування пізнавальних можливостей учнів, розвитку їхнього мислення, що здійснюється у формі мовлення.

Психологічні передумови засвоєння знань і формування комунікативних умінь і навичок:

- позитивне ставлення учнів до процесу навчання (є інтерес до предмета, підтримується стала увага, не порушується темп навчальної роботи);
- процеси безпосереднього чуттєвого ознайомлення з матеріалом (у мові — це словесна і схематична наочність, ТЗН, контекст);
- процес мислення (активізація конкретного й абстрактного, понятійного і художнього мислення, сприйняття, осмислення і розуміння матеріалу);
- запам'ятовування і збереження здобутої інформації, здатність до її відтворення з виявленням індивідуальних мовленнєвих здібностей.

Розвиткові мовної особистості сприяють мотиви учіння, спонукають учнів до засвоєння лінгвістичної теорії й активної мовленнєвої діяльності.

Серед мотивів навчання найголовніші такі:

- суспільно-політичні (державність української мови, обов'язок учня вчитися в школі);
- професійно-ціннісні (професійне навчання здійснюється державною мовою);
- мотив соціального престижу, громадського обов'язку;
- комунікативні мотиви (потреба спілкуватися українською мовою);
- мотиви, пов'язані з потребою самоудосконалення, самовиховання;
- мотив поваги до учителя;
- утилітарні мотиви (потреба в знаннях мови як засобу досягнення певних життєвих вигод);
- мотиви тривожності, відповідальності (не підвести клас, боязнь одержати низький бал).

Засвоєння мовного матеріалу має три рівні: 1) сприймання пояснюваного учителем матеріалу, запам'ятовування його і відтворення; 2) багаторазове повторення матеріалу за певним зразком на основі усвідомлення почутого або прочитаного; 3) засвоєння знань, формування умінь і навичок шляхом розв'язання проблемних завдань, коли учні набувають досвіду творчої діяльності (вчать розв'язувати комунікативні завдання).

Сучасний навчальний процес передбачає обов'язкове доведення знань і вмінь до третього рівня засвоєння, що є умовою розвивального навчання. Розвивальне навчання — навчання, в якому дидактичні дії забезпечують розвиток пізнавальних здібностей, комунікативних умінь і навичок учнів. З навчальними діями, операціями, мотивами учіння безпосередньо пов'язане формування умінь і навичок, які забезпечують вільне продукування мовлення у різних життєвих ситуаціях.

Мовні уміння – це уміння визначати мовні одиниці, явища й аналізувати їх.

Мовленнєві уміння – уміння виконувати мовленнєві дії відповідно до комунікативних умов і мети спілкування.

Номінативні уміння – уміння користуватися нормативними мовними засобами (дотримуватися літературних норм у процесі спілкування).

Комунікативні уміння – уміння спілкуватися (слухати, говорити, читати і писати), будувати висловлювання в усній і писемній, діалогічній (полілогічній) і монологічній формах, певного стилю, типу і жанру.

ДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ МОВИ

Педагогічні технології, що плідно вивчаються й упроваджуються в практику сучасної школи, зумовлюють нові підходи до навчання української мови, а отже, й вибір методів, прийомів і засобів навчання. По-новому осмислюються й закономірності та принципи, що забезпечують технологію навчання, тобто стратегію, пріоритети, взаємодію учителя й учнів.

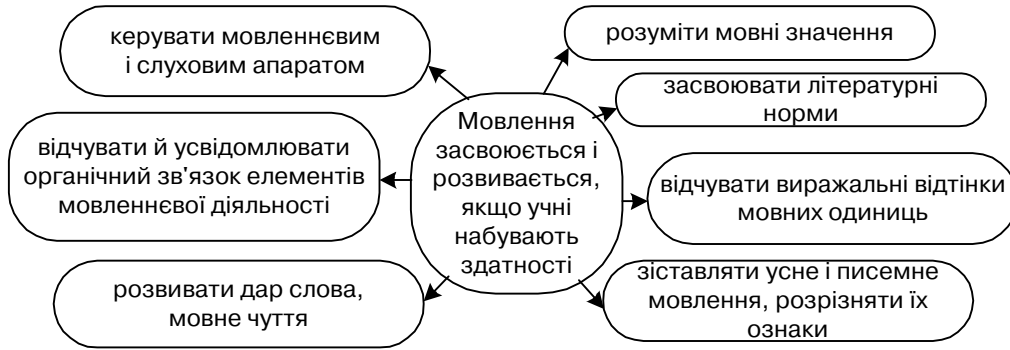
Сучасна методика української мови орієнтується на основні аспекти навчання, враховує закономірності засвоєння мови, спирається на загальнодидактичні і специфічні принципи, оперує методами, прийомами і засобами навчання.

Кожен з аспектів (підходів) забезпечує всебічне, цілісне вивчення мови, спрямовує діяльність учителя й учнів на формування національно-мовної особистості – людини з високим рівнем інтелекту, духовності та мовленнєвої культури.

Процес засвоєння знань і формування мовленнєвих умінь має свої закономірності, які необхідно врахувати на всіх етапах навчання. Закономірності навчання мови виявляються в об'єктивній залежності наслідків засвоєння мовлення, від ступеня розвиненості мовотворчої системи організму дитини. Ця система складається з чотирьох елементів:

- органів мовлення, які забезпечують артикуляцію звуків та інтонування висловлювань;
- інтелектуальних механізмів, що здійснюють розуміння мовних значень;
- емоційної сфери, здатної сприймати виразність мовних одиниць;
- механізмів пам'яті, необхідних для засвоєння та відтворення всієї сукупності мовних одиниць.

Закономірності можна показати такою схемою:

Кожна з цих закономірностей по-різному виявляється під час навчання української мови, але урахування їх допоможе учителю визначити й реалізувати зміст шкільної програми в середніх школах різних типів.

Принципи навчання – своєрідні правила діяльності, шляхи взаємодії вчителя й учнів, вихідні положення, на яких ґрунтується зміст уроків, застосування методів, прийомів і засобів навчання.

Принципи навчання			
Загальнодидактичні		Лінгводидактичні	
Традиційні	Сучасні	Загальнометодичні	Специфічні (рівневі)
<ul style="list-style-type: none"> ▪ науковість ▪ систематичність ▪ послідовність ▪ наступність ▪ перспективність ▪ зв'язок теорії з практикою ▪ наочність ▪ доступність ▪ зв'язок навчання з вихованням та ін. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ гуманізація ▪ гуманітаризація ▪ єдність національного і загальнолюдського ▪ розвивальний характер навчання ▪ співтворчість ▪ співробітництво ▪ індивідуалізація та диференціація ▪ оптимізація та ін. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ взаємозалежність мови і мислення ▪ екстралінгвістичний ▪ функціональний ▪ між- та внутрішньопредметного зв'язку ▪ зв'язок навчання двох (кількох) мов ▪ нормативно-стилістичний ▪ історичний ▪ взаємозалежність усного і писемного мовлення 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ зв'язок вивчення мови з мовленнєвою діяльністю ▪ вивчення морфології на синтаксичній основі ▪ зв'язок навчання пунктуації і виразного читання ▪ зіставлення звуків і букв ▪ лексико-синтаксичний ▪ структурно-семантичний ▪ структурно-словотворчий ▪ парадигматичний ▪ інтонаційний

Названі принципи, сформульовані з урахуванням закономірностей мовленнєвої діяльності, визначають зміст і організацію навчання мови та формування мовленнєвих умінь і навичок.

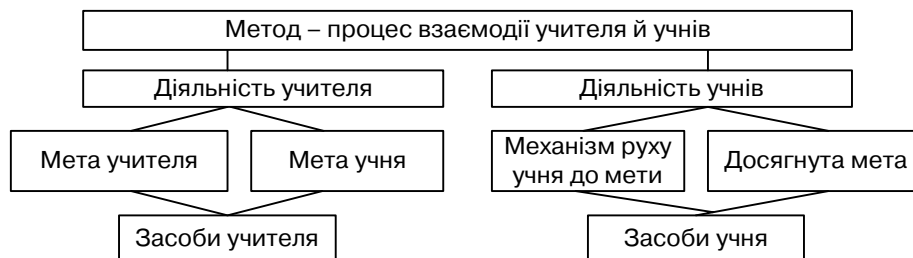
Цікавою є класифікація принципів навчання, запропонована О. Дудниковим:

Стратегічні принципи	Тактичні принципи
<ul style="list-style-type: none"> ▪ активізація розвивального впливу думки на мовлення і мовлення на думку вимагає оптимізації навчального процесу; ▪ пріоритетність комунікативної функції мови і необхідність комунікативного спрямування у навчанні; ▪ розкриття естетичної функції мови і формування естетичних відчуттів і смаків у школярів. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ надання переваги індукції як способу мислення, що активно забезпечує засвоєння мовних явищ і категорій; ▪ дотримання міжрівневих зв'язків у навчанні мови; ▪ опора на одиниці мовлення під час вивчення мовних явищ і на одиниці мови під час опрацювання різних жанрів мовлення.

Пропонована класифікація принципів навчання враховує соціально-психологічні функції мови і фактор структурно-лінгвістичної специфіки мови, її мовленнєвотворчий характер.

В умовах перебудови мовної освіти виникає потреба враховувати принципи етнопедагогіки, що формувалися в процесі історичного розвитку нашого народу та його мови. На думку М. Стельмаховича, “тільки спираючись на українську етнопедагогіку, ми спроможемося створити методику української мови альтернативну, вільну від будь-яких ідеологічних і політичних впливів, побудовану на абсолютно нових методичних принципах, новому мисленні” (Дивослово. – 1995. – № 5-6. – С.22). Учений визначає такі принципи: народність, природовідповідність, історизм, етнічна соціалізація, гуманність і демократизм, європеїзм, культуровідповідність, збереження мовної єдності, наступності й спадкоємності поколінь, емоційність, родинно-громадсько-шкільна мовна гармонія; врахування регіонального, місцевого й домашнього (родинного) мовного середовища, система навчально-виховного впливу, розвиток мовлення і мислення, стимулювання словесного самовдосконалення школярів.

Навчання мови слід розглядати як цілеспрямований процес взаємодії вчителя й учнів, унаслідок чого діти засвоюють лінгвістичну теорію і розвивають комунікативні вміння й навички. Важливими елементами цього процесу є методи, прийоми і засоби навчання. В дидактиці метод розглядається як взаємодія учителя й учня, що забезпечує організацію пізнавальної й практичної діяльності школярів. На схемі метод виглядає так:

Функції методів: навчальна, розвивальна і виховуюча.

Форми взаємодії учителя й учнів різноманітні. Це залежить від методів і засобів навчання. Значну роль в удосконаленні методики навчання української мови відіграють засоби навчання. До засобів навчання відносять шкільний підручник, дидактичні матеріали, що доповнюють підручник (збірники вправ, словники, спеціально дібрані тексти), розроблені тексти і довідники, наочні посібники різних типів (таблиці, схеми, опорні конспекти, роздавальний матеріал, транспаранти, діапозитиви тощо).

Дидактичний матеріал повинен:

- відповідати усім аспектам, закономірностям, принципам навчання;
- забезпечувати пізнавальні та виховні цілі навчання мови;
- розкривати багатство виражальних засобів (лексичних, граматичних, стилістичних) мови, відповідати літературним нормам;
- упливати на розвиток мислення учнів, формувати національну свідомість, підвищувати їхню духовність;
- ілюструвати особливості різних стилів і типів мовлення;
- забезпечувати здійснення внутрі- і міжпредметних зв'язків у процесі навчання української мови.

Література для поглибленого вивчення теми

1. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови. – К.: Генеза, 2005.
2. Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентиліук М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987. – С.6–13.
3. Вашуленко М. С. Перспективність і наступність у навчанні української мови в початковій і середній школі // Дивослово. – 1991. – № 8. – С.15–20.
4. Зимняя И.А. Лингвopsиxология речевоy деятельности. – Москва-Воронеж, 2000. – С.32–121.
5. Методика викладання української мови у середній школі/ За ред. І. С. Олійника. – К., 1989. – С.36–56.
6. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах/ За ред. М. І. Пентиліук. – К., 2009. – С. 33–40.

Контрольні питання

1. Роль мови в навчально-пізнавальній діяльності людини.
2. Як трактується поняття “мовленнєва діяльність”?
3. Компоненти процесу навчання.
4. Психологічні передумови засвоєння знань і формування мовленнєвих умінь.
5. Роль мотивів навчання у засвоєнні знань та формуванні умінь і навичок.
6. Основні закономірності й аспекти навчання мови.
7. Місце загальнодидактичних і лінгводидактичних принципів навчання у методиці української мови.
8. Роль методів і прийомів у навчанні мови.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема. Психологічні і дидактичні засади навчання української мови

Мета: засвоїти психолого-дидактичний процес навчання української мови в середній школі, осмисливши всі його компоненти та вплив на формування національно-мовної особистості учня.

План

1. Зв'язок методики навчання мови з психологією і дидактикою.
2. Реалізація зв'язку мови (мовлення) і мислення в навчальному процесі.
3. Мовленнєва діяльність та її компоненти.
4. Основні психічні процеси під час навчання мови.
5. Мотиви учіння.
6. Рівні сприймання мовного матеріалу.
7. Мовні та мовленнєві уміння і навички.
8. Закономірності навчання мови.
9. Принципи навчання мови.
10. Технологія навчання мови.

Література

1. Бабич Н. Д. Психологічні умови викладання і вивчення української мови / Українська мова і література в школі. – 1990. – № 8. – С. 26–31.
2. Бадмаев Б. Ц., Малышев А. А. Психология обучения речевому мастерству. – М., 1999. – С. 26–41.
3. Біляев О. М. Лінгводидактика рідної мови. – К.: Генеза, 2005.
4. Біляев О. М., Мельничайко Я. В., Пентиліук М.І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987. – С. 6–13.
5. Зимняя И.А. Лингвopsиxология речевой деятельности. – Москва-Воронеж, 2000. – С. 32–121.
6. Методика викладання української мови в середній школі / За ред. І. С. Олійника. – К., 1989. – С. 36–56.
7. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І.Пентиліук. – К., 2009. – С. 17–34.
8. Освітні технології / За ред. О. М. Пехоти. – К., 2001. – С. 3–26.
9. Рожило Л. П. Психологічні особливості вироблення мовних умінь і навичок // Українська мова і література в школі. – 1982. – № 9. – С. 34–40.
10. Текучов А. В. Методика русского языка в средней школе. – М., 1980. – С. 36–58.

Методичні настанови. Підготовка до практичного заняття з названої теми вимагатиме від вас актуалізації знань з психології й дидактики. Головне в опрацюванні матеріалу осмислити і зрозуміти, чому мовленнєву діяльність покладено в основу чинних програм з української мови, які психічні процеси від-

бувають під час засвоєння мови і як діють механізми породження мовлення. Особливої уваги потребують такі питання, як мотиви навчальної діяльності й формування мовних і мовленнєвих умінь, що забезпечують відповідні компетенції учнів – мовну, мовленнєву і комунікативну.

Осмислюючи дидактичні основи, слід розібратися, у чому сутність педагогічних технологій, як вони реалізуються в навчанні української мови, які інноваційні процеси характерні для української лінгводидактики. Опрацьовуючи дидактичні основи навчання мови, спробуйте виявити діалектичний зв'язок між закономірностями, принципами, методами, прийомами і засобами навчання, довести їх системний характер, простежити єдність традиційного та інноваційного у технології навчання української мови.

Проблемні питання

1. Що спільного й відмінного у трактуванні понять “мова і мовлення”?
2. Як співвідносяться ці поняття з методичними поняттями “мовна, мовленнєва, комунікативна компетенції”?
3. Чому в основу чинної програми з української мови покладено мовленнєву діяльність?
4. Які види мовленнєвої діяльності є рецептивними, а які – продуктивними? Чому? Як це довести?
5. Які компоненти включає процес навчання?
6. Що таке навчальні дії й операції?
7. Чи залежить мотивація навчального процесу від мотивів учіння?
8. Чи впливають мотиви учіння на рівень засвоєння мови та формування умінь і навичок учнів?
9. Чому в методиці розмежовують уміння і навички мовні, мовленнєві (номінативні й комунікативні)?
10. З чого випливають закономірності навчання мови?
11. Яку роль у навчальному процесі відіграють принципи, методи і прийоми навчання?
12. Як ви розумієте поняття “технологія навчання”?

Практичні завдання

1. П. Блонський писав:

Перетворимо ж уроки в сумісне життя вчителя з дітьми, хай урок буде сумісною працею над новою задачею або задушевною спільною бесідою, хай учитель не ховає від дітей свого серця, в якому діти побачать не тільки учительську дратівливість і сухість, хай наша нова школа думки, людяності й поезії для дитини буде школою, повною людського життя і живої культурної творчості і для вчителя.”

Скажіть, які психологічні особливості навчання відбиті в словах ученого. Наведіть приклади такої взаємодії вчителя й учнів на основі власних спостережень навчального процесу.

2. Прочитайте слова В.Сухомлинського:

Психологія мене цікавить більше, ніж педагогіка; власне без психології нема й педагогіки. Якщо педагогіку порівняти з майстернею, то психологія – це інструменти в майстерні; нема інструментів або вони нікуди не годяться – від майстерні залишаться самі стіни. Дуже часто так у школах і буває.

Поміркуйте, чому видатний педагог визнавав пріоритетність психології. Чому психологічні основи навчання мови є визначальними для сучасної школи?

3. Користуючись схемою, (с. 57) з'ясуйте найголовніші складові методу як процесу навчання. Які мотиви, на вашу думку, спонукають до діяльності учителя й учня. Чому діяльність учителя визначає мету учня. Як це методично довести?
4. Порівняйте класифікації принципів навчання (с. 56-57). Чим зумовлена різна їх кількість? Покажіть на конкретних прикладах їх взаємодію.
5. Які з відомих вам принципів є визначальними і чому?
6. У концепції мовної освіти, розробленій О.Біляєвим, Л.Скуратівським, Л. Симоненковою та Т. Шелеховою (Див.: Дивослово. – 1996. – № 1. – С. 16–21) визначено п'ять найважливіших умінь і навичок, що складають основу мовленнєвої компетенції:
- уміння вести діалог з додержанням вимог українського мовленнєвого етикету в різних життєвих ситуаціях;
 - уміння створювати усні монологічні висловлювання;
 - уміння адекватно сприймати на слух діалог і монолог;
 - уміння створювати письмові тексти різних стилів, типів мовлення і різних жанрів;
 - уміння користуватися різними видами читання (с. 17).

Як ви думаєте, чому саме така послідовність переліку умінь і навичок. Як це методично пояснити? Який зв'язок перелічених умінь з мовленнєвою діяльністю учнів?

7. Покажіть на конкретних прикладах, якими засобами формуються мовні і мовленнєві уміння і навички учнів.
8. Наведіть приклади дидактичних матеріалів, що використовуються на уроках української мови. Яка роль опорних таблиць (конспектів) на уроках мови?

Тема 1. Психологічні засади формування мовної особистості учня

Контрольні питання

1. Проблема мовної особистості в сучасній лінгводидактиці.
2. Мовленнєва діяльність – основа розвитку мовної особистості.
3. Структура і зміст мовленнєвої діяльності.
4. Спілкування у перспекції мовленнєвої діяльності.
5. Етапи породження мовлення.
6. Реалізація діяльнісної (стратегічної) змістової лінії шкільної програми.
7. Система і структура комунікативних умінь і навичок учнів – основа комунікативної компетенції.

Практичні завдання

1. Доберіть наукову літературу до теми.
2. Підготуйте реферат на одну з тем: “Національно-мовна особистість у світлі вимог стандартизованої мовної освіти”, “Психологічні основи аудіювання (говоріння, читання, письма)”, “Мовленнєва діяльність – основа спілкування”; “Праці І. Зимньої про мовленнєву діяльність”; “Аналіз спілкування в сучасних підручниках із загальної психології”; “Проблеми мовленнєвої діяльності у працях сучасних лінгводидактів”.
3. Складіть тестові завдання до кожного з контрольних питань.

Тема 2. Загальнодидактичні засади навчання української мови

Контрольні питання

1. Основні аспекти навчання української мови.
2. Чому когнітивно-комунікативний підхід до навчання вважається основним?
3. У чому виявляється компетентнісний підхід до навчання мови?
4. За якими закономірностями здійснюється засвоєння мовлення?
5. Охарактеризуйте основні принципи навчання мови.
6. Як діють лінгводидактичні принципи на уроках української мови?
7. У чому виявляється текстоцентризм на уроках української мови?

Практичні завдання

1. Опрацюйте науково-методичну літературу з теми і складіть бібліографічний покажчик.

2. Підготуйте реферат на одну з тем: “Когнітивно-комунікативний підхід до навчання української мови”, “Комунікативна методика навчання української мови”; “Функційно-стилістичний підхід до навчання мови”; “Етнопедагогічні принципи навчання мови”; “Транспозиція та інтерференція у навчанні мови як другої”.
3. а) Наведіть фрагменти уроків з ілюстрацією застосування одного-двох принципів навчання;
б) наведіть приклади з програми української мови, що ілюструють дію принципів навчання.

Тема 3. Наукові основи й особливості навчання української мови у школах з російською та іншими мовами навчання

Контрольні питання

1. Вплив мовного середовища на навчання української мови як державної.
2. Концептуальні засади навчання української мови у школах з іншими мовами навчання.
3. Роль транспозиції та інтерференції в навчанні української мови у школах з іншими мовами викладання.
4. Особливості методики навчання української мови як другої.
5. Психологічні основи засвоєння української мови як другої.

Практичні завдання

1. Доберіть методичну літературу до теми.
2. Напишіть розгорнуту анотацію на такі праці:
 1. Біляєв О, Вашуленко М., Плахотник В. Концепція навчання державної мови в школах України // Дивослово. – 1996. – № 1. – С.20–21.
 2. Пентиліук М. І. Вивчення української мови у школах з російською мовою навчання. – К., 2000.
 3. Хорошковська О. Н. Лінгводидактична система початкового навчання української мови у школах з російською мовою викладання. – К., 1999.

Тема 4. Методи, прийоми і засоби навчання української мови

Мета: з'ясувати поняття методу як складної педагогічної категорії; засвоїти сучасні класифікації методів навчання мови (за способами взаємодії вчителя й учня, за рівнем пізнавальної діяльності учнів, за джерелами знань); осмислити і вивчити проблему інтерактивних методів навчання; розглянути характерні ознаки прийому як елемента методу; визначити засоби навчання; усвідомити взаємозв'язок понять “метод”, “прийом”, “засіб”, їхню функціональну специфіку; прогнозувати доцільність застосування кожного з методів у контексті відповідних тем шкільного курсу української мови.

Методичні настанови. Опрацьовуючи тему, необхідно пам'ятати, що в педагогічній літературі проблема теорії й практики методу остаточно не з'ясована. Для вчителя-словесника важливо ознайомитися з наявною в лінгводидактиці системою методів навчання, а також із їхніми функціями. Потрібно усвідомити, що кожен метод має свої структурні елементи, реалізується відповідною сукупністю прийомів, що зумовлюється змістом мовної теорії, а також логікою навчального процесу. Ознайомлюючись із засобами навчання мови, особливу увагу необхідно звернути на вимоги до дидактичного матеріалу, наочності, а також використання в навчальному процесі інформаційно-комунікаційних засобів.

Матеріал до вивчення теми

Найбільш продуктивною основою аналізу методів в умовах сучасної мовної освіти є лінгводидактична концепція, згідно з якою **метод** — об'єднана в одне ціле діяльність учителя й учнів, спрямована на засвоєння мовних знань, умінь і навичок, на організацію пізнавальної діяльності (О. Біляєв, І. Олійник, С. Караман, М. Пентилюк). Відтак варто надати перевагу тим методам навчання, які сприяють формуванню вмінь без сторонньої допомоги оволодівати знаннями і є надійною базою самоосвіти та умовою розвитку гармонійної особистості.

У лінгводидактиці та шкільній практиці відсутня єдина і чітка класифікація методів навчання. Науковці (А. Алексюк, О. Біляєв, І. Лернер, М. Махмутов, М. Скаткін, О. Текучов та ін.) цілком справедливо відкидають ідею їхньої універсалізації. Академік О. Текучов доводить, що “лише сукупність методів забезпечить учням надійне засвоєння програмного матеріалу”. Тому в конкретній навчальній ситуації потрібно виражено і помірковано послуговуватися різноманітними методами.

В основу класифікації методів навчання покладено різні критерії: 1) **рівень пізнавальної діяльності:** пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемний, частково-пошуковий, дослідницький методи (О. Дудников, І. Лернер, М. Скаткін); 2) **джерело одержання учнями знань:** слово вчителя, бесіда, аналіз мови, вправи, використання наочних посібників, робота з навчальною книгою, екскурсія (Є.Дмитровський, О.Текучов, Л.Федоренко);

3) *спосіб взаємодії вчителя й учнів*: усний виклад учителем матеріалу, бесіда вчителя з учнями, робота з підручником, метод вправ, спостереження учнів над мовою (О. Біляєв, С. Караман, В. Мельничайко, М. Пентиліук, Л. Рожило); 4) *дидактична мета*: методи, що використовуються лише для повідомлення (сприймання) нових знань; методи, застосовані як на початковому етапі осмислення нових знань, так і для їх закріплення; методи перевірки й оцінювання знань учнів (Б. Єсипова, Є. Петровський); 5) *етапи навчання*: повідомлення знань; методи закріплення й вироблення навичок, методи обліку й контролю (І. Палей).

На ґрунті загальнодидактичної класифікації, запропонованої М. Махмутовим, ураховуючи системний підхід у навчанні мови, К. Плиско виокремлює *методи проблемно-розвивального навчання*: інформаційно-рецептивний, спонукально-репродуктивний, стимулюючо-пошуковий, спонукально-пошуковий, проблемний.

Тривалий час у теорії та практиці навчання української мови класифікація за способом взаємодії вчителя й учнів, запропонована О. Біляєвим, посідає чільне місце. Методи, що належать до неї, отримали експериментальну перевірку в дослідженнях З. Бакум, О. Горошкіної, С. Лукач, В. Теклюк, В. Шляхової та ін.

Важливу роль в ієрархії методів навчання відведено *слову вчителя*. Завдяки розповіді, з погляду О. Біляєва, є змога послідовно і систематично викладати матеріал, виділяти головне, найістотніше у виучуваній темі, акцентувати увагу учнів, економно використовувати час уроку.

Варто зважити ще й на те, що слово вчителя передбачає наявність обов'язкових чинників: спостереження над мовним матеріалом, повідомлення вчителя про основні особливості мовного явища, зразок роздумів учителя над застосуванням теоретичних відомостей на практиці. Належну увагу в процесі розповіді необхідно приділяти активізації учнів. З цією метою доцільно використовувати такі прийоми, як запис основних положень (тез) повідомлення, добір і аналіз прикладів, створення таблиць, схем та ін.

Метод *бесіди* на уроках української мови, на відміну від слова вчителя, передбачає діалог між учителем та учнями за поставленими запитаннями вчителя. У спеціальному дослідженні С. Лукач "Підвищення ефективності методу бесіди на уроках мови" чітко визначено місце бесіди, — поміж інших методів навчання, види бесіди (евристична, повторювальна, закріплювальна) та методику їх проведення. Окремі питання методики бесіди висвітлено в працях таких науковців, як Є. Дмитровський, О. Біляєв, М. Пентиліук, Л. Рожило.

Переваги названого методу полягають у тому, що він активізує учнів, сприяє з'ясуванню рівня їхньої підготовки до сприйняття нових знань, допомагає виявити розуміння школярами засвоєного матеріалу. За словами лінгводидактів, у бесіді закладено великі можливості залучення учнів до активної розумової роботи.

Одним із суттєвих аспектів у побудові бесіди є методика постановки запитання. Адже системою заздалегідь продуманих запитань учитель виявляє наявні в школярів знання, спрямовує їхню думку на відповідні узагальнення, формулювання певних визначень і правил із фонетики. Необхідно, щоб запитання було повним, недвозначним, передбачало розгорнуту відповідь. У методиці мови виділяють запитання, які сприяють **розумінню** (поміж них: 1) **аналітичні: риторичні** – не потребують відповіді від учнів; **прямі аналітичні** – передбачають точні відповіді на поставлені запитання; **навідні** – спрямовують думку учнів у правильне русло; 2) **синтетичні** – відповідь на які потребує вмінь робити висновки і узагальнення на основі певних фактів із фонетики); **закріпленню** (допомагають закріпленню й узагальненню вивченого); **контролю** (уможливлюють перевірку володіння мовними фактами, термінологією, правилами, а також сформованість певних мовленнєвих умінь і навичок) у засвоєнні знань.

Важливе місце в навчанні мови посідає метод **роботи з підручником**, що забезпечує розуміння змісту шкільного курсу мови, формує знання, уміння, навички учнів, спонукає до самостійної роботи з навчальною книгою. З погляду вчених-методистів, застосування вказаного методу пов'язане з реалізацією таких прийомів, як: проведення вступної бесіди; спеціальний інструктаж учителя; бесіда, що має перевірити рівень усвідомлення мовного матеріалу, зробити необхідні уточнення й доповнення, підвести підсумки; складання ділових паперів за матеріалами підручника, аналіз схем і таблиць, робота з теоретичним матеріалом, виконання вправ. До названих прийомів можна додати ще й аналіз, зіставлення, групування одиниць та засобів фонетики, проведення різних видів мовного розбору.

У практиці навчання мови з'являються педагогічні програмні засоби, або електронні підручники та посібники, призначені для розвитку учнів цілісного сприйняття світу, засвоєння лінгвістичного матеріалу, автоматизованої підтримки вивчення нового матеріалу і контролю успішності та досягнень у навчанні, забезпечення учасникам навчального процесу миттєвого зворотного зв'язку, надання допомоги в засвоєнні навчального матеріалу з української мови завдяки урізноманітненню форм подачі інформації: мультимедійні матеріали, слайди, схеми, малюнки, тексти з гіперпосиланнями, словник термінів та ін.

Одним із найважливіших методів у навчанні є метод **спостереження над мовними явищами**, або **метод спостереження учнів над мовою**. Названий метод сприяє глибокому усвідомленню ознак мовних явищ, привертає увагу учнів до окремих, на перший погляд розрізнених, ніяк не пов'язаних фактів мови, допомагає знайти потрібне явище, привчає аналізувати його, зіставляти з іншими і таким чином віднаходити потрібне.

Спостереження над мовою може стосуватися всіх рівнів мовної системи – фонетичного, лексичного, граматичного та ін. – і полягає у виокремленні в тексті споріднених явищ, відборі й порівнянні їх за певною ознакою, у

спостереженні за тим, як змінюються форми слів, словосполучень, конструкції речень при зміні мети або змісту висловлювання.

Метод спостереження учнів над мовними явищами допомагає проникнути в сутність мовних фактів, осмислити зв'язок між ними і зробити відповідні висновки.

Цілком правильною є ідея про те, що без тренування, одним лише поясненням не можна досягти належного результату в навчанні мови. Тому досить ефективним є *метод вправ*, який розроблявся науковцями (З. Бакум, О. Біляєв, М. Вашуленко, О. Караман, А. Медушевський, В. Онишук, М. Пентилюк, Л. Симоненкова, О. Текучов, Н. Тоцька, Л. Федоренко, С. Чавдаров та ін.).

Вправи з української мови – це різновиди навчальної діяльності учнів, що ставлять їх перед необхідністю багаторазового й варіативного застосування одержаних знань у різних зв'язках та умовах.

У питанні розробки системи вправ відсутній єдиний критерій класифікації, унаслідок чого виокремлено різноманітні типи: *за рівнем засвоєння знань* – репродуктивні, конструктивні, аналітичні, творчі (І. Рахманов, Ю. Пассов, М. Успенський); *за дидактичною метою, ступенем самостійності і творчості* – підготовчі, вступні, тренувальні, завершальні (В. Онишук); за зразком, конструктивні, творчі (М. Львов); *за характером мовленнєвих операцій* – членування мовленнєвого потоку на структурні компоненти, завершення побудови мовних одиниць, розширення і згортання висловлювань, заміна окремих елементів, перебудова і побудова мовних одиниць усіх рівнів, редагування, переклад (В. Мельничайко); *за видом навчальної роботи* – підготовчі та комунікативні (В. Скалкін); *за етапом становлення мовленнєвих навичок* – мовні-аналітичні, конструктивні-мовленнєві, комунікативні (В. Мельничайко); підготовчі до мовлення-власне мовленнєві (І. Салістра); *за способом формування вмінь і навичок* – імітаційні, репродуктивні, оперативні, продуктивні, творчі (О. Хорошковська); *за формою проведення* – усні, письмові (О. Текучов); *за змістом* – фонетичні, граматичні, орфографічні, стилістичні (О. Текучов); *за місцем виконання* – класні, домашні (М. Пентилюк, Т. Окуневич).

У сучасній методичній науці обстоюється думка про те, що успішному формуванню в учнів досвіду творчої діяльності сприяють методи навчання, які характеризуються практичною спрямованістю на основі розроблених підходів до визначення складності творчих завдань, їх систематизації, здатністю оптимально поєднуватися, забезпеченням необхідних педагогічних умов для їх реалізації. Відповідно, нині активізувалися пошуки в царині *інтерактивних методів* навчання (*inter* (англ.) – взаємо-, *act* (англ.) – діяти), що тлумачаться як система способів діалогічної взаємодії суб'єктів навчання (учіння), спрямованих на осмислення діалогу, його “інтер”-“інтра”-“мета” – суб'єктні плани.

Сьогодні є чимало класифікацій пропонованих методів. М. Скрипник розглядає *інформаційні* (“Моє ім'я”, “Хвилина мого життя”, “Іменні житони”, “Мандруємо разом”); *пізнавальні* (“Від А до Я”, “Ділова гра”, “Імітаційна

модель”, “Сценарій”, “Мозкова атака”); **мотиваційні** (“Мої очікування”, “Лист до самого себе”, “Самооцінка”, “Інтерв’ю” та **регулятивні** (“Виробимо правила”, “Рахуймо разом”). Г. Сиротенко звертає увагу на те, що в основу інтерактивного методу покладено принцип особистісно зорієнтованого навчання, безпосередню участь кожного учасника занять як шукача шляхів і засобів розв’язання проблем. Науковцем запропоновано **метод мозкового штурму**, в основу якого покладено використання методу прогнозування, методу відсіювання, методу узагальнення ідей, методу мозкового штурму “Карусель” та ін.

У практиці навчання мови словесниками все частіше використовуються такі інтерактивні методи, як: 1) **групування**, або **асоціативний куш** (установлення асоціативних зв’язків між окремими поняттями для узагальнення теоретичного матеріалу); 2) **бесіда за Сократом** (учні ставлять проблемні запитання і самостійно відшуковують шляхи їх розв’язання); 3) **метод прогнозування**, або **заперечення** (за дидактичним матеріалом підтвердити чи заперечити гіпотезу, сформулювати тему уроку); 4) **мікрофон, коло ідей** (вільне накопичення ідей з певної теми, критичне їх осмислення) та ін.

У структуру методу навчання входять **прийоми**.

Прийом є елементом методу, засобом його реалізації, окремим пізнавальним актом. Його характерною рисою у порівнянні з методом є, по-перше, здатність включатися в різні методи, по-друге, частковість, через що його часто називають деталлю методу.

Нині виокремлюють:

1) прийоми мисленнєвого характеру (аналіз – синтез; порівняння – абстрагування; конкретизація – узагальнення; індукція – дедукція);

2) специфічні прийоми: мовний розбір, групування мовних явищ, заміна одних мовних одиниць іншими, поширення речення, перестановка мовних одиниць, конструювання речення, лінгвістичний та стилістичний експерименти, визначення наголосу, відмінювання слів.

Засоби навчання. Класифікація засобів навчання можлива за різноманітними ознаками. Наприклад, за способами отримання інформації (друковані засоби і засоби, що пропонують за допомогою апаратури); за формами роботи, на які ці засоби зорієнтовані (колективні, індивідуальні).

Основними засобами навчання є: шкільний підручник, навчальні матеріали, що доповнюють підручник (збірники вправ, словники, довідники) Засоби наочності (засоби зорової, зорово-слухової та слухової наочності).

Головним засобом навчання мови є **підручник**, який функціонує в цілісній методичній системі навчання і співвідноситься з основними її компонентами – з метою, змістом, принципами, методами, іншими засобами навчання.

Роботу з підручником стимулюють методичні посібники, які допомагають організувати навчальний процес. До них належать методичні рекомендації до підручників, дидактичні матеріали, робочі зошити, практикуми, збірники диктантів і переказів та ін.

Наочні засоби навчання – це не лише джерело інформації. Вони допомагають керувати пізнавальною діяльністю учнів, забезпечують нові способи подання інформації, дозволяють чергувати різноманітні види робіт (колективні, індивідуальні, усні, письмові).

Усі засоби наочності поділяють на 4 групи:

1. **Засоби зорової наочності (друковані:** таблиці, картки, репродукції картин, ілюстрації, роздатковий матеріал; **екранні:** транспаранти, діафільми, кінофрагменти).
2. **Засоби слухової наочності** (звукозаписи, радіопередачі).
3. **Засоби зорово-слухової наочності** (кінофільми і кінофрагменти).
4. **Комп'ютерна техніка.**

Одним із напрямів модернізації сучасної освіти є впровадження у процес навчання **інформаційно-комунікаційних засобів навчання** (М. Жалдак, Є. Машбиць, Н. Морзе, О. Пехота) – проектів конструювання (на ґрунті сукупності психолого-педагогічних установок, що визначають спеціальний добір та компонування форм, методів, прийомів, засобів) процесів накопичення, обробки, презентації і використання інформації за допомогою електронних засобів.

Досить перспективними вважаються два підходи до комп'ютеризації освіти. Перший пов'язаний із проектуванням і комп'ютерною реалізацією предметно орієнтованих навчальних середовищ, що забезпечують розширене моделювання змісту об'єктів, створення інтегрованих навчальних предметів; інший – з утворенням на основі заданих середовищ моделей спільної та індивідуальної пізнавальної діяльності, в основу яких покладено процеси комунікації та широкої взаємодії між учнями та між учителями. Однією з найцінніших властивостей комп'ютера є діалогічна форма взаємодії учня з комп'ютером, використання його як мовного партнера. Учням, наприклад, можна запропонувати виконання комп'ютерної програми “Складні випадки наголошення слів” у режимі тренування і контролю за адресою: www.franko.lviv.ua/lknp/mova.htm.

Сучасні засоби навчання необхідно залучати в освітній процес не епізодично, не ізольовано один від одного, а в певній системі. Такою формою організації засобів навчання можуть бути навчальні програми, які, з одного боку, слугують основою для створення навчальних програм, а з іншого, – для унаочнення теми чи розділу.

У процесі підготовки комп'ютерної навчальної програми спочатку розробляється сценарій програми (лінгвометодичне забезпечення: мовний, мовленнєвий і комунікативний матеріал; блок-схема з зазначенням умов вибірки із пам'яті комп'ютера необхідної в певний момент інформації, вказівки для програмістів щодо розміщення інформації на екрані монітора, перелік параметрів, за якими повинна фіксуватися в пам'яті ЕОМ статистична інформація).

Отже, комп'ютер як засіб навчання завдяки своїй універсальності допомагає розв'язати проблему розвитку особистості учня: збільшується швидкість оволодіння навчальним матеріалом; спостерігається більш якісний поопера-

ційний самоконтроль учнів у процесі виконання навчальних завдань; поліпшується загальний рівень грамотності, зростає рівень орфографічних умінь (зменшується кількість орфоепічних, орфографічних помилок); модельне варіативне навчання створює позитивний емоційний фон; зростає мотивація навчальної діяльності.

Література для поглибленого вивчення теми

1. Горошкіна О. М. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю : монографія / О. М. Горошкіна. – Луганськ : Альма-матер, 2004.
2. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії : навч. посіб. для студ. вищ. закладів освіти / С. О. Караман. – К. : Ленвіт, 2000.
3. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения. – М. : Педагогика, 1981.
4. Махмутов М. И. Организация проблемного обучения в школе / М. И. Махмутов. – М., 1977.
5. Машбиц Е. И. Компьютеризация обучения: проблемы и перспективы / Е. И. Машбиц. – М. : Знание, 1986.
6. Методика вивчення української мови в школі : посібник для вчителів / О. М. Біляєв, В. Я. Мельничайко, М. І. Пентиліук та ін. – К. : Радянська школа, 1987.
7. Методика викладання української мови в середній школі : навч. посіб. / І. С. Олійник, В. К. Іваненко, Л. П. Рожило, О. С. Скорик ; за ред. І. С. Олійника. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Вища школа, 1989.
8. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах : підручник для студентів-філологів / за ред. М. І. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2000.
9. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М. І. Пентиліук, С. О. Караман, О. В. Караман та ін. ; за ред. М. І. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2009.
10. Плиско К. М. Принципи, форми і методи навчання української мови / К. М. Плиско. – Харків: Основа, 1995.
11. Пометун О. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання / О. Пометун, Л. Пироженко. – К. : А. С. К., 2004.

Контрольні питання

1. Поняття “метод”, “прийом”, “засіб” навчання як лінгводидактична проблема.
2. Функції методів навчання мови.
3. Характеристика методів навчання мови.
4. Критерії у створенні класифікацій методів навчання.
5. Особливості прийомів навчання української мови.
6. Традиційні та інноваційні засоби навчання.
7. Інтерактивні методи навчання мови.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Методи, прийоми навчання української мови

Мета: усвідомити сутність методу навчання як наукової категорії, його роль у формуванні мовної особистості (мовної, мовленнєвої, комунікативної, соціокультурної компетенції учнів), засвоїти основні прийоми та засоби навчання.

План

1. Поняття про методи і прийоми навчання української мови.
2. Класифікації методів навчання як лінгводидактична проблема.
3. Характеристика методів навчання.
4. Інтерактивні методи навчання.
5. Специфічні прийоми навчання мови.
6. Дидактичні вимоги до вибору методів навчання для реалізації освітньо-виховних завдань.

Література

1. Бакум З. П. Формування дослідницьких умінь і навичок гімназистів на завершальному етапі вивчення фонетики // Рідна школа. – 2005. – № 8. – С. 55–56.
2. Баранов М. Т. Выбор упражнений для формирования умений и навыков// Русский язык в школе. – 1993. – № 3. – С. 17–21.
3. Варзацька Л. Інтерактивні методи навчання: лінгводидактичні засади // Дивослово. – 2005. – № 2. – С. 5–19.
4. Варзацька Л. Особистісно зорієнтоване навчання рідної мови. Способи розвивальної допомоги // Українська мова і література в школі. – 2005. – № 8. – С. 12–16.
5. Голобородько Є. П. Загальні питання інтерактивного навчання // Педагогічні науки : зб. наук. праць. Інтерактивне навчання: Досвід упровадження / за заг. ред. В. Д. Шарко. – Херсон : ОЛДІ-плюс, 2000. – С. 3–6.
6. Полат Е. С. Интернет на уроках иностранного языка // Иностранные языки в школе. – 2001. – № 2. – С. 14–19.
7. Сиротенко Г. О. Шляхи оновлення освіти: науково-методичний аспект : інформаційно-методичний збірник. – Х. : Основа, 2003.
8. Скуратівський Л. В. Пізнавальні завдання з української мови : посібник для вчителя. – К. : Радянська школа, 1987.

Методичні настанови. Готуючись до практичного заняття, актуалізуйте знання з дидактики: чи в педагогічній літературі проблема теорії й практики методу остаточно з'ясована, хто з вітчизняних педагогів і методистів ґрунтовно досліджував цю проблему, як вони визначали структуру методів, їх функції. Усвідомте, що кожен метод має свої структурні елементи, реалізується відповідною сукупністю прийомів, що зумовлюється змістом мовної теорії, а також

логікою навчального процесу. Ретельно опрацюйте проблеми використання інтерактивних методів навчання на сучасному уроці української мови. Ознайомлюючись із засобами навчання мови, особливу увагу зверніть на вимоги до дидактичного матеріалу, наочності, а також використання в навчальному процесі інформаційно-комунікаційних засобів.

Проблемні питання

1. Чим можна пояснити функціонування різних класифікацій методів навчання мови? Який критерій покладено в основу кожної з класифікацій?
2. Коли доцільно застосовувати метод розповіді? Бесіди? Спостереження над мовою?
3. Чому на сьогодні є актуальним метод роботи з підручником?
4. У чому суть методу зв'язного викладу вчителя?
5. Чому в сучасній теорії та практиці навчання української мови віддано перевагу інтерактивним методам? Назвіть і охарактеризуйте їх.
6. Які методи навчання лінгводидакти та педагоги називають “активними”. Проаналізуйте їх.
7. Які прийоми допомагають активізувати сприйняття матеріалу учнями у процесі застосування таких методів, як розповідь учителя та бесіда?
8. Визначте роль мовного розбору в процесі навчання мови.

Практичні завдання

1. Зіставте подані у педагогічній та методичній літературі дефініції методів навчання. Яка з них, на вашу думку, дає якісну характеристику методу як системи цілеспрямованої навчальної діяльності? Доведіть.

Загальні методи навчання становлять систему взаємопов'язаних видів діяльності вчителя й учнів і прийомів викладання й учіння, а кожний прийом – систему дій та операцій учителя й учнів, які відзначаються раціональною послідовністю і цілеспрямованістю (В. Онищук).

Конкретний метод навчання – зумовлена принципами навчання система правил педагогічної взаємодії, керуючись якими, вчитель і учні обирають прийоми і способи конкретних дій, що забезпечують досягнення поставленої мети (М. Махмутов).

Методи навчання мови – це об'єднана в одне ціле діяльність учителя й учнів, спрямована на засвоєння мовних знань, умінь і навичок учнів, на організацію пізнавальної діяльності учнів, на формування їхнього діалектико-матеріалістичного світогляду засобами предмета (І. Олійник).

Методи навчання – це система моделей методичних прийомів, побудова яких визначається метою навчання, загальнодидактичними принципами, характером навчального матеріалу, особливостями джерел навчальної інформації (Є. Ітельсон).

2. Укладіть бібліографію статей про методи та прийоми навчання мови, опубліковані у фахових журналах (“Дивослово”, “Українська мова та літе-

ратура в школі”, “Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах” тощо) за останні п’ять років.

Опрацюйте статті й підготуйте виступ на одну з тем: “Інтерактивні методи навчання”, “Активні методи навчання”.

3. Проілюструйте на конкретних прикладах, що методи навчання виконують освітню, виховну, розвивальну та мотиваційну функції.
4. Автори сучасних методичних посібників (С. Караман, М. Пентилюк, К. Плиско) реалізацію системного підходу в навчанні мови пов’язують із застосуванням моделей (схематичної або символічної наочності, які відображають структуру наукових понять, правил, способів дій тощо). Яка мета застосування згаданих моделей? Розробіть зразки моделей до обраних вами тем.
5. Проаналізуйте один із конспектів уроків для 5 класу, розроблених Л. Варзацькою, Л. Кратасюк (*Варзацька Л., Кратасюк Л. Інтерактивні методи навчання: лінгводидактичні засади // Дивослово. — 2005. — №2. — С. 5–19*). Які інтерактивні методи в поданих зразках застосовуються і з якою метою?
6. Схарактеризуйте один із методів інтерактивного навчання (на вибір), визначте його особливості, мету й умови застосування (з наведенням конкретних прикладів). Сплануйте етапи проведення, навчальні дії учнів, сформулюйте запитання й завдання для школярів.
7. Поміркуйте, які методи доцільно застосувати, коли: 1) зміст навчального матеріалу потребує осмислення зв’язків між мовними явищами; 2) рівень засвоєння знань, сформованості вмінь і навичок високий; 3) навчальний матеріал не є принципово новим; 4) зміст мовного матеріалу потребує роботи з довідковою літературою. Які прийоми найдоцільніше використовувати у структурі визначених вами методів відповідно до чотирьох ситуацій?
8. Ураховуючи закономірності навчання, що відображає єдність викладання й учіння, педагоги визначили універсальні дидактичні прийоми, які застосовуються у процесі вивчення всіх дисциплін, зокрема й української мови.

Викладання: повідомлення, розповідь, пояснення, інструктаж, постановка питання, показ зразка, перевірка й оцінка знань, постановка проблеми, висунення гіпотези тощо.

Учіння: слухання, спостереження, читання, переказ, письмо, порівняння, систематизація, виконання вправ, конструювання, розв’язання проблем тощо.

Наведіть приклади застосування відповідних прийомів у зв’язку з вивченням конкретної теми.

9. Доберіть оптимальні методи і прийоми навчання учнів основної та старшої шкіл для опрацювання на уроці теми “Відмінювання кількісних числівників”. Обґрунтуйте методичну доцільність обраних вами методів.
10. Шкільна практика переконує, що формуванню пізнавальної активності, самостійності учнів, ґрунтовності їхніх знань сприяють такі завдання, як:
а) використання проблемних завдань; б) рецензування відповідей однокласників; в) висунення та доведення (спростування) гіпотез; г) дидактичні ігри; ґ) виконання функції вчителя тощо.
Підготуйте розповідь про методіку використання таких завдань. Які, окрім названих, можна запроваджувати задля активізації навчальної діяльності школярів.

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Методи, прийоми, засоби навчання української мови

Мета: Домогтися засвоєння студентами методів (інтерактивних методів), прийомів, засобів навчання української мови, їх упровадження у практику навчання, усвідомлення доцільності використання на уроках української мови.

Методичні настанови. Виконання завдань лабораторного заняття потребує ґрунтовних знань змісту програми, належної бази з теорії методів, прийомів і засобів навчання, оволодіння методикою оптимального їх застосування у навчально-виховному процесі, а також уникнення універсалізації будь-якого методу. Уважне опрацювання рекомендованих джерел та власні спостереження за навчально-виховним процесом допоможуть вам побачити раціональне в теорії та практиці навчання, а також формувати вашу методичну компетенцію.

План

1. Методи і прийоми навчання української мови.
2. Вимоги до застосування методів навчання на сучасному уроці української мови.
3. Інтерактивні методи в практиці навчання мови.
4. Специфічні прийоми навчання мови.
5. Дидактичні вимоги до вибору методів навчання для реалізації освітньо-виховних завдань.

Література

1. Валентій Л. В. Мовний аналіз як метод навчання в школі // Українська мова і література в школі. – 1996. – №3. – С. 40–43.
2. Ігри дорослих. Інтерактивні методи навчання ; упоряд. Л. Галіцина. – К.: Ред. загальнопедагог. газет, 2005.

3. Комар О. Інтерактивні технології – технології співпраці // Початкова школа. – 2004. – №9. – С. 5–7.
4. Навчально-дослідна робота з української мови (10–11 класи) : посібник для шкіл (класів із поглибленим вивченням української мови) / Сікорська З.С., Глуховцева К. Д., Горошкіна О. М. – Луганськ, 1996.
5. Плиско К. М. Теорія і методика навчання української мови в середній школі. – Х. : ХДПУ, 2001.
6. Шелехова Г. Комп'ютерні технології в навчанні мови / Г. Шелехова, А. Манако, Я. Остаф // Дивослово. – 1999. – № 3. – С. 33–35.

Практичні завдання

Завдання I рівня

1. Опрацюйте зміст чинної програми з української мови для 6 класу основної школи. Визначте теми, які найдоцільніше вивчати шляхом застосування методу спостереження й аналізу мовних явищ. Обґрунтуйте визначений вами перелік тем.
2. Визначте методи пояснення нового матеріалу до 3 – 4 тем (за вибором студента) з чинного підручника для 5 класу.
3. Відвідайте уроки в базовій школі (проаналізуйте плани-конспекти уроків, подані у фахових виданнях). Проведіть спостереження за використанням учителем методів, прийомів і засобів навчання. Визначте оптимальність та відповідність їх сучасним вимогам.

Завдання II рівня

1. Доберіть ілюстративний матеріал для поглиблення, узагальнення та систематизації знань учнів старшої школи з лексики та фразеології.
2. Доберіть по 2-3 зразки вправ проблемно-пошукового та творчого спрямування для засвоєння розділів “Фонетика”, “Будова слова. Словотвір”. Прокоментуйте функцію методу вправ у навчанні мови
3. Розробіть зразки 2-3 проблемних ситуацій для використання на етапах пояснення і закріплення мовного матеріалу з теми “Букви *е, и* в особових закінченнях дієслів I та II дієвідмін”, “Розділові знаки при звертанні і вставних словах”. Обґрунтуйте передбачувану ефективність дібраних проблемних методів навчання.

Завдання III рівня

Розробіть план-конспект уроку з теми “Відміни іменників”. Застосуйте різноманітні інтерактивні методи та інформаційно-комунікаційні засоби навчання.

Тема 1, 2. Засоби навчання української мови

Контрольні питання

1. Поняття засобу навчання.
2. Вимоги до дидактичного матеріалу.
3. Наочність на уроках української мови.
4. Підручник як основний засіб навчання.
5. Інформаційно-комунікаційні засоби навчання.

Практичні завдання

1. Опрацюйте рекомендовану літературу з теми, выпишіть вимоги до засобів навчання, їхні функції. Підготуйте повідомлення про комплекс засобів навчання в історичному аспекті.

1. Дворецкая А. В. Основные типы компьютерных средств обучения / А. В. Дворецкая // Педагогические технологии. — 2004. — №2.
2. Машбиц Е. И. Психолого-педагогические проблемы компьютеризации обучения / Ефим Израйлевич Машбиц. — М. : Педагогика, 1988.
3. Скуратівський Л. В. Концепція підручника рідної мови / Л. В. Скуратівський, Г. Т. Шелехова // Українська мова і література в школі. — 2002. — № 3. — С. 5–7.
4. Шелехова Г., Манако А., Остаф Я. Комп'ютерні технології в навчанні мови / Г. Шелехова, А. Манако, Я. Остаф // Дивослово. — 1999. — №3. — С. 33 – 35.
5. Шелехова Г. Використання комп'ютерних технологій на уроках української мови / Г. Шелехова // Українська мова і література в школі. — 2006. — № 8. — С. 4–8.
6. Якименко Н., Рибалко К. Урок мови з використанням комп'ютерних програм / Якименко Н., Рибалко К. // Дивослово. — 2001. — №11. — С. 49–51.

2. О. Біляєв зазначає:

На сучасному етапі функції засобів навчання змінилися. Якщо при пояснювально-ілюстративному типі навчання, коли учні діставали знання, так би мовити, в готовому вигляді, наочність зводилася до ілюстрування. З упродовженням у школі творчого типу засвоєння знань наочність є об'єктом логічних операцій, засобом пошуку інформації, самостійних теоретичних висновків, а не лише як опора почуттєвого сприймання.

Чи згодні ви з такими висновками автора?

3. На прикладі кількох розділів чинного підручника з української мови розкрийте шляхи реалізації в ньому особистісно зорієнтованого підходу.

Запропонуйте вправи, які б ураховували індивідуальні особливості учня.

4. Опрацюйте технологію сценарію навчальної програми до теми “Узгодження числівника з іменником”, поданий у посібнику С. О. Карамана “Методика навчання української мови в гімназії” (С. 173–179). Підготуйте методичний коментар.
5. Усі засоби наочності поділяють на 4 групи:
 - 1) **засоби зорової наочності (друковані:** таблиці, картки, репродукції картин, ілюстрації, роздатковий матеріал; **екранні:** транспаранти, діафільми, кінофрагменти);
 - 2) **засоби слухової наочності** (звукозаписи, радіопередачі);
 - 3) **засоби зорово-слухової наочності** (кінофільми і кінофрагменти);
 - 4) **комп’ютерна техніка.**

Проаналізуйте дидактичні функції запропонованих видів наочності. Наведіть зразки використання названих видів у процесі навчання фонетики.

6. Складіть сценарій комп’ютерної навчальної програми до теми “Правила вимови та написання слів з апострофом” (5 клас).
7. Запропонуйте види роботи для учнів з електронним варіантом тлумачного словника української мови.
8. Визначте засоби навчання для засвоєння теми “Складне речення” (9 клас).

Тема 3, 4. Інтерактивні методи навчання української мови

Контрольні питання

1. Поняття інтеракції в науково-методичній літературі.
2. Класифікація інтерактивних методів навчання.
3. Характеристика інтерактивних методів (кооперативне навчання, колективне-групове навчання, ситуативне моделювання, опрацювання дискусійних питань, імітаційні та неімітаційні методи).
4. Особливості технології інтерактивного уроку.
5. Моделі інтерактивного навчання.
6. Упровадження інтерактивних методів у практику навчання української мови.

Практичні завдання

1. Опрацюйте рекомендовану літературу з теми. Підготуйте повідомлення про комплекс застосування інтерактивних методів навчання на сучасному уроці української мови.

1. Варзацька Л., Кратасюк Л. Інтерактивні методи навчання: лінгводидактичні засади // Дивослово. – 2005. – №2. – С. 5 – 19.
 2. Комар О. Інтерактивні технології – технології співпраці // Початкова школа. – 2004. – №9. – С. 5 – 7.
 3. Кратасюк Л. Інтерактивні методи навчання: Розвиток комунікативних і мовленнєвих умінь // Дивослово. – 2004. – №10. – С. 2 – 11.
 4. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. – К. : Видавництво А. С. К., 2004.
 5. О. Січкарук. Інтерактивні методи навчання у вищій школі: навч. посібн. – К. : Таксон, 2006.
2. Проаналізуйте один із конспектів уроків для 5 класу (на вибір). Визначте, які інтерактивні методи використовуються, з якою метою?
 3. Схарактеризуйте один із методів інтерактивного навчання (мозковий штурм, мікрофон, коло ідей, метод прогнозування, ПРЕС-метод, гронування, рольові ігри, бесіда за Сократом, акваріум тощо). Визначте його особливості, мету, умови застосування. Сплануйте етапи проведення, навчальні дії учнів.
 4. Розробіть план-конспект уроку з теми “Поняття про дієприслівник” (6 клас), передбачивши застосування інтерактивних методів навчання.

Тема 5. Контрольна робота

Контрольні завдання

I. Репродуктивний рівень

1. Які класифікації методів навчання найпоширеніші в дидактиці та лінгводидактиці?
2. Розмежуйте поняття “метод навчання”, “прийом навчання”.
3. У чому полягає навчальна робота, яка виконується завдяки застосуванню методу слово вчителя?
4. У чому сутність і значення бесіди як методу навчання?
5. Яка роль мовного розбору у процесі навчання?
6. У чому сутність активних методів навчання?
7. Охарактеризуйте роль проблемної ситуації в навчальному процесі.
8. Яку роль відіграють інтерактивні методи навчання у процесі навчання мови?
9. “Засоби навчання” і “засоби наочності” – це синоніми? Доведіть свою думку.
10. Яка роль засобів навчання в удосконаленні й розвитку методів навчання?
11. Чим зумовлене широке використання різнотипної наочності на уроках української мови?

II. Конструктивно-варіативний рівень

1. Доберіть методи і прийоми до уроку “Активні і пасивні дієприкметники. Творення активних і пасивних дієприкметників теперішнього і минулого часу” (7 клас). Подайте методичний коментар до їх використання.
2. Наведіть приклади завдань проблемного характеру під час вивчення теми “Розряди прикметників”.
3. Складіть алгоритм пошуку до теми “Особливості закінчення дієслів I та II дієвідмін”.
4. Складіть завдання пошукового характеру до теми “Відмінювання кількісних числівників”.
5. Наведіть приклади завдань проблемного характеру під час вивчення теми “Не з іменниками”.
6. Доведіть, що підручник є одним із основних засобів навчання мови.
7. Які проблеми роботи з комп’ютером характерні для сучасного етапу розвитку школи?
8. Яка роль учителя в роботі з комп’ютером? Наведіть приклади використання інформаційно-комунікаційних засобів у навчанні української мови.
9. Яким вимогам повинен відповідати дидактичний матеріал для уроків української мови? Продемонструйте на конкретних прикладах.

III. Творчий рівень

1. Підготуйте наукову доповідь про методику застосування інтерактивних методів у навчанні української мови.
2. Під час відвідування уроків у базовій школі простежте, як на реалізацію основних цілей уроку впливає майстерність учителя застосовувати інноваційні технології навчання?
3. Складіть конспект уроку (тему оберіть самостійно) з використанням таких методів:
 - проблемного викладу;
 - дослідницький;
 - частково-пошуковий;
 - аналіз мовних явищ;
 - ситуативне моделювання;
 - опрацювання дискусійних питань;
 - імітаційні та не імітаційні методи.

Тема 5. Типи уроків української мови, їх структура і методика проведення

Мета: ознайомитися з класифікаціями уроків української мови, їх типами, структурою та методикою проведення. Осмислити технологію сучасного уроку й вимоги до нього, навчитися моделювати систему уроків певного розділу шкільної програми. Ознайомитися з інноваційними технологіями, що реалізуються на уроках різних типів.

Методичні настанови. Тема “Типи уроків української мови, їх структура і методика проведення” – одна з основних у лінгводидактиці. Приступаючи до її вивчення, необхідно:

- пригадати відомості про урок, його структуру, особливості з дидактики;
- відновити в пам’яті історію розвитку організації навчального процесу, основні етапи формування класно-урочної системи;
- ознайомитися з класифікаціями уроків мови, що пропонують автори підручників, посібників для вчителів-словесників;
- навчитися спостерігати, аналізувати уроки різних типів;
- уміти складати конспекти й під час практики проводити уроки з різних тем і в різних класах.

Особливу увагу радимо звернути на нові технології уроків української мови, на сучасні підходи до застосування методів і прийомів, дидактичного матеріалу.

У процесі педагогічної практики скористайтеся можливостями спостерігати уроки учителів і виявляти в них той позитивний досвід, який у майбутньому стане вам у пригоді.

Головне – ви повинні усвідомити, що всі надбання лінгводидактики, кращий досвід учителів реалізується саме на уроці. Водночас кожний учитель є творцем власного досвіду, власної методики. Пам’ятайте це!

Матеріал до вивчення теми

Основною формою організації навчального процесу в усіх типах шкіл був і залишається урок. Учені-методисти і вчителі-практики шукають відповідь на питання: яким має бути сучасний урок рідної мови? Які його критерії? Досвід свідчить, що сучасний урок рідної мови – надзвичайно багатогранний процес педагогічної діяльності. Найголовніше в уроці – єдність форми й змісту, реалізація цілей і завдань. Кожен урок несе певний обсяг інформації, однак від учителя залежить, скільки її зможуть сприйняти й засвоїти учні, якими навчальними методами і прийомами при цьому треба скористатися. Якість уроку залежить від особистісного підходу до навчального процесу, взаємодії вчителя й учнів на уроці та інших чинників, що стимулюють навчальну діяльність.

Сучасний урок мови — це насамперед урок, на якому вчитель уміло використовує всі можливості учня, весь його творчий потенціал з метою активного

розумового розвитку, глибокого й усвідомленого засвоєння лінгвістичних понять, формування комунікативної компетентності та морально-вольових якостей, а отже, виховання мовної особистості.

Проблема уроку постійно залишається в центрі уваги дидактів та методистів. Це і зрозуміло. Адже від того, як проводяться уроки, який їхній зміст, структура і методичне забезпечення, як підготовлений сучасний учитель до проведення уроку і як володіє його технологією, залежить успіх реалізації мовної освіти в Україні.

Урок був і залишається основною формою навчально-виховного процесу колективу учнів за певною програмою. За оптимальної організації він забезпечує міцне й усвідомлене засвоєння навчального матеріалу, формування комунікативної компетентності учнів.

Удосконалення й реформування мовної освіти вимагає зміни в структурі й організації уроку. Кожний новий етап у розвитку освіти впливає на технології уроку. Сучасний урок мови є відображенням того, як поєднання традиційності та новацій у дидактиці, лінгводидактиці впливають на його зміст, цілі, структуру й організацію. Ці проблеми знайшли відображення в працях багатьох учених (М. Баранов, О. Біляєв, Н. Голуб, Т. Донченко, С. Караман, Т. Ладженська, В. Панов, М. Пентилюк, К. Плиско, О. Текучов, О. Хорошковська та ін.). Не залишаються байдужими до цієї проблеми й учителі-практики. На сторінках науково-методичних часописів вони пропонують оригінальні розробки уроків української мови в школах різних типів.

Сучасний урок української мови — поліфункціональне, багатоаспектне явище в навчально-виховному процесі. Він характеризується низкою особливостей.

Найголовніша — виховання мовної особистості, національно свідомого громадянина України. На уроці реалізуються комунікативно-діяльнісний, українознавчий, функційно-стилістичний та інші аспекти навчання мови. Саме вони забезпечують комплексний підхід до навчання і виховання, реалізацію найголовніших цілей — дидактично-розвивальної та виховної. На уроці розкривається краса й багатство української мови та створюються умови для її засвоєння учнями і використання у своїй комунікативній діяльності.

Уроки про багатство української мови, її роль у розвитку культури нашого народу, долученій до шедеврів світової літератури, ознайомлення з історією, традиціями свого та інших народів активно впливають на формування національно свідомої, патріотично налаштованої особистості, яка з повагою ставиться до інших народів, їхніх мов та культур.

Сучасним вважаємо урок, який за своїми цілями (освітньою, розвивальною, виховною), змістом, структурою і методами проведення відповідає найновішим вимогам теорії й практики навчання в школі і є високоефективним. На такому уроці школярі оволодівають оптимальним обсягом знань, вчать творчо застосовувати їх, набувають необхідних умінь і навичок. За

М. Махмутовим, в умовах проблемно-розвивального навчання урок повинен розглядатись як цілісна система, елементи якої відображають основні положення дидактики й спрямовані на виховання учнів і формування їхньої пізнавальної активності. Сучасний урок уключає зміст, форми, методи і засоби навчання.

Урок активно впливає на розвиток пізнавальних і творчих здібностей особистості. Він дозволяє реалізовувати ідеї когнітивної та комунікативної методик, перевести їх у практичну площину. А це означає, що саме на уроці велика увага приділяється розвиткові пізнавальної діяльності учнів, логічного й критичного мислення, творчих умінь і навичок. Це передбачено Державним стандартом базової і повної середньої школи. Отже, сучасному школяреві необхідні знання, уміння і навички пізнавального і творчого типу, розвиток яких здійснюється на уроках української мови.

Ще однією особливістю уроку є його мовленнєва спрямованість. Робота з розвитку зв'язного мовлення кінцевою метою має мовленнєву готовність учнів, сформованість їхньої комунікативної компетенції. Досягти цього можна, розвиваючи пізнавальні й творчі здібності учнів на всіх етапах навчання мови.

На уроках української мови здійснюється моральне, естетичне та етичне виховання, що передбачає особистісний підхід до навчання. Адже рідна мова є саме тим навчальним предметом, що дозволяє виховувати глибоко моральну, гуманну, духовно багату особистість, здатну творити добро і протистояти злу.

Стрижнем сучасного уроку української мови є робота над розвитком мовлення учнів. Для нього характерне широке застосування різних засобів навчання, передусім мовних, а також аудіовізуальних, що дозволяють використовувати в процесі навчання звук і зображення, створювати необхідну для занять мовну ситуацію. Все це позитивно позначається на оволодінні мовою як засобом спілкування.

Сучасна методика активно популяризує ідею проведення уроків на текстовій основі, що забезпечує сприйняття й відтворення тексту в єдності змісту (смислу) і форми. Відомі праці методистів, психолінгвістів науково обґрунтовують використання текстів на уроках мови (Т. Донченко, І. Зимня, О. Казарцева та ін.), що полегшує роботу вчителів над текстом на уроках різних типів, дозволяє формувати комунікативні уміння й навички учнів на сучасних наукових засадах.

Особливістю сучасного уроку мови є реалізація внутрішньо- і між-предметних зв'язків, що передбачено чинними програмами. Ідея внутрішньо-предметних зв'язків не нова. Вона порушувалася багатьма лінгводидактами (Я. Мельничайко, В. Озерська, М. Пентиліук, Н. Черноусова та ін.). Досягання означених зв'язків забезпечує осмислення мовної системи як цілісності, що має складну структуру, елементи якої злагоджено функціонують у висловлюваннях (усних і письмових) різних стилів, типів і жанрів. Дотри-

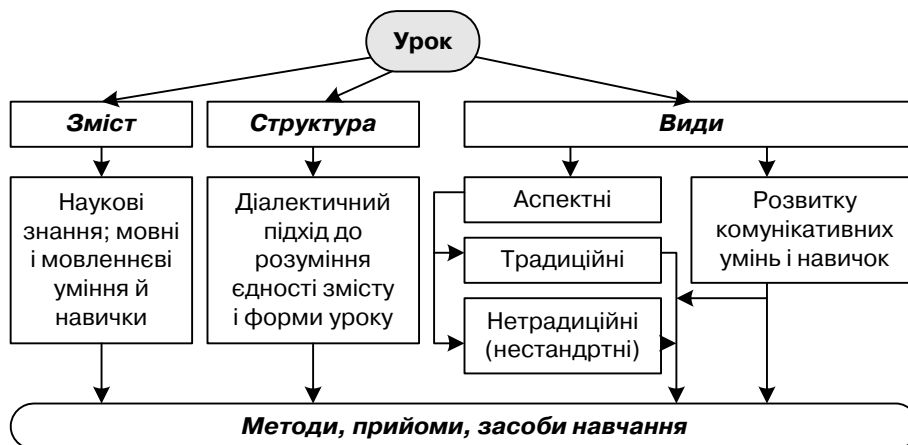
уючись внутрішньопредметних зв'язків на уроках мови, учитель організовує наскрізне повторення вивченого, реалізує функційно стилістичний та комунікативно-діяльнісний підходи до навчання мови. Не менш важливим є дотримання міжпредметних зв'язків, що здійснюється на багатьох уроках української мови, зокрема вступних та уроках розвитку комунікативних умінь і навичок. Реалізація цих зв'язків впливає па осмислення учнями функцій української мови, насамперед комунікативної, пізнавальної (когнітивної), морально-етичної, естетичної, розвивальної, особистісно визначальної та ін.

Для сучасного уроку мови характерними є узагальнення й систематизація знань, умінь і навичок. Актуальною в цьому аспекті є систематизація мовленневознавчих понять, що лежать в основі формування мовленнєвої компетенції учнів. Традиційно узагальнювалися лінгвістичні знання і значно менше уваги приділялося знанням з теорії тексту, стилістики, культури мовлення. Уважалося, що вправи замінять теорію й учні спонтанно формуватимуть мовленнєві вміння й навички. Однак цього замало. Шкільні програми передбачають обов'язкове засвоєння мовленневознавчих понять і термінів, що значно полегшує формування комунікативних умінь і навичок.

На сучасному уроці мови необхідно постійно актуалізувати, розширювати й систематизувати знання, уміння й навички, що забезпечують формування всіх різновидів комунікативної компетенції — мовленнєвої, мовної, соціокультурної та діяльнісної (стратегічної).

Отже, сучасний урок слід розглядати як складну організаційно-педагогічну систему, що включає взаємопов'язані компоненти, у центрі якої знаходяться суб'єкти навчально-виховного процесу — учитель і учні.

У лінгводидактиці урок мови виступає як поєднання низки складників, що видно зі схеми.

Урок української мови забезпечує виконання завдань, що стоять перед учителями-словесниками.

Уроки української мови орієнтовно можна поділити на дві групи. Першу складають так звані аспектні уроки, пов'язані з вивченням окремих аспектів мови. Головна мета їх – на основі засвоєння теоретичних відомостей з мови сформувати і розвинути в учнів частковомовленнєві, або первинні, уміння і навички, а саме: орфоепічні, лексичні, словотвірні, правописні – орфографічні і пунктуаційні. Тут переважають вправи, підпорядковані вивченню окремих одиниць мови, тобто звуків, морфем, слів, словосполучень і речень.

Друга група – уроки розвитку комунікативних умінь і навичок, що проводяться з метою формування й розвитку в учнів комунікативних (вторинних) умінь і навичок.

Існує багато класифікацій аспектних уроків. Найбільш прийнятною для практики викладання української мови у 5-9 класах вважаємо класифікацію, запропоновану О.Біляєвим, що виходить з основної дидактичної (навчальної) мети. У відповідності з цим виділяються уроки вивчення нового матеріалу, або засвоєння нових знань; формування умінь і навичок; перевірки й обліку якості знань, умінь і навичок; аналізу контрольних робіт; узагальнення і систематизації вивченого; повторення окремої теми, розділу. З приводу цієї класифікації можна сперечатися, хоч вона найбільшою мірою відбиває практику, що склалася в школах.

Тип уроку визначає лише головну його спрямованість. Істотне значення для практики має побудова (структура) уроку, яку характеризують його склад (з яких частин складається), послідовність (порядок розташування частин), зв'язок (як вони між собою пов'язані). Урок повинен відзначатися цільністю, внутрішнім зв'язком, єдиною логікою розгортання діяльності вчителя і учнів. Уроку "взагалі", без свого обличчя, форми не існує.

Є й інші класифікації аспектних уроків.

Цікавою є класифікація уроків, запропонована К.Плиско. Вона вважає, що “типи уроків доцільно виділяти за метою організації, тобто залежно від того, для чого вони організуються – для вивчення нової інформації, закріплення чи застосування її”. Цю думку поділяє С. Караман. “При цьому, – уточнює вчений, – розглядаємо типи уроків як цілісну систему, тобто здійснюємо системний підхід. Склад системи визначаємо з урахуванням її основи і меж. Основою служать етапи пізнання змісту, а межами – цілі навчання і ланки засвоєння інформації”.

Керуючись метою навчання мови і ґрунтуючись на етапах пізнання, автори визначають склад системи і типів уроків з урахуванням ланок засвоєння. Модель системи типів уроків має такий вигляд:

Етапи пізнання інформації	Ланки засвоєння інформації		
	Сприйняття, усвідомлення	Осмислення, узагальнення	Відтворення
Вивчення інформації	Урок вивчення інформації		
Закріплення інформації		Урок закріплення інформації (в тому числі й повторення)	
Застосування інформації			Урок застосування інформації

Ці уроки тісно зв’язані між собою й утворюють систему, інваріантом якої є урок вивчення інформації, бо він акумулює в собі основні ознаки інших типів уроків – варіантів системи. Знання типу уроку допомагає вчителю визначити його технологію, зосередити увагу на головному: вивченні, закріпленні чи застосуванні інформації.

Усі сучасні класифікації уроків по суті модифікують традиційну, якої й дотримується більшість учителів. Очевидно, перевага її в тому, що на кожному новому етапі розвитку освіти, зокрема й навчання української мови, вона легко модифікується, піддається організаційним і структурним змінам, залишаючись у своїй основі науково апробованою й виправданою.

Однак зміни в змісті мовної освіти, зміщення акцентів у змістових лініях шкільної програми викликають необхідність творчого використання різних типів уроків, моделювання навчального процесу з урахуванням вимог концепції мовної освіти 12-річної школи і Державного стандарту базової повної середньої освіти, головною метою якого є формування комунікативної компетенції на основі мовленнєвої діяльності учнів.

За цих умов сучасна класифікація уроків могла б бути такою:

1. Урок засвоєння знань (формування мовної і мовленнєвознавчої компетенцій).
2. Урок формування знань, умінь і навичок (формування мовної і мовленнєвої компетенцій).
3. Урок повторення, узагальнення і систематизації знань, умінь і навичок (формування мовленнєвої компетенції).
4. Уроки розвитку комунікативних умінь і навичок (формування комунікативної компетенції).
5. Урок контролю знань, умінь і навичок (перевірки володіння усіма видами мовленнєвої діяльності).

Інноваційні процеси, що охопили сучасну школу, стосуються насамперед уроку, особливо його структури. Цікавою проблемою з цього боку є технологія уроку, що передбачає системний підхід до навчального процесу. Системний підхід охоплює всі основні моменти розробки системи уроків – від постановки цілей і конструювання навчального процесу до перевірки його ефективності. За умов системного підходу до навчальної діяльності технологію уроку слід розглядати як систематичне і послідовне втілення на практиці попередньо спроектованого навчально-виховного процесу. З огляду на те, що кожен урок є елементом педагогічної системи, його технологія є складовою частиною загальної педагогічної технології, під якою розуміють систему дій, що підвищують ефективність навчання.

Готуючись до уроку, вчитель має визначити основні етапи його макроструктури і мікроструктури, послідовність методів і прийомів навчання, зміст і характер завдань для учнів і способи керування навчально-пізнавальною діяльністю учнів.

Плануючи мікроструктуру уроків, па перше місце слід ставити рівень пізнавальної активності й самостійності учнів у виконанні навчальних завдань. Якщо клас добре підготовлений до самостійної роботи і може виконувати проблемні завдання, у мікроструктуру включається ряд послідовних завдань для самостійної роботи. Якщо до цієї роботи учні не підготовлені або зміст матеріалу не сприймається ними, учитель обирає інші прийоми навчання. У цьому виявляється зв'язок між дидактичними цілями уроків і способами досягнення їх, між структурою та методикою уроку.

Проте методи навчання не визначають ні структури, ні ефективності уроку. Один і той же метод матиме неоднакову ефективність на різних уроках. Це залежить від внутрішньої структури кожного методу — від прийомів навчальної діяльності учнів і послідовності навчальних та практичних дій, спрямованих на досягнення основної дидактичної мети уроку, рівня оволодіння ними кожним учнем. Тому доцільно говорити не про методику, а про технологію уроку, що визначає його мікроструктуру. Таку систему навчання О. Пометун та Л. Пироженко пропонують подати схемою:

Технологічний підхід до уроку дає можливість сконструювати такий навчальний процес, який би відповідав змісту, меті й навчальним цілям, що ставить перед собою й учнями кожен учитель. Розробка технології уроку (уроків) розкриває творчі можливості учителя рідної мови і передбачає: 1) постановку мети; 2) визначення змісту; 3) оптимальний вибір організаційних форм, методів і засобів навчання; 4) розробку структури і змісту уроку, спрямованих на ефективне розв'язання дидактичних завдань. Як бачимо, технологія уроку об'єднує напрями роботи, що охоплюють теоретичні й практичні пошуки в галузі лінгводидактики.

Література для поглибленого вивчення теми

1. Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987. – С.13–41.
2. Донченко Т. К. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови. – К., 1995. – С. 22–43, 65–86.
3. Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії. – К., 2000. – С.78-99.
4. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М. І. Пентилюк. – К., 2009. – С. 78–107.
5. Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. Сучасний урок української мови. – Х.: Основа, 2007.
6. Пентилюк М. І. Уроки розвитку зв'язного мовлення чи комунікативних умінь і навичок? // Дивослово. – № 3. – 2010. – С. 2–5.
7. Плиско К. М. Принципи, методи і форми навчання української мови. – Х., 1995. – С. 204–239.
8. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок мови. Інтерактивні технології. – К., 2005.
9. Шарко В. Д. Сучасний урок. Технологічний аспект. – К., 2007.

Контрольні питання

1. Урок української мови як методична проблема.
2. Особливості сучасного уроку мови.
3. Мовленнєва спрямованість уроку.
4. Текстова основа уроку мови.
5. Сучасні класифікації уроку мови.
6. Структурні елементи уроку.
7. Уроки різних типів, їх структурні компоненти.
8. Нестандартні уроки. У чому їх особливість?
9. Педагогічні технології на уроках мови.

Тема. Сучасний урок української мови, його структурні елементи

Мета: усвідомити сутність сучасного уроку української мови, його роль у формуванні мовної, мовленнєвої та комунікативної компетенції учнів, засвоїти наукові основи уроку та його структурні елементи.

План

1. Основні завдання сучасного уроку.
2. Мотиви і цілі уроку.
3. Зміст уроку української мови.
4. Науковість змісту уроку.
5. Оптимальність змісту уроку.
6. Виховний потенціал уроку.
7. Реалізація аспектів навчання на уроках української мови.
8. Структурні елементи уроку.

Література

1. Біляєв О. М. Концепція інтенсивного навчання // Дивослово. – 1991. – № 6. – С. 5–12.
2. Біляєв О. М. Сучасний урок української мови. – К., 1981. – С. 5–46.
3. Біляєв О. М. Урок української мови у школі з російською мовою навчання // Дивослово. – 1990. – № 9.
4. Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентиліук М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987. – С. 13-19.
5. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. – К., 2004.
6. Донченко Т. К. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови. – К., 1995. – С. 65–152.
7. Забашта Л. І. Узагальнення і систематизація знань з української мови. 10 клас: Посібник для вчителя. – К., 1991.
8. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії. – К.: Ленвіт, 2000.
9. Методика навчання рідної мови у середніх навчальних закладах / За ред. М. І. Пентиліук. – К., 2009. – С. 78–90.
10. Методика преподавания русского языка / Под ред. Баранова М.Т. – М., 1990. – С. 110–122.
11. Олійник І. С., Іваненко В. К., Рожило Л. П., Скорик О. С., Методика викладання української мови в середній школі. – К., 1989. – С. 89–96.
12. Онищук В. О. Типи, структура і методика уроку в школі. – К., 1973.
13. Пентиліук М. І., Окуневич Т. Г. Сучасний урок української мови. – Х.: Основа, 2007.
14. Плиско К. М. Принципи, методи і форми навчання української мови. – Х., 1995. – С. 208–210.

15. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок мови. Інтерактивні технології навчання. – К.: А.С.К., 2005.
16. Симоненко Т. Нові форми проведення уроків з мови // Дивослово. – 1998. – № 5. – С. 23–28.
17. Шарко В. Д. Сучасний урок. Технологічний аспект. – К., 2007.

Методичні настанови. Готуючись до практичного заняття, актуалізуйте свої знання з дидактики: пригадайте, хто з визначних педагогів запропонував класно-урочну систему навчання, як вона розвивалася упродовж усієї історії педагогічної науки, хто з вітчизняних дидактів і методистів ґрунтовно досліджував проблему уроку, як вони визначали його зміст, цілі, структурні компоненти. Особливу увагу зверніть на мотиви і цілі сучасного уроку, реалізацію основних аспектів навчання – українознавчого, комунікативного та інших.

Розглядаючи структурні елементи уроку, усвідомте творчий потенціал учителя в підготовці й проведенні уроку, визначте для себе основні завдання навчання мови та шляхи їх реалізації на уроках. Опрацьовуючи науково-методичну літературу, зверніть увагу на те, яку роль відіграє особистість учителя в навчальному процесі.

Ще раз поміркуйте над тим, як психологічні й дидактичні основи навчання української мови забезпечують підготовку і проведення уроку.

Проблемні питання

1. Чому урок української мови вважається основою навчально-виховного процесу?
2. Як визначали урок учені-дидакти і методисти?
3. Доведіть органічну єдність змісту і форми проведення уроку.
4. У чому полягає триєдиність мети кожного уроку?
5. Як впливає зміст уроку на його цілі?
6. Від чого залежить науковість уроку?
7. У чому полягає оптимальність уроку?
8. Як відбивається суб'єктивізація навчального процесу на уроці мови?
9. Структурні елементи уроку – догма чи творчість учителя?
10. Який зв'язок уроку із психологізацією навчального процесу?

Практичні завдання

1. Прочитайте уривок з праці О. Біляєва “Сучасний урок української мови”. Поміркуйте над тим, як співвідносяться зміст шкільної програми, відповідний матеріал підручника і зміст уроку. Яка роль учителя в реалізації змісту уроку?

Головне в уроці – його зміст. Урок повинен містити повний обсяг інформації, теоретичних відомостей з української мови, засвоєння яких збагачувало б учнів науковими знаннями.

Загалом зміст уроку визначається державною програмою. Вона встановлює обсяг і характер матеріалу, послідовність його вивчення, види робіт з розвитку зв'язного мовлення. Зміст програми конкретизується підручником, від якого багато в чому залежить рівень навчання. Проте практично зміст навчальної роботи на уроці значною мірою встановлюється вчителем. Справа, звичайно, не стільки в тім, що вчитель принагідно залучає додатковий матеріал, повідомляючи в доступній учням формі деякі відомості, наприклад, із життя слів, про походження певних граматичних категорій і форм, скільки в характері й обсязі роботи, спрямованої на формування в учнів мовних умінь і навичок (*О. Біляєв, "Сучасний урок української мови"*).

2. Прочитайте слова В. Сухомлинського і поміркуйте, чому він так високо цінував уроки.

Я не перебільшу, якщо скажу, що найбільш напружені години моєї науково-дослідної роботи – це уроки і уроки товаришів. Тут – початки педагогічних ідей, тут – перші струмки творчості, перші паростки педагогічних переконань. Щодня я відвідую не менш як два уроки не лише тому, що цього вимагає дисципліна праці, а насамперед тому, що мені потрібне джерело, яке живить мою думку, і цим джерелом є урок. Коли ж переді мною відкривається якась непомітна раніше грань педагогічної справи, коли я вдивляюся, вдумуюсь у цю грань і ніяк не можу зрозуміти її суті, я відвідую по п'ять, по сім уроків підряд, прагнучи знайти відповідь на питання, яке хвилює, тривожить, не дає спокою (*В. Сухомлинський*).

3. Порівняйте варіанти уроків. Чим відрізняється їх структура. Якому варіантові ви надали б перевагу?

Варіант I

1. Вступний етап. Словниковий диктант. Перевірка домашнього завдання за схемами-опорами, опорними конспектами чи текстами-опорами. Перевірка й оцінювання знань учнів (взаємоперевірка, групова перевірка).
2. Операційно-пізнавальний етап. Мотивація навчальної діяльності. Повідомлення теми, визначення мети, завдань уроку. Пояснення нового матеріалу за опорними таблицями, схемами, текстами. Закріплення вивченого (самостійна робота класу, диференційовані завдання). Перевірка. Оцінювання.
3. Корекція роботи учнів учителем. Рефлексія. Підсумки.
4. Домашнє завдання.

Варіант II

1. Вступний етап. Актуалізація опорних знань учнів.
2. Мотиваційний етап. Мотивація навчальної діяльності. Етап "думання" над темою, метою, завданнями уроку. Визначення мети заняття учнями. Виділення проблемних ("вузлових") питань. Остаточне формулювання мети і завдань уроку учнями.
3. Операційно-пізнавальний етап. Словникова робота. Творення тексту. Пояснення теорії за схемою (таблицею)-опорою. Закріплення мовного матеріалу (групова робота). Перевірка, оцінювання знань учнів у групі. Взаємоперевірка й оцінювання між групами (міжгрупова робота).
4. Корекційно-оцінювальний етап. Доповнення й узагальнення. Підсумки.
5. Рекомендації до виконання домашнього завдання окремим групам учнів (диференційовані домашні завдання).

4. Прочитайте уривок з праці Т. Донченко “Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови”. Чим, на вашу думку, корисні поради ученого-методиста?

Мотиви навчальної діяльності формуються, якщо на уроках створюються ситуації, які викликають у школярів потребу у висловлюванні, бажання говорити добре, виразно. Така потреба забезпечується введенням в урок різноманітних завдань, спрямованих на усвідомлення дітьми мовних одиниць як засобів передачі певного змісту, засобів виразності мовлення. Ці завдання мають виконуватись на яскравих мовленнєвих зразках. Важливим є також використання змістовного матеріалу для висловлювань. Тому доцільно планувати для кожного уроку тему зв'язного висловлювання, в якому школяр міг би використати ті засоби мови, якими він оволодіває, і об'єднати роботу над засвоєнням мовних одиниць, формуванням правописних умінь і навичок з роботою над оволодінням зв'язним мовленням. Наприклад, разом із засвоєнням поняття про словосполучення в п'ятому експериментальному класі учні готувались до твору “Золота осінь”. Завдання формулювалось таким чином:

- Доберіть прикметники до слова “осінь” (барвіста, прекрасна, гарна, чудова, рання, холодна, тепла, нудна, незвичайна, золота, сумна, славна, чудова). Які з цих словосполучень ви використаєте у творі “Золота осінь”? Побудуйте з ними речення.
- Доберіть іменники, з якими вживається слово “осінь” (прикмети, подих, настання, початок, кінець).
- Із прикметників та іменників побудуйте пари слів, які можуть бути використані в творі “Золота осінь”.
- Доберіть прислівники, які означають, як падає листя з дерев (безшумно, тихо, поволі, плавно). Утворіть з ними речення, поширте їх словосполученнями інших типів.

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ № 1

Тема. Особливості технології сучасного уроку української мови

Мета: ознайомитися з новими технологіями уроків української мови, осмислити їх доцільність та ефективність, формувати вміння конструювати конспекти таких уроків та проводити їх.

Методичні настанови. Опрацьовуючи тему, необхідно пригадати концептуальні засади навчання української мови і ті вимоги, що ставляться до сучасного уроку. Найважливішим, на наш погляд, є осмислення необхідності нових підходів до уроку української мови, до його технології та методичного забезпечення. Варто звернути увагу на інноваційні процеси, що знайшли своє втілення у змісті і структурі уроку, на нетрадиційні форми його проведення. У науково-методичній літературі відображено і досвід роботи вчителів-новаторів, і наукові знахідки учених-методистів. Цим необхідно скористатися, засвоюючи матеріал зазначеної теми заняття. І особливу увагу радимо звернути на технологію проведення уроків різних типів під час педагогічної практики.

План

1. Нові технології навчання мови.
2. Вимоги до сучасного уроку.
3. Розвивальний потенціал уроку.
4. Оптимізація навчання мови.
5. Текстова основа уроків.
6. Міжпредметні зв'язки на уроках мови.
7. Нестандартні уроки та методика їх проведення.

Література

1. Донченко Т. К. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови. – К., 1995.
2. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії. – К., 2000.
3. Кващук А. Поняття про основу слова (Тестові завдання)// Дивослово. – 1999. – № 4. – С.21–24.
4. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М. І. Пентилюк.– К., 2009.– С. 91–101.
5. Омельчук С. А., Ляшкевич А. І. Усі уроки української мови в 5, 6, 7, 8 і 9 класах. – Х.: Основа, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009.
6. Островська В. Склади речення (Конспект спареного уроку в 9 класі)// Дивослово. – 1999. – № 5. – С. 20–23.
7. Пентилюк М. Аналіз тексту на уроках мови // Дивослово. – 1999.– №3.– С.30–33.
8. Пентилюк М. Особливості технології уроку // Дивослово. – 1998.– № 4.– С. 16–18.
9. Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. Сучасний урок української мови. – Х.: Основа, 2007.
10. Плівачук К. Урок розвитку зв'язного мовлення. 9клас // Дивослово. – 1997. – № 2.– С. 51–52.
11. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. – К.: А.С.К., 2005.
12. Симоненкова Т. Нові форми проведення уроків з мови // Дивослово. – 1998. – № 5. – С. 23–28.
13. Технологія сучасного уроку рідної мови / Н. Голуб, Л. Дяченко, Н. Остапенко, В. Шляхова / За ред. Н. Остапенко. – Черкаси, 1999. – 128 с.
14. Тихоша В. Урок узагальнення і систематизації вивченого на уроках мови / Дивослово. – 1997. – № 4. – С. 13–15.
15. Хом'як І. Алгоритмування навчального матеріалу з орфографії // Дивослово. – 1999. – № 5. – С. 18–20.
16. Хом'як І. Два нестандартних уроки з мови // Дивослово. – 1997. – № 1. – С. 40–45.
17. Чабановська М. Програмовий контроль знань // Дивослово. – 1998. – № 5. – С. 39–41.

18. Шарко В. Д. Сучасний урок. Технологічний аспект. – К., 2007.
19. Якименко Н., Рибалко К. Урок мови з використанням комп'ютерних програм // Дивослово. – 2001. – № 11. – С. 49–51.

Практичні завдання

Завдання I рівня

Підготуйте тези відповіді на проблемні питання (вибірково 8-10 питань).

1. Як ви розумієте термін “технологія”?
2. Що значить вираз “технологія уроку”?
3. Які компоненти складають технологію уроку?
4. Чим вирізняється технологія сучасного уроку?
5. Як це відбито у вимогах до уроку?
6. Що таке інтерактивні технології?
7. Які інтерактивні методи і форми навчання реалізуються на уроках мови?
8. У чому полягає розвивальний потенціал уроку?
9. Чому мета уроку триєдина?
10. Які розвивальні можливості має кожен з типів уроку?
11. Чи однакові розвивальні цілі аспектних уроків і уроків розвитку комунікативних умінь і навичок? Якщо ні, то чому?
12. Як ви розумієте “оптимізація навчання мови”?
13. Що значить “оптимальний варіант уроку”?
14. Чим цінна з методичного боку текстова основа уроку?
15. Якою ви уявляєте структуру уроку, побудованого на текстовій основі?
16. Чим відрізняються міжпредметні зв'язки від внутріпредметних?
17. У чому ефективність використання міжпредметних зв'язків на уроках української мови?
18. Як ви розумієте “нестандартність” у навчанні мови?
19. Які уроки називають “нестандартними” (нетрадиційними)?
20. Чи можна вважати нестандартний урок окремим типом уроку? Якщо ні, то чому?

Завдання II рівня

1. Опрацюйте посібник М. І. Пентилюк, Т. Г. Окуневич “Сучасний урок української мови” (Х.: Основа, 2007). Зверніть увагу на розділи “Технологія уроку”, “Інтерактивне навчання як сукупність технологій”, “Нетрадиційні (нестандартні) форми проведення уроків”.
2. Ознайомтесь із таблицями і схемами, що стосуються уроку мови, у посібнику М. Пентилюк і Т. Окуневич “Методика навчання української мови в таблицях і схемах” (К.: Ленвіт, 2010).

Завдання III рівня (контрольна робота)

1. Користуючись опорними таблицями, уміщеними в підручниках для 5–9 класів, складіть фрагмент уроку з використанням таблиць. Поясніть технологію їх застосування.

2. Складіть конспект нестандартного уроку (прес-конференція, подорож, творчий звіт тощо).

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ №2

Тема. Календарне і модульне планування уроків

Мета: ознайомитися з календарним і модульним плануванням уроків української мови, навчитися складати календарний план і модулі окремих розділів шкільної програми.

Методичні настанови. Виконання завдань лабораторного заняття потребують досконалого знання змісту шкільної програми, обізнаності з методами, прийомами і засобами навчання, а також ознайомлення з науково-методичною літературою з питань модульно-розвивального навчання. Порівняйте обидва види планування і поміркуйте, якому з них ви надали б перевагу в своїй педагогічній діяльності.

План

1. Форми планування навчального процесу з української мови.
2. Роль календарного планування в організації роботи вчителя.
3. Аналіз календарних планів.
4. Модульно-розвивальна система навчання української мови як одна з інновацій у методиці її викладання.

Література

1. Гуменюк О. Є. Модульно-розвивальне навчання: соціально-психологічний аспект. – К., 1998.
2. Мельник В. В. Наукове проектування навчально-модульне // Педагогіка і психологія. 1997. – № 1. – С.71–79.
3. Ситнікова Н. С. Модульне навчання: на теренах омріяного // Рідна школа. 1995. – № 7– 8.– С.20–22.
4. Третьяков П.И., Сенновский И.Б. Технология модульного обучения в школе: Практико-ориентированная монография / Под ред. П.И.Третьякова. М., 1997.
5. Фурман А. В. Модульне навчання: принципи, умови, забезпечення. К., 1997.
6. Фурман А. В. Модульно-розвиваюче навчання – система педагогічних інновацій // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 3. – С.96–107.
7. Юявичене П. А. Теория и практика модульного обучения. – Каунас, 1989.
8. Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. Сучасний урок української мови. – Х.: Основа, 2007.
9. Календарне планування. 5–11 класи. Рідна мова. – К., 2001.

Практичні завдання

1. Опрацюйте з посібника Пентилюк М.І., Окуневич Т.Г. “Сучасний урок української мови” розділ “Планування уроків мови та підготовка до них” (Х.: Основа, 2007).

2. Ознайомтеся із фрагментом календарного планування в 9 класі. Користуючись програмою (Рідна мова. 5-12 клас. – К., 2005), складіть календарний план на весь перший семестр 8 класу.

Тиждень	Число. Місяць	Мовленнєва змістова лінія	Мовна змістова лінія	Соціокуль- турна змістова лінія	Діяльнісна змістова лінія	Форми контролю та орієнтовний урок
I.			1. Вступ (1 год.) Повторення вивченого у 8 класі (3 год.) 2. Просте нескладне речення.	1-2. Розвиток української мови	1. Складання індивідуального плану вдосконалення власного мовлення 2. Удосконалення вміння систематизувати, узагальнювати	
II.			3. Просте ускладнене речення. 4. Розділові знаки в простому ускладненому реченні.	3-4. На тернистих шляхах нації.	3-4. Удосконалення вміння логічно мислити, узагальнювати, моделювати.	
III.		5. Особливості мовлення. Мовленнєва ситуація. Види мовленнєвої ситуації.	5. Пряма і непряма мова (6 год.) 6. Пряма і непряма мова як засоби передачі чужого мовлення.	5. Моральна культура. 6. Спішу у храм святого слова.	5-6. Удосконалення вміння моделювати, порівнювати й оцінювати.	
IV.			7. Розділові знаки при прямій мові. 8. Діалог. Розділові знаки при діалозі.	7-8. Цвіт народного слова.	7-8. Удосконалення вміння порівнювати, аналізувати і систематизувати.	
V.		9. Стислий переказ тексту публіцистичного стилю	9-10. Речення з прямою мовою, використання їх у мовленні.	9-10. Мистецтво слухати і говорити.	9-10. Удосконалення вміння аналізувати й оцінювати.	
VI.			11. Цитати, розділові знаки при них. 12. Контрольна робота (тест).	11-12. Бережимо і плекаймо мову.	11-12. Удосконалення вміння здійснювати самоконтроль.	12. Контрольна робота з теми (тест).
VII.		13. Вибірковий переказ наукового стилю.	13. Складне речення. Складносурядна речення (6 год.) 14. Складне речення і його ознаки.	13. Пізнай самого себе. 14. Українська громада, родина.	13-14. Роздум над власним внутрішнім світом.	

3. Ознайомтеся з науковим проектом змістового модуля розділу “Словотвір” і спробуйте встановити співвідношення між міні-модулями й довести їх зв’язок та ефективність.

ПРОЕКТ ЗМІСТОВОГО МОДУЛЯ (ФРАГМЕНТ)

Тема: Словотвір – 8 годин (9 міні-модулів)

I. Настановчо-мотиваційний міні-модуль

1. Місце теми в курсі української мови та її роль у формуванні в учнів мовленнєвих умінь і навичок. 2. Зміст теми як сукупність навчально-виховних завдань: а) збагачення лексики; б) урізноманітнення засобів мелодійності мови; в) поліпшення грамотності; г) розвиток інтересу до вивчення мови. 3. Створення проблемно-діалогічних ситуацій для: а) розмежування змінювання і творення слів; б) визначення твірної основи слова; в) розрізнення значущих частин слова. 4. Постановка системи навчальних проблем щодо способів словотворення (морфологічні і неморфологічні).

II. Змістово-пошуковий міні-модуль

Пошук способів розв’язання: 1. Навчально-проблемно-діалогічних ситуацій стосовно розмежування словотворчих засобів для слів різних частин мови або однієї тематичної групи за допомогою: а) відповідних схем словотвору; б) опорних сигналів; в) частково заповненої таблиці словотвору. 2. Сукупності навчальних проблем щодо способів словотвору зі словесним схематично-модельним, наочно-образним обґрунтуванням (за схемами в опорних конспектах – ОК):) : њ^; ґ; ґ^; њ;...

III. Змістово-пошуковий міні-модуль

Пошук способів розв’язання: системи навчальних проблем, що стосуються змін приголосних при творенні слів-іменників з суфіксом **-ин(а)** від прикметників на **-ський, -цький**; іменників і прикметників, що мають буквосполучення **чн(шн)**; зміни приголосних при творенні прикметників на **-ський, -зький** та іменників на **-зтво, -цтво, -ство**.

IV. Контрольно-смысловий міні-модуль

1. Система навчальних завдань за ОК: а) коментування ОК вчителем; б) колективне обговорювання ОК; в) відтворення ОК окремими учнями (за блоками). 2. Система навчальних завдань репродуктивно-перетворювального характеру щодо: а) розмежування способів словотворення (8-12 варіантів); б) осмислення змін приголосних при творенні слів суфіксальним способом (3-5); в) вироблення системних знань про словотвірну структуру слова і закономірності словотворчих процесів; г) міжпредметні зв’язки – використання знань даної теми під час аналізу слів із суфіксами пестливості чи згрублості в художніх творах.

V. Адаптивно-перетворювальний міні-модуль

1. Алгоритм застосування схем, за якими визначаються способи словотворення, розмежування слів; вільне володіння алгоритмами (5-7прикладів). 2. Алгоритм написання складних слів: разом і через дефіс. Уміння використовувати сполучні **о – е** в складних словах: (5-7варіантів). 3. Алгоритм написання слів з **пів-**: **пів**+власна назва, **пів**+загальна назва; **пів**+я...ю...є... (8-12 прикладів). 4. Алгоритм творення і правопису складноскорочених слів (5-7) прикладів).

VI, VII. Системно-узагальнювальний міні-модуль

1. Місце теми в шкільному курсі української мови та її роль у формуванні мовленнєвих умінь і навичок. 2. Послідовність визначення основних способів

словотворення. Словотворчий розбір слова. 3. Універсальні варіантні схеми слів та їх змістова характеристика. 4. Вправи на правильне творення складноскорочених слів, їх узгодження з прикметниками та дієсловами минулого часу. 5. Відтворення ОК, наведення прикладів. 6. Інтегративні навчальні завдання з використанням міжпредметних зв'язків (література, тексти різних стилів мовлення). 7. Вправи на правильну вимову складноскорочених слів (3-5 варіантів). 8. Порівняльна характеристика розбору слів за будовою і словотворчого розбору; визначення орфограм; вироблення навичок правильного написання; пояснення змін приголосних.

VIII. Контрольно-рефлексивний міні-модуль 1

1. Система завдань самооцінювального (рефлексія) та взаємооцінювального характеру щодо застосування набутих знань і навичок (5-7 варіантів). 2. Написання диктанту з наступною взаємоперевіркою. 3. Робота над помилками. 4. Добір прикладів, аналіз виконаних завдань.

IX. Контрольно-рефлексивний міні-модуль 2

1. Творча робота лінгвістичного змісту (повідомлення в науковому стилі про способи словотворення). 2. Елементи віршування. 3. Створення міні-підручника (за основу береться ОК). 4. Підсумкове оцінювання рівня знань щодо оволодіння змістом даної теми.

4. Змодельуйте вивчення розділу “Лексикологія” (5 клас) відповідно до змісту програми (11 годин), наповнивши схему необхідними елементами (методи, прийоми, засоби навчання, контрольні завдання тощо).

САМОСТІЙНА РОБОТА

Тема 1. Проблема типології уроків української мови

Контрольні питання

1. Дидактичні основи класифікації уроків.
2. Класифікації уроків українських учених С. Чавдарова, О. Петровської, Є. Дмитровського, В. Онищука.
3. Класифікації уроків російських методистів (О. Текучова, М. Махмутова, М. Успенського, М. Позднякова, П. Афанасьєва).
4. Нові підходи до класифікації уроків мови.
5. Класифікація уроків О. Біляєва.
6. Особливості структури кожного типу уроку.

Практичні завдання

1. Опрацюйте рекомендовану літературу:
 1. Біляєв О. М. Сучасний урок української мови. – К., 1981. – С. 32–46.
 2. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови. – К.: Генеза, 2005.
 3. Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентиліук М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987. – С.19–26.
 4. Онищук В. О. Типи, структура і методика уроку в школі. – К., 1973. – С. 12–22.

5. Плиско К. М. Принципи, методи і форми навчання української мови. – Х., 1995. – С. 204–208.
 6. Текучов А. В. Методика русского языка в средней школе. – М., 1980. – С. 114–130.
 7. Успенский М. Б. Типология уроков русского языка // Русский язык в национальной школе. – 1982. – № 4. – С.28-29.
 8. Пометун О., Пирожено Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. – К.: А.С.К., 2005.
 9. Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. Сучасний урок української мови. – Х.: Основа, 2007.
 10. Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. Методика навчання української мови в таблицях і схемах. – К.: Ленвіт, 2010.
2. Спираючись на опрацьовану літературу й урахувуючи вимоги сучасної школи, спробуйте створити свою типологію уроків української мови. Обґрунтуйте її.
 3. Проаналізуйте план уроку мови (за К. Плиско). Поміркуйте, як його можна застосувати до того чи іншого типу уроку. Наведіть свої приклади.
 - 1) **Тема уроку** (переноситься з тематичного плану або навчальної програми без змін).
 - 2) **Мета і завдання уроку** (уточнюються на основі змісту теми). Здійснюється комплексне планування освітніх, виховних і розвивальних цілей і завдань уроку (які знання, уміння і навички будуть сформовані, закріплені або застосовані; які якості особистості будуть виховані; які логічні операції і прийоми розумової діяльності будуть засвоєні). Для посилення виховного впливу на учнів при потребі можна вводити на будь-якому етапі уроку додаткову інформацію до змісту. Розвивальну мету іноді можна визначити до кількох уроків одночасно.
 - 3) **Тип уроку**. Уточнення його на основі головної дидактичної мети (вивчення, закріплення чи застосування інформації). Вид уроку (або модель) визначається з урахуванням того, набуваються, закріплюються чи удосконалюються переважно знання чи переважно уміння й навички, чи знання, уміння й навички одночасно. Вид уроку може бути проблемним і неproblemним.
 - 4) **Методи навчання** (вказуються домінуючі методи або тільки форми реалізації їх). Визначаються на основі всебічного аналізу змісту навчального матеріалу.
 - 5) **Обладнання уроку**. ТЗН, наочність, збірники вправ, дидактичний матеріал та інші засоби навчання визначаються відповідно до типу, змісту уроку й методів, застосовуваних на ньому.
 - 6) **Структура уроку**. Визначається залежно від типу уроку. Дидактична структура уроку основного типу (вивчення інформації) завжди складається з трьох етапів, оскільки вона детермінована логікою навчального процесу, а саме:
 - актуалізації опорних знань, умінь і навичок (підготовки до вивчення інформації);
 - формування нових знань, умінь і навичок (вивчення інформації);
 - застосування знань, умінь і навичок (застосування інформації).

4. Прочитайте фрагмент уроку. Спробуйте реконструювати весь урок. Який це тип уроку? Як це довести?

На початку уроку вчитель поставив перед восьмикласниками завдання написати твір-мініатюру “Ранок в осінньому парку”. Цьому передувала прогулянка учнів у парк. Текст твору зарані був “спроєктований” учителем, а колективна робота учнів спрямовувалася таким чином, щоб у творі були різні за складом речення:

“Осінній сонячний ранок. Крапельки роси блищать на вже в’янучій зелені трав і дерев. Тиша. Перехожих ще зовсім мало. Дещо прохолодно. Від легкого подиху вітерця весело шелестить листя на деревах”.

Твір перечитується, і вчитель пропонує учням подумати, що робить його виразним. Учні відзначають наявність яскравих епітетів. “А зверніть увагу на синтаксис, – каже вчитель. – Спробуйте розглянути структуру кожного речення, виділіть граматичну основу”. Виявляється, речення відрізняються за складом граматичної основи: є речення з двома головними членами і тільки з одним головним членом у ролі підмета або у ролі присудка. Ці спостереження дозволяють підвести школярів до висновку, що на виразність тексту впливає й різноманітність синтаксичних конструкцій, у даному випадку наявність різних за складом речень. На дошці й у зошитах записується тема уроку й починається робота над з’ясуванням видів односкладних речень.

5. Порівняйте фрагменти уроків з теми “Поняття про дієприкметник” (6 клас). Який це тип уроку? Як його можна продовжити? Який з варіантів вам найбільше імпонує і чому?

Розповідь	Евристична бесіда
<p>1. Оголошення і запис теми. 2. Повідомлення вчителя. – Дієслово як частина мови має особливі форми – дієприкметник і дієприслівник, які називаються так тому, що поєднують у собі ознаки, з одного боку, дієслова, а з другого – прикметника або прислівника. Сьогодні ми ознайомимось з дієприкметником. Ця форма дієслова подібно до прикметника вказує на ознаку предмета, але не таку, що виражається прикметником, а іншу – ознаку за дією. Щоб переконатись у цьому, досить порівняти дієприкметники з прикметниками (демонструє на дошці запис):</p> <div style="margin-left: 40px;"> <p>падаюче опале велике зубчасте жовте кленове</p> </div>	<p>1. Оголошення і запис теми. 2. Вступне слово вчителя. – Дієслово як частина мови має особливі форми. Їх дві – дієприкметник і дієприслівник. Як ви гадаєте, чому вони так називаються? (– <i>Мають ознаки дієслова і прикметника або прислівника</i>). Сьогодні ми ознайомимось з дієприкметником. 3. Індуктивні роздуми учнів. – Тепер надворі золота осінь. З дерев падає листя, густо вкриваючи землю. Яке воно? Учні колективно добирають слова на означення листя. В процесі роботи на дошці і в зошитах з’являється запис:</p> <div style="margin-left: 40px;"> <p>падаюче опале велике зубчасте жовте кленове</p> </div>

Тема 2. Спостереження й аналіз уроку української мови

Методичні настанови. Знайомлячись зі схемою аналізу уроку, врахуйте, що цей аналіз передбачає комплексний підхід до розгляду дидактичних, розвивальних та виховних цілей уроку і зіставлення етапів його проведення. Під час спостереження уроку особливу увагу зверніть на єдність його змісту і форми проведення, на результативність навчальної діяльності учнів. Аналізуючи відвіданий урок, постарайтеся виявити насамперед позитивні сторони: ефективне використання методів і прийомів, доцільність дидактичного матеріалу, зацікавлену співпрацю вчителя і учнів тощо. Недоліки уроку, виявлені вами під час спостереження, аналізуйте коректно й толерантно.

Практичні завдання

- Опрацюйте рекомендовану літературу й напишіть анотацію на кожну працю.
 - Пентиліук М. І., Окуневич Т. Г. Сучасний урок української мови. — Х.: Основа, 2007. — С. 84–87.
 - Плиско К. М. Навчання синтаксису в середній школі. — Х., 1996. — С.22–23.
 - Плиско К. М. Принципи, методи і форми навчання української мови. — Х., 1995. — С. 229–239.
 - Текучев А. В. Методика русского языка в средней школе. — М., 1980. — С.128–130.
- I. Прочитайте уважно поради вченого-методиста.

Спостереження уроків мови

Спостереження уроків мови може проводитися з метою:

- загального ознайомлення з системою і стилем роботи вчителя;
- вивчення й узагальнення передового педагогічного досвіду;
- контролю за роботою педагогів;
- надання допомоги вчителям.

Зрозуміло, що для спостереження потрібна примірня схема, призначення якої – сприяти чіткості записів, зосередженню уваги на основному, виділенню позитивного й негативного в діяльності педагога та учнів тощо.

Виходячи з багаторічного досвіду, пропонуємо таку схему спостереження уроку:

Хід уроку (зміст)	Позитивне і негативне в діяльності педагога та учнів	Примітка
-------------------	--	----------

Ця схема заповнюється після запису загальних відомостей про урок: назва предмета, клас, школа, прізвище, ім'я, по батькові вчителя, дата проведення, тема. Записуючи хід уроку, спочатку називаємо його етап і вказуємо час (його тривалість), а потім показуємо взаємозв'язану діяльність педагога й учнів. Бажано назви етапів уроків виділяти іншим кольором або підкресленням, а перед кожним видом діяльності ставити тире або починати його з нового рядка. Діяльність учнів при потребі можна позначати в дужках. Весь ілюстративний матеріал доцільно подавати червоним кольором. Перед записом позитивного в діяльності

педагога та учнів ставиться плюс (+), а перед вказівкою на негативне – мінус (-). Для виділення чогось особливого використовується знак оклику (!). Маючи у своєму розпорядженні ґрунтовні записи спостережуваного уроку і керуючись поданою нижче схемою його аналізу, студенти і вчителі зможуть зробити кваліфікований аналіз уроку (К.Плиско).

- II. Зверніть увагу на схему спостереження уроку (Див.: Плиско К. М. Принципи, методи і форми навчання української мови. – Х., 1995. – С. 231–239).
3. Дотримуючись пропонованої схеми аналізу уроку мови, проаналізуйте поданий нижче конспект уроку вчителя ЗОШ № 21 м. Вінниці Р.Щасливої.

Тема. Написання слів разом, окремо, через дефіс.

Мета: закріпити знання, вміння, навички з правопису слів разом, окремо, через дефіс. Розвивати логічне мислення, самостійність думки, образне мислення. Виховувати прагнення вдосконалювати себе, своє мовлення, робити його багатим, грамотним, красивим.

Тип уроку: Урок закріплення (“мовознавчий ринг”).

Обладнання: ТЗН, наочність, гонг.

I. Організація класу.

Повідомлення вчителя про умови мовознавчого рингу:

- клас ділиться на чотири команди;
- кожна команда обирає капітана;
- гру проводить учитель або учень-старшокласник;
- гра складається з шести раундів (завдань);
- на обдумування кожного питання відводиться кілька хвилин залежно від складності завдання;
- під час гри працює лічильна комісія, яка спостерігає за дотриманням умов гри, оцінює відповіді учнів;
- по закінченні кожного раунду лічильна комісія оголошує кількість балів кожної команди (бали висвітлюються на стенді);
- раунд починається і закінчується за ударом гонга;
- завдання побудовані за новим правописом.

II. Хід гри

Раунд 1. На стенді записані слова через риску. Пояснити написання цих слів.

Лісо/смуґа, житте/пис, людино/день, пів/України, напів/сон, полу/день, щастя/доля, іван/чай, екс/прем'єр, буркун/зілля, жовто/гарячий.

Раунд 2. Сформулювати основні правила написання складних прикметників.

Раунд 3. Вибірковий диктант. Зачитуються речення. Необхідно визначити, в яких з них сполучник, а в яких – повнозначне слово. Відповідь записати на картку.

1. Тож не дарма темрява тремтить.
2. Народна пісня – то ж усій землі окраса.
3. Між ними ще такого не бувало, щоб доходили у будь-чому згоди.
4. Про що б не писав поет, він завжди кінець кінцем пише про людину.
5. Якщо не можна бути вічно юним, то змолоду не будь старим бодай.
6. – Що ти робиш?
– Як що? Те, що ти мені доручив.

Хвилинка поезії. Члени літературного гуртка читають власні поезії.

Раунд 4. Пояснити на прикладах, коли частка **ні** пишеться зі словами разом і окремо (наприклад: *ніхто, ні до кого, нісенітниця, ні кроку далі*).

Раунд 5. На стенді записані слова; згрупувати їх за орфограмами, пояснити правопис.

Недооцінка, ніякий, жовто-блакитний, нітрохи, будь-хто, біжи-но, мовби, так-от, невеликий, не-Європа, не по-українському, абихто, десь, треба-таки.

Раунд 6. Бліц-турнір. Кожному капітанові команди ставиться запитання (за чергою), капітан повинен відповідати без обдумування.

Музична пауза. Звучить пісня “Рідна мова” (виконують учні класу).

III. Підсумки уроку. Слово вчителя. Команді-переможцю вручається приз.

IV. Домашнє завдання. Повторити написання власних назв.

4. Розробіть сценарій ділової гри “Урок української мови”. Підготуйте конспект відкритого уроку на обрану тему й проаналізуйте його.

Розподіл ролей: учитель, учні, присутні на уроці директор, заступник директора, учителі-словесники.

Для аналізу уроку використайте опрацьовану раніше схему.

Тема 3. Контрольна робота

Контрольні завдання

I. Репродуктивний рівень

Дайте відповіді на запитання

1. Чому урок – основна (але не єдина) форма організації навчання мови?
2. Які основні вимоги до сучасного уроку мови?
3. Як визначається мета уроку? Чому вона триєдина?
4. Які класифікації типів уроків найпоширеніші в методичних дослідженнях?
5. Яку структуру може мати кожний тип уроку?
6. Які методичні вимоги до окремих етапів уроку?
7. Які особливості технології сучасного уроку?
8. Нестандартний урок чи нестандартна форма його проведення? Аргументуйте свою думку.
9. У чому ефективність модульної системи уроків?
10. Які є види планування навчального матеріалу з української мови?
11. План-конспект чи конспект уроку мови? Доведіть своє твердження.
12. Які параметри включає схема аналізу уроку мови?

II. Конструктивно-варіантний рівень (перевірка практичних умінь і навичок)

Варіант 1

1. Сформулюйте цілі уроку “Звуки мови і звуки мовлення” (5 клас) і “Звуки

мови і знаки письма, співвідношення їх” (8 клас). Чим відрізняється дидактична, розвивальна і виховна мета цих уроків у 5 і 8 класах?

2. Які педагогічні, дидактичні, психологічні, гігієнічні вимоги ставляться до уроків мови? Які вимоги ви реалізуєте на уроці контрольного диктанту?
3. Чи завжди доцільно перевіряти домашнє завдання на початку уроку? Наведіть приклад уроку, на якому домашнє завдання не перевіряється.
4. Наведіть приклади “ущільненого” опитування учнів.

Варіант 2

1. Доберіть методи і прийоми до уроків “Словосполучення. Головнє і залежнє слово у словосполученні” (5 клас) і “Словосполучення. Будова і види словосполучень за способами вираження головного слова” (8 клас). Чи однакові методи і прийоми можна використати на цих уроках? Якщо ні, то чому? А якщо однакові, то технологія їх застосування збігатиметься чи відрізнятиметься?
2. У чому полягає специфіка уроків української мови як рідної і як другої? Наведіть приклади таких уроків.
3. Коли доцільно на уроці використати технічні засоби навчання? Наведіть фрагменти таких уроків.
4. Покажіть на прикладі уроку “Прийменник як частина мови” (7 клас), як мотивувати навчальну діяльність учнів і визначати основні завдання уроку?

Варіант 3

1. Визначте основні етапи уроку вивчення матеріалу. Покажіть це на прикладі уроку “Доконаний і недоконаний вид дієслова” (6 клас).
2. Як ви розумієте поняття “модульна система навчання”? Складіть схему-модуль теми “Вигук” (7 клас).
3. Наведіть фрагмент уроку з використанням проблемних завдань.
4. Чи завжди ефективний метод бесіди? Коли недоцільно користуватися цим методом і чому? Наведіть приклади.

III. Творчий рівень

1. Підготуйте розповідь про методику застосування алгоритмічних таблиць.
2. Під час відвідання уроків у базовій школі простежте, як на реалізацію основних цілей уроку впливає майстерність учителя, уміння застосовувати педагогічні новації у своїй практичній діяльності. Опишіть досвід роботи цього вчителя.
3. Складіть конспект уроку (на вибір):
 - урок засвоєння нових знань урупненими частинами (блоками);
 - урок-практикум з аудіювання;
 - урок ділової гри (урок захисту знань);
 - урок-семінарське заняття;
 - урок контрольного творчого переказу.

Змістовий модуль 2

Методика вивчення основних розділів курсу української мови

Тема 1. Методика навчання фонетики й орфоєпії

Мета: опрацювати зміст шкільного курсу фонетики; усвідомити роль і значення принципів наступності й перспективності в навчанні фонетики; окреслити вміння і навички, які необхідно сформувані в учнів у процесі навчання фонетики; визначити коло теоретичних питань, що викликають труднощі в засвоєнні; обґрунтувати доцільність обраних методів і прийомів навчання фонетики.

Методичні настанови. Систематичний курс української мови в загальноосвітній школі розпочинається вивченням розділу “Фонетика”, що є основою для подальшого вивчення лексики, словотвору і граматики. Вивчаючи тему, необхідно звернути увагу на зміст і обсяг теоретичного матеріалу з фонетики в загальноосвітній школі, урахувавши функціонування шкіл з російською (національною) мовами та у старших класах (академічний рівень, рівень стандарту та профільний).

Зважте на те, що навчання фонетики у шкільному курсі має здійснюватися за принципами наступності й перспективності, взаємозв'язку з вивченням орфоєпії, морфології, синтаксису.

Матеріал до вивчення теми

Лінгвістичні засади навчання фонетики. Усі дослідники сходяться на тому, що фонетика – розділ мовознавства, предметом вивчення якого є звукова будова мови в різноманітних її проявах. Звуковий аспект української літературної мови становить систему засобів, злитих у процесі комунікації в один суцільний мовленнєвий потік, який залежно від змісту членується послідовно на фрази, синтагми, фонетичні слова, склади, звуки. Відповідно до цього звукові одиниці фонетики поділяють на *сегментні*, або *лінійні* (розташовані в лінійній послідовності). Такими одиницями передовсім є *звуки*, що визначають матеріальний бік знакових одиниць будь-якого рівня мови: морфем, слів, словосполучень та ін.; сполучення звуків утворюють іншу сегментну одиницю – *склад*; більшими за обсягом одиницями цього рівня прийнято вважати *фонетичне слово, синтагму, фонетичну фразу*. *Суперсегментні*, або *надсегментні, нелінійні* (характеризують не окремі звуки чи склади, а фонетичні слова і фрази). Нелінійні одиниці забезпечують звукову цілісність слова. До них відносять *наголос* та *інтонацію*.

У змісті мовної освіти в середніх навчальних закладах фонетику розглядають як розділ мовознавства, у якому вивчається звукова система мови, різноманітні звукові зміни, що відбуваються в мовленнєвому потоці. Із подібних міркувань важливим для лінгводидактики є положення мовознавчої науки

про те, що фонетика тісно пов'язана з іншими розділами мовознавства, а саме: 1) орфоепією (правила вимови звуків); 2) лексикою (звук є будівельним матеріалом для слова, засобом вираження його значення); 3) графікою (літери перебувають у безпосередньому зв'язку з одиницями, які утворюють фонологічну систему мови і визначають способи позначення звуків мовлення на письмі); 4) морфемікою і словотвором (морфеми, словотворчі засоби утворюються звуками); 5) орфографією (за фонетичним принципом написання відповідає звуковому вираженню слова); 6) морфологією (чергування звуків, що є фонетичним засобом вираження низки граматичних значень); 7) синтаксисом (інтонаційна організація речення, логічний і фразовий наголос виявляється лише в реченні як комунікативній одиниці); 8) стилістикою (явища звукового оформлення прозового і віршованого мовлення: ритмічне членування, алітерація й асонанси, звуконаслідування, звукові форми й ін.

Важливо вказати на вивчення фонетичних одиниць і фонетичних закономірностей, які стосуються передовсім розгляду звука в різноманітних аспектах. Оскільки звук є результатом дії артикуляторних органів людини, цей аспект услід за розвідками мовознавства в шкільному курсі доцільно називати **артикуляторний**, або **фізіологічний**; із причини фізичної природи звука створюється можливість описувати його як явище акустики, а такий аспект називати **акустичний**. Тому фонетичні явища розглядаємо і з акустичних, і з фізіологічних позицій. Що ж до аналізу звука в процесі обміну інформацією, тобто під час сприймання, розуміння й опису, то виникає необхідність вивчати його у **функційному** аспекті.

Згідно з названими аспектами у вивченні звукового мовлення фонетика в широкому витлумаченні має два розділи: **фонетику** — фонетичний аспект — і **фонологію** — фонологічний аспект. Відповідно, одиницею фонетики є **звук** мовлення, одиницею фонології — **фонема**. Розуміння учнями фонем сприяє результативному впровадженню в навчання української мови ідей фонологічного підходу до ролі звуків у мовленнєвій діяльності, спрямовує зусилля вчителів на ефективне пояснення функцій звуків мови.

Наголос та інтонація належать до просодичних, або нелінійних, фонетичних одиниць, що не мають власних матеріальних засобів вираження, не функціонують самостійно, не можуть вимовлятися ізольовано, виокремлюватися зі складу лінійних одиниць, іншими словами, вони в потоці мовлення не становлять окремої ланки, а накладаються на вже наявні сегменти. Окрім того, це явища, які характеризують виражені мовні одиниці загалом і виконують важливу об'єднувальну функцію.

Орієнтація процесу навчання української мови в сучасній школі на формування мовної особистості потребує неабиякої уваги й до вдосконалення вмінь дотримуватися у процесі спілкування низки норм (стилістичних, комунікативних, етичних), до яких відносимо й інтонаційні. Хоч інтонація мовлення ще й досі лишається однією з найменш досліджених напрямків методики мови, усе ж таки необхідно відзначити, що окресленій проблемі

присвячено чимало праць видатних психологів, лінгвістів (А. Багмут, І. Білодід, Л. Близниченко, О. Бризгунова, Л. Вербицька, М. Панов, А. Реформатський, Н. Тоцька, Л. Цеплігіс, Л. Щерба), доробки яких великою мірою можуть слугувати розвиткові вітчизняної методичної думки.

З огляду на вищесказане є всі підстави вважати фонетику фундаментом шкільного курсу мови. З'ясовуючи з учнями граматичне або лексичне значення слів, необхідно йти від їх фонетичної (звукової) структури, бо фонетична форма слова за своєю природою первинна. Без усвідомленого засвоєння фонетики неможливе вивчення інших розділів науки про мову. Важливо сформуванню вміння в учнів бачити, у яких звукових відношеннях опиняються слова, об'єднані у словосполучення та речення. Знання з фонетики потрібні для засвоєння особливостей усного мовлення, законів писемного мовлення, орфоєпії – норм літературної вимови, зокрема правильної вимови звуків та їх сполучень у мовленнєвому потоці, для усвідомлення виражальних можливостей інтонації, її компонентів.

Методи і прийоми навчання фонетики

Одним із найважливіших методів у навчанні фонетики є метод *спостереження над мовними явищами*, або *метод спостереження учнів над мовою*, оскільки артикуляцію звуків чи не найкраще вивчати методом самоспостереження (аналізувати м'язове відчуття, роботу губ, положення язика й ін.). Названий метод сприяє глибокому усвідомленню ознак мовних явищ, привертає увагу учнів до окремих, на перший погляд розрізнених, ніяк не пов'язаних фактів мови, допомагає знайти потрібне явище, привчає аналізувати його, зіставляти з іншими і таким чином віднаходити потрібне

Метод *бесіди* складається з кількох компонентів: спостереження над мовним матеріалом; відповіді на запитання вчителя, у результаті яких учні роблять умовиводи; узагальнення і зразок практичного застосування правил. За таких умов використовується індуктивний спосіб презентації фонетичного матеріалу.

Ефективним є *метод вправ*, який розроблявся науковцями (О. Біляєв, М. Вашуленко, О. Караман, А. Медушевський, В. Онищук, Л. Симоненкова, О. Текучов, Н. Тоцька, Л. Федоренко, С. Чавдаров та ін.) упродовж усіх етапів становлення методики навчання мови загалом і фонетики зокрема.

У процесі розробки вправ для навчання фонетики варто віддавати перевагу *вправам усного характеру*, що сприятливо впливає як на формування внутрішнього мовлення, так і на зміст, структуру писемного мовлення. Кожне слово, кожен звук, які аналізуються необхідно вимовляти і чути.

З. Бакум пропонує таку класифікацію вправ:

- 1) *фонетико-лінгвістичні вправи* – спрямовані на формування лінгвістичної компетенції учнів і передбачають: *знання про фонетичну систему української мови* (система знань про лінійний та нелінійний рівні фонетики, фонологію, часткові відомості про методи артикуляційних та акустичних досліджень, довідки про видатних фонетистів, елементи історичних

- коментарів фонетичних явищ); **мовні вміння і навички** (розпізнавальні, класифікаційні, аналітичні, синтетичні);
- 2) **фонетико-мовленнєві вправи** пропонуються для формування мовленнєвої компетенції учнів на етапі узагальнення і систематизації знань із фонетики: **знання норм** усного та писемного мовлення, функційно-стилістичне використання фонетичних засобів; **мовленнєві вміння та навички**: орфоепічні, фоностилістичні, правописні;
 - 3) **фонетико-комунікативні вправи** покликані формувати комунікативну компетенцію учнів і ґрунтуються на усвідомленні мовленнєвознавчих понять, удосконаленні мовленнєвих умінь та навичок (продуктивних: говоріння, письмо, рецептивних: читання, аудіювання), удосконаленні вмінь, навичок спілкування, адекватних до сфер ситуації спілкування.

Усвідомленню звукової оболонки слова допомагає використання елементів **фонетичної транскрипції** (запис усного мовлення засобами фонетичного алфавіту на основі звукового принципу), з якими учні ознайомлюються у процесі засвоєння класифікаційної характеристики звуків мовлення. **Фонематична транскрипція** дуже близька до орфографічного запису, завдяки чому передається лише фонемний склад слів без відтінків. У ній використовується значно менша кількість діакритичних знаків. Обидва різновиди транскрипції мають велике значення, але використовуються з різною метою. Фонематична транскрипція сприяє усуненню фонологічних помилок, зумовлених незнанням звукового складу української мови, і проявлених у заміні будь-якої фонемі іншою, що спотворює не лише нормативну вимову, а іноді призводить до неправильного розуміння слова або речення (наприклад, *гриб* – *грип*, *везти* – *вести*). Фонетична ж уможливорює зосередження на суто фонетичних недоглядах, виявлених у вимові різних варіантів фонем, наслідком чого порушуються норми вимови (наприклад, *т^hіло* замість *тіло*).

Однією з найважливіших вправ у навчанні фонетики є **звуко-буквений**, або **фонетико-графічний** аналіз. У поєднанні з методом спостережень над звуковим складом слова, його графічним зображенням аналіз сприяє усвідомленню, закріпленню й узагальненню теоретичних відомостей, формуванню правописних і орфоепічних навичок. Фонетико-графічний аналіз варто проводити за таким порядком: 1) поділ слова на склади, визначення наголошеного складу; 2) характеристика звуків за їх артикуляційними ознаками (голосні наголошені і ненаголошені, приголосні дзвінкі й глухі, тверді й м'які) та способи графічного позначення звуків; 3) співвідношення звуків і букв у слові.

Методика навчання орфоєпії

Теорії та практики навчання орфоєпії української мови на всіх етапах розвитку лінгводидактики впродовж багатьох десятиліть приділяли увагу вчені-методисти: О. Біляєв, М. Вашуленко, С. Караман, В. Масальський, А. Медушевський, Н. Миронюк, І. Олійник, М. Пентилюк, Л. Симоненкова, І. Синиця, Н. Тоцька, С. Чавдаров.

Аналіз науково-методичної літератури дає підстави ще раз наголосити на тісному взаємозв'язку орфоепії з фонетикою: правила української орфоепії охоплюють передовсім фонетичну систему мови, склад фонем, їх якість і зміни в певних фонетичних умовах. Це розглядає і фонетика, але предметом її вивчення є звукові закони, звуковий лад мови, а орфоепії – правильна вимова звуків. Відомості з фонетики, опрацьовувані в школі, служать основою для усвідомлення багатьох орфоепічних норм, зокрема таких, як вимова ненаголошених голосних, зближення артикуляції ненаголошених [e] та [u], відсутність оглушення дзвінких приголосних у кінці слова, а перед наступним глухим і в кінці складу виразна вимова звуків [o] та [a] в усіх позиціях, перехід [ø] після голосного і перед приголосним в [y] нескладовий та ін.

У навчанні мови необхідно послуговуватися дефініцією Н. Тоцької, яка визначає орфоепію як систему норм літературної мови, охоплює правила вимови звуків, звукосполучень у мовленнєвому потоці, наголошування слів, а також інтонування. Таке визначення є цілком прийнятним для формування мовної особистості на завершальному етапі навчання мови з тих міркувань, що орфоепія є складовою насамперед усного мовлення, тому вимову не варто розглядати поза нормами наголошування й інтонування (учні повинні вміти диференціювати наголошені й ненаголошені склади, визначати межі речень, підвищувати і знижувати голос (змінювати мелодику), прискорювати й уповільнювати темп мовлення, послуговуватися паузами, виділяти слова логічним наголосом та ін.).

З чинними програмами до учнів висуюються певні вимоги, що стосуються знань (орфоепічних норм української мови, причин відхилення від них, основних правил української орфоепії) і вмінь (дотримуватися норм літературної вимови голосних і приголосних в українських і запозичених словах, правильно наголошувати слова, використовувати орфоепічний словник, виявляти і виправляти орфоепічні помилки, установлювати їх причину).

Не менш важливим аспектом у формуванні орфоепічної культури учнів є усвідомлення причин, через які відбувається те чи те порушення норми. Науковці вказують, що на вимову впливає: 1) правопис, оскільки між вимовою та написанням є помітна різниця, однак мовець копіює написання; 2) діалектне оточення; 3) невміння мовця розрізняти фонетичні закономірності близькоспоріднених мов або незнання властивих кожній із них орфоепічних правил. Відповідно, це спричиняє певні помилки в мовленні, які прийнято поділяти на **фонологічні** та **фонетичні**, або **фонематичні** й **акцентні**.

У процесі усунення вимовних помилок пропонується використовувати низку прийомів, серед яких одне з чільних місць посідає **прийом порівняння (зіставлення)** – установлення в певній послідовності відношень тотожності й відмінності об'єктів, характерних для мов, що вивчаються (З. Бакум, М. Успенський, О. Хорошковська).

Прийоми навчання орфоєпії

Ураховуючи взаємозв'язок у вивченні фонетики й орфоєпії, необхідно застосовувати **прийом імітації**. До імітації (простого наслідування) варто звертатися в тих випадках, коли вимова чи наголос слів вимагає їхнього термінового відтворення. Учитель кілька разів вимовляє вголос склад чи слово, стежить за вимовою, виправляє помилки, примушує учнів відпрацьовувати слабко засвоєні ними звуки чи слова. Імітаційний прийом вважається механічним, розрахованим на хороший мовленнєвий слух учнів. Нетренований слух не завжди може зафіксувати нормативне звучання.

Заслуговує на увагу вжитий П. Вовк прийом **прихованого керування**, що передбачає три групи: вплив сприятливої позиції, варіювання відтінку фонеми, заміна темпів мовлення.

Результати навчання орфоєпії великою мірою залежать від системи вправ, яку обирає вчитель у роботі. **Орфоєпічні вправи** покликані розвивати мовленнєве чуття, самостійність учнів у правильному вирішенні питань вимови та наголосу, формувати у них стійкі вміння та навички.

Як уже зазначалося, предметом орфоєпії є звуковий аспект мовлення, тому основне місце науковці одноставно відводять **вправам усного характеру**. Більшість методистів (З. Бакум, Н. Миронюк, М. Вашуленко, Л. Симоненкова, С. Караман) виокремлюють такі види вправ: фонетичний розбір, робота з орфоєпічним словником, виразне читання текстів, вивчення напам'ять спеціально дібраних текстів задля вдосконалення орфоєпічних навичок, різні види списування (з фонетичним і орфоєпічним завданням).

У практиці навчання орфоєпії варто послуговуватися класифікацією вправ, запропонованою М. Львовим, що передбачає: прослуховування зразків вимови; повторення зразків та їх копіювання; аналіз орфоєпії (найскладніших випадків вимови); слухання мовлення учнів, виявлення в ньому орфоєпічних помилок та їх виправлення); робота зі словниками наголосів і вимови; самостійна робота в лінгафонному кабінеті, удосконалення власної вимови.

Сьогодні робота над фонетикою й орфоєпією ґрунтується на комунікативному підході у вивченні рідної мови, тому вона повинна проводитися у взаємозв'язку з усіма видами мовленнєвої діяльності. З огляду на це ефективними у практиці навчання орфоєпії є: 1) **вправи на зіставлення та протиставлення діалектних і нормованих фонетичних особливостей** (мета таких вправ полягає в зіставленні звичної для школярів діалектної вимови і нормованого мовлення); **вправи, що передбачають знання учнів деяких найважливіших норм вимови та наголос** (створюються умови для усвідомленого засвоєння норм орфоєпії, виховується потреба в мовленнєвому удосконаленні); **вправи для формування вмінь відтворювати слова правильно, з урахуванням орфоєпічних позначок** (попереджають мовця про те, як необхідно вимовити те чи те слово; їхня мета — навчити правильно учнів читати написане); **вправи з попередньою**

орфоепічною підготовкою, здійснюваною самим учнем (передбачають постановку наголосу й аналіз вимови (перед читанням) у словах, які викликають труднощі); *вправи на зіставлення звуків і букв* (дають можливість навчити учнів розмежовувати звуки і букви, вимовляти правильно звуки та назви відповідних букв); *вправи, які показують смислорозрізняльну функцію українського наголосу* (виконуючи їх, учні з'ясовують, що від місця наголосу залежить не лише правильність-неправильність вимови, але і в окремих випадках лексичне значення слова); *вправи для формування вмінь фіксувати і виправляти вимовні помилки в чужому мовленні* (аналізувати мовлення носіїв з погляду фонетичних особливостей); *вправи для вдосконалення правильної дикції* (чіткої вимови звуків).

Література для поглибленого вивчення теми

1. Бакум З. П. Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії : [монографія]. — Кривий Ріг : Видавничий дім, 2008.
2. Бакум З. П. Реалізація сучасних підходів навчання на етапі поглиблення та систематизації знань із фонетики української мови // Українська мова і література в школі. — 2008. — №4. — С. 16–20.
3. Вашуленко М. С. Орфоепія і орфографія в 1–3 класах : посіб. для вчителів. — К. : Радянська школа, 1982.
4. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії : навч. посіб. для студ. вищ. закладів освіти. — К. : Ленвіт, 2000.
5. Методика вивчення української мови в школі : посібник для вчителів / О. М. Біляєв, В. Я. Мельничайко, М. І. Пентилюк та ін. — К. : Радянська школа, 1987.
6. Методика викладання української мови в середній школі : навч. посіб. / І. С. Олійник, В. К. Іваненко, Л. П. Рожило, О. С. Скорик ; за ред. І. С. Олійника. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К. : Вища школа, 1989.
7. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах : підручник для студентів-філологів / за ред. М. І. Пентилюк. — К. : Ленвіт, 2000.
8. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман та ін. ; за ред. М. І. Пентилюк. — К. : Ленвіт, 2009.
9. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка й орфографія. Завдання і вправи. — К. : Вища школа, 1995.

Контрольні питання

1. Лінгвістичні основи навчання фонетики й орфоепії.
2. Розділ “Фонетика й орфоепія” в чинних програмах і підручниках з української мови.
3. Методи навчання фонетики, прийоми формування в учнів орфоепічних дій.
4. Подолання фонетичних діалектизмів у мовленні учнів.
5. Попередження помилок, викликаних явищем інтерференції.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема. Методика навчання фонетики й орфоєпії

Мета: усвідомити особливості вивчення фонетичної системи української мови, її роль у формуванні таких видів мовленнєвої діяльності як говоріння, читання, аудіювання.

План

1. Лінгвістичні основи навчання фонетики
2. Аналіз змісту розділу “Фонетика” в чинних програмах і підручниках з української мови.
3. Методи навчання фонетики, прийоми формування в учнів орфоепічних дій.
4. Шляхи подолання фонетичних діалектизмів у мовленні учнів.
5. Попередження помилок, викликаних явищем інтерференції.

Література

1. Бакум З. П. Фонетико-стилістичні вправи як засіб підвищення мовної культури учнів // Українська мова і література в школі. – 2007. – № 1. – С. 2–4.
2. Бакум З. П. Формування дослідницьких умінь і навичок гімназистів на завершальному етапі вивчення фонетики // Рідна школа. – 2005. – № 8. – С. 55–56.
3. Пентиліук М. І. Культура мови і стилістика : пробний підручник для гімназій гуманітарного профілю. – К. : Вежа, 1994.
4. Пентиліук М. І. Виховуємо чуття мови (дещо про засоби милозвучності) // Українська мова і література в школі. – 2004. – № 2. – С. 5–8.
5. Сербенська О. А. Культура усного мовлення. Практикум : навч. посіб. – К. : Центр навчальної літератури, 2004.
6. Сербенська О. А. Складні випадки наголошування слів // Урок української. – 2004. – № 7. – С. 24–26.
7. Симоненкова Л. М. Вивчення фонетики і морфології в умовах місцевих говорів. – К. : Радянська школа, 1981.
8. Тоцька Н. І. Засоби милозвучності української мови // Урок української. – 2003. – № 10. – С. 29–32.

Методичні настанови. Готуючись до практичного заняття, актуалізуйте теоретичні знання з розділу фонетики й орфоєпії, пригадайте три аспекти вивчення звука, осмисліть важливість виокремлення цих аспектів у навчанні фонетики й орфоєпії.

Опрацьовуючи рекомендовані джерела, простежте, яким методам і прийомам надано перевагу. Обміркуйте, чим це зумовлено. Зверніть увагу на думку лінгводидактів щодо впровадження в навчальний процес фонетико-графічного розбору, який передбачає проведення аналізу слова від звука до букви, на відміну від традиційного фонетичного розбору.

Проблемні питання

1. Яким чином поділ звукових одиниць фонетики на сегментні й надсегментні сприяє усвідомленню учнями мови як цілісної системи?
2. Чому для вчителя-словесника важливо знати характеристику звука в трьох аспектах – фізичному, фізіологічному, функційному?
3. Чим викликана пропозиція учених-методистів (З. Бакум, С. Караман, С. Дорошенко, Л. Мацько, Г. Передрій) уведення до програм і підручників з української мови терміна “фонема”.
4. Чому знання про розвиток фонетичної системи мови має практичне значення?
5. Чому навчання фонетики необхідно здійснювати за принципами наступності й перспективності, у взаємозв’язку з іншими розділами мовознавства орфоепією, графікою, орфографією, морфологією, синтаксисом?
6. Чи варто під час навчання фонетики й орфоепії віддавати перевагу вправам усного характеру? Проаналізуйте наукові класифікації вправ.
7. Які специфічні прийоми навчання фонетики, на ваш погляд, сприяють розвиткові фонетико-орфоепічної компетенції учня?

Практичні завдання

1. Проаналізуйте зміст розділу “Фонетика” в чинних програмах з української мови для основної школи. З’ясуйте:
 - а) як пов’язане формування мовної, мовленнєвої, комунікативної, соціокультурної компетентностей учнів зі змістовими лініями програми (мовленнєвою, мовною, соціокультурною та діяльнісною)?
 - б) які вміння і навички необхідно формувати в учнів під час навчання пропонуваного розділу?
2. М. Доленко, І. Дацюк (“Вивчення української мови в 4 класі (1977 р.)” до теми “Поняття про звуки мови” подають таку пораду:

“Для успішного вивчення матеріалу з фонетики дуже важливо дати учням правильні поняття про звуки мови. На початковому етапі варто уникати будь-яких записів на дошці. Учні мусять засвоїти положення про те, що наша мова – звукова, і саме звучання є її матеріальним вираженням”.

Чим викликана така пропозиція?
3. З’ясуйте, у чому полягає неточність поданих формулювань: *“написання дзвінких і глухих приголосних”, “правопис ненаголошених приголосних”, “правопис ненаголошених голосних”* та ін. Проаналізуйте підручники, посібники, мовлення студентів, учнів, учителів-словесників. Чи завжди вони вільні від цих хиб?
4. У монографії Зінаїди Бакум “Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії” (2008 р.) розроблено систему роботи

над інтонацією мовлення учнів. Прочитайте подані нижче положення й обґрунтуйте доцільність їх використання в практиці навчання фонетики:

“У роботі над інтонаційним аспектом мовлення учнів має вибудуватися певна система, що передбачає передовсім **формування понять**, які відображають властивості інтонації як одного з важливих чинників мовлення.

Наступним аспектом у пропонованій системі роботи є **вдосконалення мовленнєвого інтонаційного чуття учнів**, уміння помічати і систематизувати певні моменти висловлювання, які раніше залишалися поза увагою; свідоме відтворення того чи того інтонаційного засобу.

Важливим етапом роботи над інтонацією є **формування граматико-синтаксичних умінь на основі семантико-інтонаційного аналізу речень**, що передбачає розвиток умінь членувати висловлювання на фрази і синтагми, визначати їх інтонаційно-синтаксичне значення, (завершеності-незавершеності) і правильно їх інтонувати; визначати прагматичне і стилістичне значення пауз у висловлюванні; добирати до відповідної конкретної ситуації інтонаційний варіант синтаксичної конструкції; проводити семантико-інтонаційний аналіз; розмежовувати смислові відношення в складному реченні й визначати причини інтонаційної варіативності; “читати” і “чути” розділові знаки.

Доцільним є також і **розвиток умінь з позиції інтонаційних норм, інтонаційної виразності, а також уміння стилістично доцільно використовувати інтонаційні засоби в процесі спілкування**. Комунікативно-прагматичний аспект у навчанні реалізується на ґрунті поняття інтонаційної норми та інтонаційної виразності”.

5. Проаналізуйте усне мовлення учнів з позиції дотримання ними орфоепічних норм. Помилки розподіліть на три групи: 1) неправильна вимова звуків і звукосполучень; 2) неправильне інтонування слів і речень; 3) неправильне наголошування слів.

Що дає вчителю така підготовча робота? Доберіть завдання і вправи для подолання таких помилок.

6. Чому сучасні лінгводидакти заперечують укорінене в усіх підручниках таке визначення складу: “Склад – це звук або комплекс звуків, що вимовляються одним поштовхом видихуваного повітря”.

Пригадайте відомі в лінгвістиці три теорії складу:

експіраторна – звук або комплекс звуків, що вимовляються одним поштовхом видихуваного повітря; **сонорна теорія** – частина слова, яку характеризує хвиля наростання і зменшення гучності; межа між складами проходить у місці найбільшого спаду м’язового напруження і гучності; **теорія м’язового напруження** – частина слова, утворена поєднанням звуків зі зростаючим і спадним напруженням при їх артикуляції; найбільше напруження припадає на вершину складу, а найменше буде на межі складів.

7. Доведіть на конкретних прикладах думку науковців:

“Необхідність оволодіння інтонаційними нормами у процесі навчання синтаксису зумовлюється природою синтаксичних категорій, для яких інтонація є обов’язковою ознакою. Розділ “Синтаксис і пунктуація” ознайомлює учнів з

елементами інтонації, з використанням основних фонологічних засобів (паузами, тактовим і логічним наголосами, силою голосу, змінами висоти голосу, темпу), з основними видами інтонації (розповідною, питальною, спонукальною, перелічувальною, порівняльною, кличною), однак є потреба і можливість ґрунтовніше відпрацювати ці питання. Важливо показати значення інтонації в мовленні, її зв'язок зі смислом фрази, роль і місце пауз, наголосів та ін. Значення фонетичних спостережень при вивченні синтаксису надзвичайно важливе ще й тому що, працюючи над інтонацією речення, школярі послуговуються відомостями з фонетики, предметом вивчення якої є всі звукові засоби мови, використовувані в мовленні для його логічної й емоційної виразності”.

Правильність поданих міркувань перевірте мовним дослідом.

8. Усвідомленню звукової оболонки слова допомагає використання елементів **фонетичної транскрипції** (запис усного мовлення засобами фонетичного алфавіту на основі звукового принципу), з якими учні ознайомлюються у процесі засвоєння класифікаційної характеристики звуків мовлення. У підручниках з української мови для профільного рівня навчання автори подають **фонематичну транскрипцію**, яка дуже близька до орфографічного запису, завдяки чому передається лише фонемний склад слів без відтінків. Поясніть доцільність використання обох різновидів транскрипцій. Обґрунтуйте методику їх проведення. Наведіть конкретні приклади використання транскрипцій у навчанні фонетики.
9. Ознайомтеся зі “словесними ключами”, поданими в посібниках та підручниках з методики навчання української мови. Прокоментуйте використання мнемонічних прийомів у навчанні фонетики.
10. У шкільному курсі мови стилістика вивчається поряд із лексикою, фонетикою і граматику, що сприяє практичному їх оволодінню. Ідею засвоєння фонетики на стилістичному ґрунті підтримує Л. Рожило:
“Вивчення стилістики в шкільному курсі проходить у процесі засвоєння всіх розділів програми, ознайомлення зі стилями мовлення необхідне для забезпечення функційно-стилістичного підходу до вивчення матеріалу з фонетики”.
Подайте зразки вправ і завдань, спрямованих на формування фоно-стилістичних умінь і навичок учнів.

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема. Моделювання структури і змісту різнотипних уроків вивчення фонетики й орфоєпії

Мета: засвоїти знання, пов'язані з особливостями методики навчання фонетики й орфоєпії в освітніх закладах різних типів (рівень стандарту, академічний, профільний), з'ясувати реалізацію сучасних підходів, принципів, методів навчання, усвідомити систему завдань і вправ для формування фонетико-орфоєпічної компетенції учнів.

Методичні настанови. Виконання завдань лабораторного заняття потребує досконалого знання лінгвістичної теорії, наявних у лінгводидактиці підходів до реалізації завдань чинних програм, а також умінь і навичок аналізувати, обґрунтовувати доцільність застосування обраних методів, прийомів навчання, структурувати мовний матеріал відповідно до типу уроку та етапу засвоєння учнями, моделювати компоненти уроків різного типу, добирати завдання і вправи з методичних джерел, а також самостійно формулювати зміст завдань і вправ різних типів складності.

План

1. Розділ “Фонетика” в чинних програмах і підручниках з української мови.
2. Специфічні прийоми формування в учнів фонетико-орфоепічної компетенції.
3. Вправи на подолання фонетичних діалектизмів у мовленні учнів.
4. Попередження помилок, викликаних явищем інтерференції.

Література

1. Бакум З. П. Бойко Л. М. Елементи фоностилістики на уроках словесності // Українська мова і література в школі. – 2006. – №2. – С. 2–4.
2. Бакум З. П. Інтонація як чинник формування пунктуаційної вправності учнів // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. – Серія: Педагогіка. – 2006. – № 8. – С. 68–71.
3. Дацюк І. Інтонаційно-сміслові вправи під час вивчення пунктуації у простому ускладненому реченні // Дивослово. – 1996. – № 11. – С. 29–32.
4. Юшук І. П. Навчання рідної мови в 5 класі : метод. поради до підручника / Іван Пилипович Юшук. – К. : Освіта, 1998.
5. Миронюк Н. П. Орфоепія в 4–8 класах : посіб. для вчителів. – К. : Радянська школа, 1986.

Практичні завдання

1. Студент-практикант запропонував п’ятикласникам самостійно записати фонетичною транскрипцією такі слова: *безжурний, безмовний, зшивати, принісиши, зчеплений, зважся, книжці, бочці, синичці*.

Поміркуйте:

- а) під час вивчення якої теми і на якому етапі уроку подібна вправа доцільна?
 - б) чи не занадто складним буде пропонуване завдання?
 - в) поясніть, які фонетичні процеси відбулися в наведених словах.
2. Проаналізуйте усне мовлення учнів з позиції дотримання ними орфоепічних норм. Помилки розподіліть на три групи: а) неправильна вимова звуків і звукосполучень; б) неправильне інтонування слів і речень; в) неправильне наголошування слів. Що дає вчителю така робота?

3. Проаналізуйте систему вправ, поданих у чинних підручниках з української мови для профільного рівня навчання та рівня стандарту (10 клас). З'ясуйте:
 - 1) яким вправам та завданням (репродуктивним, продуктивним, творчим) віддано перевагу;
 - 2) як реалізовується соціокультурна змістова лінія програми;
 - 3) які вправи спрямовані на реалізацію функційно-стилістичного підходу в навчанні фонетики;
 - 4) яким чином подано матеріал для поглиблення, узагальнення та систематизації знань.
4. Доберіть зразки фонетико-лінгвістичних, фонетико-мовленнєвих та фонетико-комунікативних вправ.
5. Чинною програмою передбачено ознайомлення учнів із милозвучністю української мови, засвоєння її найважливіших евфонічних засобів.

(спрощення в групах приголосних, чергування *у-в, і-й*; варіанти префіксів *під-, піді-, з-, із-, зі-, від-, віді-* й ін. та подібних за звучанням прийменників, сполучників *і – й*, слова з приставним приголосним і без нього (*вуста – уста, вогонь – огонь*), фонетичні варіанти деяких слів (*іти – йти, знову – знов*), варіанти дієслівних афіксів (*-ти, -ть; -ся, -сь*). Посилюють гучність мовлення розвинені в українській мові паралельні лексичні й граматичні форми на зразок: *у – в – уві – вві, від – віді – од – оді, з – із – зі, ти – ть, б – би, же – ж*.

Доберіть тексти, у яких наявні подані засоби милозвучності. Сформулюйте до них завдання.
6. Прочитайте вголос подане речення. Усі слова в ньому поділіть на склади. Назвіть їх і зробіть висновок: яку одиницю фонетики називають складом?

О, як засумував чомусь осінній сад!
7. Розробіть конспект уроку узагальнення та систематизація вивченого з розділу “Фонетика” (профільний рівень навчання мови), використовуючи інноваційні технології, інтерактивні методи навчання мови, вправи та завдання проблемно-пошукового характеру. Усно обґрунтуйте шляхи реалізації мовної, мовленнєвої та комунікативної компетенцій учнів.

САМОСТІЙНА РОБОТА

Тема 1. Сучасні підходи в навчанні фонетики й орфоєпії

Контрольні питання

1. Проблема реалізації підходів в методиці вивчення мовної змістової лінії програми.
2. Функційно-стилістичний підхід у навчанні фонетики й орфоєпії.
3. Компетентнісний підхід у навчанні фонетики й орфоєпії.
4. Системний підхід у навчанні фонетики й орфоєпії.

5. Етнокультурознавчий підхід у навчанні фонетики й орфоепії.
6. Особистісно зорієнтований підхід.

Практичні завдання

1. Проаналізуйте сучасні підходи в навчанні української мови (Бакум З. П. *Реалізація сучасних підходів навчання на етапі поглиблення та систематизації знань із фонетики української мови* / З. П. Бакум // УМЛШ. – 2008. – №4. – С. 16–20).

Оберіть ті, які, на ваш погляд, доцільно використовувати у процесі навчання фонетики: а) під час системного вивчення (5 клас); б) на етапі вивчення фонетики у взаємозв'язку з іншими розділами мовознавчої науки (орфоепією, графікою, орфографією, морфологією, синтаксисом); в) у старшій школі.

2. Важливим в умовах особистісно зорієнтованого підходу стає врахування не лише мисленнєвих здібностей, але й особистісних якостей, життєвого досвіду, інтересів, схильностей. Для учнів із високим рівнем засвоєння знань доцільно подавати завдання підвищеної складності.

Обґрунтуйте або спростуйте тези:

Теза 1. Членування висловлення на синтагми – свавілля мовця.

Теза 2. Якщо взяти будь-яке речення, вирване з контексту, то відносно до нього можна лише експериментально, так би мовити, ставити запитання: як воно може бути розчленоване на синтагми залежно від своєї семантики, від свого соціального призначення і свого осмислення; які значення і відтінки значень у реченні пов'язуються з тим чи тим можливим його синтагматичним членуванням.

Теза 4. Наше мовлення – потік звуків, послідовність акустичних сигналів. Для того щоб навчитися поділяти потік мовлення на відрізки, необхідно вміти відчленовувати в потоці одиниці, важливі для нас у процесі спілкування. Такою мінімальною одиницею прийнято вважати висловлення, що містить у собі закінчене повідомлення або думку.

Розробіть навчальні завдання за вибором: завдання підвищеної складності, додаткові завдання, “Лише для зацікавлених” та ін.

3. **Етнокультурологічний підхід** передбачає вивчення мови крізь призму народознавства і створеної українцями культури, що збагачує загальнолюдську культуру, поєднання й переробку вивчених із інших предметів відомостей про світ в особистісний погляд на життя, своє місце в ньому. На думку лінгводидактів (З. Бакум, О. Горошкіна, С. Караман, М. Пентилюк), суттєву роль у реалізації етнокультурологічного підходу відіграє текст не лише як матеріал для вправ і розборів, але і як засіб духовного й естетичного виховання та навчання, мовленнєвого збагачення учнів. Доберіть тексти, що сприятимуть реалізації етнокультурологічного підходу в навчанні фонетики.

Напишіть реферат на одну з тем:

1. Особливості навчання фонетики й орфоєпії в школах з російською мовою навчання.
2. Використання інноваційних засобів у навчанні фонетики.
3. Формування соціокультурної компетенції в навчанні фонетики.
4. Наочні посібники з фонетики та їх використання на уроках.
5. Подолання помилок інтерферуючого впливу.
6. Становлення методики навчання фонетики.
7. Відомі українські науковці, які досліджували проблеми навчання фонетики.

Тема 2. Контрольна робота

Контрольні завдання

I. Репродуктивний рівень

1. Розкрийте зміст шкільного курсу фонетики та його значення.
2. Поясніть зв'язок фонетики з вивченням графіки, орфографії, орфоєпії, граматики, мовленнєвим розвитком.
3. Визначте завдання вивчення фонетики в школі.
4. Виокремте методи і прийоми формування в учнів орфоєпічних умінь і навичок.
5. Охарактеризуйте методи і прийоми навчання фонетики.
6. Поясніть роль орфоєпічного словника в оволодінні нормами правильної вимови.
7. Назвіть особливості методики навчання фонетики й орфоєпії в школах з російською мовою навчання.

II. Конструктивно-варіантний рівень

1. Розробіть вправу, виконання якої покаже учням, що не всі звуки, які вимовляє людина, є звуками мови.
2. Обґрунтуйте методику фонетичного розбору. Яка його роль у формуванні орфоєпічних умінь і навичок?
3. Складіть алгоритм пошуку до теми “Дзвінки і глухі приголосні звуки”.
4. Які помилки можуть зробити учні, визначаючи основу у словах “побілієш”, “співають”, “смієшся”. Яким чином знання з фонетики допоможуть упоратися з пропонованим завданням?
5. Складіть завдання пошукового характеру до теми “Найголовніші випадки чергування приголосних звуків”.

III. Творчий рівень

Складіть конспект уроку на одну з тем: “Творення звуків мови”; “Склад”; “Ненаголошені [а] і [о]”; “Чергування [о] та [е] з [і].”

Тема 2. Методика навчання лексики і фразеології

Мета: ознайомитися з лінгвістичними, психологічними, лінгводидактичними засадами навчання лексики і фразеології; з'ясувати особливості формування мовної, мовленнєвої, комунікативної, соціокультурної компетенцій учнів у процесі засвоєння знань із названого розділу.

Методичні настанови. З'ясовуючи проблеми методики навчання лексики та фразеології, необхідно особливу увагу звернути на наукові основи (лінгвістичні, психологічні, дидактичні). Проаналізувати зміст шкільного курсу лексикології та фразеології, виокремити в ньому труднощі в засвоєнні учнями лексичних понять, в оволодінні власне українською лексикою, визначити шляхи подолання цих труднощів. Усвідомити спільне й відмінне в поняттях “словникова робота” і “вивчення лексики”. Опанувати методику роботи зі словниками: тлумачним, фразеологічним, словником синонімів, антонімів, паронімів, іншомовних слів тощо.

Матеріал до вивчення теми

Методика навчання лексики і фразеології передбачає врахування **лінгвістичних засад**, що ґрунтуються на положеннях лексикології та семантики. Слово як основна одиниця мови виконує певні функції, головна з яких – номінативна. Саме у слові виявляється звуковий, семантичний і граматичний аспекти мови. Окрім того, слово є носієм різних лексичних значень, що розкриваються в контексті, залежать від синтаксичної ролі, фразеологічної зв'язаності, сполучуваності з іншими словами. У шкільному курсі української мови воно розглядається як сукупність значень, які неоднаково виявляються в мовленні і слугують для називання різних явищ дійсності: предметів, ознак, дій, кількостей (*будинок, чудовий, близько, працювати, н'ять*); позначення різних смислових відношень між словами і реченнями (*Прийшов очікуваний день.*); для вираження, але не називання різних почуттів (*ай, гей*); передачі криків тварин чи імітації інших звуків (*тьох-тьох, гав-гав*).

Учені-методисти переконують у тому, що лексика засвоюватиметься успішно за умов розуміння учнями її системних зв'язків. Системність лексики зумовлюється групуванням слів, що як одиниці лексики взаємодіють у мові, вступають у різноманітні зв'язки: парадигматичні, синтагматичні, асоціативні. Прикладом лексичних парадигм може бути, наприклад, синонімічний ряд, антонімічна пара, лексико-семантична група, семантичне поле.

Отже, у мовознавчій науці одиницями лексичної системності є тематичні групи, лексико-семантичні групи, семантичні поля. Тематичні групи виокремлено на основі спільності предметів і явищ дійсності (позамовний критерій), тоді як критерій для виділення лексико-семантичної групи – спільність семантичних значень.

Усередині семантичного поля слова можуть входити у всі типи семантич-

них відношень, наприклад, такі, як відношення полісемії, омонімії, синонімії, антонімії, що в сукупності називаються парадигматичними, а також лексичне поєднання слів (синтагматичні відношення). Лексико-семантична група являє собою до деякої міри замкнутий ряд лексичних одиниць однієї і тієї ж частини мови, об'єднаний спільною схемою.

Оскільки в основу методики навчання лексики і фразеології покладено системний підхід, то слід акцентувати й на тому, що названий розділ необхідно засвоювати одночасно з іншими: фонетикою, словотвором, морфологією, синтаксисом, орфографією і стилістикою.

Психологічною основою, на якій будується вивчення лексики в школі, є загальноприйняте положення про те, що психічні утворення виникають у процесі засвоєння індивідом довкілля на чуттєвому й інтелектуальному рівнях. Результатом інтелектуального відображення дійсності є “поняття” і “судження”, які відображаються в мовній формі. Оволодіти поняттям означає, по-перше, засвоїти зв'язок між суттєвими ознаками і, по-друге, засвоїти зв'язки між поняттями.

Розуміння значення слова пов'язане із взаємозв'язком мислення й мовлення. Значення слова з'ясовується не лише як єдність мислення й мови, але і як єдність узагальнення та спілкування, комунікації та мислення.

Учителю необхідно враховувати основні психологічні чинники, що стосуються безпосередньо самого учня: мислення (самотійність, швидкість, глибина, рівень продуктивності, співвідношення понятійного й образного компонентів; функціонує в єдності з мовленням); сприймання (слухове, зорове, дотикове, кінетичне; повнота, точність, швидкість; аналітичний, синтетичний, аналітико-синтетичний тип; навчання ґрунтується на поєднанні наочності та слова вчителя, конкретних характеристик та узагальнень); пам'ять (короткочасна й довготривала; процеси мимовільного й довільного запам'ятовування; образи, вербальна пам'ять, типи пам'яті – зорова, слухова); увага (мимовільна, довільна, після довільна, адитивна, візуальна; якості уваги – стійкість, переключення, концентрація, обсяг, розподіл); мотивації (зовнішня, внутрішня; віддалена, близька; пізнавальна, інструментальна, комунікативна).

Змістові характеристики навчання лексики і фразеології подано в чинних програмах з української мови. Послідовність засвоєння лексичних понять, що пропонується програмами, загалом погоджено з науковими досягненнями сучасної лексикології. Лексичні поняття можна поділити на групи: 1) поняття, що входять до лексичної парадигми на рівні семантики слів; 2) мета використання лексичного явища в мовленні; 3) способи відображення цього явища у словниках; 4) використання його в різних стилях мовлення.

Так, завдання формування **лінгвістичної компетенції** полягає в усвідомленні учнями таких понять, як: лексика, фразеологія, лексичне значення слова – пряме і переносне, слова однозначні та багатозначні, омоніми, синоніми, антоніми, емоційно і стилістично забарвлені слова, загальноживані і

слова з обмеженим ужитком (діалектна лексика, професіоналізми, жаргонізми), застарілі слова і неологізми, власне українські й запозичені слова, фразеологізми тощо. Формування лінгвістичної компетенції передбачає вивчення спадщини відомих лексикографів.

Завдання щодо формування **мовленнєвої компетенції** передбачає знання норм слововживання, систематичну роботу над усуненням із мовлення учнів діалектизмів, жаргонізмів.

Формування **комунікативної компетенції** полягає у формуванні вмінь правильно й доречно вживати слова і фразеологізми, уміння обирати лексичні засоби для точного вираження змісту висловлювання, для розуміння основної думки тексту й образних засобів художнього мовлення.

Згідно з чинними програмами навчання лексики здійснюється поетапно: пропедевтичний (початкові класи); систематичне вивчення; розгляд під час вивчення словотвору і граматики; поглиблення, узагальнення та систематизація вивченого на функційно-стилістичній основі.

Лексика української мови вивчається у двох напрямках: розділ “Лексикологія” і робота над словом у процесі навчання мови в 1–4 і 5–11 класах. Названі аспекти вивчення словникового складу рідної мови вимагають розрізнення таких понять, як “вивчення лексики” і “словникова робота”. На уроках лексикології у 5–6 класах слово вивчається як одиниця лексичного рівня мови. Словникова робота, тобто робота над збагаченням словникового запасу учнів, проводиться на всіх уроках української мови, починаючи з першого класу.

Методисти визначають завдання словникової роботи:

- 1) збагачення словникового запасу учнів за рахунок засвоєння нових слів, синонімів, антонімів до відомих їм слів;
- 2) формування умінь і навичок визначати семантику, емоційно-експресивне забарвлення слів і правильно користуватися ними;
- 3) формування умінь і навичок правильного вживання з урахуванням сполучуваності слів;
- 4) розвиток умінь доцільного використання слів залежно від типу і стилю мовлення;
- 5) виховання в учнів мовного чуття, естетичного смаку до краси слів;
- 6) попередження і виправлення лексичних недоліків у мовленні учнів.

Лінгводидактичні основи навчання лексики і фразеології. Навчання лексики і фразеології в школі підпорядковано таким **завданням**:

- формування в учнів системного погляду на лексику і фразеологію;
- удосконалення вмінь різними способами визначати і тлумачити лексичне значення слова;
- усвідомлення сутності синонімії, антонімії, багатозначності в лексиці;
- удосконалення вмінь у точному, доцільному, виразному вживанні слів в усному та писемному мовленні.

Власне методичні та специфічні принципи навчання лексики і фразеології:

- лексико-граматичний (зіставлення лексичного і граматичного значень);
- системний (урахування елементів лексичної парадигми);
- функційний (урахування стилістичного розмежування);
- лексико-синтаксичний (урахування слова і словосполучення);
- екстралінгвальний (зіставлення слова з реаліями і поняттями);
- контекстний (урахування синтагматичних зв'язків у контексті).

Методи і прийом навчання. Робота над словом розпочинається з установлення його лексичного значення. Тому одним із найважливіших методів (приймів) навчання лексики є **семантизація** – тлумачення вчителем лексичного значення, закріпленого в мові за тим чи тим звуковим комплексом.

Прийоми тлумачення ґрунтуються на об'єктивно наявних у лексиці парадигматичних зв'язках слів. Тому важливо навчити дитину пояснювати значення слова, використовуючи отримані знання про синоніми, антоніми, про родові та видові поняття, споріднені слова. Не потрібно сплутувати методичні поняття “прийом тлумачення” та “джерело тлумачення”. М. Баранов акцентував, що не варто вважати прийомом семантизації звернення до тлумачного словника. Важливо, на думку вченого, розмежовувати терміни “спосіб тлумачення” і “прийом тлумачення”.

Отже, пояснення значення слова може відбуватися двояко: від плану змісту до плану вираження, від поняття до слова – оносемасіологічний спосіб тлумачення; і навпаки – від плану вираження до плану змісту, від слова з відомим значенням до значення нового слова – семантичний спосіб.

Виокремлення двох шляхів тлумачення значення слова – оносемасіологічного та семантичного покажемо таблицею.

Методи і прийоми тлумачення слів

Метод	Прийом	Приклад
Оносемантичний	Наочний	Показ предмета, зображення
Оносемантичний	Контекстуальний	З'ясування значення слова з контексту
Семантичний	Синонімічний	Розумний – кмітливий, здогадливий
Семантичний	Антонімічний	Щирість – відсутність неправди, обману
Семантичний	Логічний (родове поняття)	Сором'язливість – риса характеру неспілої людини
Семантичний	Описовий (використання описового звороту)	Сором'язливість – якість характеру людини, якій важко вчинити будь-який поступок
Семантичний	Словотвірний і етимологічний (використання споріднених слів та етимології слова)	Щирість – риса людини, яка завжди говорить правду; Азбука – порядок літер, який колись починався з букв Аз і Буки

Типи вправ з лексики і фразеології. Важливою ланкою в системі вправ є їхня послідовність.

1. **Пропедевтичні**, або підготовчі вправи. Мета таких вправ – забезпечити первинне сприймання слова, а саме – дати семантичне визначення слову, зіставити його з екстралінгвальною реалією; пояснити особливості орфоєпії та орфографії.
2. **Ілюстративні вправи.** Мають на меті демонстрування учням зразків уживання слова. Вставляючи нове слово в речення, повторюючи вголос або записуючи зразки словосполучень, слів, дитина засвоює значення слова в контексті, оволодіває синтагматичними зв'язками певної лексичної одиниці, одночасно осягає граматику слова. На цьому етапі є ефективною робота зі словником, використання невеликих за обсягом текстів.
3. **Основні, або вправи для закріплення.** Унаслідок виконання цих вправ учні оволодівають парадигматичними зв'язками слів: у них формується вміння добирати до слова синоніми, антоніми, логічне визначення; школярі засвоюють структурно-семантичні зв'язки слів.
4. **Повторювально-узагальнювальні вправи** забезпечують засвоєння багатозначності слова; не лише дають змогу закріпити його у пасивному словнику, а й увести слово в активний запас. До вправ такого зразка належать, наприклад, добір учнями власних прикладів, що ілюструють вживання слова; створення власних висловлювань; добір слів за темою, об'єднання слів у лексико-семантичні групи.
5. **Творчі завдання** передбачають послуговування мовним матеріалом у зв'язному мовленні.

Окрім названих вправ у методиці навчання лексики усталилися ще й такі:

- знаходження певної одиниці в контексті;
- з'ясування ролі лексичного явища в аналізованому тексті;
- добирання прикладів, що ілюструють лексичне значення;
- групування лексичних явищ за певними ознаками;
- конструювання мовних одиниць із певним лексичним явищем;
- робота зі словниками.

Важлива роль належить **лексичному аналізу тексту**, що здійснюється в таких аспектах:

- 1) сутність значення слова;
- 2) співвідношення слова і поняття;
- 3) смислова структура слова;
- 4) контекстуальне значення слова.

Робота з **попередження лексичних помилок** передбачає усвідомлення вчителем причин і механізмів їх появи. З-поміж найпоширеніших лексичних помилок можна виокремити такі види:

- 1) уживання слова в неправильному значенні;
- 2) сплутування слів-синонімів;
- 3) сплутування слів-паронімів;
- 4) сплутування антонімів;
- 5) сплутування асоціативно близьких слів;
- 6) зайве слово, тавтологія, невиправданий повтор;
- 7) порушення лексичної сполучуваності;
- 8) невиправдане трансформування фразеологізмів або їх уживання в неправильному значенні.

Література для поглибленого вивчення теми

1. Баранов М. Т. Методика лексики и фразеологии на уроках русского языка. – М.: Просвещение, 1988.
2. Лисиченко Л. А. Бесіди про рідне слово (слово і його значення). – Х., 1993.
3. Мельник Л. Осмислити і систематизувати. Розвиток умінь і творчих здібностей при вивченні лексикології у 5 класі // Українська мова в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2009. – №12. – С. 68–74.
4. Методика вивчення української мови в школі : посібник для вчителів / О. М. Біляєв, В. Я. Мельничайко, М. І. Пентилюк та ін. – К. : Радянська школа, 1987.
5. Методика викладання української мови в середній школі : навч. посіб. / І. С. Олійник, В. К. Іваненко, Л. П. Рожило, О. С. Скорик ; за ред. І. С. Олійника. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Вища школа, 1989.
6. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах : підручник для студентів-філологів / за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2000.
7. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман та ін. ; за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2009.
8. Строганова Г. Функційно-семантичний підхід до засвоєння лексики на уроках української мови // Дивослово. – 2007. – №4. – С. 9–12.
9. Ужченко В. Д. Вивчення фразеології в середній школі. – К., 1990.

Контрольні питання

1. Лінгвістичні основи навчання лексики і фразеології.
2. Розділ “Лексика і фразеологія” в чинних програмах і підручниках з української мови.
3. Методи навчання лексики і фразеології, прийоми формування в учнів лексичної компетенції.
4. Подолання лексичних діалектизмів у мовленні учнів.
5. Попередження помилок, викликаних явищем інтерференції.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Наукові засади навчання лексики і фразеології

Мета: визначити мету й завдання навчання лексикології та фразеології у зв'язку із засвоєнням інших розділів і розвитком зв'язного мовлення; проаналізувати чинні програми й методичну літературу; збагнути значення лексичних і фразеологічних знань, умінь та навичок у формуванні мовної особистості учня; з'ясувати методи тлумачення слів.

План

1. Лінгвістичні, психологічні, лінгводидактичні засади навчання лексики і фразеології.
2. Мета, завдання навчання лексики і фразеології.
3. Зміст шкільного курсу лексикології та фразеології.
4. Специфічні прийоми навчання лексики і фразеології.
5. Система тренувальних вправ.
6. Словникова робота.
7. Засоби навчання лексики і фразеології.

Література

1. Гонтар Т. П. У світі цікавої лексики та фразеології (ігрові вправи з творчим завданням для учнів 5–6 класів). Українська мова та література в школі. — 2004. — №6. — С. 30–32.
2. Дрозд В. Вивчення лексики в 5–6 класах з багатонаціональним контингентом // Дивослово. — 2005. — №10. — С. 4–9.
3. Марцієнко Т. Активізація мисленнєвої діяльності учнів 5 – 6 класів засобами української мови // Дивослово. — 2006. — №3. — С. 2–7.
4. Новосьолова В. Використання сучасних методів, прийомів та засобів навчання на уроках лексикології // Українська мова та література в школі. — 2006. — №8. — С. 8–18.
5. Новосьолова В. Психолого-педагогічні особливості засвоєння підлітками емоційно забарвленої лексики // Українська мова та література. — 2005. — №3. — С. 9–13.
6. Онкович Г. В. Фразеологізми як національно-культурний компонент українознавства // Дивослово. — 1994. — №9. — С. 12–16.

Методичні настанови. Готуючись до практичного заняття, актуалізуйте свої знання зі вступу до мовознавства, сучасної української літературної мови, дидактики, психології. Пригадайте, хто з лінгвістів досліджував лексичну систему української мови, яким чином психічні утворення виникають у процесі засвоєння індивідом довкілля на чуттєвому й інтелектуальному рівнях, як результати інтелектуального відображення дійсності “поняття” і “судження” відображаються у мовній формі тощо. Зверніть увагу на методи тлумачення

слів, мету й завдання навчання лексикології й фразеології у зв'язку із засвоєнням інших розділів та розвитком зв'язного мовлення. Уважно проаналізуйте чинні програми й методичну літературу; збагніть значення лексичних і фразеологічних знань, умінь та навичок у формуванні мовної особистості учня.

Проблемні питання та завдання

1. З'ясуйте лінгвістичні та психологічні основи методики навчання лексикології та фразеології.
2. У чому полягає мета і завдання методики навчання лексики і фразеології?
3. Проаналізуйте лексичні вміння і навички, якими повинні володіти учні основної та старшої школи.
4. Спрогнозуйте труднощі в засвоєнні учнями лексикології та фразеології.
5. З'ясуйте типи лексичних помилок та причини їх виникнення.
6. Що вам відомо про особливості словникової роботи? Чому науковці розмежовують поняття “словникова робота” і “навчання лексики”?
7. У чому полягає своєрідність специфічних прийомів навчання лексикології та фразеології.
8. Назвіть види шкільних словників. З'ясуйте методику роботи зі словниками.
9. Охарактеризуйте класифікацію вправ із лексики і фразеології.
10. Доведіть ефективність лексико-стилістичного аналізу тексту в навчанні мови.

Практичні завдання

1. Проаналізуйте підручники з української мови і доведіть, що в них реалізовано (або навпаки) програмові вимоги щодо вивчення лексичних норм, формування культури мовлення учнів.
2. Одним із напрямів у роботі з мовленнєвого розвитку учнів є збагачення словникового запасу. Проаналізуйте чинні програми і підручники з української мови для основної школи і зробіть висновки, чи розв'язується це завдання цілеспрямовано.
3. Наведіть зразки з чинних підручників української мови, які підтвердили б висловлювання Л. Федоренко:

Учня необхідно продемонструвати художні тексти, у яких автори завдяки лексико-граматичним засобам досягають особливої художньої виразності за допомогою так званих риторичних (стилістичних) фігур, засобів мовлення, не передбачених обов'язковими вимогами норми, однак залежних від рівня мовленнєвої майстерності автора.

4. Задля збагачення словникового запасу вчителі-словесники застосовують такі прийоми, як:
 - 1) з'ясування значення слова через показ моделі, малюнка, предмета, який воно називає;

- 2) морфологічний, словотворчий, етимологічний аналіз;
- 3) синонімічні та антонімічні пояснення;
- 4) розклад родових понять на видові;
- 5) введення слова в контекст;
- 6) робота з тлумачним словником.

Запропонуйте конкретні вправи і завдання для упровадження названих прийомів.

5. Лексичні помилки пов'язані з використанням лексичних засобів, які не відповідають основній думці висловлювання та обраному стилю. Учені-методисти поділяють їх на 2 групи:

I група. Помилки, пов'язані з порушенням лексичної норми: 1) вживання слова у невласивому йому значенні: "я так рахую" замість "я так вважаю"; 2) порушення лексичної сполучуваності слів "зробити героїчний вчинок" замість "здійснити героїчний вчинок"; 3) неточне вживання фразеологізмів: "побита дорога" замість "бита дорога".

II група. Помилки як наслідок бідного словникового запасу, недосконалості стилю мовлення: 1) вживання зайвого слова (плеоназм): "дивний дивак"; 2) вживання в одному словосполученні або реченні спільнокоренових слів (тавтологія): "на малюнку намальовано"; 3) дослівний переклад слів та словосполучень: "у слідуючий раз" замість "наступного разу".

Запропонуйте завдання і вправи для подолання поданих помилок у мовленні учнів.

6. Як за допомогою тлумачного словника ви навчите дітей розрізняти багатозначні слова й омоніми?
7. У методичній науці виокремлено специфічні принципи навчання лексики і фразеології:
 - лексико-граматичний (зіставлення лексичного і граматичного значень);
 - системний (урахування елементів лексичної парадигми);
 - функціональний (урахування стилістичного розмежування);
 - лексико-синтаксичний (урахування слова і словосполучення);
 - екстралінгвальний (зіставлення слова з реаліями і поняттями);
 - контекстний (урахування синтагматичних зв'язків у контексті).

Доберіть завдання для реалізації названих принципів.

8. Учені-методисти М. Баранов та Ю. Гвоздарьов у процесі навчання фразеології пропонують учителям-словесникам використовувати такі вправи:
 - 1) визначення історичних подій, які слугували джерелом створення певних фразеологізмів;
 - 2) знаходження у фразеологізмах слів, що не вживаються в сучасній українській літературній мові у вільному вигляді;

- 3) добір українських фразеологізмів із тим же значенням, яке мають подані фразеологізми в інших мовах;
- 4) переклад фразеологізмів із мов, що вивчаються як іноземні, за допомогою українських фразеологізмів.

Подайте методичне обґрунтування щодо доцільності використання таких вправ. Доберіть кілька конкретних зразків на кожен із видів.

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема. Формування лексичних умінь і навичок учнів

Мета: сформувати поняття про особливості методики навчання лексики і фразеології української мови, визначити предмет і завдання методики навчання лексики і фразеології, усвідомити сучасні підходи в навчанні лексики і фразеології (системний, функційно-стилістичний, компетенісний, проблемний тощо).

Методичні настанови. У процесі підготовки до лабораторного заняття вам необхідно переконатися у важливості психологічних, лінгвістичних, лінгводидактичних чинників для організації лексичної та фразеологічної роботи у школі; усвідомити мету й завдання навчання лексикології та фразеології у зв'язку із формуванням мовленнєвої та комунікативної компетенцій; ретельно проаналізувати чинні програми і методичну літературу; збагнути значення лексичних і фразеологічних знань, умінь і навичок учнів у формуванні мовної особистості загалом.

План

1. Особливості методики навчання лексики і фразеології української мови.
2. Предмет і завдання методики навчання лексики і фразеології.
3. Лінгводидактичні основи навчання лексики і фразеології в закладах різних типів (рівень стандарту, академічний, профільний).
4. Сучасні підходи в навчанні лексики і фразеології (системний, функційно-стилістичний, компетенісний, проблемний тощо).

Література

1. Мельничайко В. Я. Види мовного розбору: Довідник. — Тернопіль, 1997.
2. Пентилюк М. І. Аналіз тексту на уроках мови // Дивослово. — 1999. — №3. — С. 30–32.
3. Сучасний урок української мови в 6 класі / С. Омельчук, Л. Серета, Н. Курмейська, О. Заводяна. — Х.: “Основа”, 2006.
4. Усатенко Т. П. Лексична семантика і розвиток мовлення учнів. — К., 1984.
5. Передрій Г.Р., Смолянінова Т. М. Лексика і фразеологія української мови. — К., 1983.

Практичні завдання

1. Опрацюйте статтю М. Пентилюк “Аналіз тексту на уроках мови” (вихідні дані подані у списку літератури до лабораторного заняття). Проаналізуйте приклад аналізу художнього тексту, обґрунтуйте методичну доцільність його використання у практиці навчання лексикології.
2. У підручнику з української мови розгляньте дидактичний матеріал з теми “Дієслово”. Визначте ті вправи, які, на ваш погляд, ефективно розв’язують проблему збагачення словникового запасу учнів.
3. У зв’язку з вивченням якої теми використовують вправи таких типів:
 - 1) класифікація запозичених слів за мовами-джерелами;
 - 2) наведення прикладів слів, що належать до однієї з груп іншомовних за походженням слів;
 - 3) ознайомлення з історією окремих запозичень;
 - 4) знаходження за допомогою етимологічного словника і запозичених слів у контексті. Обґрунтуйте методичну доцільність застосування названої класифікації вправ.
4. Складіть календарний план до вивчення лексикології та фразеології згідно з чинними програмами (5, 6 класи).
5. Розробіть систему вправ, що сприяють формуванню лінгвістичної, мовленнєвої, комунікативної компетенцій у процесі навчання лексикології та фразеології.
6. Доберіть тексти для формування соціокультурної компетенції учнів під час навчання лексики і фразеології.
7. Розробіть план-конспект уроку на одну із запропонованих тем, ураховуючи вимоги чинної програми:
 - Пряме і переносне значення слів.
 - Синоніми. Уживання синонімів.
 - Словниковий склад української мови.
 - Лексичне значення слова.
 - Однозначні та багатозначні слова.

САМОСТІЙНА РОБОТА

Тема 1. Аналіз тексту на уроках лексикології та фразеології

Контрольні питання

1. Поняття про мовний аналіз.
2. Лексичний, стилістичний, лексико-стилістичний види мовного аналізу
3. Моделювання уроку аналізу тексту.

Практичні завдання

1. Опрацюйте рекомендовану літературу:
 1. Борисюк І.В. Роль тексту на шляху формування комунікативної компетенції учнів// Мовознавство.—1988.—№1.—С.54-60.
 2. Варзацька Л.О. Навчання мови та мовлення на основі аналізу тексту. — К., 1986.
 3. Конфедерат І.М. Дидактичні можливості тексту: Посібник для вчителів. — К.,1988.
 4. Крупа М. Критерії відбору художньої словесності для лінгвоаналізу / / Теорія і практика лінгвістичного аналізу тексту. — Тернопіль, 1997.
 5. Мельничайко В. Лінгвістичний аналіз художнього тексту: завдання і методи// Теорія і практика лінгвістичного аналізу тексту. — Тернопіль, 1997.
 6. Мельничайко В.Я. Види мовного розбору: Довідник. — Тернопіль, 1997.
 7. Пентиліук М.І. Аналіз тексту на уроках мови// Дивослово. — 1999. — № 3. — С.30-32.
2. Спираючись на опрацьовану літературу, дайте відповіді на запитання:
 1. У чому полягає навчальний потенціал мовного аналізу?
 2. Що таке повний лінгвістичний (мовний) аналіз? Які види лінгвістичного аналізу використовуються в школі?
 3. Від чого залежить повнота лексичного і лексико-стилістичного аналізу?
 4. Доведіть, що лексико-стилістичний аналіз тексту — це взаємодія учнів і учителя.
 5. Чи може бути аналіз пошуковою, дослідницькою діяльністю?
 6. Запропонуйте шляхи організації лексико-стилістичного аналізу як дослідницької діяльності учнів.
 7. Від чого залежить схема аналізу тексту?
 8. Чи залежить мета й організація аналізу тексту від стилю мовлення?
3. Визначте стилістичні можливості лексичних одиниць у поданих текстах: у якому класі їх можна використати, на якому уроці, з якою метою. Розробіть схему і зразок лексико-стилістичного аналізу.
 - 1) Тут глідіолуси розкішні, у їх пелюстках в день осінній
барвисті айстри – аж горять, всі барви райдуги злились.
а серед них – гвоздики пишні Єднає осінь свято квітів
яскравим цвітом майорять. зі святом першого дзвінка –
І чорнобривці, і жоржини і гомонять веселі діти,
до сонця тягнуться, у вись, і сміх дитячий не змовка (С.Жук).
 - 2) Де мало слів, там більше правди. Краще мовчання, ніж невміле казання.
Більше слухай, а менше говори. Слово може врятувати людину, слово може й убити.
Мудрий не все каже, що знає, а дурний не все знає, що каже. По одежі нас вітають,
а по розуму проводжають. Не знаєш початку, не гудь кінця (Народна творчість).

3) Степ мав вигляд незвичайний. Травневі зливи зачистили після снігового березня та мокрого квітня й перетворили курну рівнину у водяне царство. У завжди пересохлих балках та ярах зараз вирували каламутні потоки. На кожній рівній ділянці озимини або цукрових буряків води було по кісточки. Жайворонок невтомно тріпотів у небі, глибоко віддзеркалений у залитому водою степу. Лелека хазяйновито бродив посівами, високо піднімаючи з води ноги (*За Ю. Яновським*).

4) Степ дивиться в зоряне небо. Синє липнече небо тисячами вогнистих очей озирає степ. Чебрець, плазуючи понад ярами своїми зеленими дерев'янистими стебельцями, зацвітає крихітними рожевими квіточками і знов одцвіта. Невеликі, відтиснуті до ярів і перелісків білі озерця ковили тихо плещуться, згадуючи ті далекі часи, коли вони були не озерцями, а сріблястими, розкішними морями.

А степ і небо, зачаровані одне одним, перемовляються літніми ночами...

Чумацький Шлях лежить над степом і, мабуть, не знає, що давно він вже перестав бути чумацьким, що не скриплять попід ним лозяні мажі, наповнені сиваською сіллю, не розвіває вітер чуби-оселедці запорізьких вершників, що одна назва лишилася у нього чумацька (*За М. Руденком*).

5) Вишивка – це один із найдавніших і, мабуть, найрозвиненіших видів народної творчості. Вона – невід'ємний елемент традиційно-побутової культури українського народу. За допомогою вишивки звичайний шматок домотканого полотна перетворюється у твір мистецтва (*М. Струнка*).

4. Складіть 5-6 тестових завдань до уроку, де проводитиметься робота над текстом.
5. Складіть конспект уроку вивчення лексикології або фразеології, ураховуючи роботу над текстом.

Тема 2. Словники на уроках української мови

Контрольні питання

1. Система роботи зі словниками.
2. Ознайомлення зі словниками на спеціальних уроках.
3. Словники у процесі виконання лексичних вправ:
 - вправи на витлумачення нового слова або фразеологізму (тлумачний, фразеологічний словники);
 - вправи над словами з близьким або протилежним значенням (словники синонімі, антонімів);
 - вправи зі стилістики (тлумачний словник і позначки в ньому);
 - вправи щодо збагачення мовлення учнів запозиченою лексикою (словник іншомовних слів).

Практичні завдання

1. Підготуйте реферат на одну з тем: “Роль словника епітетів у формуванні комунікативної компетенції учнів”; “Соціокультурний компонент у

роботі з фразеологічними словниками”; “Етимологічний словник у процесі вивчення архаїзмів та історизмів”.

2. Укладіть бібліографічний список словників, із якими необхідно ознайомити школярів. У чому полягає різниця між академічними словниками та шкільними?
3. Розробіть завдання для індивідуальної або самостійної роботи учнів з використанням словників.

Тема 3. Контрольна робота

Контрольні завдання

I. Репродуктивний рівень

1. Лінгвістичні, психологічні, лінгводидактичні засади навчання лексики і фразеології.
2. Мета, завдання навчання лексики і фразеології.
3. Зміст шкільного курсу лексикології та фразеології.
4. Специфічні прийоми навчання лексики і фразеології.
5. Система тренувальних вправ.
6. Словникова робота.
7. Засоби навчання лексики і фразеології.

II. Конструктивно-варіантний рівень

1. Наведіть зразки лексичної роботи в системі занять із розвитку зв'язного мовлення.
2. Проаналізуйте наочні посібники з лексики і фразеології. Розробіть методику їх використання.
3. З'ясуйте особливості навчання лексики і фразеології у школах з російською (національною) мовою навчання. Запропонуйте систему роботи над збагаченням лексичного запасу учнів.
4. Наведіть зразки реалізації функційно-стилістичного підходу в навчанні лексики і фразеології.
5. Розробіть фрагменти уроків, на яких передбачено робота зі словниками в мережі Інтернет.
6. Подайте зразки фрагментів уроків з упровадженням інноваційних технологій у навчанні лексики і фразеології.

III. Творчий рівень

1. Підготуйте наукову доповідь про методику роботи зі словниками на уроках української мови.
2. Пригадайте різновиди найбільш розповсюджених лексичних помилок у мовленні учнів; розробіть фрагмент уроку з використанням завдань і вправ щодо їх попередження.

Тема 3. Методика вивчення будови слова і словотвору

Мета: усвідомити мету, зміст і значення вивчення будови слова і словотвору в шкільному курсі української мови, ознайомитися з основними методами, прийомами й видами вправ, що використовуються під час вивчення цих розділів.

Методичні настанови: Під час опрацювання теми слід усвідомити: розуміння структури слова – важлива умова вивчення морфології, засвоєння орфографії, передусім тих правил, що ґрунтуються на морфологічному принципі. Не менш важливим є й розуміння дітьми способів словотворення. Усвідомлення взаємодії морфем у складі слова й способів творення слів готує учнів до ґрунтовного сприйняття творення морфологічних форм.

Матеріал до вивчення теми

Будова слова – розділ мовознавчої науки, у якому розглядаються значущі частини слова, відношення між спорідненими словами.

Словотвір – розділ мовознавства, що вивчає творення нових слів.

У школі ці розділи вивчаються в 5 і 6 класах разом із вивченням орфографії. Під час опрацювання розділів завдання вчителя полягає в тому, щоб:

- сформувати в учнів стійкі вміння розрізняти форми слова й спільнокореневі слова;
- забезпечити знання особливостей, у тому числі й стилістичних, значущих частин слова;
- навчити школярів здійснювати морфемний (за будовою) і словотвірний аналіз слова;
- виробити навички користування морфемним і словотвірним словниками;
- активізувати морфемний канал сприйняття слів учнями.

Відомості про значущі частини слова, спільнокореневі слова учні одержують ще з початкової школи.

Опорними відомостями для вивчення будови слова є поняття про спільнокореневі слова й форми того самого слова. Відсутність таких знань перешкоджає усвідомленню принципів виділення морфем, формуванню умінь аналізувати морфемну структуру слів.

Традиційно складним для засвоєння учнями є морфемний аналіз слова, що в більшості випадків виявляє формальне ставлення учнів до слова: оперуючи морфемами, вони часто й не підозрюють про їх смислове наповнення і не враховують цієї особливості значущих частин при написанні слова, розборі за будовою, з'ясуванні граматичних ознак. Як зазначає С.Львова, формальний підхід до визначення структури слова породжує звичку займатися морфемним розбором, не вникаючи в значення слова, не усвідомлюючи семантики морфем і без опори на словотвірний аналіз.

Під час виконання розбору слова за будовою головною вимогою є розуміння значення аналізованого слова. Це важливо для правильного визначення характеру основи, а також семантики морфем.

Цей вид розбору використовується не тільки під час вивчення будови слова. Розбір за будовою має велике практичне значення при вивченні морфології, оскільки допомагає розкрити внутрішню будову слова, організацію значущих частин у ньому, а також полегшує вивчення учнями правопису кожної частини мови. Розбір за будовою доцільно застосовувати під час вивчення відмінкових закінчень іменників, прикметників, займенників, числівників, особових дієслів, при з'ясуванні питання про творення дієприкметникових та дієприслівникових форм, при вивченні прислівника.

Поділ слова на морфеми – необхідна передумова засвоєння учнями словотвірного аналізу, однак морфемний і словотвірний аналіз повинні тільки доповнювати один одного, але осмислюватися як прийоми, що забезпечують різні аспекти тлумачення структури слова.

Опрацювавши розділ “Будова слова. Орфографія”, учні **повинні**

знати:

- відомості про основу слова й закінчення змінюваних слів;
- корінь, префікс, суфікс, закінчення як значущі частини слова;
- вивчені орфографічні правила.

уміти:

- відділяти закінчення слів від основи;
- членувати основу на значущі частини;
- добирати спільнокореневі слова з префіксами й суфіксами;
- розрізняти форми слова й спільнокореневі слова, правильно вживати їх у мовленні;
- знаходити вивчені орфограми й пояснювати їх за допомогою правил;
- правильно писати слова з вивченими орфограмами.

Під час вивчення словотвору учні знайомляться з основними способами творення слів. Опанування словотвору стає ґрунтом для засвоєння правопису слів, тому у зв'язку з темами із словотвору подаються орфографічні правила написання префіксів, суфіксів, чергування приголосних при словотворенні тощо. Важливо розвивати здібності учнів визначати значення твірного слова шляхом осмислення його структури, розуміти морфемні значення, доречно використовувати різні типи морфем при формо- й словотворенні в процесі мовленнєвої діяльності.

Опрацювання словотвору вимагає чіткої організації мовних фактів, які вже потрапляли до поля зору учнів. Важливо, щоб вони усвідомили, що похідні слова утворюються не тільки від непохідних, а й від тих, що самі були утворені від інших слів (наприклад: *веснянка* походить від *весняний*, а це, у свою чергу, від *весна*). Необхідно, щоб учні навчилися складати словотвірний ланцюжок.

Розгляд способів творення слів варто починати з простих прикладів, однак цим обмежуватися не можна. Особливої уваги з боку вчителя вимагають безсуфіксний спосіб творення, складання слів або основ, перехід слів з однієї частини мови в іншу.

Працюючи з учнями над словотворенням, слід постійно звертати увагу

на звукові зміни, що відбуваються при творенні слів: чергування – *школа* → *шкільний*, *рука* → *ручний*; спрощення – *область* → *обласний* тощо.

Традиційно складним є засвоєння п'ятикласниками змін приголосних при творенні слів: іменників з суфіксом *-ин (а)* від прикметників на *-ський, -цький*, іменників і прикметників, що мають буквосполучення *-чн- (-ин-)*; зміни приголосних при творенні прикметників на *-ський, -зький* та іменників на *-ство, -цтво, -ство* тощо. Важливо спланувати систему вправ з метою повторення складних питань. Учителі шукають оптимальні шляхи розв'язання цієї проблеми.

Найважливішим методом теоретико-практичного опрацювання матеріалу є мовний аналіз – морфемний (у шкільній практиці – розбір слова за будовою) і словотвірний. В окремих випадках учитель може вдатися і до історичного пояснення походження слова (застосувати елементи етимологічного аналізу).

Після вивчення розділу “Словотвір. Орфографія” учні *повинні*

знати:

- основні відомості про способи творення слів в українській мові;
- вивчені орфографічні правила.

уміти:

- визначати спосіб творення відомих слів;
- користуватися словотворчим словником;
- знаходити вивчені орфограми, пояснювати за допомогою орфографічних правил;
- правильно писати слова з вивченими орфографіями, знаходити й виправляти орфографічні помилки.

Принципи навчання будови слова і словотвору:

- урахування структури, семантики і значення значущих частин слова;
- установлення зв'язку з фонетикою, лексикологією, граматиною й орфографією;
- здійснення зв'язку з роботою над розвитком зв'язного мовлення.

Задля трансформації знань учнів в уміння й навички використовують тренувальні вправи, наприклад:

- випишіть із тексту або доберіть самостійно до запропонованого слова форми або спільнокореневі слова;
- доберіть слова, що складаються з певної кількості морфем;
- визначте звуки, на які закінчується основа слова;
- визначте корені, у яких відбуваються звукові зміни (чергування);
- згрупуйте за спорідненістю слова з омонімічними коренями;
- доберіть антоніми, що відрізняються від поданих слів лише префіксами;
- доберіть слова з тим самим префіксом або суфіксом;
- доберіть слова з певним значенням (наприклад, назви мешканців міст), згрупуйте їх за суфіксами;
- розподіліть слова за частинами з накресленням їх структурних схем або заповненням таблиці;

- поясніть роль тих чи інших афіксів, наприклад, суфіксів пестливості або згрубілості тощо.

Відповідно до змісту виучуваного матеріалу вправи поділяються на:

Морфемні вправи, що розвивають в учнів уміння визначати структуру слова:

- знайдіть (випишіть, підкресліть) слова, що мають префікси, суфікси (або певну структуру);
- позначте графічно частини слова;
- доберіть слова з певними суфіксами тощо (або з певною структурою);
- виконайте графічний диктант (запис схеми, а не слова, наприклад: **ОЛ** замість *хатка*);
- згрупуйте слова за наявністю в них різних префіксів (суфіксів, закінчень тощо);
- розберіть слова за будовою;
- визначте, у якому зі слів префікс (суфікс тощо) не виділяється.

Словотвірні вправи, що розвивають у школярів уміння встановлювати структурно-семантичні зв'язки й визначати спосіб творення слова, наприклад:

- визначте, від якого слова й за допомогою яких засобів утворене певне слово;
- складіть ланцюжок спільнокореневих слів (у порядку їх творення);
- визначте спосіб творення слова;
- доберіть спільнокореневі слова до запропонованого слова.

Ці вправи мають велике значення для формування на їх основі орфографічних умінь і навичок учнів.

Під час вивчення будови слова й словотвору використовуються такі засоби навчання, як схеми, таблиці, опорні конспекти, ТЗН тощо.

Література для поглибленого вивчення теми

1. Кващук А. Будова слова в українській мові (у завданнях, запитаннях і відповідях) // *Укр. мова і л-ра в шк.* – 2002. – № 7.
2. Клименко Н.Ф. Як народжується слово. – К., 1994.
3. Литвин І.В., Литвин Л.П. Словотвір: Дидактичний матеріал з української мови. – К., 1997.
4. Львова С.И. Активизация морфемного канала восприятия слова при обучении морфемике и словообразованию // *Рус. словесность.* – 1995. – №3. – С. 29–36.
5. Методика вивчення української мови в школі /О.М. Біляєв, В.Я.Мельничайко, М.І. Пентилюк та ін.: Посібник для вчителів. – К., 1987.
6. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах /За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000.
7. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман та ін. ; за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2009.
8. Методика преподавания русского языка в школе: Учебник для студ. высш.

- пед. учеб. заведений /М.Т.Баранов, Н.А. Ипполитова, Т.А. Ладыженская, М.Р. Львов / Под ред. М.Т.Баранова. – М., 2000.
9. Ощипко І.Й. Вивчення теми “Будова слова” та “Словотвір” у школі. – Львів, 1998.
 10. Плющ М.Я. Словотворення та вивчення його в школі. – К., 1985.
 11. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Рідна мова. – 5-11 класи. – К., 2001.
 12. Сікорська З.С. Морфемний аналіз слова //Укр. мова і літ. в школі. – 1984. – №8. – С. 44–48.
 13. Чинні програми та підручники для 5 класу.

Контрольні питання

1. Які відомості про будову слова та словотвір одержують учні в 5 і 6 класах? З якою метою?
2. У чому полягає специфіка повторення теми в старших класах?
3. Як здійснюється реалізація комунікативно-діяльнісного й функційно-стилістичного підходів під час вивчення будови слова і словотвору?
4. Які, на вашу думку, методи й прийоми навчання найбільш ефективні на уроках вивчення будови слова і словотвору?

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема. Методика вивчення будови слова і словотвору

Мета: усвідомити лінгвістичні, лінгводидактичні засади навчання будови слова і словотвору, роль вивчення цих розділів у формуванні мовної, мовленнєвої, комунікативної компетенцій учнів.

План

1. Значення і завдання вивчення будови слова.
2. Наступність і перспективність у вивченні матеріалу.
3. Шляхи подолання труднощів у виділенні морфем.
4. Прийоми вивчення морфемної будови слова.
5. Значення, завдання і принципи вивчення словотвору в школі.
6. Зв'язок словотвору з будовою слова, фонетикою, лексикологією, морфологією, орфографією.
7. Ознайомлення учнів із способами словотворення.
8. Використання наочності й ТЗН під час вивчення будови слова й словотвору.

Література

1. Литвин І.В., Литвин Л.П. Словотвір: дидактичний матеріал з української мови. – К., 1977.
2. Пентиліук М.І. Вивчення української мови в школах з українською мовою навчання. – К., 2002.
3. Плиско К.М. Теорія і методика навчання української мови в середній школі. – Х., 2001.

4. Потапенко О.І., Потапенко Г.І. Методика викладання української мови. Практикум. – К., 1992.
5. Сікорська З.С. Морфемний аналіз слова //Укр. мова і літ. в школі. – 1984. – № 8. – С. 44–48.
6. Чинні програми і підручники.

Методичні настанови. Готуючись до практичного заняття, зверніть особливу увагу на специфіку розділів, їх значення й завдання у фаховій підготовці вчителя-словесника. Глибокого осмислення потребують поняття *словозміна* і *словотворення*, з якими учні мали справу в початкових класах.

Поняття про форми слова дозволить п'ятикласникам усвідомити роль закінчення як змінної частини слова, що вказує на його граматичні ознаки й служить для зв'язку слів. Важливо сформулювати в учнів поняття про нульове закінчення.

З урахуванням структури, семантики й функцій слід підходити до опрацювання морфем. Розглядаючи морфеми з погляду їх звукового вираження й значення, варто зосередити увагу й на таких поняттях, як синонімічність, антонімічність, омонімічність морфем.

Проблемні питання

1. У чому полягає зміст навчання будови слова й словотвору в середній школі?
2. У чому виявляється наступність і перспективність у вивченні матеріалу.
3. Чому, на вашу думку, без знання будови слова не можна сформулювати міцних орфографічних навичок в учнів.
4. Які прийоми вивчення будови слова й словотвору доцільно використати на уроках?
5. У чому полягають особливості вивчення теми “Стилістичні засоби словотвору” (10 клас)?
6. Роль наочності й ТЗН про вивченні будови слова й словотвору.

Практичні завдання

1. Ознайомтеся з основними поняттями розділу “Методика будови слова та словотвору”. Витлумачте названі поняття, послуговуючись словниками лінгвістичних термінів або іншою довідковою літературою: *способи творення нових слів; морфема, словоформа, основа і закінчення, морфемний розбір слова, словотвірний аналіз слова, етимологічний аналіз слова, словотвірні словники.*
2. Обґрунтуйте класифікацію специфічних принципів навчання будови слова і словотвору в школі:
 - 1) урахування структури, семантики і значення значущих частин слова;
 - 2) установлення зв'язку з фонетикою, лексикологією, граматиною й орфографією;
 - 3) здійснення зв'язку з роботою над розвитком зв'язного мовлення.Яким чином особливості словотвірної системи української мови впливають

на реалізацію принципів під час навчання? Задля чого у процесі вивчення словотвору необхідно систематично зіставляти структуру слова і спосіб його словотвору? Свої міркування підтверджуйте конкретними прикладами.

3. Відомий методист О. Барінова запропонувала класифікацію вправ, що формують словотвірні уміння:
 - 1) неускладнене та ускладнене списування, порівняння, розподіл і класифікація слів, добір та складання словосполучень і речень;
 - 2) морфемний аналіз у взаємозв'язку зі словотвірною роботою;
 - 3) морфемний аналіз у поєднанні з лексичною роботою;
 - 4) морфемний аналіз, пов'язаний з мовленнєвим розвитком учнів;
 - 5) морфемний аналіз у взаємозв'язку з орфографією.Наведіть приклади до кожного виду вправ.
4. Доведіть, що морфемний розбір як один з основних прийомів навчання морфеміки і словотвору розкриває учням взаємозв'язки мовних явищ, формує мовленнєві здібності школярів.
5. Опрацюйте такі джерела:
 1. Полюга Л.М. Морфемний словник. – К., 1983.
 2. Сікорська З.С. Українсько-російський словотворчий словник. – К., 1995.Ознайомтеся із завданнями, що пропонуються під час вивчення будови слова і словотвору, визначте їх місце в системі вправ та дидактичну цінність.
6. Проаналізуйте словотвірні вправи:
 - 1) розподіл слів за словотвірними гніздами;
 - 2) вправи щодо семантизації афіксів (дають змогу усвідомити значення афіксальних морфем та їх функцію);
 - 3) робота над морфемами-омонімами (сприяють активізації уваги школярів до значення морфем, формують навички правопису);
 - 4) вправи з добору слів певної структури (сприяють усвідомленню структури слова і визначенню її місця поміж інших слів);
 - 5) прийом конструювання (удосконалює уміння орієнтуватися в структурі слова, визначати належність до певної частини мови, розуміти значення словотворчих та формотворчих афіксів).Доберіть систему вправ, яку можна було б використати у процесі навчання словотвору.

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема. Розроблення тренувальних завдань і вправ до теми “Будова слова. Орфографія”, “Словотвір. Орфографія”

Мета: сформувати у студентів навички методично доцільно добирати систему завдань і вправ до теми “Будова слова і словотвір” на різних етапах навчання української мови.

Методичні настанови. Опрацьовуючи тему, необхідно пам'ятати, що учні до етапу системного вивчення будови слова і словотвору (пропедевтичний – початкова школа) вже ознайомилися з поняттями корінь, префікс, суфікс, закінчення, уміють виконувати морфемний розбір, добирати споріднені слова, утворювати нові слова за допомогою префіксів та суфіксів тощо.

Особливу увагу варто звернути на труднощі, що виникають у засвоєнні навчального матеріалу: вивчення суфіксів суб'єктивної оцінки (*комарище, хлопчисько, білесенький* тощо); суфікси-омоніми; похідна основа.

Література

1. Ворон А.А., Солопенко В.А. Зошит з рідної мови для 5-го класу. – К., 1998.
2. Литвин І.В., Литвин Л.П. Словотвір: дидактичний матеріал з української мови. – К., 1997.
3. Плющ М.Я. Словотворення та вивчення його в школі. – К., 1985.
4. Сікорська З.С. Словникові диктанти з української мови для 5-7 класів. – К., 1999.

Практичні завдання

1. Готуючись до лабораторного заняття, проведіть анкетування серед учителів-словесників міста:
 - а) Які вправи найбільш доцільні під час вивчення в 5 і 10 класах теми “Будова слова”?
 - б) Які завдання ви пропонуєте учням для тематичної атестації?
 - в) Яких вправ, на вашу думку, бракує в чинних підручниках і посібниках? Обробіть результати анкети. Які висновки з неї випливають?
2. Сформулюйте завдання до теми на матеріалі наведених текстів.

1) Вишиваю вишиваночку я для братика Іваночка. Вишиваночка у вишеньках Ягідками ніжно вишита <i>(Варвара Гринько)</i>	2) Листопад. Падолист. Тихий сад. Вітру свист. Ходить садом Листопад, Підміта чистенько сад <i>(М. Сингаївський)</i>
---	--
3. Розробіть систему вправ, завдяки якій учні матимуть змогу ознайомитися зі способами творення географічних назв рідного краю.
4. Підготуйте конспект уроку на тему “Корінь, суфікс, префікс і закінчення – значущі частини слова” (5 клас).

САМОСТІЙНА РОБОТА

Тема 1. Методика проведення морфемного та словотвірного аналізів слова

Практичні завдання

1. Напишіть рецензію на одну з книжок:

- Горошкіна О.М., Колесникова Є.І., Нікітіна А.В.: Повторюймо українську: 5 клас. – К., 2001.
 - Клименко Н.Ф. Як народжується слово. – К., 1994.
 - Литвин І.В., Литвин Л.П. Словотвір: дидактичний матеріал з української мови. – К., 1997.
 - Плющ М.Я. Словотворення та вивчення його в школі. – К., 1985.
 - Сікорська З.С. Українсько-російський словотворчий словник. – К., 1995.
2. Складіть пам'ятку для учнів 5 класу (за власним вибором).
- Розбираємо слово за будовою.
 - Виконуємо словотвірний розбір.
3. Підготуйте дидактичний матеріал (5-6 карток) на одну з тем: “Основа слова і закінчення змінних слів”, “Основні способи словотворення в українській мові” (5 клас) “Стилістичні засоби словотвору” (10 клас) з урахуванням соціокультурної змістової лінії.

Тема 2. Контрольна робота

Контрольні завдання

I. Репродуктивний рівень

1. Назвіть принципи навчання будови слова і словотвору.
2. Назвіть прийоми вивчення будови слова і словотвору.
3. Які засоби унаочнення доречно використовувати під час вивчення будови слова і словотвору?

II. Конструктивно-варіантний рівень

1. Запишіть в один стовпчик спільнокореневі слова, а в другий – форми слова; позначте в них основу і закінчення.
Черговий, поза чергою, на черзі, дотримуватися черги, позачерговий, чергувати, кімната чергового, чергування, черговий лікар.
Поясніть орфограму в словах з коренем *-черг-*.
Складіть речення зі словосполученнями *кімната чергового, черговий лікар*; визначте, до якої частини мови належать спільнокореневі слова.
Обґрунтуйте, формуванню яких компетенцій учнів сприяє пропонована вправа.
2. Згрупуйте подані слова в три колонки: 1) із закінченнями; 2) з нульовими закінченнями; 3) без закінчень.
Гілка, рагу, охайно, букет, орбіта, екзамен, легка, опера, зухвало, ваза, земляк, увечері, метро, армія, уважно.
Якщо ви правильно виконали завдання, то з перших букв слів складеться початок прислів'я: “_____ як ліхтар без свічки”.

3. Складіть слова, додавши до запропонованих закінчень будь-які основи. Що спільного в словах кожного рядка? У чому полягає значення основи?

-а	-уть
-ій	-ать

4. Закодуйте слова. Кожну морфему позначте цифрою-кодом: 1 – префікс, 2 – корінь, 3 – суфікс, 4 – закінчення, 5 – сполучний голосний.

Учителька, учительський; школа, школяр, пришкільний; єдність, єднальний, возз'єднання; книжка, книжковий, книгарня.

Доведіть, що подібні вправи сприяють реалізації діяльнісної змістової лінії.

5. Прочитайте уривок із казки А. де Сент-Екзюпері “Маленький принц”. Сформулюйте завдання до вправи на матеріалі наведеного тексту.

– Залишся! – мовив король, дуже гордий з того, що в нього є підданий. – Залишся, я призначу тебе (маленького принца) міністром.

– Міністром чого?

– Міністром... міністром юстиції.

– Але ж тут нікого судити!

– Це невідомо, – заперечив король. – Я ще не все своє королівство оглянув. Я дуже старий, для карети нема в мене місця, а ходити пішки стомлююсь.

Маленький принц нахилився і ще раз глянув на другий бік планети

– О! Я вже подивився! – вигукнув він. – Там більше нікого немає.

– Тоді судитимеш самого себе, – відповів король. – Це важче. Себе судити набагато важче, ніж інших. Якщо ти зможеш правильно судити себе, то справді мудрий...

6. Утворіть від назв областей нові слова за допомогою суфікса *-ин(а)*. Зразок: *Рівненська область – Рівненщина*.

Розробіть систему вправ, завдяки якій учні матимуть змогу ознайомитися зі способами творення географічних назв рідного краю.

Вінницька область, Донецька область, Житомирська область, Київська область, Кіровоградська область, Луганська область, Львівська область, Миколаївська область, Одеська область, Полтавська область, Херсонська область, Черкаська область.

7. Від поданих слів утворіть нові за допомогою префікса *без-*, користуючись тлумачним словником. Якого значення надає цей префікс словам?

Цінний, помилковий, готівковий, грамотний, відповідальний, земельний, відносний.

Підготуйте повідомлення про те, як користуватися цим словником на уроках.

III. Творчий рівень

Розробіть конспект уроку на одну з тем до розділу “Будова слова. Орфографія” (5 клас).

Тема 4. Методика вивчення частин мови

Мета: актуалізувати, узагальнити й систематизувати знання про морфологію української мови як про чітко організовану систему, до якої входять відомі морфологічні класи слів та їх форми. Ознайомитися з сучасними підходами до вивчення морфології в школах різного типу. Оволодіти методикою вивчення частин мови.

Методичні настанови. Опрацьовуючи тему “Методика вивчення частин мови”, необхідно: 1) усвідомити, що шкільний курс морфології передбачає засвоєння учнями морфологічних класів і форм слів на основі розуміння синтаксичних функцій у структурі словосполучення і речення; 2) урахувати принципи наступності і перспективності у вивченні частин мови в початкових, середніх і старших класах; 3) формувати в учнів поняття про частини мови на основі лексичного значення слова, морфологічних ознак, синтаксичної ролі й особливостей словотвору.

Особливу увагу радимо звернути на оптимальне застосування методів і прийомів теоретико-практичного вивчення частин мови (морфологічний розбір, спостереження над уживанням паралельних морфологічних форм, програмування, алгоритмізація тощо).

Матеріал до вивчення теми

Методика вивчення морфології – один із провідних розділів загальної методики навчання української мови в середніх навчальних закладах різних типів. Основне її призначення – забезпечувати системний підхід у навчанні мови, оскільки вивчення фонетики, лексики, словотвору, а також робота з орфографії й пунктуації може бути результативною тільки за умови нерозривного зв'язку з морфологією. Граматичні ж зв'язки й закономірності безпосередньо чи опосередковано впливають на оформлення окремих лексичних і фразеологічних одиниць, словотвірні процеси, функціонування окремих компонентів звукової будови мови. Пізнавальне значення вивчення морфології полягає в тому, що вона подає систему знань про мову, її структуру й закономірності функціонування, сприяє розумовому розвитку учнів. Практичне значення: морфологія є основою для засвоєння орфографії, пунктуації, культури мовлення; формування правописних, мовленнєвих та інших умінь і навичок.

Теоретичні засади навчання морфології розроблені такими вченими, як О. Біляєв, В. Горяний, Н. Грипас, В. Мельничайко, М. Плющ, М. Шкільник та ін.

Шкільний курс морфології традиційно перебуває в руслі того напрямку в лінгвістиці, представники якого вважають, що в центрі морфології стоїть слово як носій морфологічних категорій і систем форм. Слово, що розглядається під цим кутом зору, входить до граматичних класів, названих частинами мови.

Методика вивчення морфології (частин мови)

Зміст	Завдання
<p>Морфологія. Частини мови, критерії поділу слів на частини мови та їх групи. Самостійні (змінювані і незмінювані) частини мови, їх загальне граматичне значення, найважливіші морфологічні ознаки, основна синтаксична роль. Словотворчі засоби частин мови. Службові частини мови; граматичне значення, будова, синтаксичне використання. Вигук як особлива частина мови. Звуконаслідувальні слова.</p>	<p>Забезпечити учням засвоєння знань про істотні ознаки частин мови і вироблення вмінь і навичок:</p> <ul style="list-style-type: none"> – розпізнавати частини мови; – визначати морфологічні ознаки форми слова; – правильно (відповідно до норм української літературної мови) і стилістично доцільно вживати слова різних частин мови, створюючи текст певного стилю і типу мовлення (в усному і писемному мовленні).

Значення

Засвоєння відомостей з морфології сприяє глибокому оволодінню нормами української літературної мови, а також розвитку логічного мислення учнів та зв'язного мовлення.

Вивчення морфології починається із з'ясування питання про поділ слів на частини мови.

Частини мови

Традиційно під час класифікації частин мови враховують спільні лексичні ознаки, граматичні категорії, синтаксичні функції та засоби словотвору. У сучасному мовознавстві існують різні погляди щодо кількості частин мови. Це пояснюється тим, що слова не можна чітко розподілити на певні класи, ураховуючи всі названі вище ознаки.

Робота над словом як структурним елементом морфологічного рівня мовної системи може виявитися дієвим чинником поглиблення знань і мовного розвитку школярів тільки в тому випадку, коли вона органічно поєднуватиметься з матеріалом інших розділів, тобто здійснюватиметься з урахуванням дидактичних принципів наступності і перспективності. Так, ознайомлення

учнів із синтаксичною функцією частин мови та їх форм є необхідною передумовою для розширення знань про синтаксичну будову мови, зокрема про засоби зв'язку слів у словосполученні й реченні, способи вираження головних і другорядних та відокремлених членів.

Методика вивчення частин мови ґрунтується на специфічних принципах, що усталилися в сучасній лінгводидактиці. Для опрацювання теоретичних відомостей про частини мови, формування в учнів практичних умінь і навичок, крім відомих методів, застосовуються специфічні прийоми.

Вивчення морфології

Принципи (специфічні):	Прийоми (специфічні):
<ul style="list-style-type: none">– вивчення частин мови у зв'язку з фонетикою, лексикою та іншими розділами;– вивчення частин мови на синтаксичній основі;– вивчення системи відмінювання частин мови і словотвору у зв'язку з орфографією;– вивчення частин мови в поєднанні з розвитком зв'язного мовлення учнів.	<ul style="list-style-type: none">– морфологічний розбір слова як частини мови;– постановка слова в потрібній формі;– розмежування аналогічних слів, що належать до різних частин мови;– зіставлення граматичних форм;– заміна одних форм іншими;– складання словосполучень і речень з певними формами слів;– спостереження над функціонуванням паралельних морфологічних форм;– складання таблиць і заповнення готових таблиць прикладами;– програмування, алгоритмізація та ін.

Вивчення морфології має практичну спрямованість, оскільки відкриває можливості для розвитку мовлення учнів на основі засвоєння граматичних норм і правил, сприяє збагаченню словникового запасу учнів, засвоєнню правил слововживання. Оволодіння частинами мови через виокремлення граматичних ознак слів, що належать до різних граматичних класів, розмежування родових і видових понять, класифікації морфологічних явищ спрямоване на удосконалення логічного мислення школярів.

Під час вивчення частин мови необхідно звернути увагу на попередження граматичних (морфологічних помилок) та способи їх усунення. В усному та писемному мовленні школярі найчастіше припускаються помилок, що стосуються:

- 1) відмінювання іменників II відміни чоловічого роду;
- 2) відмінювання кількісних числівників;
- 3) розпізнавання й відмінювання іменників мішаної групи I та II відмін;
- 4) розмежування прикметників твердої та м'якої груп;
- 5) уживання особових закінчень дієслів;
- 6) уживання невластивої українській мові складеної вищої та найвищої форм ступенів порівняння прикметників та прислівників;
- 7) уживання кількісних та дробових числівників з іменниками тощо.

Учням важливо зрозуміти, що різні частини мови можуть надавати текстові різного стилістичного забарвлення. Це залежить від значення кожної частини мови, особливостей її форм, емоційно-експресивних відтінків. Головна функція частин мови в тексті – комунікативна, однак вони можуть виконувати й додаткову, стилістичну функцію, бо служать виражальним засобом мови. Учні повинні знати морфологічні синоніми, що розрізняються засобами граматичного вираження й стилістичним уживанням, стилістичну функцію самостійних і службових частин мови.

У профільних класах надається перевага лінгвістичному аспекту, що зумовлене метою та принципами навчання. Поряд із базовими учні засвоюють такі поняття, як граматичне значення, граматична форма, граматична категорія, перехідність/неперехідність, стан тощо. Сприяють удосконаленню усного та писемного мовлення методично адаптовані історичні відомості про мовні явища, етимологічні коментарі тощо. Заглиблення в лінгвістичну теорію стає основою навчально-дослідної роботи.

Література для поглибленого вивчення

1. Біляєв О.М., Мельничайко В.Я., Пентилюк М.І., Передрій Г.Р., Рожило Л.П. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987.
2. Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії. – К., 2001.
3. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.Пентилюк. – К., 2000.
4. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман та ін. ; за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2009.
Олійник І.С., Іваненко В.К., Рожило Л.П., Скорик О.С. Методика викладання української мови в середній школі. – К., 1989.
5. Плющ М.Я. Вивчення морфології в 5-6 класах: Посібник для вчителів. – К., 1988.
6. Шкільник М.М. Проблемний підхід до вивчення частин мови. – К., 1981.
7. Караман С.О. та інші. Українська мова. Усний і письмовий (диктант) екзамен. Поглиблений етап вивчення: Навчальний посібник у двох книгах. – Книга 1. – К., 1988. – С. 84–162.

Контрольні питання

1. Зміст шкільного курсу морфології як методична проблема.
2. Лінгвістичні засади вивчення частин мови.
3. Реалізація принципів наступності і перспективності у вивченні шкільного курсу морфології.
4. Етапи навчання морфології.
5. Методи, специфічні прийоми вивчення частин мови.

6. Засвоєння теоретичних відомостей з морфології. Формування мовної компетенції учнів.
7. Оволодіння морфологічними нормами. Формування мовленнєвої компетенції учнів.
8. Удосконалення комунікативної компетенції учнів у процесі навчання морфології.
9. Особливості вивчення частин мови в школах нового типу.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема. Методика вивчення самостійних частин мови

Мета: Ознайомитися з сучасними підходами до вивчення частин мови в школах різного типу, вчитися обґрунтовувати методичну доцільність застосування обраних методів і прийомів навчання, моделювати фрагменти уроку відповідного типу.

План

1. Значення, завдання, зміст і принципи вивчення частин мови в шкільному курсі.
2. Вивчення частин мови у зв'язку з іншими розділами мовознавства.
3. Особливості вивчення іменних частин мови.
4. Методика вивчення дієслова і дієслівних форм.
5. Актуальні проблеми методики вивчення службових частин мови.
6. Методи і прийоми теоретико-практичного вивчення частин мови.

Література

1. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови: навчально-методичний посібник. – К. : Генеза, 2005.
2. Біляєв О.М., Мельничайко В.Я., Пентиліук М.І., Передрій Г.Р., Рожило Л.П. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987.
3. Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії. – К., 2001.
4. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.Пентиліук. – К., 2009.
5. Олійник І.С., Іваненко В.К., Рожило Л.П., Скорик О.С. Методика викладання української мови в середній школі. – К., 1989.
6. Омельчук С., Ляшкевич А. Усі уроки української в 6, 7 класі. – Харків: Основа, 2006, 2007.
7. Плющ М.Я. Вивчення морфології в 5-6 класах: Посібник для вчителів. – К., 1988.
8. Шкільник М,М. Проблемний підхід до вивчення частин мови. – К., 1981.
9. Караман С.О. та інші. Українська мова. Усний і письмовий (диктант) екзамен. Поглиблений етап вивчення: Навчальний посібник у двох книгах. – Книга 1. – К., 1988. – С. 84–162.

10. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія. – К., 1993.
11. Чак Є.Д. Складні питання граматики та орфографії. – К., 1978.

Методичні настанови. Під час опрацювання самостійних частин мови передовсім слід актуалізувати знання учнів про лексичне значення, морфологічні ознаки та синтаксичні функції кожної з них. Вивчаючи з учнями самостійні частини мови, слід звернути увагу на особливості їх функціонування в різних стилях мови.

Проблемні питання

1. Чим викликана наявність у мовознавстві різних підходів до класифікації частин мови?
2. Які відмінності є у вишівській та шкільній класифікаціях частин мови?
3. Який зміст і завдання вивчення частин мови в загальноосвітній школі?
4. Чим викликана необхідність посилення практичної спрямованості у навчанні рідної мови?
5. Чому провідним принципом під час роботи над цим розділом вважається вивчення морфології на синтаксичній основі?
6. Чим можна пояснити наявність зразків варіативної методики викладання морфології у школі?
7. Яким методам і прийомам слід надавати перевагу у процесі вивчення частин мови? Чому?
8. Урахування яких методичних принципів потребує вивчення морфології?

Практичні завдання

1. Ознайомтеся зі способом викладу нового матеріалу з теми “Іменник як частина мови. Загальне значення. Морфологічні ознаки. Синтаксична роль” у чинних підручниках з рідної (української) мови для 6 класу шкіл різного типу. Проаналізуйте і зробіть висновок про оптимальність обраного авторами підручника способу.
2. Досвід переконує, що під час вивчення іменника в учнів 6-го класу виникають труднощі у засвоєнні мовного матеріалу, як-от:
 - визначення назви істот і неістот;
 - визначення роду (спільного, подвійного);
 - диференціація іменників II і IV відмін;
 - поділ іменників II відміни на групи.Які методи і прийоми, на вашу думку, необхідно застосувати для подолання вказаних труднощів? Доведіть на конкретних прикладах.
3. Для забезпечення практичної спрямованості шкільного курсу рідної мови зміст чинної програми диференційовано на чотири взаємопов'язані зміс-

тові лінії: *мовну, мовленнєву, соціокультурну і діяльнісну*. Доберіть зразки завдань і вправ для реалізації названих змістових ліній під час вивчення іменника.

4. Чому вчитель почав опрацювання теми “Творення присвійних прикметників” з повторення іменників I і II відмін та поділу їх на групи? Розробіть фрагмент уроку для пояснення цієї теми.
5. Обґрунтуйте методичну доцільність використання поданих нижче завдань:
 - Спробуйте зробити передбачення: що сталося б із нашим мовленням, якби зникли усі займенники? Зробіть висновок про їхню роль у процесі спілкування.
 - Жартівливо займенники називають “запасними гравцями”, “дублерами”. Поміркуйте і скажіть, чому?
 - Чи можна назвати синонімічними форми особових займенників ти і ви? Власні міркування доведіть прикладами.
6. Опрацьовуючи методику вивчення дієслова:
 - ознайомтеся з вимогами чинної програми до вивчення цієї теми;
 - доберіть основний і допоміжний матеріал, урахувавши освітні завдання шкіл різного типу;
 - визначте вміння і навички, формування яких передбачено під час вивчення дієслова;
 - назвіть шляхи практичної реалізації системного підходу на прикладі вивчення конкретної теми;
 - спрогнозуйте можливі труднощі під час засвоєння учнями теоретичного матеріалу;
 - запропонуйте види робіт із розвитку зв’язного мовлення учнів за вимогами чинних програм;
 - розробіть зразки різнорівневих завдань і вправ для узагальнення і систематизації знань з теми “Дієслово”.
7. Проаналізуйте і скажіть, чи достатня кількість вправ у чинних підручниках до теми “Дієприкметник” і “Дієприслівник”, які мають забезпечити закріплення програмового матеріалу? У зв’язку з чим диференціюйте наявні у підручниках вправи за такими ознаками:
 - 1) способом виконання: зразком;
інструкцією;
завданням;
 - 2) етапом формування навичок: пропедевтичні (підготовчі);
вступні;
тренувальні;
завершальні (контрольні).

Для чого, на вашу думку, потрібен учителеві такий аналіз?

8. Опрацюйте матеріал, присвячений використанню проблемності у навчанні мови, вміщений у посібниках М.М.Шкільника “Проблемний підхід до вивчення частин мови” та С.О.Карамана “Методика навчання української мови в гімназії” та “Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах”. Розробіть систему проблемних запитань і завдань до теми “Дієслово”.
9. У посібнику С.О.Карамана “Українська мова. Усний і письмовий (диктант) екзамен. Поглиблений етап вивчення (К., 1998)” для вивчення теми “Дієвідміни дієслова” використано такий мнемонічний прийом, побудований на асоціативних зв'язках: “Яблуко не впало на землю – I сорт, те яблуко, що впало – II сорт. Так і суфікси: ті що випали – II дієвідміна, що не випали – I дієвідміна.”
- Пригадайте способи визначення дієвідмін дієслова (за основою теперішнього часу і за основою інфінітива). Розробіть фрагмент уроку вивчення нового матеріалу з теми “Дієвідміни дієслів” з використанням мнемонічного прийому.
10. Учитель запропонував учням вибірковий диктант для формування навичок розрізнення прислівників і неозначених займенників. Один із учнів виконав його так:

<i>Прислівник</i>	<i>Неозначений займенник</i>
який-небудь	хтозна-як
будь-де	десь
казна-який	чий-небудь
абияк	будь-коли

Виправте помилки в диктанті. Як ви будете проводити індивідуальну роботу з цим учнем? Доберіть зразки завдань і вправ для подолання таких помилок.

11. За поданим нижче зразком розробіть завдання (вправи) для формування в учнів 7 класу гімназії навчально-дослідницьких умінь і навичок під час вивчення службових частин мови.

Зразок:

І.Вихованець стверджує, що серед відмінків є чемпіони і що абсолютним чемпіоном серед прийменників є родовий відмінок: у нього понад 150 прийменників. У місцевого відмінка всього п'ять прийменників: (*в, у, о, на, по, при*). Дослідіть на матеріалі художніх творів, скільки прийменників у давальному, знахідному й орудному відмінках. Яку роль виконують прийменники у вираженні смислових відношень між членами речення?

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема. Моделювання уроків різних типів до розділу “Морфологія”

Мета: вчитися моделювати структурні типи уроків з урахуванням особливостей граматичної теорії та сучасних вимог до навчання рідної мови; оптимально обирати й застосовувати активні методи і прийоми навчання учнів; обґрунтовувати запропоновані і розроблені самостійно методичні підходи.

Методичні настанови. Виконання завдань лабораторного заняття потребує актуалізації знань із загальних питань лінгводидактики (принципи, методи і прийоми навчання; типологія уроків мови; програми і підручники), ґрунтовного аналізу лінгвістичного матеріалу з виокремленням складних для засвоєння учнями питань морфології, самостійного опрацювання науково-методичних джерел, осмисленого використання теоретичних положень та практичних рекомендацій при моделюванні уроків різних типів.

План

1. Вимоги до сучасного уроку морфології. Технологія уроку морфології.
2. Застосування методів, прийомів у навчанні морфології.
3. Розвивальний потенціал уроків.
4. Вивчення морфології на текстовій основі.
5. Внутрішньорівневі та міжрівневі зв'язки у процесі засвоєння знань з морфології.
6. Міжпредметні зв'язки у процесі вивчення частин мови.

Література

1. Голуб Н.Б., Дяченко Л.М. та ін. Технологія сучасного уроку рідної мови // Навчально-методичний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – Черкаси, 1999.
2. Дорошенко О.А. Елементи дослідницької роботи учнів з мови // УМЛШ. – 1993. – № 4 – С. 20–21.
3. Ключко М. Повторення та узагальнення теми “Дієприкметник” // Дивослово. – 1994. – № 1. – С. 29–36.
4. Омельчук С. А., Ляшкевич А. І. Усі уроки української мови в 6, 7 класах / С. А. Омельчук, А. І. Ляшкевич. – Х. : Основа, 2006, 2007.
5. Прибиловська Н.В., Нечволод Л.І. Практикум з української граматики: Контрольні завдання, тести, картки. 9 клас. – Х., 1998.
6. Пентиліук М.І., Іващенко О.В. Українська мова: Підручник-комплект. – К., 2002.
7. Шкільник М.М. Проблемний підхід до вивчення частин мови. – К., 1981.
8. Передрій Г.Р. Дієприкметник // УМЛШ. – 1993. – № 11. – С. 30–33.
9. Симоненкова Л., Остаф Я. Числівник // Дивослово. – 1994. – № 7. – С. 37–39.

10. Плющ М.Я. Вивчення морфології в 5-6 класах: Посібник для вчителя. — К., 1988.

Практичні завдання

1. Опрацюйте подані нижче фрагменти уроків. Дайте відповіді на запитання:
- Фрагменти яких типів уроків запропоновано? Обґрунтуйте.
 - Які методи і прийоми застосовано у поданих зразках?
 - Чи раціональними, на ваш погляд, є запропоновані учителем підходи до вивчення теми?
 - Формуванню яких умінь і навичок учнів сприяють подані в зразках завдання?

Тема. Рід іменників.

Завдання для учнів. Наведіть приклади іменників середнього роду із суфіксом **-ищ-**.

Учні самостійно або з допомогою вчителя добирають відповідні іменники: *вогнище, горище, урвище, днище*.

Запитання для учнів: До якого роду належать іменники *бабище, ручище, дубище, вовчище*?

Думки учнів розділилися: одні стверджували, що це іменники середнього роду, інші – чоловічого й жіночого. Міркування першої групи учнів базувалися на аналогії суфіксів (**-ищ-**) і на характерному для іменників середнього роду закінченні *е*. Інші учні міркували так: іменник *бабище* утворений від слова *баба*; *ручище* – *рука*; *дубище* – *дуб*; *вовчище* – *вовк*; які позначають осбу жіночої (чоловічої) статі. Отже, аналізовані іменники необхідно віднести до іменників чоловічого і жіночого роду.

Учитель підсумовує, що мають рацію прихильники обох гіпотез, оскільки в українській мові є слова, що зберігають у собі ознаки двох родів: *бабище, ручище* – жіночо-середнього роду; *дубище, вовчище* – чоловічо-середнього роду. Такі слова в граматиці кваліфікуються як іменники подвійного роду.

Тема. Відмінки іменників.

Слово вчителя. Уживаючи слово в початковій формі (називний відмінок однини), ми можемо називати предмети, особи, явища, події тощо. Навіщо ж нам необхідно сім відмінків? Для чого треба вивчати систему закінчень?

Для одержання відповідей з'ясовуються такі питання:

Назвіть декілька предметів, що оточують нас у класі (*підручник, дошка, квітка, парт*).

- Чи є між цими предметами якийсь зв'язок? Якщо так, то спробуйте встановити його. Як ви це зробите? (*На парті лежить підручник. Біля стіни бачу дошку. На вікні розцвіла квітка.*).
- Запишіть наведені приклади. Проаналізуйте, завдяки чому встановлюються правила зв'язку цих слів.
- Як ці зв'язки простежуються за допомогою зміни слів?
- Чи може в цих випадках слово залишатися незмінним?
- Як (за допомогою яких відмінків) у наведених реченнях встановлюються просторові відношення?
- Зробіть висновок про зв'язок реальної дійсності з граматиною. (Відмінки, встановлюючи зв'язок одних слів з іншими, відбивають тим самим наявність в

реальному світі зв'язки і відношення, що свідчить про важливість і необхідність відмінків у мові).

2. Змоделюйте власні фрагменти уроку узагальнення й систематизації знань та уроку повторення теми (розділу) з теми “Числівник”. Підготуйте до них методичні коментарі.
3. Розробіть план-конспект уроку на одну із запропонованих тем, урахувавши вимоги чинної програми. Підготуйтеся до його захисту в аудиторії. Рекомендовані теми:
 - Творення вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників (6 клас гімназії; урок вивчення нового матеріалу).
 - Правопис займенників (6 клас загальноосвітньої школи; урок узагальнення й систематизації знань).
 - Види дієслова (доконаний і недоконаний). 1) 6 клас загальноосвітньої школи; 2) урок закріплення знань, умінь і навичок.
 - Розряди часток за значенням (7 клас загальноосвітньої школи; урок вивчення нового матеріалу).
 - Система службових частин мови. Спільне і відмінне в них. Стилiстичні особливості службових слів (10 клас гімназії; урок узагальнення й систематизації знань).

САМОСТІЙНА РОБОТА

Тема 1. Загальні питання методики вивчення граматики

Контрольні питання

1. Значення сучасних лінгвістичних теорій для розроблення методики граматики.
2. Яке місце і значення граматики в шкільному курсі мови?
3. Охарактеризуйте основні напрями в методиці вивчення граматики.
4. Обґрунтуйте принципи навчання граматики.
5. У чому особливості методики формування в учнів граматичних понять?
6. Розкрийте взаємозв'язок граматики з іншими розділами шкільного курсу мови.
7. Назвіть ефективні прийоми роботи над граматичним матеріалом.

Практичні завдання

1. Опрацюйте рекомендовану літературу:
 1. Біляєв О.М., Мельничайко В.Я., Пентиліук М.І., Передрій Г.Р., Рожило Л.П. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987.
 2. Дудников А.В. Методика изучения русского языка в восьмилетней школе. – М., 1977.

3. Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії. – К., 2001.
 4. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман та ін. ; за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2009.
 5. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах. За ред. М.Пентилюк. – К., 2000.
 6. Олійник І.С., Іваненко В.К., Рожило Л.П., Скорик О.С. Методика викладання української мови в середній школі. – К., 1989.
 7. Основы методики русского языка в 4-8классах: Пособие для учителя / Под ред. А.В.Текучева и др. – М., 1983.
2. Спираючись на опрацьовану літературу, підготуйте відповіді на питання.
 1. Чому в сучасній лінгводидактиці усталилася думка про необхідність реалізації змістових компонентів курсу української мови (лінгвістичного, етнокультурознавчого і функційно-стилістичного) під час вивчення граматики в школі?
 2. Доведіть необхідність забезпечення системного підходу в навчанні граматики.
 3. Чому специфічний принцип взаємозв'язку морфології й синтаксису є провідним у вивченні граматики?
 4. Чи сприяє розвиткові мислення учнів застосування проблемного підходу у навчанні граматики? Доведіть це на конкретних прикладах.
 3. Проаналізуйте зміст чинної програми з української мови (6, 7, 8, 9 класи), дайте відповідь на такі запитання: Які, на вашу думку, теми шкільного курсу граматики є найбільш складними для засвоєння? Чому? У чому доцільність виокремлення чотирьох змістових ліній у вивченні морфології й синтаксису?
 4. Доберіть зразки вправ і завдань, спрямовані на подолання явища інтерференції, які можна використати на уроці формування в учнів граматичних умінь і навичок.
 5. Розробіть фрагмент уроку з елементами роботи над формуванням граматичних понять, виділення і розрізнення їхніх основних ознак.

Тема 2. Контрольна робота

І. Репродуктивний рівень

1. Окресліть вимоги до сучасного уроку морфології.
2. Обґрунтуйте технологію уроку морфології.
3. Які методи і прийоми застосовуються в процесі навчання морфології?

4. У чому полягає розвивальний потенціал уроків?
5. Що означає вивчення морфології на текстовій основі?
6. Яким чином реалізуються внутрішньорівневі та міжрівневі зв'язки у процесі засвоєння знань з морфології?
7. У чому ефективність використання міжпредметних зв'язків у процесі вивчення частин мови?

II. Конструктивно-варіантний рівень

1. Визначте і прокоментуйте особливості викладу граматичного матеріалу в чинних підручниках з української мови для 8 класу шкіл різного типу.
2. Питання про місце слів *нуль, тисяча, мільйон, мільярд, трильйон* досі спірне в мовознавстві. В окремих працях (“Сучасна українська літературна мова” за ред. Л.Булаховського) ці слова віднесено до іменників. Чим керувався мовознавець, обстоюючи таке твердження?
Сформулюйте 2-3 завдання для учнів 6 класу гімназії, в яких порушуються проблемні питання морфології.

3. Прочитайте, знайдіть помилки у слововживанні, визначте їх причину та шляхи подолання.

Двоє академіків, п'ятеро тополь, пара речень, трійка зошитів, четверо сусідок.

4. Доведіть, що в прикладах *виглядати трамвай, виглядати у вікно, виглядати молодо* виділені слова мають різне лексичне значення.

Які уміння й навички формують в учнів завдання такого характеру? Підготуйте зразки аналогічних завдань до теми “Дієслово”.

5. Перекладіть подані словосполучення українською мовою:

идти за хлебом, украинец по происхождению, жить на улице Шевченко, с точки зрения, дом в пять этажей, чемпион по футболу, согласно приказа, в двух километрах от села, идти за водой, по моей вине, экзамен по языку.

Чому автори підручників і посібників часто пропонують вправи на переклад до теми “Прийменник”?

6. Пригадайте методику проведення диктанту інформаційної дії. Обґрунтуйте доцільність використання запропонованого тексту диктанту під час вивчення теми “Сполучник”.

Диктант інформаційної дії

Інколи доводиться чути з уст і бачити на письмі вислови на кшталт: “*Варто мені взятися за роботу, як він одразу ж кличе мене до себе;*” “*Варто мені лягти, як миттю засинаю*”. В обох цих фразах слово *варто* вжите у значенні прислівника, стоїть не до речі, його механічно перенесено з російських висловів “*стоит мне взятися за работу*”, “*стоит мне лечь*”. По-українському в таких випадках слід

сказати: “Тільки (або – тільки-но, як тільки) візьмусь за роботу, він одразу ж кличе мене до себе;” “Тільки (або – тільки-но, як тільки) ляжу, миттю засинаю”. Слово *варто* вживаємо тоді, коли хочемо висловити, що слід або не слід щось робити, що є в цьому потреба чи рація: “І справді *варто* було б попливти човном (І. Нечуй-Левицький); “То видно, що не *варто* над ним і сумувать” (Леся Українка); “*Варто* щось попоїсти” (Б. Грінченко). (з кн. Б. Антоненка-Давидовича “Як ми говоримо”).

7. Під час вивчення прийменника у 7 класі вчитель запропонував учням виконати таке завдання:

Виберіть ознаки прийменника: утворює нове слово; служить для зв'язку слів у реченні; службова частина мови; вносить різноманітні відтінки значення в реченні; пов'язує частини складного речення; не є членом речення; вживається лише з відмінюваними частинами мови; незмінювана частина мови; вказує на різні відношення між словами; має лексичне значення; разом з формами непрямих відмінків іменних частин мови виражає відношення між предметами. Формуванню яких умінь і навичок учнів сприяє таке завдання? Розробіть аналогічне завдання до теми “Частка”.

8. У посібнику Г. Щукіної “Активізація пізнавальної діяльності учнів у навчальному процесі” вказані такі прийоми активізації діяльності школярів: створення ситуацій, які стимулювали б учнів ставити запитання вчителеві, з'ясовувати незрозуміле; рецензування відповідей; пояснення незрозумілого в навчальному матеріалі; вільний вибір завдань пошукового характеру; створення ситуацій самоперевірки, аналізу власних дій. Який із названих прийомів доцільно використати при вивченні теми “Вигук”?

III. Творчий рівень

1. Підготуйте розповідь про застосування інтерактивних технологій на уроках морфології.
5. Складіть алгоритм пошуку прикметника. Підготуйте методичний коментар до його використання.
6. Розробіть фрагмент уроку (тема на вибір) з елементами упровадження інноваційних технологій у навчанні морфології.

Тема 5. Методика вивчення синтаксису

Мета: визначити місце синтаксису як завершального рівня в системі шкільного курсу української мови; усвідомити його значення для комунікативної діяльності учня; проаналізувати зміст шкільного курсу синтаксису та з'ясувати складні питання методики його вивчення.

Методичні настанови. Під час опрацювання теми важливо зрозуміти необхідність вивчення синтаксису у взаємозв'язку з іншими розділами мовознавства, ефективність вивчення інших розділів (і передовсім морфології) на синтаксичній основі. Зробити порівняльний аналіз змісту чинних програм і підручників з рідної мови. Звернути увагу на практичну реалізацію принципів навчання синтаксису, особливості застосування специфічних методів і прийомів під час роботи над синтаксичним матеріалом.

Матеріал до вивчення теми

Синтаксична система мови – сукупність можливих моделей сполучення слів і структурно-функціональних типів речень, що обслуговують усі форми і види мовленнєвого спілкування; це розділ граматики про значення форм слів, синтаксичні одиниці і відношення між ними, правила побудови зв'язних висловлювань.

Найменшою синтаксичною одиницею є **словоформа**, або **мінімальна синтаксична одиниця**, що служить для побудови одиниць вищих рівнів: **словосполучення і речення** (простого чи складного). Речення є основною синтаксичною одиницею, оскільки виконує комунікативну функцію, є засобом спілкування. Група взаємопов'язаних своїм змістом і синтаксичними засобами речень, які виражають у порівнянні з окремими реченнями розвиток думки, являє собою **складне синтаксичне ціле, або надфразну єдність**. Складне синтаксичне ціле (ССЦ) є мікротекстом і служить базою для утворення макротексту, або **тексту** – найвищого ярусу синтаксису.

Синтаксис є основою для вивчення функційної значущості мовних одиниць усіх інших рівнів (фонетичного, морфологічного та ін.). Вивчення синтаксису створює умови для засвоєння норм літературної мови, елементів стилістики, розвитку логічного мислення і мовлення учнів, а також для формування пунктуаційних навичок та навичок виразного читання.

Знання з синтаксису закладаються початковою школою, розширюються пропедевтичним курсом у 5 класі. Систематичне вивчення цього розділу граматики здійснюється з 8 класу. Відповідно, визначено етапи оволодіння синтаксичним матеріалом: I – пропедевтичний – 1–4 класи (ознайомлення з одиницями синтаксису, синтаксичною зв'язністю висловлювань); II – базовий – 5 клас (створює передумови для опрацювання інших розділів); III – поглиблений – 6–7 класи (поглиблення знань під час опрацювання несинтаксичних розділів); IV – 8–9 клас – основний (систематичне опрацювання

теоретичних відомостей і формування практичних умінь і навичок); 10–11 клас – поглиблення, узагальнення та систематизація знань із синтаксису (навчання синтаксису на стилістичній основі).

Завдання методики шкільного курсу синтаксису:

- сформувати в учнів вміння розрізняти словосполучення і речення;
- знаходити у словосполученні головне слово і ставити запитання до залежного;
- визначати головні і другорядні члени речення;
- розрізняти просте і складне речення;
- усвідомити основні ознаки складного синтаксичного цілого тощо.

У сучасній лінгводидактиці визначено специфічні принципи і прийоми вивчення синтаксису:

Специфічні принципи	Специфічні прийоми
<ol style="list-style-type: none"> 1. Вивчення синтаксису у зв'язку з морфологією та іншими розділами. 2. Вивчення синтаксису у зв'язку з пунктуацією та інтонацією. 3. Вивчення синтаксису в поєднанні з розвитком зв'язного мовлення. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Аналіз словосполучень. 2. Синтаксичний розбір речення. 3. Заміна одних синтаксичних одиниць іншими. 4. Уведення та вилучення окремих компонентів речення. 5. Конструювання і реконструювання синтаксичних одиниць. 6. Складання речень і текстів за опорними словами, схемами. 7. Редагування.

З урахуванням специфіки завдань різних за типом шкіл визначаються особливості вивчення синтаксису. Перевага надається комунікативному підходу. Школи та класи з поглибленим вивченням предмета посилюють значення лінгвістичного аспекту, заглиблюючись у синтаксичну теорію. Учні засвоюють такі поняття, як предикативність, типи підрядного зв'язку, інфінітивні, еліптичні речення, період та ін.

Практичний підхід до питань вивчення синтаксису здійснюється в профільних негуманітарних класах: навчання синтаксису комунікативно спрямоване; особлива увага приділяється культурі ділового та наукового мовлення.

У теоретичній частині шкільних підручників і посібників наголошується на номінативній функції **словосполучення**: воно, як і слово, називає предмети, дії, їх ознаки, але більш конкретно, точно, в розчленованій формі. Словосполучення може бути синонімом окремого слова: наприклад, *жінка похилого віку – бабуся*. Учні повинні складати схеми словосполучень, замінювати словосполучення однієї структури іншими з тим же значенням, наприклад: *берег моря, морський берег*.

Одиниці синтаксису		
словосполучення		речення
називання	← є <i>одиницею</i> →	спілкування
поширену назву предмета, дії, ознаки	← <i>виражає</i> →	повідомлення запитання спонукання
із кількох слів	← <i>складається</i> →	може складатися із одного слова
головне і залежне слова	← <i>має</i> →	граматичну основу
підрядним (узгодження, керування, прилягання)	← <i>характеризується зв'язком</i> →	підрядним, сурядним та ін.
—	← <i>відрізняється за інтонацією</i> →	має інтонаційну і смислову завершеність

У системі мови наявні моделі (схеми) словосполучень, які склалися в структурі речення. У живому мовленні словосполучення, як і слово, вживається тільки в реченні, однак на відміну від речення не виражає закінчену думку, позбавлене інтонації повідомлення.

Отже, важливим є розрізнення таких основних одиниць синтаксису, як словосполучення і речення:

- 1) словосполучення, як і слово, служить для називання предметів, явищ, подій, а речення виконує функцію спілкування;
- 2) словосполучення виражає поширену назву, а речення – повідомлення, запитання, прохання;
- 3) словосполучення складається мінімум із двох слів, а речення може мати лише одне слово;
- 4) словосполучення характеризується підрядним зв'язком (узгодження, керування, прилягання), має головне й залежне.

Під час вивчення речень за метою висловлювання (розповідні, питальні, спонукальні) важлива робота над інтонацією та розвитком зв'язного мовлення.

На уроках вивчення простого речення особлива увага зосереджується на засвоєнні учнями таких синтаксичних понять, як: граматична основа, члени речення, однорідні члени речення, вставні слова, відокремлені члени речення, види речень: двоскладні, односкладні; поширені, непоширені, повні, неповні, ускладнені, неускладнені.

У 5 класі суттєво розширюється уявлення про способи вираження головних членів речення. Важливо, щоб учні усвідомили, що підмет – головний член речення, абсолютно незалежний від інших членів. Основний спосіб вираження підмета називний відмінок. Найчастіше підметом буває іменник та займенник, рідше інші частини мови, словосполучення.

Щодо присудка, то основним засобом його вираження є дієслово. Складно засвоюється пунктуаційне правило вживання тире перед групою присудка, вираженого іменником у називному відмінку.

У реченні, крім його предикативної основи, можуть бути окремі словоформи та словосполучення, що поширюють головні члени або речення загалом (детермінанти). Такі члени речення називаються другорядними. Н.: *Не віддавайсь дрібненькій суеті і не міняй шляхи свої круті на стежечку вузеньку, пилом криту* (А. Малишко). У структурному плані другорядні члени речення поширюють граматичну основу речення, а в комунікативному – доповнюють повідомлення інформацією, характеризують предмети, вказують на різні обставини, за яких відбувається дія. Н.: *Мохнатий джміль із буряків червоних спиває мед* (М. Рильський).

До другорядних членів речення традиційно зараховують додатки, означення, обставини.

На особливу увагу заслуговують синкретичні члени речення – поєднання (синтез) в одному члені речення диференційних ознак різних членів речення, їх функцій. Н.: *Сама не помітила, як опинилася за хатою* (М. Коцюбинський). До словоформи *за хатою* можна поставити два запитання *де?* і *за чим?* Перше зумовлене особливостями сполучуваності дієслова-присудка *опинилася* (воно передбачає поширюючий компонент, який вказував би на місце); друге – особливостями словоформи *за хатою*, що має конкретно-предметне значення. Поєднання значення місця та об'єкта робить можливим постановку двох питань і кваліфікацію такого члена речення як синкретичного, що поєднує в собі семантику обставин та додатка. Синкретичні члени можуть поєднувати значення додатка й означення (*І хилиться над гомоном століть В плодах важучих яблунева віть* (А. Малишко)); обставини і означення (*Поїздка до Києва видалася напрочуд цікавою* (Розм.)).

Складні речення – важливий і непростий для учнів розділ синтаксису, оскільки він вивчає складні синтаксичні конструкції, не притаманні для мовлення учнів.

Складним називається речення, до складу якого входить дві чи більше предикативні частини, що являють собою смислову та інтонаційну єдність. Кожна з предикативних частин складного речення співвідноситься з простим (двоскладним чи односкладним реченням). Проте простими реченнями їх можна назвати лише умовно, бо, маючи подібну до простих речень синтаксичну будову, вони позбавлені смислової та інтонаційної самостійності.

На основі семантики та синтаксичної будови складні речення розподіляють на три основні типи:

- 1) складносурядні;
- 2) складнопідрядні;
- 3) безсполучникові.

Складні багатокомпонентні речення з різними видами зв'язку кваліфікуються як складні синтаксичні конструкції (ССК). До них належать конструкції, що складаються з двох і більше синтаксично незалежних (рівноправних) предикативних частин, поєднаних за допомогою сурядних і підрядних сполучників та сполучних слів.

Складносурядні конструкції складаються з двох і більше синтаксично незалежних (рівноправних) предикативних частин, поєднаних за допомогою сурядних сполучників. Н.: *Посеред неба гнеться на південь Чумацький шлях, і між його досяглими зорями тремтить і обсипається на край землі срібний пилок (М.Стельмах)*. Залежно від різновиду сполучників у складносурядному реченні між предикативними частинами можуть встановлюватися три типи відношень:

- еднальні;
- розділові;
- протиставні.

До складнопідрядних належать конструкції, що складаються з двох і більше синтаксично залежних (нерівноправних) предикативних частин, поєднаних за допомогою підрядних сполучників і сполучних слів. Н.: *Кривими виростають ті дерева, яким для крони місця не дано (Д.Павличко); Прозрінь, не бійся, бо вони як ліки (Л.Костенко)*.

Складнопідрядні речення розподіляються на: а) означальні; б) займенниково-співвідносні; в) з'ясувальні. До речень розчленованої структури належать конструкції обставинного типу (а) способу дії; б) міри і ступеня; в) часу; г) умови; г) мети; д) допусту; е) причини; е) наслідку; ж) порівняння; з) місця).

До безсполучникових речень належать конструкції, що складаються з двох і більше предикативних частин, об'єднаних у смислове ціле інтонаційно. Н.: *Лампадка тьмяно блимала в кіоті, стояла в церкві дивна тишина (Л.Костенко)*.

Серед безсполучникових складнопідрядних речень виділяють:

- конструкції з однотипними частинами;
- конструкції з різнотипними частинами.

Засобами синтаксису формується мовна особистість, розвиваються інтелектуальні, духовні й естетичні якості.

Література для поглибленого вивчення теми

1. Біляєв О.М., Мельничайко В.Я., Пентиліук М.І., Передрій Г.Р., Рожило Л.П. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987.
2. Заболотний С. Вивчення складнопідрядних речень у шкільному курсі української мови // Українська мова і література в школі. – 2001. – №4. – С.10–14.
3. Олійник І.С., Іваненко В.К., Рожило Л.П., Скорик О.С. Методика викладання української мови в середній школі. – К., 1989.
4. Омельчук С. Вивчення складносурядного речення: граматико-стилістична робота // Дивослово. – 2002. – №1. – С.21–24.

5. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.Пентилюк. – К., 2001. – К. : Ленвіт, 2009.
6. Плиско К.М. Організація навчання синтаксису в середній школі. – К., 1993.
7. Плиско К.М. Синтаксис рідної мови із системою орієнтирів для самостійного вивчення. – Х., 1992.
8. Пономарів О. Вибір синтаксичної будови (мовно-стилістичні поради) // Урок української. – 2002. – №1. – С. 20–21.
9. Христіанінова Р.О. Просте речення в шкільному курсі рідної мови. – К., 1991.

Контрольні питання

1. Яке значення має вивчення синтаксису в школі для розвитку мислення і мовлення учнів?
2. Етапи вивчення синтаксису в школі. Які завдання вирішуються на кожному з них?
3. У чому виражається зв'язок синтаксису з морфологією?
4. Які шляхи подолання труднощів при вивченні словосполучення і речення?
5. У якій послідовності доцільно застосовувати теоретико-практичні методи вивчення синтаксису?
6. Специфічні методи і прийоми вивчення синтаксису.
7. Які основні засоби доцільно використовувати на уроках засвоєння синтаксичної теорії?

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема. Методика вивчення словосполучення і простого речення

Мета: осмислити спільні й відмінні ознаки словосполучення і слова, словосполучення і речення, типи підрядного зв'язку у словосполученні; усвідомити основні ознаки речення як синтаксичної одиниці; обирати й методично обґрунтовувати оптимальні методи й прийоми вивчення словосполучення і простого речення.

План

1. Лінгвістичні основи методики вивчення словосполучення і речення в ЗОНЗ та школах нового типу.
2. Особливості вивчення словосполучення і речення в гімназії.
3. Методика ознайомлення з поняттями “словосполучення” і “речення”.
4. Вивчення типів речень за метою висловлювання.
5. Шляхи подолання труднощів у вивченні головних і другорядних членів речення.
6. Сучасні підходи до вивчення односкладних та неповних речень (з урахуванням різнотипних шкіл).
7. Особливості вивчення ускладнених речень.

Література

1. Баранник Н. Функційно-стилістичний підхід до вивчення односкладних речень // Дивослово. – 2006. – №3. – С. 27–29.
2. Біляєв О.М., Мельничайко В.Я., Пентиліук М.І., Передрій Г.Р., Рожило Л.П. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987.
3. Іваницька Н.Л. Вивчення членів речення у 4-8 класах. – К., 1982.
4. Караман С.О. та інші. Українська мова. Усний і письмовий (диктант) екзамену. Поглиблений етап вивчення: Навчальний посібник у двох книгах. – Книга 1. – К., 1988.
5. Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії. – К., 2001.
6. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.Пентиліук. – К., 2000.
7. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М.І.Пентиліук, С.О.Караман, О.В.Караман та ін. ; за ред. М.І.Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2009.
8. Олійник І.С., Іваненко В.К., Рожило Л.П., Скорик О.С. Методика викладання української мови в середній школі. – К., 1989.
9. Омельчук С. А., Ляшкевич А. І. Усі уроки української мови у 8, 9 класі. – Харків : Основа, 2008, 2009.
10. Плиско К.М. Організація навчання синтаксису в середній школі. – К., 1993. – Х., 1992.
11. Христіанінова Р. О. Просте речення в шкільному курсі рідної мови. – К., 1991.

Методичні настанови. Готуючись до практичного заняття, актуалізуйте свої знання з теорії синтаксису, зокрема, зверніть увагу на складні питання у засвоєнні програмового матеріалу про словосполучення і просте речення: диференційні ознаки словосполучення і речення; смислові зв'язки між словами, функції і способи вираження членів речення; особливості односкладних речень, де граматична основа виражена одним із головних членів речення; методи і прийоми вивчення ускладнених речень.

Проблемні питання

1. Чим, на вашу думку, викликані труднощі у розмежуванні словосполучення і речення?
2. Що спільного і відмінного між двоскладними й односкладними, повними й неповними, поширеними й непоширеними реченнями?
3. Чим можуть виражатися іменний складений та дієслівний складений присудки?
4. Які основні ознаки мають детермінанти (поширювачі граматичного центру речення)?
5. Які аспекти (синтаксичний чи семантичний) необхідно враховувати під час визначення другорядних членів речення (так званих синкретичних), що поєднують у собі синтаксичні значення кількох членів речення?

6. У яких випадках просте речення кваліфікується як ускладнене?
7. Значення шкільного курсу синтаксису, його завдання.
8. Загальнодидактичні і специфічні принципи вивчення синтаксису.
9. Реалізація принципу наступності у вивченні синтаксису.
10. У чому полягає зв'язок синтаксису з лексикою, морфологією і розвитком мовлення?
11. Що необхідно враховувати словесникові у процесі вивчення головних і другорядних, однорідних і відокремлених членів речення?
12. Які методи і прийоми теоретично-практичного вивчення синтаксису?

Практичні завдання

1. Проаналізуйте зміст чинних програм з української мови (рівень стандарту, академічний рівень, профільний рівень) і дайте відповіді на запитання:
 - Які завдання пропедевтичного етапу вивчення синтаксису в школі?
 - Що спільного і відмінного у лінгвістичному компоненті змісту рідної мови (8 клас) у різних програмах?
 - Які синтаксичні уміння й навички необхідно формувати в учнів під час вивчення словосполучення і простого речення?
2. Проаналізуйте систему вправ і завдань для засвоєння теоретичних відомостей, розвитку зв'язного мовлення, удосконалення культури мовлення учнів, поданих у чинних підручниках для 8 класу до теми “Односкладні речення” і спрогнозуйте їх методичну доцільність.
3. У підручнику “Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах” (за редакцією М.Пентилюк) одним із ефективних шляхів вивчення синтаксичної теорії у школах нового типу названо використання у навчальному процесі великоблокових структур. Прокоментуйте переваги такого підходу. Укладіть анотований список праць лінгводидактів, у яких висвітлюється проблема вивчення мовної теорії блоками.
4. Синтаксис простого речення містить ряд як загальних, так і специфічних для окремих тем складних питань:
 - 1) вираження головних і другорядних членів речення за допомогою різних морфологічних засобів (підмет виражається інфінітивом, а присудок – іменною частиною мови, означення – прислівником тощо);
 - 2) постановка до членів речення не смислових, а морфологічних питань (вироби з чого? які? з дерева);
 - 3) розмежування двоскладних неповних і односкладних речень.
5. Які прийоми розпізнавання другорядних членів речення доцільно використовувати під час розбору за членами речення? Проілюструйте на самостійно дібраних прикладах.
6. До якої теми, на якому з етапів уроку, з якою метою доцільно запропо-

нувати восьмикласникам роботу над таким дидактичним матеріалом? Які види роботи з підручником ви передбачите під час виконання вправ? Сформулюйте висновки, до яких підведете учнів.

1. Маємо жити, звичайно, не хлібом єдиним (*Б.Олійник*). Про воду, звісно, марять подорожні (*М.Рильський*). Мабуть, тому в земнім шумі червня іще не чуто жовтого листка (*А.Кичинський*). Морозний сніг, блискучий та легкий, здається, падає на серце прямо (*М.Рильський*).

2. О мово українська! Ти – вода з кринички, над якою гнуться верби (*Ю.Бедзик*). Світає, Господи, світає... Земля у росах, як в парчі, Маріє, Діво Пресвята, це ти так плакала вночі? (*Л.Костенко*). Тримай мене, Україно, молитво моя свята (*С.Чернілевський*). О жінко, Мати! О Мадонно! Вродлива, горда, безбаронна (*Г.Грипенко*).

7. Назвіть основні засоби навчання на уроках синтаксису і підготуйте методичний коментар їх використання у контексті обраної вами теми.

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема. Методика вивчення синтаксису простого і складного речень

Мета: актуалізувати знання про сучасні підходи до вивчення синтаксису простого і складного речень у школах різного типу; формувати вміння аналізувати, узагальнювати й інтерпретувати методичні явища, а також практичні навички щодо моделювання уроків узагальнення й систематизації вивченого.

План

1. Сучасні підходи до вивчення синтаксису простого і складного речення у лінгводидактиці.
2. Технологія вивчення односкладних і неповних речень.
3. Методика використання відомостей про складне речення на уроках розвитку комунікативних умінь і навичок.
4. Моделювання уроку узагальнення й систематизації вивченого.

Література

1. Біляєв О.М., Мельничайко В.Я., Пентилюк М.І., Передрій Г.Р., Рожило Л.П. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987.
2. Олійник І.С., Іваненко В.К., Рожило Л.П., Скорик О.С. Методика викладання української мови в середній школі. – К., 1989.
3. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.Пентилюк. – К., 2009.
4. Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії. – К., 2001.
5. Пентилюк М.І., Іващенко О.В. Українська мова: Підручник-комплект. – К., 2009.
6. Караман С.О. та інші. Українська мова. Усний і письмовий (диктант) екзамену. Поглиблений етап вивчення: Навчальний посібник у двох книгах. – Книга 1. – К., 1998.

7. Мельничайко В.Я., Пентилюк М.І., Рожило Л.П. Удосконалення змісту і методів навчання української мови. – К., 1982.
8. Павлів Н. Речення з відокремленими членами речення та пунктуаційне оформлення їх // Дивослово. – 2010. – №6. – С. 8–11.
9. Українська мова: Тестові завдання / За ред. Н.В.Гуйванюк. – К., 1999.

Методичні настанови. Готуючись до лабораторного заняття, уважно перечитайте вимоги чинних програм щодо роботи над синтаксичною теорією у школах різного типу, ознайомтеся із способами реалізації лінгвістичного аспекту в чинних підручниках, прагнучи усвідомити особливості змісту, зумовлені освітньо-виховними завданнями відповідного навчального закладу. Простежте, яким специфічним прийомам віддається перевага у вивченні шкільного курсу синтаксису.

Практичні завдання

1. Проаналізуйте подані нижче матеріали до одного із етапів (фрагментів) уроку вивчення нового матеріалу. Визначте його тему і сформулюйте мету. Змоделюйте урок, використовуючи запропонований нижче фрагмент.

Спостереження учнів над мовними явищами

Двоскладні речення		Односкладні речення	
<i>повні</i>	<i>неповні</i>	<i>повні</i>	<i>неповні</i>
Птах славиться піснями, а людина – ділами (<i>Н.тв.</i>).		Правдою весь світ пройде, а – неправдою ні до порога (<i>Н.тв.</i>).	
Не місце красить людину, а людина – місце (<i>Н.тв.</i>).		Ліс та поле навкруги – гарно!	
Око бачить далеко, а розум ще далі (<i>Н.тв.</i>).		Надворі вже смеркало, в кімнатах – ще ні.	
Жінка побачила трамвай і запитала: – На вокзал?		Вірний приятель – то найбільший скарб, без нього не прожити.	

Завдання: Порівняйте приклади речень, розміщених у таблиці, і з’ясуйте різницю між односкладними й двоскладними реченнями.

Вправа 1. Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Визначте односкладні та неповні речення.

У добрість вірю. Птахом доліта...
 Хай здалеку, а мчить на допомогу.
 Я знаю: править світом доброта.
 В лелечу щедрість вірю довгоногу.
 В привітне слово. В добродійство злив.
 В трудівника, що осяває обрій.
 Не говоріть “Він до роботи злий”.
 Який він злий? Він до роботи добрий (*А.Бортняк*).

З’ясуйте методику виконання вправи.

2. У практику шкіл упроваджуються так звані уроки спілкування, завдання яких – надати змогу практично застосовувати знання про складне речення в різних життєвих ситуаціях, засвоїти правила спілкування, що стануть у нагоді. Проаналізуйте такі матеріали для уроків спілкування:

Вправа 1. I. Прочитайте текст. Яку роль у спілкуванні відіграють міміка і жести?
II. Проаналізуйте складні речення першого абзацу.

МІМІКА І ЖЕСТИ

Культура слова — це мистецтво, оволодіти яким може той, хто зуміє органічно поєднати текст з почуттями, переданими ним, тобто оволодіє мовною системою, механізмом інтонування (мелодією, голосом, темпом, паузами) та позамовними елементами вираження – мімікою, жестами. Міміка – рухи м'язів обличчя, які виражають внутрішній душевний стан людини. Жест – рух тіла людини, який супроводжує людську мову. Це засоби, які лише доповнюють мовлення, хоч деякі дослідники твердять, що 40% інформації в ораторському мистецтві дає міміка і жести. То виразні, енергійні, то плавні, заокруглені, вони підкреслюють, посилюють або, навпаки, пом'якшують сказане. Жестом і мімікою треба вміти користуватися, пам'ятаючи при цьому, що жести втрачають свою виразність при надуживанні, що запас жестів у кожної людини досить обмежений і що мова міміки і жестів не повинна замінювати мову слів. Жести, міміка мовця повинні мати ознаки його індивідуальності, а не бути “взятими напрокат” у популярного артиста чи телеведучого.

Не слід, проте, і хизуватися індивідуальністю – не можна бути однаковим у різних ситуаціях спілкування, “культивувати” до замилювання свою манеру говорити. Надмірна жестикуляція, невиправдана міміка з'являються, коли мовлення бідне, неточне.

Зайві рухи заважають слухачам, не дають їм зосередитися, настроюють їх на несерйозний лад. Одноманітна жестикуляція втомлює співрозмовника, набридає йому. Бідні, вульгарні, примітивні жести, незграбні рухи, недоречна міміка смішать слухачів.

У спілкуванні слід триматися якомога простіше і природніше. Міміка і жести – це наочне, але водночас й інтуїтивне вираження думки. Ось чому значно важливіше проникнути в тему і ситуацію спілкування, проинятися суттю розмови – усе це й буде підставою майбутніх жестів (*За М. Бухтієм*).

- III. Проведіть спостереження за спілкуванням у класі на перерві й під час виступів, відповідайте на уроці. Виявіть, чи доречні при цьому жести і міміка. Свої висновки запишіть у вигляді складних речень з сурядністю і підрядністю.

Вправа 2. I. Відтворіть жест, який би відповідав змісту речення і перевірте за довідкою.

1. Пиріжки ліплять ось так. 2. Зачиніть, будь ласка, двері. 3. Ну, це щось велике, неозоре. 4. Є у вас діркопробивач? 5. Треба тримати міцно. 6. Давай помиримось.

Довідка: жест протягнутої правиці; роз'єднання обох рук у повітрі; рух стиснутого кулака руки донизу з натиском; защіплювання пальцями рук; жест стиснутого кулака; рух руки з розкритою долонею вперед і з закритою назад.

- II. Опишіть кожен жест, склавши складнопідрядне речення з кількома підрядними.

Вправа 3. I. Визначте, які жести можна використати під час вимови поданих фраз.

1. Ні, ні, ні за що! 2. День і ніч стукають. 3. Усе це не для нас. 4. Ніхто нічого не розуміє. 5. Ну, що ти з ним поробиш – знову прийшов з мокрими ногами! 6. Я ледве-ледве дійшов.

II. Опишіть кожен жест за допомогою складного речення. Визначте типи речень, засоби зв'язку між частинами.

Вправа 4. Рольова гра. Відтворіть кожну ситуацію. Під час обговорення виконаного завдання зверніть увагу на лексику, міміку, жести, інтонацію, дотримання етикетно-мовленнєвих правил.

1. Ви – учень гімназії (лицею). вам необхідно звернутися з проханням до вчителя, завуча, директора. Стисло висловіть своє прохання.
2. Ви – господар. До вас прийшли: ваш друг (подруга); приятель (приятелька) ваших батьків; незнайомий чоловік (жінка); сусід (сусідка); ваша бабуся. Прийміть їх.
3. Ви – керівник комерційної структури. У вашій фірмі є вакантне місце. вам треба провести співбесіду з трьома претендентами на це місце, які прийшли за оголошенням.
4. Ви – завзятий рибалка. ви розповідаєте у класі про новий цікавий спосіб ловити рибу.

Вправа 5. I. Закінчіть фразу, подавши кілька варіантів складного речення. Які емоції передають жести в реченнях?

1. Хлопець сказав, почувавши потилицю... . 2. Андрій стукнув себе по лобі... . 3. Наталка схопилася за голову... . 4. Дідусь замахав руками, повторюючи... . 5. Мама сплеснула в долоні і вигукнула... .

II. Виконайте повний синтаксичний розбір одного із складених вами речень.

Вправа 6. Проведіть лінгвістичне дослідження. На прикладі обраного вами великого епічного твору з'ясуйте, які синтаксичні конструкції використовує автор для відтворення міміки, жестів героїв. Запишіть свої висновки.

Уважно опрацюйте запропонований матеріал і визначте орієнтовні структурні елементи уроку спілкування в 9 класі.

Доберіть зразки тестових завдань з української мови для поточного контролю знань дев'ятикласників з теми “Складнопідрядні речення”.

4. Розробіть конспект уроку узагальнення й систематизації вивченого на тему: “Види складних речень”. Підготуйте методичний коментар.
5. Доберіть з художнього твору, який вивчається на уроці української літератури, невеликий уривок і порівняйте складне синтаксичне ціле, абзац і окреме самостійне речення. Зробіть висновок про спільні й відмінні риси. Сформулюйте завдання для учнів 9 класу на матеріалі самостійно дібраного уривка.

САМОСТІЙНА РОБОТА

Тема 1. Методика вивчення складного речення.

Контрольні питання

1. Статус складного речення в мовознавстві.
2. Методика вивчення складносурядного речення.
3. Методика вивчення складнопірядного речення.
4. Методика вивчення безсполучникового речення.
5. Робота з розвитку зв'язного мовлення учнів на різних етапах засвоєння синтаксичної теорії.

Практичні завдання

1. Опрацюйте рекомендовану літературу.
 1. Біляєв О.М., Мельничайко В.Я., Пентиліук М.І., Передрій Г.Р., Рожило Л.П. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987.
 2. Олійник І.С., Іваненко В.К., Рожило Л.П., Скорик О.С. Методика викладання української мови в середній школі. – К., 1989.
 3. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.Пентиліук. – К., 2001.
 4. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М. І. Пентиліук, С. О. Караман, О. В. Караман та ін. ; за ред. М. І. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2009.
 5. Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії. – К., 2001.
 6. Плиско К.М. Викладання синтаксису української мови у 8 класі. – К., 1981.
 7. Караман С.О. та інші. Українська мова. Усний і письмовий (диктант) екзамену. Поглиблений етап вивчення: Навчальний посібник у двох книгах. – Книга 1. – К., 1988.
 8. Пентиліук М.І., Іващенко О.В. Українська мова: Підручник-комплект. – К., 2009.
2. Спираючись на опрацьовану літературу, дайте відповіді на запитання.
 1. Які різновиди складносурядних речень виокремлено в мовознавстві?
 2. У чому особливості будови та граматичних зв'язків між предикативними частинами складносурядного речення?
 3. У чому відмінність між складносурядним та складнопірядним реченнями?
 4. Які засоби зв'язку між частинами складнопірядного речення?
 5. Групи і типи складнопірядних речень.
 6. Особливості будови складного багатоконпонентного речення з різними видами зв'язку.

7. Чому частини складного речення можна лише умовно вважати реченнями?
8. Сміслові зв'язки між частинами безсполучникового складного речення.
9. Специфічні прийоми вивчення складного речення.
10. Реалізація системного підходу у вивченні складного речення.
11. Робота з розвитку зв'язного мовлення під час вивчення складного речення.
12. Складні (проблемні) питання синтаксису складного речення.

Практичні завдання

1. Опрацюйте зміст чинних програм з рідної (української) мови (9 клас, “Складне речення”), простежте реалізацію програмових вимог у сучасних підручниках для шкіл різних типів.
2. У передмові до підручника “Рідна мова” для 9 класу гімназії (автори: М.Плющ, В.Тихоша, С.Караман, О.Караман) зазначається: *“Уроки культури мовлення (у підручнику вміщено матеріали до уроків з культури мовлення – авт.) навчать вас правильно інтонувати складні речення різних типів... Виконуючи стилістичні вправи на спостереження над доцільністю вживання тих чи інших синтаксичних одиниць, перетворення і заміну одних типів іншими, синонімічними, ви удосконалите своє усне і писемне мовлення”*. Проаналізуйте зміст завдань з культури мовлення вказаного підручника і підготуйте методичний коментар про їх значення в аспекті практичного спрямування уроків рідної мови в гімназії.
3. Ознайомтеся із змістом теоретичного матеріалу про складнопідрядне речення, поданим у чинних підручниках для 9 класу загальноосвітніх шкіл. З'ясуйте особливості мовної теорії у цих підручниках. Чим, на ваш погляд, вони зумовлені?
4. Плиско К.М. у посібнику “Викладання синтаксису української мови” акцентує увагу на ефективності завдань проблемного характеру, що сприяють розвиткові в учнів логічного мислення, виступають рушійною силою, яка залучає особистість у мисленнєвий процес. Висловіть власні міркування до твердження автора, ілюструючи їх конкретними прикладами з теми “Складне речення з різними видами зв'язку (сполучниковим та безсполучниковим)”.
5. *“Складним для учнів є питання про засоби зв'язку між частинами складного речення, особливо про суть сполучних слів – відносних займенникових прислівників, які, виконуючи функції сполучників, водночас виступають і як члени речення, і як повнозначні слова з усіма властивостями чи морфологічними ознаками,”* – доводять автори посібника В.Мельничайко, М.Пентилюк,

Л.Рожило “Удосконалення змісту і методів навчання української мови”. Доберіть відповідний теоретичний матеріал, а також завдання і вправи для подолання визначених труднощів. Подайте ці матеріали своїм однокурсникам для взаємного рецензування. У разі потреби внесіть відповідні зміни чи виправлення.

6. Підготуйте методичні поради для студентів-практикантів, в яких запропонуйте шляхи реалізації мовленнєвої змістової лінії при вивченні складносурядного речення.
7. Ознайомтеся з такими навчально-методичними посібниками: *Квашук А.Г. Синтаксис складного речення. – К., 1986; Караман С.О. Українська мова. Усний і письмовий (диктант) екзамен. Поглиблений етап вивчення. – К., 1998; Пентилюк М.І., Іващенко О.В. Українська мова. – К., 2001* та ін. За яким принципом вони побудовані? Як користуватися ними, готуючись до конкретних уроків?
8. Сформулюйте мету (дидактичну і розвивальну), а також визначте завдання до уроку вивчення нового матеріалу й уроку узагальнення й систематизації вивченого до тем: “Смислові зв’язки між простими реченнями в складносурядному”, “Складнопідрядне речення з підрядним з’ясувальним”.

Тема 2. Контрольна робота

Контрольні завдання

I. Репродуктивний рівень

1. Яке значення має вивчення синтаксису в школі для розвитку мислення і мовлення учнів?
2. Етапи вивчення синтаксису в школі.
3. У чому виражається зв’язок синтаксису з морфологією?
4. Які шляхи подолання труднощів при вивченні словосполучення і речення?
5. У якій послідовності доцільно застосовувати теоретико-практичні методи вивчення синтаксису?
6. Специфічні методи і прийоми вивчення синтаксису.
7. Які основні засоби доцільно використовувати на уроках засвоєння синтаксичної теорії?

II. Конструктивно-варіантний рівень

1. Підготуйте бесіду до вивчення теми “Безсполучникові складні речення”.
2. Обґрунтуйте види зв’язків слів у словосполученні, наводячи приклади: *білолиця дівчина, дівчина з білим лицем, апетитний пиріг, людина слова, безтурботно сміятися, виконати по-різному.*

3. Сформулюйте мету уроку (навчальну, розвивальну, виховну) узагальнення та систематизації знань із синтаксису (9 клас), зважаючи на поданий нижче фрагмент уроку:

Словоформа: земля

Словосполучення: чорна земля

Просте речення: Переорана чорна земля піднімає вище груди, звільна зітхає (Є. Гуцало).

Складне речення: Її (землю) огортає солодка втома: за літо вона наморилась, вигойдуючи на собі збіжжя, бита громом, лякана блискавкою (Є. Гуцало).

ССЦ: Орють. Переорана чорна земля піднімає вище груди, звільна зітхає. Її огортає солодка втома: за літо вона наморилась, вигойдуючи на собі збіжжя, бита громом, лякана блискавкою. Тепер вона позіхає, сивими ранками вкривається туманом, до полудня тримає на собі колючу росу, а тепло її ввечері швидко простигає, залазячи вглиб... (Є. Гуцало).

Текст: Орють. Переорана чорна земля піднімає вище груди, звільна зітхає. Її огортає солодка втома: за літо вона наморилась, вигойдуючи на собі збіжжя, бита громом, лякана блискавкою. Тепер вона позіхає, сивими ранками вкривається туманом, до полудня тримає на собі колючу росу, а тепло її ввечері швидко простигає, залазячи вглиб.

Земля жде на обложну мокву, на сірі пронизуючі вітри, на безпроглядні ночі. Вся та негода буде їй байдужою, вона засинатиме. І коли хуга співатиме од яру свою перемерзлу пісню, вона вже спатиме. Все більше вкриватиметься глибокими заметами. І снитиметься їй, мабуть, легкий весняний дощ, який лунко стукає у її снігову хату. І так довго снитиметься їй той дощ, аж поки справді не розбудить.

А тепер – орють, і калина по ярах стоїть у вогні. А тепер небо сизе, і по ньому пасуться сизі хмари. А тепер – лисиця вибігає з нори, вже пухнастіша, і хоч не залишає поки що слідів, але така ж обачна, як і тоді, коли сніг буде продзьобаний торочками її лап. А тепер – повітря пронизане сумом, і той сум тонко блищить на поверхні польової річечки-крутійки, ним пахне димок з багаття, у якому пастухи печуть картоплю, тим сумом дзвенить-торохка бадилина, за яку вчепилась, цідиться і не може процідитися нитка бабиного літа (Є. Гуцало).

4. Перекладіть синтаксичні словосполучення українською мовою. Обґрунтуйте методичну доцільність такої роботи на уроці.

Думать о деле; идти в школу; использовать случай; благодарить вас; умнее всех; смеяться над собой; согласно распоряжению; три раза в неделю; говорить на иностранном языке; беспокоиться о сыне; стремиться к цели; был отцом; три дуба; заботиться о сестре; ходили по вечерам; явится по собственному желанию; по делам службы; в час дня; плыть по течению; учиться языку; в десяти шагах; стоят у двери; разговор по существу; пошив по заказу; работа по найму; ухаживать за больным; заказное письмо; железнодорожный путь; задевать самолюбие; выписка из протокола.

5. Ознайомтеся з матеріалом до теми “Типи речень за метою висловлювання”. Обґрунтуйте, які компетенції формуються під час роботи над пропонованою навчальною інформацією?

Типи речень за метою висловлювання

Залежно від мети висловлення речення поділяються на: а) розповідні; б) питальні; в) спонукальні.

Розповідними називаються речення, які містять у собі повідомлення про якийсь факт, подію, явище, не несучи при цьому емоційного навантаження. **Н.:** *Плине ущерть налита світлом ріка (О.Гончар); Небо округ здіймалося вгору блакитними вежами. Здалеку закружляв вихор, вертепом устав догори (Ю.Яновський).*

Для розповідних речень характерна специфічна розповідна інтонація.

Питальними називаються речення, які містять у собі запитання, що спонукають співбесідника до відповіді. Їх формальними показниками є: а) питальна інтонація; б) питальні частки, займенники і прислівники; в) порядок слів (здебільшого питальне слово стоїть на початку речення).

Питальні речення поділяються на власне питальні, питально-спонукальні та питально-риторичні.

Власне питальні речення – це такі, які вимагають обов'язкової відповіді. **Н.:** *Хто ж це біля столу з друзями сидить серед книжок? (В. Швець). Хто тут бентежить наші тихі води? (Леся Українка).*

Питально-спонукальні речення містять у собі спонукання до дії, яке виражається через питання. **Н.:** *Говори вже, що там таке? (О.Гончар); Чи не повторила б ти мені її ще раз? (М.Коцюбинський).*

Питально-риторичні речення виражають ствердження чи заперечення. Такі речення не потребують відповіді, бо вона міститься в самому запитанні. **Н.:** *Та й чи можна словом описати, як людина простором хміліє? (І.Жиленко); Чи й справді необхідно, щоб жінка була мужня? (Л.Костенко).*

Спонукальними називаються речення, у яких міститься спонукання до дії через різні волевиявлення: наказ, вимогу, заклик, побажання, пораду, дозвіл. Їх формальними показниками є: а) спонукальна інтонація; б) наказовий спосіб дієслів; в) форми умовного способу, які нейтралізували значення умовності і набули значення спонукання; г) вигуки, що виражають волевиявлення, є формулами мовленнєвого етикету. **Н.:** *Нехай на серце ляже ваготою моя земля з рахманною журбою. Хай сходить співом горло солов'я в гаю нічному (В.Стус); Живи, моя оришківська родино, Це празника твого прийшла пора (Д.Павличко).*

6. Розробіть систему проблемних завдань, що стосуються питання синкретичних членів речення, дібравши власні приклади.
7. Проаналізуйте приклад синтаксичного розбору простого речення. Підготуйте фрагмент уроку, використавши власні приклади такого ж аналізу.

Схема синтаксичного аналізу простого речення

1. Визначити тип речення за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне); емоційним забарвленням (окличне / неокличне); за відношенням до дійсності (стверджувальне, заперечне).
2. Знайти предикативну основу. Визначити різновид простого речення за характером предикативних основ (двоскладне чи односкладне (означено-, неозначено-, узагальнено-особове, безособове, інфінітивне, генітивне,

номінативне, вокативне); за наявності / відсутності поширюючих членів речення (поширене, непоширене); за наявності / відсутності необхідних членів речення (повне чи неповне (контекстуально неповне, ситуативно неповне, еліптичне)); за наявності / відсутності ускладнення (неускладнене чи ускладнене (однорідними членами речення, уточнюючими членами речення, відокремленими другорядними членами речення, вставними і вставленими компонентами, звертаннями)).

3. Проаналізувати кожен із головних членів речення за будовою та морфологічним вираженням.
4. Визначити групу підмета і присудка (якщо є) і схарактеризувати кожен із поширюючих членів за будовою і морфологічним вираженням.
5. Пояснити пунктуацію.

Наприклад:

Повітря було наповнене пряною свіжістю нічного дощу, перестояними пахощами осінніх квітів (П.Гуріненко).

Речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене однорідними додатками (кома при однорідних додатках).

Предикативна основа: повітря було наповнене; повітря – підмет, простий, виражений іменником; було наповнене – присудок, складений іменний, виражений допоміжною дієслівною зв'язкою *бути* у минулому часі та пасивним дієприкметником.

Група підмета відсутня.

Група присудка:

було наповнене (чим?) свіжістю, пахощами – однорідні додатки, непрямі, виражені іменниками в орудному відмінку;

свіжістю (якою?) пряною – означення, узгоджене, виражене прикметником;

свіжістю (чого? якою?) дощу – синкретичний член речення (додаток, прямий, виражений іменником у родовому відмінку на позначення частковості; означення, неузгоджене, виражене іменником у родовому відмінку);

дощу (якого?) нічного – означення, узгоджене, виражене прикметником;

пахощами (якими?) перестояними – означення, узгоджене, виражене пасивним дієприкметником;

пахощами (чого? якими?) квітів – синкретичний член речення (додаток, непрямий, виражений іменником у родовому відмінку; означення, неузгоджене, виражене іменником у родовому відмінку);

квітів (яких?) осінніх – означення, узгоджене, виражене прикметником

III. Творчий рівень

Розробіть конспект уроку закріплення вивченого матеріалу з синтаксису. Використовуйте у змісті уроку інтерактивні методи навчання, інноваційні технології.

Тема 6. Методика формування орфографічної грамотності учнів

Мета: оволодіти методичними вміннями, які ґрунтуються на засвоєнні принципів, методів навчання орфографії, основних видів вправ, спрямованих на формування в учнів правописних умінь, розв'язання орфографічних завдань, розвиток орфографічної пильності, мовного чуття, навичок письма.

Методичні настанови. З'ясовуючи проблеми методики навчання орфографії необхідно особливу увагу звернути на те, що матеріал з правопису у змісті мовної програми вивчається у взаємозв'язку з фонетикою, будовою слова, словотвором, морфологією. Навчання орфографії в шкільному курсі мови передбачає знання учнів з усіх розділів мовознавства, що сприяє засвоєнню орфографічних норм і правил. Правописна грамотність значно зростає, якщо учні усвідомлять важливі теоретичні положення орфографії, сформулюють розуміння орфограми як специфічно орфографічного явища, відчуватимуть співвідношення між вимовою та написанням.

Матеріал до вивчення теми

Мета і зміст навчання мови за останні роки зазнали серйозних змін: пріоритет надано формуванню та розвитку практичних мовленнєвих навичок учнів, з-поміж яких, незважаючи на досягнуті сучасною школою успіхи в навчанні правопису, одне з важливих місць посідає підвищення орфографічної грамотності учнів. **Орфографічну грамотність** розглядаємо як уміння вживати під час написання слів буквені і небуквені графічні засоби згідно з прийнятими правилами правопису. За словами І. Хом'яка, питання формування орфографічних умінь і навичок *“потребує постійної та неослабленої уваги”*, оскільки має ще й *“соціальний характер, є необхідною умовою розвитку духовної та матеріальної культури народу”*. До того ж комунікація в писемній формі не менш важлива, ніж комунікація в усній формі, а *“однією з умов успішного спілкування в писемній формі є оволодіння правописними нормами, дотримання яких необхідне для правильного сприйняття і продукування писемного мовлення”*.

У становленні та розвитку методики орфографії, правописної культури учнів, брали участь такі відомі вчені-методисти, як М. Баранов, М. Бардаш, О. Біляєв, М. Вашуленко, О. Караман, Г. Передрій, Л. Райська, М. Разумовська, Л. Симоненкова, І. Хом'як, С. Чавдаров, І. Ющук, С. Яворська й ін.

Орфографічна підготовка учнів за чинними програмами до 8 класу в основному повинна бути завершеною. Однак, як показують дослідження, орфографічні вміння школярів знаходяться на такому рівні, що потребують подальшого вдосконалення і в старшій школі. З огляду на це змістом мовної освіти передбачено одинадцять років навчання, структурованих у чотири самостійних етапи роботи над орфографією: 1–4 класи (закладається фундамент орфографічної грамотності; формуються початкові вміння передавати

на письмі звуки буквами в тій чи тій частині слова; вивчаються основні орфограми, що трапляються в загальноживаних словах: вживання апострофа та м'якого знака, передача на письмі ненаголошених [e], [u], дзвінких і глухих приголосних та ін.; у 1–3 класах учні засвоюють практично всі особливості графіки в процесі оволодіння читанням та письмом: читаючи, учні за буквеним зображенням відтворюють звукову форму слова *сніг* – [с'н'іг]; записуючи те чи те слово, учень відображає звукову форму слова за законами графіки: [ден'] – *день*; орфографії: *зелений* [зе'лений]); у V–VII класах, які прийнято вважати визначальним етапом у роботі з орфографії, вивчаються основні види орфограм і всі основні орфографічні правила, формуються основи відносної орфографічної грамотності учнів; 7–8 класи (робота над удосконаленням орфографічних умінь і навичок проводиться у зв'язку з вивченням синтаксису, набирає характер повторення й закріплення); у старших класах передбачено поглиблення, узагальнення, систематизацію знань із орфографії, удосконалення орфографічних навичок у зв'язку з виконанням письмових робіт, а також під час поглибленої роботи над орфографією та пунктуацією.

У шкільній практиці прийняте паралельно розосереджене ознайомлення з орфографічним матеріалом під час вивчення фонетики, словотвору та морфології. Більшість учених (М. Баранов, М. Вашуленко, О. Караман, Г. Передрій) визнають, що подібне розташування орфографії в шкільному курсі української мови загалом забезпечує наукові основи розуміння учнями сутності орфограм, а також поступовість і тривалість роботи над формуванням орфографічної грамотності.

Для того щоб правильно побудувати роботу по-новому, учитель повинен чітко усвідомити сутність змін, що пропонуються, і в першу чергу – їх лінгвістичну основу. Адже тільки теоретичне переосмислення всієї системи української орфографії, зокрема – пояснення механізму позначення звуків буквами – створює об'єктивні умови для навчання правопису з урахуванням його особливостей. Визначаючи шляхи підвищення орфографічної грамотності учнів, варто виходити з того, що формування міцних орфографічних умінь і навичок можливе лише через засвоєння учнями лінгвістичної теорії. Наприклад, без опори на фонетику навчання правопису не може бути повноцінним, оскільки письмо вважається вторинним, додатковим щодо усної мови і виникло як спосіб фіксації, це лише муміфікований образ усного мовлення. Якщо учні не розвиватимуть своє мовленнєве чуття, не навчатимуться правильно вимовляти слова, розподіляти їх на звуки, зіставляти звуки і букви, то для них процес засвоєння правописних правил буде значно складнішим.

Орфографія вибудовує свої правила, спираючись на правила української графіки. Оскільки графіка досить часто подає кілька варіантів написання одного і того ж слова чи морфеми, то орфографія повинна спиратися на певні принципи. У навчанні орфографії важливо усвідомити, що буквами на письмі позначаються не “живі звуки” мовлення, а фонеми – ідеальні звуки, які буду-

ють і розмежовують ще не вимовлені слова. Орфографія як розділ науки про мову існує для регулювання закономірних відношень звукового мовлення та його буквеного запису. У мовленні, коли фонемі реалізуються звуками, вони вимушені підкорятися дії фонетичних законів, що обмежують вимову фонемі орфоепічними правилами за принципом економії зусиль артикуляційного апарату: “Зайва робота недоцільна”.

Нині виокремлено **методичні принципи** навчання орфографії:

- 1) принцип опори на звукобуквений склад слова (з'ясування особливостей звуків у слові, їх акустична характеристика; установлення закономірностей змін звуків у певних фонетичних умовах; визначення подібності та відмінностей між звуками та буквами);
- 2) принцип опори на морфемний склад слова (з'ясування лексичного складу слова; розбір слова за звукобуквеним складом; розбір слова за будовою, виокремлення орфограм);
- 3) принцип зв'язку занять з орфографії з розвитком зв'язного мовлення (значення слова; уведення слів до активного запасу слів учнів; створення власних висловлювань);
- 4) принцип опори на граматику (встановлення синтаксичної ролі слова з орфограмою; визначення граматичної категорії слова; обґрунтування орфограми; формулювання правила);
- 5) принцип свідомості.

У методичній науці виокремлюють особливу групу орфографічних понять, необхідних учителеві для побудови методики навчання правопису. До таких належать передовсім принципи і теорія орфографії. Орфографічні ж поняття, якими повинні послуговуватися в практиці навчання правопису вчитель і учні, сприяють удосконаленню процесу навчання. До таких понять належать: **орфограма** (написання слова, що обирається з кількох можливих і ґрунтується на сформульованому, закріпленому в системі орфографії правилі); **орфографічна пильність** (здатність, уміння швидко знаходити в тексті, призначеному для запису чи вже написаному, орфограми, визначати їх типи); **орфографічне правило** (короткий припис, який установлює обов'язкове для всіх написання, а також визначає спосіб перевірки); **орфографічна дія** (планомірна дія, підкорена алгоритму, що відображає єдину структуру: аналіз одиниць мови, визначення способу перевірки орфограми через застосування правила чи використання аналогій, операція перевірки орфограми одним або кількома способами, написання слова чи словосполучення); **орфографічні вміння** (здатність незалежно виконувати дії на основі набутих знань); **орфографічні навички** (сукупність автоматизованих компонентів орфографічних дій учнів). Учень перестане бути безпомічним, якщо під час розпізнавання орфограми вдаватиметься до правил, коли усвідомлюватиме, що порушення цих правил призведе до орфографічної помилки, а вміння знаходити, пояснювати, виправляти останні сприятиме формуванню орфографічних навичок.

На місці орфограми можуть допускатися помилки, типологічна природа яких зумовлюється належністю до певної частини орфографічної системи — передачі фонемного складу або написання окремо чи разом певних слів та ін. Відповідно до варіативної вимови можливе помилкове написання *с* замість *з* у префіксі дієслова *розпитати*. Орфографічні помилки допускаються також унаслідок сплутування фонемного складу: а) абсолютно тотожних із функційного і значенневого погляду морфем, їх варіанти пов'язані з певною позицією, наприклад: *істор-ичн-ий* — *титан-ичн-ий*, *клас-ичн-ий* — *академ-ичн-ий*; б) диференційованих з функційного і значенневого погляду морфем: *нездол-анн-ий*, *нездол-ан-ий*; *незліч-енн-ий*, *незліч-ен-ий*. У наведених прикладах орфограмами виступають *з* у префіксі, *и* — *і*, *н* — *нн* у суфіксах.

У виборі **методів і прийомів** навчання правопису необхідно орієнтуватися на лінгвістичний характер написань, що вивчаються. На думку М. Львова, не можна навчати учнів орфографії, не знаючи її лінгвістичної природи, тобто тих принципів, які покладено в її основу (фонетичний, морфологічний, етимологічний, диференційний). До того ж без урахування принципів правопису не можна знайти оптимальних шляхів опрацювання орфограм. Механізм формування в учнів орфографічних умінь довготривалий. Це пов'язано з особливостями пам'яті, для якої характерні не лише властивості запам'ятовування, відтворення, а й забування. Тому методика оволодіння орфографією передбачає періодичну корекцію учнівської вправності через систему послідовно виконуваних дій: 1) спостереження й аналіз лексеми з неправильно вжитою орфограмою; 2) зіставлення з нормативним написанням літературної мови; 3) виконання аналітичних вправ для запобігання правописних відхилень; 4) виконання орфографічного розбору; 5) конструювання слів за поданими моделями; 6) утворення граматичних форм; 7) творчі вправи, що передбачають складання зв'язних текстів; 8) вправи-редагування, вправи-переклади; 9) диктанти; 10) списування.

Отже, орфографічна грамотність у процесі навчання мови підвищиться за умов усвідомлення учнями важливих теоретичних положень українського правопису, розуміння орфограми як специфічно правописного явища в інших явищах письма, знання основних принципів правопису, свідомого ставлення учнів до звукової форми слова, а відтак співвідношенням між вимовою та написанням, між правилами та їх обґрунтуванням.

Література для поглибленого вивчення теми

1. Алгазина Н. Н. Формирование орфографических навыков : пособ. для учителя. — М. : Просвещение, 1987.
2. Бардаш М. В. Навчання орфографії у восьмирічній школі. — К. : Радянська школа, 1966.
3. Вашуленко М. С. Орфоепія і орфографія в 1–3 класах : посіб. для вчителів. — К. : Радянська школа, 1982.

4. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії : навч. посіб. для студ. вищ. закладів освіти. — К. : Ленвіт, 2000.
5. Методика вивчення української мови в школі : посібник для вчителів / О. М. Біляєв, В. Я. Мельничайко, М. І. Пентилюк та ін. — К. : Радянська школа, 1987.
6. Методика викладання української мови в середній школі : навч. посіб. / І. С. Олійник, В. К. Іваненко, Л. П. Рожило, О. С. Скорик ; за ред. І. С. Олійника. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К. : Вища школа, 1989.
7. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах : підручник для студентів-філологів / за ред. М. І. Пентилюк. — К. : Ленвіт, 2000.
8. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман та ін. ; за ред. М. І. Пентилюк. — К. : Ленвіт, 2009.
9. Хом'як І. М. Наукові основи навчання орфографії в середній школі. — Рівне: ППФ "Волинські обереги", 1998.
10. Хом'як І. Навчання орфографії у зв'язку зі словотвором // Урок української. — 2002. — №7. — С.38–40.

Контрольні питання

1. Навчання орфографії як методична проблема.
2. Місце орфографії у змісті мовної освіти.
3. Зв'язок орфографії з іншими розділами мовознавства.
4. Основні правописні поняття: орфограма, орфографічне правило, орфографічна пильність, орфографічні навички тощо.
5. Методи, прийоми, засоби навчання орфографії.
6. Принципи української орфографії. Їх вплив на принципи її навчання.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Методика навчання орфографії

Мета: оволодіти методичними вміннями, які ґрунтуються на засвоєнні принципів, методів навчання орфографії, основних видів вправ, спрямованих на формування в учнів правописних умінь, розв'язання орфографічних завдань, розвиток орфографічної пильності, мовного чуття, навичок письма.

План

1. Орфографія в шкільному курсі української мови (зміст, мета, завдання).
2. Лінгвістичні основи навчання орфографії. Принципи українського правопису.
3. Аналіз змісту розділу "Орфографія" в чинних програмах і підручниках з української мови.
4. Принципи навчання орфографії. Роль граматики у формуванні правописних умінь і навичок учнів.

5. Прийоми навчання орфографії, шляхи формування в учнів орфографічних дій.
6. Попередження помилок, викликаних явищем інтерференції.

Література

1. Бакум З. П. Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії : [монографія]. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2008.
2. Баранов М. Т. Выбор упражнений для формирования умений и навыков / Русский язык в школе. – 1993. – № 3. – С. 17–21.
3. Богоявленский Д. Н. Психологические принципы обучения орфографии // Русский язык в школе. – 1976. – № 4. – С. 29–35.
4. Богоявленский Д. Н. Психология усвоения орфографии. – М. : Просвещение, 1966.
5. Донченко Т. К. Связь орфографии с изучением основных разделов науки о языке // Русский язык и литература в среднем учебном заведении УССР. – 1985. – № 1. – С. 21–25.
6. Дорошенко О. А. Використання моделей навчальної теми на уроках української мови в 5–9 класах середньої школи // Українська мова і література в школі. – 1990. – № 6. – С. 3–14.
7. Марега В. Самодиктант на уроках мови і літератури // Дивослово. – 2001. – № 4. – С. 40–41.
8. Хом'як І. М. Наукові основи навчання орфографії в середній школі. – Рівне: ППФ “Волинські оберіги”, 1998.
9. Хом'як І. Навчаймо орфографії у зв'язку з фонетикою та орфоепією / І. Хом'як // Урок української. – 2001. – №1. – С. 34–36.

Методичні настанови. Готуючись до практичного заняття, необхідно пам'ятати, що орфографічні навички ґрунтуються на свідомому засвоєнні і застосуванні на практиці системи орфографічних правил та на виконанні тренувальних вправ. Визначальним етапом в роботі з орфографії є 5–7 класи, на якому вивчають основні види орфограм, найважливіші орфографічні правила. Саме на цьому етапі формуються основи відносної грамотності. Добір методів і прийомів для кожного конкретного випадку передбачає врахування вікових особливостей дітей, рівень їхнього розвитку.

Проблемні питання та завдання

1. Укладачі перших програм з української мови під впливом антиграматичної теорії відокремлювали орфографію від граматики, радили в процесі навчання правопису послуговуватися списуванням і спиратися лише на зорові та моторні уявлення. З'ясуйте, проаналізувавши чинні програми з української мови, яке місце посідає орфографія у змісті сучасної мовної освіти. Чим зумовлений зв'язок орфографії з фонетикою та граматиною?
2. У 8–9 класах окремих годин на орфографію не відводиться. Чи є така

побудова свідченням того, що формування орфографічних умінь і навичок учнів припиняється? Визначте основні етапи навчання орфографії.

3. Орфографічна навичка – сукупність автоматизованих компонентів орфографічних дій учнів; вторинно автоматизована дія, процес формування якої психологи пов'язують із поступовим переходом від розгорнутого процесу і суджень до згорнутого. Що в орфографічній навичці є не до кінця автоматизованим і чому?
4. Яким чином пов'язане читання і письмо з формуванням орфографічних навичок?
5. Чи впливають діалектні особливості мовлення на грамотність письма. Свою думку обґрунтуйте.
6. Чи залежать принципи навчання орфографії від принципів українського правопису?
7. Чим повинен керуватися вчитель під час добору методичних прийомів для навчання орфографії? Охарактеризуйте прийоми формування правописних умінь і навичок учнів.
8. За яких умов доцільно проводити орфографічний розбір?
9. Які види диктантів найдоцільніше використовувати в процесі формування правописних умінь.

Практичні завдання

1. Розгляньте зміст і структуру посібників, які можуть бути використані вчителем-словесником як додаткова література, спрямована на формування правописних умінь і навичок. Складіть бібліографічний список.
2. Обґрунтуйте методику роботи з орфографічним словником.
3. До теми “Чергування [о], [е] з [і], [е] з [о] після [ж], [ч], [ш], [й] підготуйте історичний коментар.
4. У “Методиці викладання української мови в середній школі” за ред. І. Олійника сказано: *“Спостереження й аналіз мовних явищ як метод теоретичного вивчення доцільний тоді, коли виникає потреба користуватися зіставленням і порівнянням для усвідомлення правопису”*. Розробіть зразки завдань, використовуючи метод (прийом) спостереження й аналіз мовних явищ.
5. Розробіть зразки вправ на подолання явищ інтерферентного впливу, дотримуючись таких порад:
 - визначення орфограм за властивими їй ознаками;
 - з'ясування назв орфограм;
 - мотивація орфограм відповідно до правила;
 - послідовне виконання орфографічних операцій, зумовлених вибором нормативного написання;
 - використання комплексу різних видів навчальної діяльності, спрямованої на практичне застосування орфографічних знань;

- корекція орфографічних умінь і навичок;
 - облік і класифікація помилок.
6. З'ясуйте методику проведення таких диктантів: вибіркового, творчого, попереджувального, коментованого, пояснювального, диктант-алгоритм, диктант-гіпотеза, диктант з обґрунтуванням, диктант інформаційної дії, графічний диктант.
 7. Доведіть, що під час використання різних видів диктантів у навчанні української мови можна реалізовувати чотири змістові лінії: мовленнєву, мовну, соціокультурну, діяльнісну.
 8. У чому полягає мета роботи над орфографічними помилками? Охарактеризуйте методику такої роботи.

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Методика навчання орфографії

Мета: ознайомитися з особливостями методики навчання орфографії, видами вправ та завдань, спрямованих на формування в учнів правописних умінь; формувати вміння конструювати уроки навчання орфографії.

Методичні настанови. Виконання завдань лабораторного заняття потребує досконалого знання лінгвістичної теорії, наявних у лінгводидактиці підходів до реалізації чинних програм, а також умінь і навичок аналізувати, обґрунтовувати доцільність застосування обраних методів, прийомів навчання, структурувати мовний матеріал відповідно до типу уроку та етапу засвоєння учнями, моделювати компоненти уроків різного типу, добирати завдання і вправи з методичних джерел, а також самостійно формулювати зміст завдань і вправ різних рівнів складності.

План

1. Аналіз навчального матеріалу з орфографії в чинних підручниках з української мови.
2. Види вправ з орфографії.
3. Формування орфографічних умінь і навичок учнів на різних етапах уроку української мови.
4. Тестові завдання у формуванні правописної грамотності учнів.
5. Вимоги до текстів диктантів.
6. Застосування інноваційних технологій у навчанні орфографії.

Література

1. Гревцева О, Надточій О. Алгоритмічний підхід до розв'язання складних питань орфографії // Дивослово. – №2. – 1998. – С. 22–24.
2. Кошарна О. Засіб підвищення грамотності учнів // Дивослово. – №7. – 1999. – С. 34–36.

3. Львов М. Р. Обучение орфографии в начальных классах // Начальная школа. – 1985. – № 2. – С. 24–30.
4. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка й орфографія. Завдання і вправи. – К. : Вища школа, 1995.
5. Хом'як І. Навчаймо орфографії у зв'язку з фонетикою та орфоепією // Урок української. – 2001. – № 1. – С. 34–36.
6. Яворська С. Орфографічний розбір як вправа // Дивослово – №4. – 1997. – С. 18–19.
7. Яворська С. Система роботи над орфографічними помилками // Дивослово – №3. – 1998. – С. 22–24.

Завдання I рівня

1. Проаналізуйте чинні підручники для 5–7 класів шкіл різних типів. Класифікуйте подані в них види вправ за такими групами: а) проблемно-пошукові; б) орфографічний розбір; в) на подолання інтерферентних впливів; г) списування; г) інші.
2. Відвідайте урок закріплення знань з орфографії (за необхідності розгляньте у спеціальних виданнях), проаналізуйте його.
3. Доберіть зразки тестових завдань для формування орфографічних умінь учнів.

Завдання II рівня

1. Запропонуйте систему вправ до вивчення тем “Спрощення в групах приголосних”, “Правила вживання апострофа”, “Написання не з різними частинами мови”.
2. Чинною програмою передбачено формування соціокультурної компетенції учнів. Доберіть тексти соціокультурного змісту. Сформулюйте до них завдання, пов'язані з розвитком орфографічної вправності учнів.
3. Доберіть зразки диктантів із настановою на активізацію розумової пізнавальної діяльності учнів.

Завдання III рівня

Розробіть план-конспект уроку узагальнення та систематизація вивченого з розділів “Будова слова. Словотвір. Орфографія” (тему оберіть самостійно за програмою), використовуючи інноваційні технології, інтерактивні методи навчання мови, вправи та завдання проблемно-пошукового характеру.

САМОСТІЙНА РОБОТА

Тема 1. Види диктантів та методика їх проведення

Контрольні питання

1. Місце диктанту як прийому організації навчальної діяльності у засвоєнні орфографії.
2. Критерії класифікації диктантів.

3. Основні види диктантів.
4. Диктант на різних етапах розвитку лінгводидактики.
5. Аналіз наукового здобутку сучасних учених-методистів.
6. Методика проведення різних видів диктантів.
7. Робота над орфографічними помилками.

Практичні завдання

1. Опрацюйте рекомендовану літературу:
 1. Бачинська А.Л. Морфологія, орфографія: Диктанти з української мови // Українська мова та література. – 1998. – №3. – С.29-32.
 2. Болтівець С. Психологія диктанту // Дивослово. – 1994. – №9. – С.16-22.
 3. Горбачук В.Т. Види диктантів і методика їх проведення.–К., 1989.
 4. Грибіниченко Т.О. Збірник диктантів з української мови. – К., 1998.
 5. Петруня М.К. Навчальні диктанти (5-8 класи) // Дивослово. – 1998. – №5. – С. 29-38.
 6. Потапенко Г.І., Потапенко О.І. Збірник диктантів і переказів з української мови для 5-9 класів: Посібник для вчителя. – К., 1995.
 7. Сікорська З.С., Тернавська Т.П. Збірник диктантів з української мови для 5-9 класів: Посібник для вчителя. – К., 1989.
 8. Ужченко В.Д., Ужченко Т.Г. Збірник диктантів з української мови для 5-11 класів. – К., 1997.
2. Спираючись на опрацьовану літературу, дайте відповіді на подані нижче запитання.
 1. Назвіть основні види вправ з орфографії.
 2. Визначте критерії класифікації диктантів.
 3. Назвіть основні види диктантів.
 4. З'ясуйте методику проведення таких диктантів: текстуальний, вибірко-вий, творчий, попереджувальний, пояснювальний, коментований, “Перевіряю себе”, диктант-тест, диктант-алгоритм, диктант-гіпотеза, диктант-змагання, диктант інформаційної дії, програмований диктант з обґрунтуванням, диктант-диспут, графічний диктант.
 5. Подайте структуру уроку, на якому проводитиметься контрольний диктант.
 6. Доберіть тексти різноманітних видів диктантів для 5-11 класів, що задовольняють такі методичні вимоги: відповідність темі уроку, правилу; наявність потрібних орфограм, обсягу тощо.
 7. Чи може контрольний диктант виконувати функцію навчального?
 8. Чим відрізняється попереджувальний диктант від коментованого і пояснювального?
 9. Яке значення вибіркового диктанту?
 10. Перевірте контрольні диктанти учнів одного класу і проведіть класифікацію помилок.

11. З'ясуйте, як проводиться робота над помилками на уроці аналізу контрольних робіт.
12. Доведіть, що під час використання різних видів диктантів у навчанні української мови реалізуються всі чотири змістові лінії.
3. Доберіть тексти диктантів для проведення їх у 7 класі після вивчення:
а) прислівника, б) дієслова, в) службових частин мови.
Доберіть декілька найефективніших видів диктантів, якими може послуговуватися вчитель на етапі первинного закріплення (уроку вивчення нового матеріалу) з теми “Написання складних прикметників разом і через дефіс”. Доберіть тексти для попереджувального диктанту до теми “Збірні і дробові числівники”.
4. Доберіть тексти нетрадиційних видів диктантів: диктант інформаційної дії, диктант-гіпотеза, диктант-змагання, диктант-тест, диктант з обґрунтуванням. Обґрунтуйте письмово методику проведення диктанту-алгоритму під час засвоєння нових знань з теми: “Відміни іменників”, використовуючи такі слова: *межа, стаття, дуб, ніж, мати, вік, земля, плащ, курча, село, курчатко, тінь, річ, гончар, радість*.
5. Розробіть зразки графічного диктанту для узагальнення і систематизації знань з будови слова, словотвору в 10 класі.
6. Ураховуючи принципи добору матеріалу для уроків орфографії, розробіть систему словникових диктантів до розділів “Фонетика” та “Морфологія”.
7. Доберіть тексти диктантів з настановою на активізацію пізнавальної діяльності учнів.
8. Напишіть рецензію на такі статті:
 1. Дорошенко О.А. Навчальні диктанти інформаційної дії // Українська мова і література в школі. – 1990. – №11. – С.6-9.
 2. Комендант С.С. Диктант для старшокласників // Дивослово. – 1997. – №11. – С. 33-37.
 3. Паламарчук В.І. Роль навчального диктанту в розвитку пізнавальної самостійності учнів // Українська мова і література в школі. – 1986. – №5. – С.36-45.

Тема 2. Контрольна робота

Контрольні завдання

I. Репродуктивний рівень

Дайте відповіді на поставлені запитання та завдання.

1. Охарактеризуйте основні наукові правописні терміни.

2. З'ясуйте поняття “орфографічна пильність”.
3. Дайте визначення поняття “орфографічна грамотність”.
4. Види орфограм.
5. Принципи української орфографії і принципи навчання правопису.
6. Методи, прийоми, засоби навчання орфографії.
7. Що називається диктантом?
8. Які критерії класифікації диктантів?
9. Назвіть основні види диктантів і з'ясуйте методику їх проведення.

II. Конструктивно-варіативний рівень

Лінгвістичні основи навчання орфографії. Етапи роботи з орфографії.

1. Класифікація вправ у навчанні орфографії.
2. Охарактеризуйте історію розвитку методики навчання орфографії.
3. У чому полягають психологічні основи формування правописних умінь і навичок учнів?
4. Окресліть проблему формування орфографічних навичок у сучасній лінгводидактиці.
5. Яким чином орфографія пов'язана з іншими розділами мовознавства.
6. Визначте роль алгоритмів у навчанні орфографії.
7. Програмовані завдання у формуванні орфографічних умінь і навичок учнів.

III. Творчий рівень

1. Підготуйте розповідь про застосування інтерактивних технологій у навчанні орфографії.
2. Складіть конспект уроку, на якому б формувалися орфографічні вміння та навички (на вибір).
3. Напишіть реферат на одну з тем:
 1. Унесок Ф.І. Буслаєва, К.Д. Ушинського в методику навчання орфографії.
 2. Історія розвитку методики орфографії.
 3. Правопис у сучасній лінгводидактиці.
 4. Основні наукові правописні терміни.
 5. Психологічні умови формування орфографічних умінь і навичок в учнів (5, 6, 7, 8, 9, 10, 11) класів.
 6. Зв'язок навчання орфографії з іншими розділами мовознавства.
4. Напишіть рецензію на реферат свого товариша.

Тема 7. Методика формування пунктуаційної грамотності учнів

Мета: усвідомити місце, значення пунктуації в шкільному курсі української мови. Осмислити завдання методики навчання пунктуації. Засвоїти принципи, методи і прийоми навчання пунктуації.

Методичні настанови. Опрацьовуючи тему, зверніть увагу на те, що успішне навчання пунктуації як системи правил уживання розділових знаків вимагає врахування знань про значення пунктуації, усвідомлення лінгвістичних, психологічних та лінгводидактичних основ. Пунктуація в шкільному курсі української мови сприяє практичному спрямуванню навчання синтаксису і розвитку мовленнєвої діяльності. Вільне володіння пунктуаційними навичками слугує передумовою успішної роботи над переказом і твором.

Зосередьте увагу і спрогнозуйте труднощі у вивченні окремих питань пунктуації (розділові знаки при однорідних / неоднорідних членах речення, складносурядних реченнях, відокремлених членах речення тощо).

Матеріал до вивчення теми

Сучасна пунктуація – це сукупність розділових знаків і система усталених правил їх уживання. Навчання пунктуації вимагає від учителя обов'язкового врахування в усіх деталях значення пунктуації та її теоретичних основ, від чого великою мірою залежить вибір методів і прийомів.

Історія теоретичного розроблення питань пунктуації являє собою зародження, розвиток і боротьбу трьох чітко виражених позицій щодо природи пунктуації. Відтак в основу правил пунктуації покладено три принципи:

- 1) логічний (смысловий);
- 2) структурно-синтаксичний (формально-граматичний);
- 3) інтонаційний.

У методиці навчання української мови принципи пунктуації не суперечать один одному, а навпаки, указують на різноманітні відтінки одного і того ж граматичного явища, утворюють складну систему вживання розділових знаків, здатних задовольнити всі нужди того, хто пише або читає.

Це означає, що правила пунктуації передбачають необхідність відображення на письмі за допомогою розділових знаків таких ознак усного мовлення, як його смислове членування, синтаксична структура та інтонаційне оформлення. *Наприклад:* крапка в кінці речення є свідченням членування тексту на відносно закінчені за змістом висловлювання; крапка членує текст на відомі синтаксичні одиниці (речення); одночасно крапка вказує на таку інтонаційну особливість усного мовлення, як пониження тону речення, що означає його кінець.

Природа розділових знаків – умовних графічних позначок, які використовуються як засіб інтонаційно-смыслового і граматичного членування писемного мовлення, – полягає тому, що вони є додатковими знаками щодо інших чинників писемного мовлення.

Останнім часом окреслюється комунікативне розуміння ролі пунктуації.

Передумовою успіху в навчанні пунктуації є постійна увага до її призначення, розуміння того, що є знаки *віддільні* (крапка, крапка з комою, знак оклику, знак питання, двокрапка, абзац), що служать для відділення одних відрізків тексту від інших, та *видільні* (дужки, лапки), які сприяють для виділення окремих відрізків мовлення. Такі розділові знаки як кома і тире вважаються багатofункціональними, оскільки вони можуть бути як віддільними, так і видільними.

Пунктуаційна грамотність ґрунтується також і на розумінні функції кожного розділового знака. Так, крапка означає завершеність розповідного речення; знак питання вказує на питальний характер речення, в кінці якого він ставиться; знак оклику вказує на емоційний характер речення; кома розмежовує однорідні синтаксичні елементи: однорідні члени речення, су-підрядні речення, предикативні частини безсполучникового складного чи складносурядного речення; крапка з комою виконує функцію знака, що стоїть між крапкою і комою; двокрапка – попередження про подальше перерахування однорідних членів речення, пояснення першої частини безсполучникового складного речення); тире – знак паузи в середині речення; дужки служать для виділення вставлених речень, авторських ремарок, указівок на джерело цитати; лапки вживаються для виділення цитат, умовних назв, прямої мови. Деякі лінгвісти вважають особливим розділовим знаком абзац.

Ефективне опрацювання пунктуації можливе лише при застосуванні раціональної, науково обґрунтованої методики, що враховувала б усі фактори, обставини навчання.

Чільне місце в роботі над формуванням пунктуаційних умінь і навичок посідає опрацювання *пунктуаційних правил* – узагальнення, пов'язані з уживанням розділових знаків, у яких повідомляється норма й умова її дії. *Пунктуаційна норма* – норма, яка регулює уживання певного розділового знака. Г. Блінов стверджує, що тут мається на увазі не лише пунктуаційний знак і його вживання, але і відсутність знака [1, с. 10]. За характером пунктуаційної норми правила поділяють на позитивні (коли і який знак необхідно ставити) та негативні (забороняють уживання того чи іншого знака). З пунктуаційною нормою досить тісно пов'язане таке поняття як *пунктограма* – правильне, відповідне до правил чи традиції уживання розділового знака, конкретний випадок застосування пунктуаційного правила; пунктуаційне оформлення речення в цілому або окремих його частин [2, с. 190].

Обсяг пунктуаційних відомостей, що мають засвоюватися в I – IX класах, визначається двома чинними програмами: для I – III класів та програмою для V – IX, X – XI класів – і повинен складати єдиний курс, у засвоєнні якого необхідно виділити п'ять взаємопов'язаних етапів, що мають свій зміст, особливості розташування матеріалу, і, звичайно, свою методику

Таким чином, відповідно до нових програм з української мови робота над пунктуацією розпочинається в початковій школі (*перший етап*), де учні

знайомляться з розділовими знаками, оволодівають первинними навичками їх уживання. Тут головна увага звертається на виразне читання, правильне інтонування конструкцій.

На **другому етапі** (5-й клас) учні розглядають загальні відомості із синтаксису та пунктуації. Продовжується робота над закріпленням знань, отриманих у I–III класах, формуються вміння розстановки розділових знаків за допомогою вивчених правил: в кінці речення; між однорідними членами, які з'єднані за допомогою інтонації сполучників *а, але* між простими реченнями, що входять до складного; при звертанні, вставних словах і прямій мові.

Третій етап – практична робота над пунктуацією у процесі вивчення морфології: правила виділення дієприкметникового звороту, дієприслівника, дієприслівникового звороту, уживання коми та знаку оклику при вивченні вигуку, пунктуація у складному реченні (відносні займенники, сполучники), пунктуація при звертанні (кличний відмінок) тощо.

Четвертий етап – робота над пунктуацією під час вивчення систематичного курсу синтаксису.

П'ятий етап – поглиблення, узагальнення та систематизація найважливіших відомостей з синтаксису і пунктуації (пунктограми у простому і складному реченнях, при прямій мові, діалозі).

Особливо велика цінність знань з пунктуації для розвитку зв'язного мовлення, що є невід'ємною ланкою роботи впродовж усього вивчення шкільного курсу української мови, складання речень за опорними словами, перекази, твори та інші види робіт не можна виконувати, не знаючи найбільш поширених правил уживання розділових знаків і не маючи навичок їх застосування.

З опорою на принципи пунктуації в теорії методики пунктуації визначенні специфічні принципи.

Зв'язок у навчанні пунктуації з розвитком мовлення й мислення – один із важливих методичних принципів. Такий зв'язок пояснюється тим, що вміння правильно ставити розділові знаки поєднується з усвідомленням змісту висловлення, з урахуванням логічних відношень між частинами речення, тексту в єдності з особливістю будови синтаксичної конструкції і з урахуванням розстановки розділових знаків за певними пунктуаційними правилами. Пунктуація відображає смислове членування писемного мовлення, вказує на смислові зв'язки і відношення між окремими словами і групами слів, на різноманітні смислові відтінки частин писемного тексту.

Кінцева мета навчання пунктуації – створення *пунктуаційних навичок* – усвідомлених дій, під час виконання яких одна операція йде за іншою, а зміни умов дії пунктуаційної норми вимагають і змін операцій, їх поєднань і послідовності. Зв'язок навчання пунктуації з мисленням полягає ще й у тому, що в основі пунктуаційної навички покладено вміння проводити граматичний аналіз речення: знаходити в побудові такі елементи і їх сполучення, встанов-

лювати такі відношення між ними, за якими впізнається модель, схематично подана в пунктуаційному правилі.

Зв'язок у навчанні пунктуації з формуванням навичок виразного читання зумовлюється тим, що пунктуація тісно пов'язана з інтонацією (лат. *intono* — голосно вимовляю). Хоча ототожнювати ці поняття не варто, оскільки в писемному мовленні відсутня висота основного тону, довгота і сила звучання, тембр. Однак, пунктуація в писемному мовленні, а інтонація в усному служать одній і тій же меті — смислового читання тексту; надають мовленню осмисленого характеру. Виразно читати розділові знаки — це значить з їх допомогою встановити правильне розуміння тексту (згідно із задумом автора), і на цій основі читати його, дотримуючись певної інтонації. Емоційний аспект не завжди пов'язаний зі смисловим змістом висловлювання. Наприклад, *День настав*. Це речення може бути сказане і з радістю, і з прикрістю, але воно залишається повідомленням про один і той же факт.

Виразне читання дуже тісно пов'язане з розвитком мовленнєвого слуху учнів. Під розвитком мовленнєвого слуху слід розуміти формування умінь і навичок у того, хто слухає, за допомогою таких елементів інтонації, як наголос (словесний і логічний), паузи, мелодика тону темп мовлення і тембр голосу, точно і повно сприймати думки і почуття того, хто говорить і читає, через ті ж самі елементи мовленнєвої інтонації повно і яскраво передавати думки та почуття тому, хто слухає.

Для формування пунктуаційних умінь і навичок вчителів необхідно спрогнозувати і передбачити типи пунктуаційних помилок. Аналіз робіт учнів дає підстави подати помилки у вигляді чотирьох груп: 1) відсутність потрібних знаків (кома перед сполучником *i*, що поєднує предикативні частини складного речення; відсутність коми при однорідних членах речення; відсутність коми при відокремлених членах речення тощо); 2) зайві знаки (кома перед сполучником *i*, що поєднує два дієприкметникових чи дієприслівникових звороти; двокрапка і тире в реченнях з однорідними членами за відсутності узагальнюючих слів); 3) уживання не того знака, що потрібний у певному випадку (тире замість двокрапки чи двокрапка в при узагальнюючому слові; кома замість тире перед узагальнюючим словом у реченнях з однорідними членами речення; кома замість крапки з комою; тире замість дужок для виділення вставлених речень тощо); 4) постановка знака не на тому місці, де потрібно (ця група помилок характеризується і пропуском певного знака, і наявністю зайвого).

Для закріплення і застосування пунктуаційних правил практикується виконання вправ, що забезпечують самостійність, активність у мислительній та мовленнєвій діяльності учнів.

Пунктуаційний розбір вважається одним із найважливіших видів вправ, який передбачає пояснення вживання розділових знаків, обґрунтування того, чому, на підставі якого правила поставлено на певному місці той чи інший розділовий знак. Пунктуаційний розбір сприяє глибшому усвідом-

ленню і засвоєнню пунктуаційних правил, формує навички застосування їх на практиці.

Щоб здійснити пунктуаційний розбір, учні повинні глибоко усвідомити зміст речення та його синтаксичну структуру.

Послідовність розбору:

- 1) назвати речення, в якому з'ясовуються розділові знаки;
- 2) назвати розділові знаки;
- 3) указати на функцію розділового знака (відділення, виділення тощо);
- 4) перерахувати умови, за яких ставляться /не ставляться розділові знаки в цій синтаксичній конструкції (або сформулювати пунктуаційне правило);
- 5) вказати на співвідношення пунктуації й інтонації.

Зразок розбору:

Стихла пісня – тихо стало над степом (С. Скляренко).

Речення складне, безсполучникове, складається з двох частин: *Стихла пісня* та *Тихо стало над степом*, між якими причинно-наслідковий зв'язок; на межі частин у цьому випадку ставиться тире. Пунктуація співвідноситься з інтонацією (перше просте речення вимовляємо підвищеним голосом, між реченнями робиться порівняно тривала пауза, а друге речення читається з помітним зниженням тону, з інтонацією кінця).

Пунктуаційний розбір може супроводжуватися й іншими видами тренувальних вправ: списування, навчальні диктанти тощо. Наприклад, проводячи пояснювальний диктант, учитель не тільки перевіряє розстановку розділових знаків, а й пропонує учням пояснити їх уживання.

Списування – вид вправ, що передбачає відтворення тексту без будь-яких змін (його називають ще копіюванням), або ускладнене різними завданнями, виконання яких вимагає застосування правил.

Диктанти – вид тренувальних вправ, у процесі виконання яких учні відтворюють письмово сприйнятий на слух текст; терміном *диктант* позначаємо і продукт цієї діяльності – різновид письмової роботи, виконаний під диктовку. У практиці засвоєння знань з пунктуації доцільно використовувати такі види навчальних диктантів: попереджувальний, коментований, пояснювальний, вибірковий, самодиктант, творчий, розподільчий, графічний, диктант інформаційної дії, диктант – гіпотеза, диктант тест, диктант-алгоритм.

Диктант інформаційної дії. Мета такого диктанту полягає в тому, щоб розв'язувати навчальні завдання, зацікавлюючи водночас дітей новими, проблемними питаннями лінгвістики в цілому, і пунктуації зокрема. Учні можна запропонувати текст для написання диктанту з подальшим його переказуванням.

Диктант-гіпотеза – форма навчальної діяльності школярів, коли вони, розв'язуючи лінгвістичні завдання, вводять власні припущення, формулюють висновок, перевіряючи його практично.

Література для поглибленого вивчення теми

1. Блинов Г. И. Методика пунктуации в школе. – М. : Просвещение, 1978.
2. Кочан Н. І., Захлюпана Н. М. Словник-довідник з методики викладання української мови. – Львів, 2002.
3. Методика вивчення української мови в школі : посібник для вчителів / О. М. Біляєв, В. Я. Мельничайко, М. І. Пентилюк та ін. – К. : Радянська школа, 1987.
4. Методика викладання української мови в середній школі : навч. посіб. / І. С. Олійник, В. К. Іваненко, Л. П. Рожило, О. С. Скорик ; за ред. І. С. Олійника. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Вища школа, 1989.
5. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах : підручник для студентів-філологів / за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2000.
6. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман та ін. ; за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2009.
7. Шульжук К. Ф. Складне речення в українській мові. – К., 1989.
8. Христіанінова Р. О. Просте речення в шкільному курсі української мови : посібник для вчителя / Раїса Олександрівна Христіанінова. – К. : Радянська школа, 1991.

Контрольні питання

1. Навчання пунктуації як методична проблема.
 2. Зміст, значення, мета навчання пунктуації.
 3. Зв'язок між синтаксисом, усним мовленням та пунктуацією.
 4. Система розділових знаків та їх функції.
 5. Основні методики навчання пунктуації: “пунктуаційне правило”, “пунктограма”, “пунктуаційна норма” тощо.
1. Принципи навчання пунктуації.
 2. Методи, прийоми навчання пунктуації.

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Формування пунктуаційної грамотності учнів

Методичні поради

У процесі виконання роботи вам необхідно переконатися у важливості психологічних, лінгвістичних, лінгводидактичних чинників навчання пунктуації; усвідомити мету й завдання цього розділу; ретельно проаналізувати чинні програми і методичну літературу; збагнути значення пунктуаційних знань, умінь і навичок учнів у формуванні мовної особистості загалом. Опрацьовуючи рекомендовані методичні джерела, потрібно виокремити види тренувальних вправ із пунктуації, спроектувати орієнтовну систему роботи над пунктуаційними помилками.

Готуючись до лабораторного заняття, пригадайте принципи української пунктуації, обґрунтовані в сучасному мовознавстві, намагайтеся усвідомити їх значення для вчителя-словесника. Опрацюйте за психологічним словником зміст поняття “навичка”. Особливо ретельно опрацюйте зміст пояснювальних записок чинних програм, осмисліть завдання шкільного курсу пунктуації.

Розглядаючи специфічні прийоми навчання пунктуації, систему тренувальних вправ для формування в учнів стійких пунктуаційних навичок, подані у рекомендованих навчально-методичних джерелах, укладіть анотований список праць з проблем пунктуації (за публікаціями в журналах “Дивослово”, “Українська мова і література”, “Уроки української мови в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах”. Простежте зв’язок специфічних принципів навчання пунктуації у теоретичній і дидактичній частинах чинних підручників для 8, 9 класів шкіл різних типів.

Література

1. Бакум З. П. Фонетичний синтаксис у навчанні рідної мови / Семантика мови і тексту : матеріали ІХ Міжнародної конференції. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2006. – С. 570–572.
2. Мельничайко В. Я. Види мовного розбору: Довідник. – Тернопіль, 1997.
3. Дорошенко О. А. Використання моделей навчальної теми на уроках української мови в 5–9 класах середньої школи // Українська мова і література в школі. – 1990. – № 6. – С. 3–14.
4. Званикевич В. Г. Пауза и знаки препинания // Русская речь. – 2002. – № 1. – С. 121–122.
5. Ломизов А. Ф. Выразительное чтение при изучении синтаксиса и пунктуации: пособие для учителя. – 2-е изд., перераб. – М. : Просвещение, 1986.

Завдання І рівня

1. Доберіть зразки завдань і вправ проблемно-пошукового характеру для засвоєння тем “Розділові знаки при звертанні, вставних словах, словосполученнях і реченнях”; “Розділові знаки у безсполучниковому складному реченні”. На яких етапах роботи з пунктуаційними правилами найдоцільніше їх використовувати?
2. Проаналізуйте в підручнику з української мови дидактичний матеріал з теми “Звертання”. Визначте вправи, які, на ваш погляд, сприяють розвиткові таких мисленневих процесів, як аналіз, синтез, узагальнення, систематизація тощо.
3. Доберіть тексти диктантів для формування пунктуаційних умінь і навичок учнів (коментований, графічний, диктант інформаційної дії, диктант-гіпотеза, диктант з обґрунтуванням). Поясніть методику їх проведення.

Завдання II рівня

1. Розробіть зразки завдань і вправ (3-4) для з'ясування функцій розділових знаків у реченні.
2. Запропонуйте систему вправ, що сприяють формуванню лінгвістичної, мовленнєвої, комунікативної компетенцій у процесі навчання пунктуації.
3. Ознайомтеся із системою роботи вчителя-словесника базової школи над пунктуаційними помилками і проаналізуйте її з позиції вимог чинних програм до формування в учнів пунктуаційних умінь і навичок. У чому, на ваш погляд, ефективність використовуваних словесником методів і прийомів роботи над пунктуаційними помилками?

Завдання III рівня

Розробіть план-конспект уроку на одну із запропонованих тем, ураховуючи вимоги чинної програми:

- Відокремлені означення.
- Відокремлені прикладки.
- Розділові знаки при однорідних членах речення.

САМОСТІЙНА РОБОТА

Тема: Актуальні проблеми методики навчання пунктуації

Контрольні питання

1. Поняття про пунктуацію як розділ мовознавчої науки.
2. Характеристика розділових знаків.
3. Труднощі у вивченні окремих питань пунктуації.
4. Принципи пунктуації та принципи навчання пунктуації.
5. Специфічні прийоми навчання пунктуації.
6. Аналіз методичних матеріалів до уроків.

Практичні завдання

1. Опрацюйте рекомендовану літературу:
 1. Буяльський Б. А. Поезія усного слова : Азбука виразного читання : кн. для вчителя. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К. : Радянська школа, 1990.
 2. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка : учебн. для вузов. — М. : Высшая школа, 1973.
 3. Валгина Н. С. Трудные вопросы пунктуации : пособие для учителя. — М. : Просвещение, 1983.
 4. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. — К. : Либідь, 1993.
 5. Иванова-Лукьянова Г. Н. Интонация и синтаксис // Филологические науки. — 1987. — № 4. — С. 42—48.

6. Канюка С. М. Вивчення відокремлених другорядних членів речення в середній школі. – К. : Радянська школа, 1989.
 7. Караман С. О. Українська мова: Усний і письмовий (диктант) екзамену. Поглиблений етап вивчення : посіб. у двох кн. – Кн. 1, 2. – К. : “Магістр- S”, 1998.
 8. Наумович А. Н. Современная русская пунктуация. – Минск : Высшая школа, 1983.
 9. Плиско К. М. Викладання синтаксису української мови. – К. : Радянська школа, 1978.
2. Спираючись на опрацьовану літературу, дайте відповіді на запитання.
1. У чому полягає значення принципів української пунктуації для методики формування пунктуаційних умінь і навичок учнів?
 2. Чому в сучасній методиці навчання пунктуації особлива увага звертається на тлумачення функцій розділових знаків?
 3. Етапи навчання пунктуації. У чому особливість кожного з етапів?
 4. Чим зумовлені труднощі в засвоєнні учнями правил пунктуації?
 5. З’ясуйте причини пунктуаційних помилок.
 6. Визначте основні пунктограми. Чим можна пояснити необхідність варіювання пунктограм?
 7. Які види тренувальних вправ допомагають учням глибше усвідомити різницю в пунктуаційному оформленні складних речень?
 8. Поєднання яких методів і прийомів навчання дозволяє вчителю вибудувати ефективну систему роботи для попередження пунктуаційних помилок?
 9. Чому пунктуаційний розбір вважають одним із основних прийомів формування пунктуаційних умінь і навичок? Назвіть послідовність такого розбору.
 3. Опрацюйте зміст розділів чинних програм з української мови для шкіл різних типів (5–11 класи), що передбачають засвоєння знань та формування пунктуаційних умінь і навичок. Проаналізуйте зміст програми з української мови для 1–4 класів. Зробіть висновок, якими вміннями й навичками володіють учні початкової школи. Чому, порушивши принцип лінійності побудови програм, науковці послуговувалися принципом концентричності і ввели до програми 5 класу розділ “Відомості з синтаксису та пунктуації”?
 4. Розкрийте сутність таких принципів, як зв’язок у навчанні пунктуації з синтаксисом та з розвитком мовлення й мислення. Відповідь проілюструйте конкретними прикладами з методичним коментарем.
 5. Г. Блінов вважає, що основою пунктуаційної навички є вміння здійснювати граматичний аналіз речення: знаходити у будові такі елементи та

їх поєднання, визначати такі відношення між ними, за якими одразу пізнається модель, схематично відображена в пунктуаційному правилі. Утворити таку навичку – це зафіксувати схеми й наочні уявлення цих моделей у довготривалій пам'яті й закріпити їх, щоб потім використовувати під час пунктуаційного оформлення свого або чужого писемного мовлення. Доведіть правильність цієї думки, підтвердивши конкретними прикладами.

6. У науково-методичних джерелах як найбільш ефективні визначено три види прийомів алгоритмізації в навчанні пунктуації:
- 1) зразки міркувань, у яких аналізуються конкретні речення;
 - 2) зразки міркувань, у яких трикрапкою показано, де необхідно називати конкретний факт (слово, словосполучення, речення), поставити граматичне питання, ужити термін або завершити фразу;
 - 3) графічні схеми пунктуаційних правил або речень.
- Підготуйте зразки алгоритмів навчання для ілюстрації вказаних вище видів до тем: “Відокремлені обставини”, “Відокремлені прикладки”, “Відокремлені додатки”.
7. Ознайомтеся з причинами пунктуаційних помилок. Підготуйте вправи і завдання для запобігання кожної групи помилок.

Причини пунктуаційних помилок

1. Найпоширенішим видом є пунктуаційні помилки, спричинені відсутністю розділового знака. Помилки цієї групи складають близько 2/3 від загальної кількості.
2. Помилки другої групи (зайвий розділовий знак) свідчать не тільки про звичку ставити розділові знаки навмання, керуючись тільки інтонацією, але й можуть бути результатом необґрунтованого підведення мовного явища під правило.
3. Третя група помилок (ужитий не той знак, який потрібен) спричиняється нерозумінням смислових відношень між компонентами складних речень, невмінням відрізняти інтонацію переліку від інтонації протиставлення, уточнення, наслідку.
4. Головною причиною помилок четвертої групи (ужитий знак не в тому місці, де потрібно) є недостатньо розвинений мовний слух, механічна орієнтація на сполучники, дієприкметники, дієприслівники. Кількість помилок цього типу незначна.
5. Наявність нечисленних помилок п'ятого типу (перенос знака в інший рядок) зумовлена незнанням того, що розділовий знак не відривається від слова, після якого ставиться (проте рядок може починатися з таких парних знаків, як лапки, дужки, тире)
6. Помилки на порушення послідовності розстановки розділових знаків зумовлені незнанням основних правил у випадку їх сполучення (знак питання і знак оклику в кінці питального речення, що вимовляється з окличною інтонацією; другі лапки у прямій мові ставимо після знака оклику, питання, трьох крапок; крапку ж – після лапок.

Тема 2. Контрольна робота

Контрольні завдання

I. Репродуктивний рівень

1. Лінгвістичні, психологічні, лінгводидактичні засади навчання пунктуації.
2. Мета, завдання навчання пунктуації.
3. Зміст шкільного курсу пунктуації.
4. Специфічні прийоми навчання пунктуації.
5. Система тренувальних вправ.
6. Види диктантів у формуванні пунктуаційних умінь і навичок учнів.
7. Засоби навчання пунктуації.

II. Конструктивно-варіантний рівень

1. З'ясуйте, як проводиться робота над пунктуаційними помилками на уроці аналізу контрольних робіт. Запропонуйте методику виправлення, обліку і класифікації пунктуаційних помилок.
2. Розробіть фрагмент уроку з використанням наочних посібників з пунктуації.
3. Запропонуйте систему роботи над пунктуаційними помилками.
4. На конкретних прикладах продемонструйте упровадження інноваційних технологій у навчанні пунктуації.
5. Подайте методичний коментар до поданого завдання з погляду доцільності його використання на етапі системного вивчення синтаксису і пунктуації (9 клас). Формуванню яких умінь і навичок учнів сприяє запропоноване завдання?

Завдання. Перекладіть українською мовою уривок із книги Г. Гранік і С. Бондаренко "Секреты пунктуации". Поміркуйте, задля чого він наводиться авторами. Предайте смислове й емоційне навантаження згаданих листів словами. Зіставте два тексти. Зробіть висновки.

Известный факт такой "бессловесной" переписки. Французский писатель Виктор Гюго, закончив роман "Отверженные", послал рукопись книги издателю. К рукописи он приложил письмо, в котором не было ни одного слова, а был только знак "?". Издатель также ответил письмом без слов "!".

Как огромно смысловое и эмоциональное наполнение этих сверхкоротких писем!

III. Творчий рівень

1. Підготуйте розповідь про методику застосування алгоритмів у процесі формування пунктуаційних умінь і навичок.
2. Випишіть визначення поняття *пунктограма* зі шкільного підручника та словника лінгвістичних термінів. Зіставте обидва визначення, зробіть висновок про спільне й відмінне в них. Поміркуйте, чи перелік пунктограм відповідає кількості окремих пунктуаційних правил? Обґрунтуйте власні міркування.
3. Складіть конспект уроку узагальнення та систематизації знань на тему "Розділові знаки у складному реченні".

Змістовий модуль 3

Методика мовленнєвого розвитку учнів

Тема 1. Наукові основи мовленнєвої діяльності учнів

Мета: засвоїти наукові засади мовленнєвого розвитку учнів, виробити вміння й навички проводити методичний аналіз навчального матеріалу, що стосується визначення основних понять методики розвитку зв'язного мовлення учнів, роботи з текстом, методики формування комунікативних умінь і навичок учнів.

Методичні настанови. У процесі вивчення теми вам необхідно зосередити особливу увагу на осмисленні взаємозв'язку трьох основних напрямків роботи з розвитку мовлення, усвідомити значення роботи над зв'язним мовленням, обґрунтувати важливість дотримання пріоритетних підходів до навчання зв'язного мовлення, насамперед комунікативно-діяльнісного, функційно-стилістичного та особистісного. Важливим є з'ясування теоретичних засад роботи над розвитком мовлення, зокрема психологічних, психолінгвістичних, лінгводидактичних.

Завдання:

1. Ознайомитися із значенням, завданнями й місцем роботи з мовленнєвого розвитку учнів у шкільному курсі мови.
2. Визначити своєрідність питання розвитку зв'язного мовлення в історії методичної науки.
3. Обґрунтувати застосування основних принципів методики розвитку мовлення.
4. Ознайомитися з основними видами роботи з розвитку зв'язного мовлення за чинними програмами.
5. Ознайомитися з наочними й технічними засобами розвитку мовлення, методикою їх застосування.

Матеріал до вивчення теми

Теоретичні основи розвитку зв'язного мовлення ґрунтуються на здобутках сучасної науки, насамперед лінгвістики, лінгводидактики, психології й психолінгвістики, соціолінгвістики та інших.

Розгляньте схему засвоєння теми “Методика мовленнєвого розвитку учнів”.

Наукові засади мовленнєвого розвитку учнів

лінгводидактичні
лінгвістичні
психологічні
психолінгвістичні

Завдання шкільної освіти

Мовна особистість

- інтелектуальний розвиток
- духовне багатство
- здатність розвивати мову
- мовна компетенція
- мовленнєва компетенція
- комунікативна компетенція

Реалізація завдання шкільної освіти

Методика розвитку мовлення

Методика зв'язного мовлення

Об'єкт, предмет, система понять

Підходи до навчання

- комунікативно-діяльнісний
- функційно-стилістичний
- культурологічний
- особистісний
- проблемний

Напрями роботи з розвитку мовлення

Збагачення словника

Засвоєння мовних норм

Зв'язне мовлення

Етапи формування мовленнєвих умінь і навичок

кумуляція ▪ мотивація ▪ усвідомлення ▪ тренування ▪ узагальнення

Однією з важливих умов соціальної адаптації підрастаючого покоління є свідоме, вільне володіння найважливішим засобом спілкування – мовою. Випускник загальноосвітньої школи повинен засвоїти вироблені суспільством правила мовленнєвої комунікації та виражальні можливості мови. На думку В.Мельничайка, чим більший запас виражальних засобів мови, якими володіє учень, тим легше йому знайти ті, що можуть забезпечити адекватне відтворення змісту думки й ефективну реалізацію комунікативного задуму. Суттєву роль у зв'язку з цим відіграє не сама кількість доступних мовцєві мовних одиниць, але й бездоганне володіння ними, тобто розуміння всіх граней кожної мовної одиниці, розмаїття її лексичних і граматичних значень, семантичних і стилістичних відтінків та цілеспрямоване використання цих її виражальних можливостей.

Мова, зокрема рідна, є для людини не тільки засобом пізнання й спілкування, але й формування та розвитку особистісних якостей. Як зазначає Г.Сагач, народ України повинен зростити духовну, інтелектуальну особистість, відповідальну за мовленнєвий вчинок.

Особистістю, здатною на мовленнєвий вчинок є *мовна особистість* – тобто людина, що виявляє високий рівень мовної і мовленнєвої компетенції, шанує, любить і береже рідну мову, людина здатна представляти себе в суспільстві засобами мови.

Термін “мовна особистість” уперше вжив російський учений Ю. Караулов (“Русский язык и языковая личность”, 1987). У методичній науці це поняття широко використовується у зв’язку з розробкою методики розвитку мовлення учнів і студентів.

У дослідженнях таких українських лінгводидактів, як В. Мельничайко, М. Пентилюк, Л. Скуратівський, Г. Шелехова, представлені складники поняття “мовна особистість”.

- **Мовна компетенція** – обізнаність з мовою: знання мовних одиниць, їх виражальних можливостей; володіння мовними вміннями й навичками.
- **Мовленнєва компетенція** – вміння використовувати мовні засоби, адекватні меті спілкування; володіння мовленнєвими вміннями й навичками.
- **Предметна компетенція** стосується вмінь відтворювати в свідомості картину світу – предмети, явища й взаємозв’язок між ними на основі активного володіння загальною лексикою.
- **Прагматична компетенція** виявляється в здатності до здійснення мовленнєвої діяльності, зумовленої комунікативною метою, до свідомого вибору необхідних форм, типів мовлення, врахування ознак функційно-стильових різновидів мовлення (опису, роздуму, розповіді).
- **Комунікативна компетенція** (у широкому розумінні вміння спілкуватися з метою обміну інформацією) спрямована на вирішення таких основних завдань:
 - ефективно отримувати інформацію;
 - ефективно передавати інформацію;
 - досягати поставленої мети шляхом переконання співрозмовника й спонукання його до дії;
 - отримувати додаткову інформацію про співрозмовника (на основі знань про об’єктивні закономірності функціонування мови в суспільстві з метою визначення рівня соціально-культурного розвитку людини, її соціального статусу; на основі вмінь розрізняти відтінки інформації й голосу співрозмовника, щоб оцінити його емоційний стан; та вмінь інтерпретувати зміст його висловлювань і розуміти можливий підтекст;
 - здійснювати позитивну самопрезентацію – тобто справляти приємне враження на співрозмовника або читача на основі володіння культурою мовлення.
- **Постійний інтелектуальний розвиток** – розвиток психічних процесів: пам’яті – зорової та слухової, мислення – абстрактного (понятійного) й образного (художнього), спостереження, уяви – репродуктивної (відтворювальної) й творчої.
- **Духовне багатство особистості** – постійний духовний розвиток, дотримання моральних, етичних норм, насамперед етики спілкування.
- **Акумулявання мовних традицій** – здатність берегти й розвивати мовні традиції народу.

Формування мовної особистості на сучасному етапі є найважливішим завданням шкільної освіти (програма, концепція). Реалізується це завдання насамперед у процесі роботи над розвитком мовлення.

Переосмислення освітньої мети та завдань української мови як навчального предмета в умовах функціонування шкіл різних типів актуалізують проведення досліджень з питань розвитку мовлення й звернення до попереднього методичного досвіду.

Проблеми розвитку мовлення висвітлені в працях таких учених: М.Рибникової, Т.Ладиженської, С.Чавдарова, І.Синиці, О.Біляєва, Я.Стельмаховича, М.Пентилюк, В.Мельничайка, П.Кордун та інших.

Практика роботи над розвитком мови представлена в статтях і методичних посібниках Д.Кравчука, А.Галетової, Г.Шелехової, Н.Остапенко, Н.Голуб.

Методика розвитку мовлення має:

- **об'єкт вивчення** – процес розвитку мовлення школярів;
- **предмет вивчення** – зміст, форми, методи і прийоми роботи над розвитком мовлення на уроках української (рідної) мови;
- **систему понять** – “розвиток мовлення”, “робота з розвитку мовлення”, “зв'язне мовлення”, “висловлювання”, “мовленнєва ситуація”, “види творчих робіт”, “комунікативні уміння” тощо.

Робота з розвитку мовлення здійснюється на уроках мови й літератури.

Зміст роботи з розвитку мовлення реалізується за **трьома напрямками**:

- 1) збагачення словникового запасу учнів і розвиток граматичної будови їх мовлення;
- 2) засвоєння норм української літературної мови;
- 3) зв'язне мовлення.

Робота над зв'язним мовленням – це особлива своєрідна галузь у системі мовленнєвого розвитку учнів.

В основі роботи над розвитком зв'язного мовлення лежать **два чинники**:

- 1) практичні уміння й навички володіння мовою на основі знань про норми літературної мови;
- 2) уміння творчо використовувати мовні засоби (фонетичні, лексичні, граматичні) залежно від стилю, типу, жанру мовлення.

Першому чиннику відповідає **підготовчий ступінь мовленнєвої діяльності**: (оволодіння) мовленнєвими способами й засобами вираження думки.

Другий чинник співвідноситься з **основним ступенем мовленнєвої діяльності** (розвитком різних видів зв'язного мовлення, формуванням комунікативних умінь і навичок).

Так, **підготовчий ступінь мовленнєвої діяльності** передбачає відтворювання, вибір існуючих у мові варіантів мовних одиниць (наприклад, вибір слів з синонімічного ряду, фонетичних варіантів *у-в, і-й*). Цей вид мовленнєвої діяльності (конструювання) учні здійснюють систематично, на основі засвоєння мовного матеріалу.

Основний ступінь мовленнєвої діяльності передбачає роботу з текстами різних типів і стилів мовлення. Така діяльність реалізується у **двох видах**: аналізові готових текстів і створенні власних висловлювань.

Репродукція мовлення	Продуктування мовлення
<ul style="list-style-type: none"> ▪ аналіз текстів ▪ теоретичні основи; ▪ функціонально-комунікативний спосіб аналізу; ▪ види аналізу; ▪ індуктивний та дедуктивний аналіз; ▪ аналіз у процесі сприймання усного та писемного тексту (аудіювання й читання). 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ конструювання власних висловлювань (за чинними програмами): ▪ перекази; ▪ твори; ▪ публіцистичні й ділові жанри (говоріння й письмо).

Етапи формування мовленнєвих умінь і навичок

- кумуляція: накопичення лінгвістичних знань (уроки вивчення нового матеріалу);
- мотивація: забезпечення мотивуючого впливу на учнів лінгвістичної теорії (уроки закріплення знань);
- усвідомлення: опрацювання правил-орієнтирів, текстів-зразків, спрямованих на перехід від номінативних (правильно вимовляти, точно вживати слова утворювати словоформи) до комунікативних умінь і навичок (уроки закріплення, урок зв'язного мовлення, підготовка до переказу, твору);
- тренування: проблемні вправи, ситуативні завдання (уроки закріплення, повторення уроку зв'язного мовлення, нестандартні уроки);
- узагальнення: виявлення рівня сформованості мовленнєвих умінь і навичок (урок повторення, контролю, систематизації вивченого, урок зв'язного мовлення).

Методика зв'язного мовлення спирається на відомості про текст, основи мовленнєвого спілкування:

Мова (мовні одиниці)	Спілкування (обмін інформацією)	Мовлення (сукупність мовних одиниць у дії)
Звук Морфема Слово Словосполучення Речення	<i>Мовленнєва ситуація: місце спілкування, мета, адресат, адресант Психологічні, соціологічні, технічні умови спілкування</i>	<i>Форма: усна, писемна, зовнішня, внутрішня. Типи: розповідь, опис, міркування Стилі: художній, розмовний, науковий, офіційно-діловий, публіцистичний Види: монолог, діалог, полілог</i>
Текст – середовище функціонування мовних одиниць	Текст – засіб спілкування	Текст – продукт мовленнєвої діяльності

Категорії тексту (основні характеристики)

комунікативності

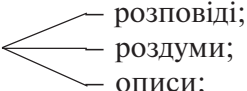
зв'язності

цілісності

інформативності

Класифікація текстів ґрунтується на зазначених вище категоріях.

Види текстів:

- 1) за характером авторства:
 - первинні;
 - вторинні або створені на основі вторинних (конспекти, тексти переказів);
 - первинно-вторинні (тексти огляду літератури, реферати проблемного типу, учнівські твори);
- 2) за способом розгортання змісту:
 - моноаспектні (розгортання в одній якій-небудь перспективі);
 - багатоаспектні (розгортання в багатьох перспективах одночасно);
 - тексти
- 3) за способом передачі фабули:
 - безперервно-фабульні (без відступів, вставок);
 - перервно-фабульні (зі вставками, коментарями).

Ці поняття лінгвістики тексту лежать в основі лінгвістичної та методичної підготовки вчителя-словесника до роботи з розвитку мовлення учнів.

Відповідно до вимог чинних програм учнів ознайомлюють з основами *лінгвістики тексту*, зокрема такими поняттями, як *складне синтаксичне ціле, відоме (дане) й нове* – актуальне членування речення тощо.

Вияв змісту й форми висловлювання реалізується в моделі тексту: опорних словах, словосполученнях, реченнях, що дозволяють відобразити жанр, тему, композицію, структуру й спосіб розгортання змісту.

Робота над мовленнєвим розвитком учнів здійснюється на окремих уроках (написання переказів, творів, ділових паперів тощо), а також у процесі засвоєння учнями всіх програмових тем з урахуванням таких основних принципів: єдність мовлення й мислення; зв'язок усного й писемного мовлення; зв'язок роботи з іншими розділами; зв'язок з вивченням літератури та інших предметів.

Література для поглибленого вивчення теми

1. Біляєв О.М. Лінгводидактика рідної мови. – Генеза, 2005.
2. Борисюк І.В. Роль тексту на шляху формування комунікативної компетенції учнів // Мовознавство. – 1988. – №1. – С.54-60.
3. Варзацька Л.О. Зв'язний текст як основа евристичної бесіди // Методика

- викладання української мови і літератури. Республ. наук.-метод. збірник. – Вип.10. – К., 1985. – С.86–93.
4. Варзацька Л.О. Навчання мови та мовлення на основі аналізу тексту. – К., 1986.
 5. Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Основы речевой коммуникации: Учебник для вузов / Под. ред. Проф. О.Я.Гойхмана. – М., 1997.
 6. Должикова Т.І., Мілева І.В., Нікітіна А.В. Практикум з лінгвістики тексту: навчально-методичний посібник. – К. : Ленвіт, 2011.
 7. Донченко Т.К. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови. – К., 1995.
 8. Зарубина Н.Д. Текст: лингвистический и методический аспекты. – М., 1981.
 9. Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії: Навч. посібник для студ. вищих закладів освіти. – К., 2000.
 10. Мельничайко В.Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови: Посібник для вчителів. – К., 1986.
 11. Мельничайко В.Я. Творчі роботи на уроках української мови: Конструювання. Редагування. – К., 1984.
 12. Методика вивчення української мови в школі: Посібник для вчителя/ О.М.Біляєв, В.Я.Мельничайко, М.І.Пентиліук та ін. – К., 1987.
 13. Методика викладання української мови в середній школі: Навч. посібник/ І.С.Олійник, В.К.Іваненко, Л.П.Рожило, О.С.Скорик / За ред. І.С.Олійника. – К., 1989.
 14. Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І.Пентиліук. – К., 2009.
 15. Пентиліук М. І., Окуневич Т.Г. Методика навчання української мови в таблицях і схемах. – К.: Ленвіт, 2010.
 16. Пентиліук М.І. Аналіз тексту на уроках мови // Дивослово. – 1999. – №3. – С.30–32.
 17. Пентиліук М.І. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови// Укр. мова і літ. в шк. – 1999. – №3 – С.8–10.
 18. Пентиліук М. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови / М. Пентиліук, О. Горошкіна, А. Нікітіна // Укр.. мова і л-ра в шк. – 2006. – №1. – С. 15–20.
 19. Пентиліук М. Концепція когнітивної методики навчання української мови / М. Пентиліук, О. Горошкіна, А. Нікітіна // Дивослово : Українська мова й література в навчальних закладах. – 2004. – №8. – С. 5–9.
 20. Плиско К.М. Теорія і методика навчання української мови в середній школі. – Х., 2001.
 21. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Рідна мова. – 5–11 класи. – К., 2005.
 22. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова. – 5-11 класи. –К., 2005.

23. Програми спецкурсів для ліцеїв та гімназій гуманітарного профілю. Українська мова та література. – К., 2007.
24. Сагач Г.М. Золотослів: Навчальний посібник для середніх і вищих навчальних закладів. – К., 1993.
25. Стельмахович М.Г. Розвиток усного мовлення на уроках української мови в 4-8 класах. Метод. посібник. – К., 1976.
26. Стельмахович М.Г. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення в 4–8 класах. – К., 1981.

Контрольні питання

1. Роль методики мовленнєвого розвитку учнів у формуванні мовної особистості.
2. Поняття *мовна особистість*.
3. Об'єкт, предмет, система понять методики розвитку мовлення.
4. Основні чинники роботи над розвитком зв'язного мовлення.
5. Етапи формування мовленнєвих умінь і навичок.
6. Текст як основа методики мовленнєвого розвитку учнів.
7. Поняття лінгвістики тексту, спрямовані на формування методичної компетенції вчителя-словесника.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема. Наукові основи методики зв'язного мовлення

Мета: визначати наукові засади мовленнєвого розвитку учнів, виробити вміння й навички проводити методичний аналіз навчального матеріалу, що стосується основних понять методики розвитку зв'язного мовлення учнів, роботи з текстом, методики формування комунікативних умінь і навичок учнів, перевірки й удосконалення творчих робіт школярів.

План

1. Становлення методики мовленнєвого розвитку учнів.
2. Зв'язне мовлення як методичне поняття. Зв'язне мовлення в лінгвістиці, психології, психолінгвістиці.
3. Значення й завдання роботи з розвитку зв'язного мовлення.
4. Мова, мовлення, спілкування (характеристика основних мовленнєво-знавчих понять).
5. Текст в методиці мовленнєвого розвитку учнів.
6. Унесок провідних учених-методистів у методику зв'язного мовлення.

Література

1. Бахтін М.М. Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування// Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М.Зубрицької. – Львів, 1996. – С.310–317.
2. Біляєв О.М. Лінгводидактика рідної мови. – Генеза, 2005.

3. Біляєв О.М. Сучасний урок української мови. – К., 1981.
4. Борисюк І.В. Роль тексту на шляху формування комунікативної компетенції учнів// Мовознавство. – 1988. – №1. – С.54–60.
5. Варзацька Л.О. Навчання мови та мовлення на основі аналізу тексту. – К., 1986.
6. Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Основы речевой коммуникации: Учебник для вузов / Под. Ред. Проф. О.Я.Гойхмана. – М., 1997.
7. Донченко Т.К. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови. – К., 1995.
8. Дроздовський В.П. Слово і словесність у спектрі навчально-виховних і культурологічних завдань. – Одеса, 1991.
9. Иваницкая Г.М. Уроки развития связной речи: Пособие для учителя. – 2-е изд., перераб. и доп. – К., 1990.
10. Конфедерат І.М. Дидактичні можливості тексту: Посібник для вчителів. – К., 1988.
11. Мельничайко В.Я., Пентилюк М.І., Рожило Л.П. Удосконалення змісту і методів навчання української мови. – К., 1982.
12. Методика вивчення української мови в школі: Посібник для вчителя / О.М.Біляєв, В.Я.Мельничайко, М.І.Пентилюк та ін. – К., 1987.
13. Методика викладання української мови в середній школі: Навч. посібник / І.С.Олійник, В.К.Іваненко, Л.П.Рожило, О.С.Скорик/ За ред. І.С.Олійника. – К., 1989.
14. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І.Пентилюк. – К., 2000.
15. Методика навчання української мови в середній загальноосвітній школі : Програма для студентів спеціальності 8. 010103 „Українська мова і література“ факультетів української філології педагогічних університетів та інститутів / Укл. О.М. Горошкіна, С.О. Караман, М.І. Пентилюк. – К., 2010.
16. Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І.Пентилюк. – К., 2009.
17. Пентилюк М. І., Окуневич Т.Г. Методика навчання української мови в таблицях і схемах. – К.: Ленвіт, 2010.
18. Пентилюк М.І. Культура мова і стилістика. – К., 1994.
19. Пентилюк М.І. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови// Укр. мова і літ. в шк. – 1999. – №3 – С.8–10.
20. Пентилюк М. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови / М. Пентилюк, О. Горошкіна, А. Нікітіна // Укр.. мова і л-ра в шк. – 2006. – №1. – С. 15–20.
21. Пентилюк М. Концепція когнітивної методики навчання української мови / М. Пентилюк, О. Горошкіна, А. Нікітіна // Дивослово : Українська мова й література в навчальних закладах. – 2004. – №8. – С. 5–9.

22. Плиско К.М. Теорія і методика навчання української мови в середній школі. – Х., 2001.
23. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Рідна мова. – 5-11 класи. – К., 2005.
24. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова. – 5-11 класи. – К., 2005.
25. Програми спецкурсів для ліцеїв та гімназій гуманітарного профілю. Українська мова та література. – К., 2007.
26. Сагач Г.М. Золотослів: Навчальний посібник для середніх і вищих навчальних закладів. – К., 1993.
27. Скуратівський Л. Світоглядні засади навчання словесності// Укр. мова і л-ра в шк. – 1998. – №1. – С.6–11.
28. Стельмахович М.Г. Розвиток усного мовлення на уроках української мови в 4-8 класах: Метод. посібник. – К., 1976.
29. Стельмахович М.Г. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення в 4–8 класах. – К., 1981.
30. Струганець Л. Теоретичні основи культури мови. Навчальний посібник для студентів філологічних факультетів вузів України. – Тернопіль, 1997.
31. Сухомлинський В.О. Слово рідної мови // Укр. мова і л-ра в шк. – 1987. – №7. – С.57–58.
32. Сухомлинський В.О. Слово рідної мови // Укр. мова і л-ра в шк. – 1989. – №1. – С.34–37.
33. Технологія сучасного уроку рідної мови / Н.Б.Голуб, Л.М.Дяченко, Н.М.Остапенко, В.В.Шляхова/ За ред. Н.М.Остапенко. – Черкаси, 1999.

Методичні настанови. Готуючись до практичного заняття, зверніть особливу увагу на своєрідність методики мовленнєвого розвитку учнів, глибоко усвідомте такі поняття як *мова, мовлення, мовленнєве спілкування, мовленнєва особистість* та ін.

Заняття пропонуємо провести у формі конференції.

Розподіліть ролі: голова наукової конференції, секретар, доповідачі та слухачі. Уважно поставтесь до підготовки доповідей:

- опрацюйте літературу до обраної теми;
- сформулюйте головні думки свого виступу;
- змодельуйте ситуацію спілкування (характеристика аудиторії, мета та умови спілкування);
- продумайте можливі питання за темою свого виступу;
- доберіть переконливі аргументи для доведення власних думок;
- оформіть повідомлення письмово й підготуйтеся до виступу з опорою на текст;
- підготуйте наочність до теми.

Слухачам слід ознайомитися з відповідною літературою, продумати питання, написати рецензії на доповіді.

Проблемні питання до плану практичного заняття

1. Для чого необхідно знати історію розвитку методики зв'язного мовлення?
2. Чому в методиці важливо розрізняти поняття *мова* і *мовлення*?
3. Які з завдань розвитку зв'язного мовлення є найбільш актуальними? Спробуйте сформулювати узагальнену мету роботи з мовленнєвої підготовки учнів.
4. У чому полягає значення психолінгвістики для методики розвитку зв'язного мовлення?
5. Чи вважаєте, що кожен урок у школі повинен бути уроком розвитку мовленнєвого розвитку?

Практичні завдання

1. Опрацюйте літературу до практичного заняття.
2. Законспекуйте основні положення в роботах провідних учених-методистів про методику зв'язного мовлення (К.Ушинський, І.Срезневський, М.Рибникова, М.Львов, Т.Ладиженська, В.Мельничайко, М.Пентилюк, М.Стельмахович та ін.).
3. Складіть бібліографічний словник українських методистів-дослідників методики зв'язного мовлення.
4. Підготуйте наукову доповідь (на одну з тем, визначених у плані).
5. Напишіть рецензію на доповідь свого товариша.
6. Доберіть наочність до теми виступу.

САМОСТІЙНА РОБОТА

Тема. Напрями мовленнєвого розвитку учнів

Контрольні питання

1. Становлення методики мовленнєвого розвитку учнів.
2. Значення мовленнєвої підготовки учнів.
3. Напрями роботи з розвитку мовлення учнів:
 - збагачення словникового запасу учнів;
 - засвоєння норм української літературної мови;
 - формування вмінь і навичок сприймати, відтворювати чужі висловлювання та продукувати власні (зв'язне мовлення).
4. Принципи мовленнєвої підготовки учнів.
5. Мовленнєвознавчі поняття та шляхи їх засвоєння.

Практичні завдання

1. На основі аналізу чинної програми виділіть мовленнєвознавчі поняття, які лежать в основі мовленнєвого розвитку учнів. Укладіть словникові статті до цих понять.
2. Підготуйте повідомлення „Взаємозв'язок напрямів роботи з розвитку мовлення учнів”

Тема 2. Навчання рецептивних і продуктивних видів мовленнєвої діяльності

Мета: засвоїти наукові засади навчання рецептивних і продуктивних видів мовленнєвої діяльності учнів, виробити вміння й навички проводити методичний аналіз навчального матеріалу, методики формування комунікативних умінь і навичок учнів.

Методичні настанови. Слід уважно ознайомитися із сучасними шляхами формування рецептивних і продуктивних видів мовленнєвої діяльності, що виражаються в усній формі (слухання, говоріння) і писемній (читання, письмо), основними видами робіт з розвитку зв'язного мовлення, передбачених мовленнєвою змістовою лінією чинних програм, а також прийомами виправлення, обліку й класифікації помилок монологічного й діалогічного мовлення.

Завдання

1. Засвоїти наукові засади методики навчання рецептивних і продуктивних видів мовленнєвої діяльності учнів, вироблення навичок зв'язного усного та писемного мовлення.
2. Визначити особливості формування й удосконалення навичок усного мовлення (слухання й говоріння) та писемного мовлення (читання й письмо).

Матеріал до вивчення теми

Сучасна методика зв'язного мовлення активно розробляє методи і прийоми навчання рецептивних і продуктивних видів мовленнєвої діяльності, тобто *аудіювання, читання, говоріння, письмо*.

Аудіювання (слухання) і читання (мовчки, вголос) – рецептивні види мовленнєвого спілкування, говоріння і письмо – продуктивні.

Види мовленнєвої діяльності	Усні	Писемні
Рецептивні	аудіювання	читання
Продуктивні	говоріння	письмо

До рецептивних видів мовленнєвої діяльності належать аудіювання і читання.

Аудіювання

Психофізіологічні ознаки:

Перцептивна (здійснюється сприйняття);

Розумова (пов'язана з аналізом, синтезом, абстракцією, порівнянням, абстрагуванням, конкретизацією, індукцією, дедукцією);

Мнемічна (виділення і впізнання інформативних ознак мовних і мовленнєвих одиниць).

Риси аудіювання:

- за характером мовленнєвого спілкування (безпосереднє, усне);
- за роллю у процесі спілкування (реактивне);
- за спрямованістю інформації (рецептивне);
- за формою перебігу психічних процесів (внутрішнє сприйняття, увага, розпізнавання, зіставлення, групування, утримання в пам'яті);
- за характером продукту мовленнєвої діяльності (умовивід як результат розуміння сприйнятого змісту).

Чинники формування здатності аудіювання:

- мотивація;
- загальний інтелектуальний розвиток;
- рівень ерудиції;
- знання та вміння з рідної мови.

Уміння й навички аудіювання:

- розуміти мовлення в різних ситуаціях спілкування для задоволення різноманітних потреб;
- визначати тему, мету діалогічного або монологічного мовлення;
- встановлювати, підтримувати контакт зі співрозмовниками, не залучаючи власної продуктивної діяльності.

Допоміжні засоби, що удосконалюють уміння і навички аудіювання:

- **уміння концентруватися** (готувати себе до слухання: зайняти зручну позицію по відношенню до адресанта, згадати відоме про предмет мовлення, осмислити тему, спробувати передбачити події, виділити практичну значущість для себе повідомлюваного, створити інтерес до предмета мовлення, залучити власну емоційну пам'ять);
- **уміння аналізувати зміст, визначати мету мовлення** (переконуючого, інформаційного й розважального), **визначати композицію мовлення, визначати головну тему та основну думку, форми аргументації** (аналогії, факти цифри);
- **уміння слухати критично, пов'язувати почуте з власним досвідом, систематизувати почуте, намагаючись передбачити розвиток головної теми; оцінювати почуте;**
- **уміння конспектувати** (залежно від умов спілкування зосереджувати увагу на ключових словах).

Основні недоліки аудіювання:

- неосмислене сприйняття тексту, коли слухання є фоном для іншого виду діяльності;
- вибіркоче сприйняття окремих уривків почутого;
- невміння критично аналізувати зміст повідомлення і встановлювати зв'язок між почутим і фактами дійсності;
- несприятливі зовнішні умови спілкування.

Читання

Читання містить	
техніку читання	розуміння прочитаного

Психофізіологічна основа читання – операції зорового сприйняття тексту й розуміння інформації, що потрапляє до читача через зоровий канал читання супроводжується внутрішнім проговорюванням і базується на розпізнаванні графічних мовних одиниць письмового тексту.

Процес читання складається з одночасного сприймання та осмислення інформації. Від якості сприймання залежить характер і рівень розуміння тексту.

Розрізняють два основних рівні розуміння тексту: рівень значення і рівень смислу.

Уміння й навички розуміння тексту	
Навички пов'язані з технікою читання (сприйняття графічних знаків та співвіднесення їх з відповідними значеннями) повинні бути автоматизовані.	Навички, пов'язані із розумінням читання (встановлення смислових зв'язків між мовними одиницями тексту, розуміння тексту як завершеного мовленнєвого твору).

Виділяють такі **способи** читання:

- **поглиблене читання:** увага звертається на деталі, які аналізуються й оцінюються, таким способом читаються підручники, наукові тексти;
- **ознайомлювальне читання:** здійснюється загальне ознайомлення зі змістом, виділяються основні ідеї й проблеми, приділяється увага тільки основній інформації, таким способом читаються публіцистичні та іноді художні тексти;
- **читання-перегляд:** використовується для попереднього ознайомлення з книгою, читається зміст, передмова, заключна частина;
- **читання-сканування:** швидкий перегляд друкованого тексту з метою пошуку потрібних слів, прізвищ, цим способом оволодівають у процесі спеціального тренування;
- **швидке читання** відрізняється не тільки спеціально сформованою високою швидкістю читання, але й якісним засвоєнням прочитаного.

Недоліки читання:

- регресія (невиправдане повернення до вже прочитаного);
- внутрішнє проговорювання;
- суто графічні (технічні) труднощі;
- недостатній словниковий запас.

У сучасній школі особлива увага приділяється вдосконаленню умінь і навичок читанню вголос та читанню мовчки.

Читання вголос	Читання мовчки
Читати з достатньою швидкістю, з гарною дикцією відповідно до орфоепічних та інтонаційних норм, логічного наголосу, пауз. Виразити за допомогою тембру, гучності голосу особливості змісту, стилю, передавати авторський задум. Пристосовувати читання до особливостей слухачів.	Розуміти фактичний зміст тексту. Знаходити в тексті необхідну інформацію. Визначати тему та головну думку. Знаходити виразально-зображальні засоби. Уявляти наявні в тексті образи.

Основні форми роботи з розвитку рецептивного мовлення

Аудіювання	Читання
<ul style="list-style-type: none"> ▪ з'ясування вчителем конкретного завдання та повторення його учнями; ▪ складання плану почутого; ▪ виписування ключових слів; ▪ виписування ключових фраз; ▪ відповіді на питання; ▪ переказування, інтерпретація почутого; ▪ складання тез, конспектування; ▪ складання таблиць, схем; ▪ прослуховування на аудіо- та відеокасетах; ▪ мовний аналіз. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ відповіді на питання за прочитаним; ▪ виділення у прочитаному нової і раніше відомої інформації; ▪ висловлювання свого ставлення до прочитаного; ▪ виявлення функціональних особливостей мовних одиниць; ▪ мовний аналіз тексту.

Продуктивні види мовленнєвої діяльності – говоріння й письмо.

Говоріння

Уміння говорити – одне з основних комунікативних умінь. Психологи (І.Зимня, О.Леонт'єв, Н.Менчинська та ін.) відзначають, що формуванню цього вміння сприяє наявність певних здібностей – вербальна пам'ять, розвинені до автоматизму механізми миттєвого відбору потрібних мовних засобів, комунікабельність тощо. Тому на уроках української мови удосконалення цих здібностей стає провідним напрямом діяльності вчителя-словесника.

Говоріння забезпечує усне спілкування в діалогічній і монологічній формі.

Психофізіологічні прийоми говоріння:

- репродукції (використання готових ключових фраз);
- вибору (вибір слів і граматичної будови залежно від комунікативної мети);
- комбінування знайомих мовних компонентів у нових сполученнях;
- прогнозування (перші вимовлені слова прогнозують усю конструкцію фрази, що дозволяє уникати невиправданих пауз);
- дискурсивності (мовець сприймає сигнали зворотного зв'язку і приймає відповідне рішення щодо наступних фраз).

Діалогічне мовлення	Монологічне мовлення
<p>Процес мовленнєвої взаємодії двох або більше учасників спілкування.</p> <p>Виконує такі комунікативні функції:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ запит (повідомлення інформації); ▪ пропозиція (прийняття або неприйняття); ▪ взаємопереконання; обмін думками. <p>Завжди вмотивоване, ситуативне, емоційно забарвлене, має двобічний характер.</p> <p>Уміння й навички говоріння у процесі діалогу:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ виявляти обізнаність з обговорюваної теми; ▪ досягати комунікативної мети; ▪ дотримуватися теми спілкування; ▪ аргументувати висловлені тези; ▪ спростовувати хибні думки співрозмовників; ▪ використовувати правила спілкування; мовленнєвого етикету, репліки для стимулювання, підтримання діалогу, дотримуватися норм літературної мови; ▪ не перебивати співрозмовника, висловлюючи власну думку, доброзичливо його вислуховувати тощо. 	<p>Безпосередньо спрямоване до співрозмовника чи аудиторії.</p> <p>Передбачає висловлювання однієї особи.</p> <p>Виконує такі комунікативні функції:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ інформативну; ▪ впливову; ▪ експресивну; ▪ розважальну; ▪ ритуально-культову. <p>Має односпрямованість (не розраховане на безпосередню відповідну реакцію, зв'язне (зв'язність думки, що виражається в композиційно-смісловій єдності тексту та зв'язність мовлення – володіння мовними засобами міжфразового зв'язку).</p> <p>Типи монологів залежно від комунікативної функції та характеру логіко-синтаксичних зв'язків між реченнями: опис, розповідь, оповідь, повідомлення, міркування, переконання, роздум.</p>

Якість роботи з удосконалення монологічного мовлення учнів певною мірою залежить від того, наскільки вони володіють мовою, її виражально-зображувальними засобами, вміють визначати вид монологу залежно від ситуації спілкування і створювати власні монологи різних типів і стилів мовлення. Досягти цього можна, дотримуючись функційно-стилістичного спрямування в навчанні мови і домагаючись засвоєння української стилістики. Це зумовлює спрямованість вправ і завдань на засвоєння стилістичних відтінків мовних одиниць, стилістичних колоритів текстів різних типів і стилів мовлення, необхідних знань про виражальні засоби, які є знаковою природою мистецтва і носіями інформації тексту.

Система роботи з удосконалення монологічного мовлення повинна включати вправи і завдання, розраховані на постійне залучення учнів до активних форм спілкування, сприяти розвитку їхньої мовленнєвої компетенції. Такі вправи допомагають глибоко засвоїти мовленнєві поняття, забезпечують формування мовленнєвих умінь, прищеплюють навички критичної оцінки сказаного й написаного.

Удосконалення мовлення учнів відбувається на аспектних уроках і на уроках розвитку мовлення, у процесі яких учні отримують знання, необхідні для створення комунікативно спрямованих текстів та виробляють мовленнєві уміння й навички. З метою підготовки учнів середньої ланки до складання наукових і публіцистичних монологів необхідно використовувати завдання аналітико-мовленнєвого характеру на основі текстів художнього, наукового й публіцистичного стилю, що передбачають аналіз текстів-взірців, під час якого учні формулюють мікротеми тексту, з'ясовують їх вплив на формулювання теми, визначають тип, стиль і жанр мовлення, виділяють мовні засоби, які вказують на основні ознаки стилю, оцінюють їх використання в тексті, складають плану тексту та його продовження.

Основними загальнодидактичними принципами, на яких будується робота з удосконалення мовленнєвої компетенції учнів є систематичність, послідовність, доступність, емоційність та ін.

Для успішного структурування висловлювань необхідна цілеспрямована постійна мовленнєва практика, що ґрунтується на умінні вибирати потрібні слова, конструкції з урахуванням умов ситуації спілкування. Уведення активних форм мовленнєвої комунікації підвищує рівень мотивації мовленнєвих дій. Повторення теоретичного матеріалу повинно відбуватися в контексті ефективного спілкування між людьми.

Важливу роль на уроках української мови посідає імітаційне моделювання ситуацій, завдяки чому учень опиняється в умовах, наближених до реальних, де він має змогу об'єктивно оцінити свої знання й можливості, переконатися в необхідності їх збагачення. Важливою складовою системи навчальних вправ є вправи ситуативного характеру, спрямовані на розвиток образного мислення (завдання на зіставлення словесних і музикальних образів, твори на різноманітні теми, у тому числі у формі різних фольклорних жанрів; емоційного боку мовлення; розвиток інтонаційної виразності усного мовлення, творів, які передають настрій, почуття дітей тощо. Наприклад:

- ✓ *Уявіть, що Ви – скульптор, проте не звичайний, а казковий. Створіть пам'ятник слову. Подумайте: якому слову вам хотілось би створити пам'ятник і чому? Яким ви уявляєте собі цей пам'ятник і чому саме таким? Складіть усно текст на тему: “Пам'ятник рідному Слову”.*
- ✓ *Спробуйте скласти монолог Правди, у якому б вона зверталася до Кривди, або Доброзичливість до Жорстокості і навпаки. У монологі намагайтеся розкрити їхні характерні ознаки. А також спробуйте висловити власне ставлення до цих понять.*

Монологічне й діалогічне рецептивне та продуктивне мовлення

Рецептивні й продуктивні види мовленнєвої діяльності реалізуються в монологічному й діалогічному мовленні. До умінь і навичок монологічного мовлення (усний або письмовий переказ, усний або письмовий твір) належать:

- будувати висловлювання певного обсягу, добираючи та впорядковуючи необхідний для реалізації задуму матеріал;
- враховувати тему висловлювання;
- виразно відображати основну думку, розрізняючи головний і другорядний матеріал;
- використовувати мовні засоби відповідно до комунікативного завдання;
- дотримуватися норм літературної вимови;
- зберігати єдність стилю.

Протягом останнього десятиліття удосконалення **монологічного мовлення** учнів розглядається в таких аспектах: основні закономірності розвитку мовлення (І.Зимня, О.Леонт'єв, М.Львов, Л.Федоренко та ін.); розробка мовного компонента загальноосвітньої підготовки учнів (О.Біляєв, М.Вашуленко, Є.Голобородько, І.Гудзик, Л.Мацько, Г.Михайловська, Л.Скуратівський, О.Хорошковська, Г.Шелехова та ін.); збагачення словника учнів (Н.Голуб, Т.Коршун, Л.Кутенко, Т.Левченко), комунікативний підхід до вивчення окремих розділів української мови (О.Біляєв, Т.Донченко, С.Караман, Г.Онкович, М.Пентилюк та ін.), навчання мовленнєвого етикету (С.Богдан, М.Пентилюк, М.Стельмахович, Н.Формановська та ін.), удосконалення монологічного мовлення учнів 5-7 класів (О.Глазова, Г.Дідук, Д.Кравчук, Л.Попова та ін.).

Система роботи з удосконалення монологічного мовлення повинна містити вправи і завдання, розраховані на постійне залучення учнів до активних форм спілкування, сприяти розвитку їхньої мовленнєвої компетенції. Такі вправи допомагають глибоко засвоїти мовленнєві поняття, забезпечують формування мовленнєвих умінь, прищеплюють навички критичної оцінки сказаного й написаного. У процесі монологічного мовлення учні повинні виявляти своє ставлення до предмета висловлювання, розуміти можливість різних підходів до розв'язання тієї самої проблеми.

Критерії оцінювання результатів мовленнєвої діяльності подані в чинних нормативних документах.

Теоретичними засадами удосконалення діалогічного мовлення учнів є праці психолінгвістів (Л.Айдарової, Б.Ананьєва, Л.Виготського, М.Жинкіна, І.Зимньої, О.Леонт'єва, Є.Пасова, О.Синиці та ін.), лінгвістів (Т.Винокур, О.Земської, О.Сиротиніної та ін.), лінгводидактів (А.Богуш, М.Вашуленка, Є.Голобородько, А.Ляшкевич, В.Мельничайка, Е.Палихати, М.Пентилюк та ін.).

Як і будь-який інший вид мовленнєвої діяльності, діалогічне мовлення завжди мотивоване, однак у навчальних умовах мотив виникає не завжди. Таким чином, перед учителем стоїть завдання – створити умови, які б спонукали учня щось сказати, висловити почуття тощо.

Важливою психологічною особливістю діалогічного мовлення є його ситуативність, оскільки часто його зміст можна зрозуміти лише з урахуванням тієї ситуації, у якій воно відбувається. Ситуації, які під час навчання спону-

кають до мовлення, називають **комунікативними**. Моделювання таких ситуацій сприяє удосконаленню діалогічного мовлення учнів.

Формування діалогічного мовлення починається з родинного виховання, під час якого діти дошкільного віку користуються переважно побутовими діалогами в сім'ях і до початкової школи приходять з певними вміннями і навичками вести прості діалоги побутового характеру. Коли розпочинається системне навчання рідної мови й діалогічного мовлення зокрема, важливу роль відіграє **навчальний діалог** – своєрідна форма спілкування між учасниками педагогічного процесу за умов навчальної ситуації, протягом якої і відбувається інформаційно-смысловий обмін між партнерами та регулюються їхні стосунки.

До основних функцій навчального діалогу належать: а) передача інформації, соціального досвіду та культурної спадщини людства й конкретного оточення адекватними засобами, у результаті чого й формується певний світогляд; б) регулювання стосунків, виникнення взаєморозуміння як результату діалогічної комунікації; в) забезпечення саморегуляції та саморозвитку особистості на основі внутрішнього діалогу. Ще одна важлива функція навчального діалогу – розвивальна. Мета вчителя в навчальному діалозі полягає в оптимізації процесу розв'язання учнями конкретної навчальної задачі шляхом ефективного керівництва їхньою діяльністю; створенні відповідних умов для стимуляції інтелектуального розвитку учнів; сприянні моральному та особистісному розвитку школярів.

Навчання всіх видів діалогів відбувається на основі педагогічної взаємодії суб'єктів виховного впливу (родини, учителів).

Вправи на моделювання допомагають організувати мовленнєву діяльність учнів, сприяють їхньому особистісному й мовленнєвому розвитку, накопиченню у них соціального досвіду взаємодії з іншими людьми в різних ситуаціях.

Діалогічне спілкування на відстані за умови використання посередників називається **дистантним**, на відміну від **контактного**, що передбачає особисту присутність комунікантів.

Необхідно у шкільному курсі української мови засвоїти особливості дотримання норм мовленнєвого етикету з тим, щоб підготувати учнів до конструктивного діалогічного спілкування в обох видах діалогів.

Удосконалення умінь діалогічного мовлення учнів відбувається в тісному взаємозв'язку з удосконаленням їхнього монологічного мовлення.

Письмо

Писемне мовлення – це такий вид мовленнєвої діяльності, що полягає в кодуванні інформації за допомогою графічних засобів мови. Уміння писати означає графічно правильно зображати літери алфавіту, дотримуючись правописних норм; формулювати свої думки в письмовій формі.

Оволодіти писемними мовленням – означає навчитися точно і грамотно висловлювати власні думки в різних жанрах, типах і стилях мовлення.

Правила написання слів, розстановки розділових знаків визначає український правопис. Смісловий бік письма розглядається методикою зв'язного мовлення, насамперед методикою написання *переказів і творів*.

Важко переоцінити роль писемного мовлення в житті сучасної людини. З його допомогою фіксуються отримані знання, відбувається конспектування, реферування джерел, інтерпретується вихідний текст, створюються власні висловлювання. Тому удосконалення писемного мовлення учнів є важливим напрямом діяльності вчителя-словесника.

Серед методичних прийомів, спрямованих на ознайомлення з мовленнєвими нормами та комунікативними якостями рецептивного й продуктивного мовлення виділяються, наприклад, такі:

Рецептивна мовленнєва діяльність: аналіз зразків мовлення (нормативного й ненормативного), виділення ключових слів, складання плану готового висловлювання, аналіз етикетних мовленнєвих шаблонів, визначення лінії сюжету, формулювання теми, основної думки, комунікативного наміру автора, виділення мовленнєвих норм у тексті, виділення недоліків мовленнєвого оформлення, структури, змісту;

- **усне мовлення (аудіювання):** слухання радіо- і телепередач, аудіозаписів, створення в уяві зорових образів,
- **писемне мовлення (читання):** читання мовчки без внутрішнього проговорювання; смислове прогнозування; розширення поля зору (охоплення зором великої, доступної для сприйняття кількості знаків), контролювання уваги.

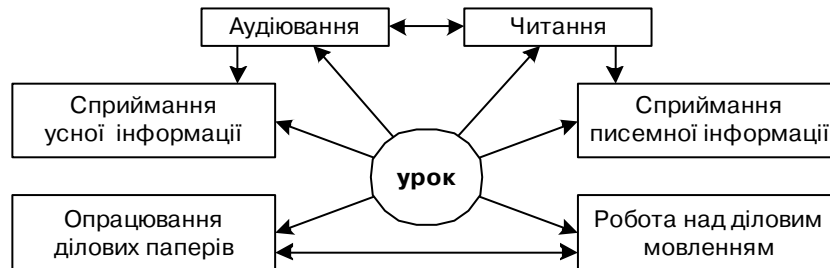
Продуктивна мовленнєва діяльність: складання мовленнєвих етюдів з дотриманням особливостей типу, стилю мовлення, стилістичного забарвлення, теми, комунікативного наміру, передбачуваного адресата тощо, добирання етикетних мовленнєвих формул, формулювання комунікативного наміру власної діяльності, складання плану власного висловлювання;

- **усне мовлення (говоріння):** відтворення готового діалогу (окремих реплік), заучування віршів, проговорювання скоромовок, певних звукосполучень, моделювання розмови по телефону, тренування техніки дихання, артикуляційні вправи, прийоми виразного читання (відпрацювання інтонації, темпу, пауз тощо);
- **писемне мовлення (письмо):** орфографічний та пунктуаційний аналіз, вільний диктант, творчий диктант, редагування написаного, укладання тематичних виписок, укладання бібліографії, добір і систематизація матеріалу, продовження, доповнення тексту.

З метою залучення учнів до різних видів мовленнєвої діяльності О. Біляєв запропонував виділити окремий різновид уроків — уроки зв'язного мовлення. Ця класифікація тривалий час слугувала основою уроків зв'язного мовлення. Не втратила вона своєї цінності й досі. Однак, на думку М. Пентилюк, комунікативно-діяльнісний і функційно-стилістичний підходи до навчання

створили необхідність виділення й інших типів уроків зв'язного мовлення: уроки аудіювання, читання, складання діалогів та ін.

Нові типи уроків розвитку зв'язного мовлення (за М.Пентилюк) покажемо такою схемою:

Уроки аудіювання і читання можна об'єднати в одну групу – уроки сприймання усної і писемної інформації. Щодо уроку складання діалогів, то він більше тяжіє до уроків творчих робіт (творів), однак має свою специфіку за формами і технологією проведення, оскільки процес навчання діалогів (полілогів) спирається на парне (групове) навчання і потребує особливої організації. Усні відгуки на відповідь товариша належать до особливої категорії уроків усного мовлення (усний переказ, твір). Особливу групу уроків становить опрацювання ділових паперів, як і робота над діловим мовленням взагалі.

Кожен з типів уроків може мати варіанти, спрямовані на формування знань (нових понять), зміцнення та удосконалення понять і способів дій, формування необхідних умінь і навичок учнів на уроках української мови. Основна спрямованість таких уроків – відтворення, закріплення і повторення вивченої інформації, формування вмінь застосувати всі види засвоєної інформації.

Література для поглибленого вивчення теми

1. Біляєв О. М. Культура мовлення вчителя-словесника // Дивослово. – 1995. – №1. – С.37–44.
2. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови. – Генеза, 2005.
3. Варзацька Л. Особистісно зорієнтована модель мовленнєвого розвитку особистості / Л. Варзацька, О. Янчук // Українська мова і література в школі. – 2007. – № 3. – С. 13–18.
4. Варзацька Л. О. Зв'язний текст як основа евристичної бесіди // Методика викладання української мови і літератури. Республ. наук.-метод. збірник. – Вип.10. – К., 1985. – С.86–93.
5. Варзацька Л. О. Навчання мови та мовлення на основі аналізу тексту. – К., 1986.
6. Винокур Т. Г. Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения / Винокур Т. Г. – М. : Наука, 1993.

7. Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Основы речевой коммуникации: Учебник для вузов / Под. ред. Проф. О.Я.Гойхмана. – М., 1997.
8. Донченко Т.К. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови. – К., 1995.
9. Зарубина Н.Д. Текст: лингвистический и методический аспекты. – М., 1981.
10. Зязюн І.А., Сагач Т.М. Краса педагогічної дії. – К., 1997.
11. Капинос В. И. Развитие речи: теория и практика обучения. 5 – 7 классы. – М. : Просвещение, 1991.
12. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії : навч. посіб. – К. : Ленвіт, 2000.
13. Колодич О.Б. Сучасні підходи до вивчення мовленнєвої діяльності// Педагогіка і психологія. Вісник АПН України, 2000. – № 4(45). – С. 55–60.
14. Мельничайко В.Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови: Посібник для вчителів. – К., 1986.
15. Мельничайко В.Я. Творчі роботи на уроках української мови: Конструювання. Редагування. – К., 1984.
16. Методика вивчення української мови в школі: Посібник для вчителя/ О.М.Біляєв, В.Я.Мельничайко, М.І.Пентилюк та ін. – К., 1987.
17. Методика викладання української мови в середній школі: Навч. посібник/ І.С.Олійник, В.К.Іваненко, Л.П.Рожило, О.С.Скорик / За ред. І.С.Олійника. – К., 1989.
18. Методика навчання української мови в середній загальноосвітній школі : Програма для студентів спеціальності 8. 010103 „Українська мова і література“ факультетів української філології педагогічних університетів та інститутів / Укл. О.М. Горошкіна, С.О. Караман, М.І. Пентилюк. – К., 2010.
19. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / [М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна та ін.]; за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2009.
20. Омельчук С. А. Усі уроки рідної мови в 5класі / Омельчук С. А., Ляшкевич А.І., Кравець М. В. – Х. : Основа, 2006.
21. Омельчук С. А. Усі уроки української мови в 6 класі /Омельчук С. А., Ляшкевич А. І., Чаловська М. В. – Х. : Основа, 2006.
22. Палихата Е.Я. Культура українського діалогічного мовленнєвого спілкування. 5-9 класи : навч. Посібник для учнів. – Тернопіль, 2006.
23. Пентилюк М. І. Комунікативне спрямування у навчанні рідної мови// Сучасні аспекти педагогічного процесу. – Херсон, 1995. – Вип.1. – С. 6–10.
24. Пентилюк М. І., Окуневич Т.Г. Методика навчання української мови в таблицях і схемах. – К.: Ленвіт, 2010.

25. Пентилюк М. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови / М. Пентилюк, О. Горошкіна, А. Нікітіна // Українська мова і література в школі. – 2006. – № 1. – С. 15–20.
26. Пентилюк М.І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : Збірник статей. – К.: Ленвіт, 2011.
27. Пентилюк М.І. Аналіз тексту на уроках мови // Дивослово. – 1999. – №3. – С.30–32.
28. Пентилюк М.І. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови// Укр. мова і літ. в шк. – 1999. – №3 – С.8–10.
29. Пентилюк М.І. Сучасний урок української мови / М. І. Пентилюк, Т. Г. Окуневич. – Х. : Вид. група «Основа», 2007.
30. Пентилюк М. Концепція когнітивної методики навчання української мови / М. Пентилюк, О. Горошкіна, А. Нікітіна // Дивослово : Українська мова й література в навчальних закладах. – 2004. – №8. – С. 5–9.
31. Плиско К.М. Теорія і методика навчання української мови в середній школі. – Х., 2001.
32. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів: Українська мова. 5-12 класи // [Л. В. Скуратівський, Г. Т. Шелехова, В. І. Тихоша та ін.]. – К. : Перун, 2005.
33. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова. – 5-11 класи. –К., 2005.
34. Програми спецкурсів для ліцеїв та гімназій гуманітарного профілю. Українська мова та література. – К., 2007.
35. Стельмахович М.Г. Розвиток усного мовлення на уроках української мови в 4-8 класах. – К., 1976.
36. Стельмахович М.Г. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення в 4-8 класах. – К., 1981.
37. Цимбалюк В. Учнівський твір у середній школі. – К., 1997.
38. Цінько С. Методика розвитку навичок аудіювання в учнів 5 клас // Укр. мова і л-ра в шк. – 1999. – № 4.– С.7–13.
39. Цінько С. Розвиток аудіативних умінь та навичок п'ятикласників // Укр. мова і л-ра в шк.– 1999. – № 1.– С.12–15.
40. Шелехова Т. Формування умінь читати на уроках української мови // Укр. мова і л-ра в шк. – 2001. – № 6. – С. 4–8.

Контрольні питання

1. Поняття про рецептивні й продуктивні види мовленнєвої діяльності. Зміст роботи з розвитку рецептивного і продуктивного мовлення учнів.
2. Психофізіологічні ознаки рецептивних видів мовленнєвої діяльності. Здатність до рецептивної мовленнєвої діяльності.
3. Способи вдосконалення аудіювання й читання.

4. Характеристика процесу читання. Способи читання. Види читання.
5. Характеристика говоріння й письма як продуктивних видів мовленнєвої діяльності. Форми роботи над удосконаленням мовлення.
6. Характеристика монологічного й діалогічного мовлення.
7. Методичні принципи формування рецептивних і продуктивних видів мовлення.

ПРАКТИЧНЕ ЗАННЯТТЯ № 1

Тема. Рецептивні і продуктивні види мовленнєвої діяльності учнів

Мета: Засвоїти методику формування в учнів умінь і навичок рецептивного і продуктивного мовлення, виробити вміння аналізувати методичні рекомендації щодо організації навчання аудіювання, читання, говоріння, письма.

План

1. Рецептивні види мовленнєвої діяльності. Аудіювання. Читання.
2. Продуктивні види мовленнєвої діяльності. Говоріння. Письмо.
3. Монологічне мовлення.
4. Діалогічне мовлення

Література

1. Біляєв О.М. Лінгводидактика рідної мови. – Генеза, 2005.
2. Борисюк І.В. Роль тексту на шляху формування комунікативної компетенції учнів // Мовознавство. – 1988. – №1. – С.54-60.
3. Варзацька Л.О. Зв'язний текст як основа евристичної бесіди // Методика викладання української мови і літератури. Республ. наук.-метод. збірник. – Вип.10. – К., 1985. – С.86–93.
4. Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Основы речевой коммуникации: учебник для вузов/ Под. Ред. Проф. О.Я.Гойхмана. – М., 1997.
5. Гудзик І.П. Навчаємо слухати-розуміти українську мову// Рідні джерела. – 1998. – №1–2. – С.14–17.
6. Иваницкая Г.М. Уроки развития связной речи: Пособие для учителя. – К., 1990.
7. Мельничайко В.Я. Лінгвістичні основи викладання української мови в школі // Мовознавство і школа. – К., 1981. – С.22–124.
8. Мельничайко В.Я. Творчі роботи на уроках української мови: Конструювання. Редагування. Переклад. – К., 1984.
9. Мельничайко В.Я., Пентиліук М.І., Рожило Л.П. Удосконалення змісту і методів навчання української мови. – К., 1982.
10. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах/ Кол. авторів під керівн. С.Ю.Ніколаєвої. – К., 1999.
11. Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І.Пентиліук. – К., 2009.

12. Палихата Е.Я. Культура українського діалогічного мовленнєвого спілкування. 5-9 класи : навч. Посібник для учнів. — Тернопіль, 2006.
13. Пентиліук М. І., Окуневич Т.Г. Методика навчання української мови в таблицях і схемах. — К.: Ленвіт, 2010.
14. Пентиліук М.І. Аналіз тексту на уроках мови // Дивослово. — 1999. — №3. — С.30–32.
15. Пентиліук М.І. Аспекти навчання рідної мови // Початкова школа. — 1997. — №4. — С.10–13.
16. Пентиліук М.І. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови// Укр. мова і літ. в шк. — 1999. — №3 — С.8–10.
17. Пентиліук М. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови / М. Пентиліук, О. Горошкіна, А. Нікітіна // Укр.. мова і л-ра в шк. — 2006. — №1. — С. 15–20.
18. Пентиліук М. Концепція когнітивної методики навчання української мови / М. Пентиліук, О. Горошкіна, А. Нікітіна // Дивослово : Українська мова й література в навчальних закладах. — 2004. — №8. — С. 5–9.
19. Піскорська Л., Цінько С. Шелехова Т. Тестові завдання для перевірки рівня сформованості аудіативних умінь учнів 5–11 класів // Укр. мова і л-ра в шк. — 2002. — №3. — С. 69–78.
20. Плиско К.М. Теорія і методика навчання української мови в середній школі. — Х., 2001.
21. Стельмахович М.Г. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення в 4–8 класах.— К., 1981.
22. Учїться висловлюватися / П.І.Білоусенко, Ю.О.Арешенков, Г.М.Віняр та ін. — К., 1990.
23. Цінько С. Методика розвитку навичок аудіювання в учнів 5 класу // Укр. мова і л-ра в шк. — 1999. — №4.— С.7 – 13.
24. Цінько С. Розвиток аудіативних умінь та навичок п'ятикласників // Укр. мова і л-ра в шк.— 1999. — №1.— С.12– 15.
25. Шелехова Г.Т. Сучасні підходи до навчання рідної мови в загальноосвітній середній школі// Укр. мова і л-ра в шк. — 1998. — №1. — С.12–16.
26. Шелехова Т. Формування умінь читати на уроках української мови // Укр. мова і л-ра в шк. — 2001. — №6. — С. 4–8.

Методичні настанови. Заняття можна провести у вигляді ділової гри — моделювання шкільної лекції, де вам пропонується роль учителя-лектора. До заняття ви повинні опрацювати відомості про види мовленнєвої діяльності; ознайомитися з методикою шкільної лекції; слід обрати одну з тем плану, підготувати лекцію, дібрати необхідну наочність до неї.

Ознайомтесь із науковим повідомленням на тему “Говоріння як продуктивний вид мовленнєвої діяльності”, проаналізуйте дидактичні можливості цього тексту.

Говоріння як продуктивний вид мовленнєвої діяльності

Говоріння – надзвичайно багатоаспектне та складне явище. По-перше, воно виконує в житті людини функцію засобу спілкування, по-друге, це діяльність, точніше, один з видів людської діяльності, по-третє, важливо пам'ятати, що в результаті діяльності говоріння виникає його продукт – висловлювання.

Говоріння є вираженням своїх думок з метою вирішення задач спілкування. Це діяльність однієї людини, хоча вона включена в спілкування та не розуміється поза ним, бо спілкування – це завжди взаємодія з іншими людьми.

Таким чином, метою навчання в середній школі слід вважати не мову, що має місце при філологічній освіті в спеціальному вищому закладі освіти, і не мовлення як “спосіб формування та формулювання думки” (І.Зимня). Стосовно говоріння це означає, що воно сумісне з паралінгвістикою (міміка, жести) і праксемікою (рухи, пози), служить засобом здійснення усної форми спілкування.

Говоріння – це один з видів діяльності, тому воно має багато ознак діяльності взагалі; проте говоріння є мовленнєвою діяльністю, тому в ньому наявні і специфічні ознаки (мотивованість, активність, ситуативність, евристичність, самостійність, темп тощо).

Усі якості говоріння як діяльності забезпечують умови для створення мовленнєвого продукту (вислови будь-якого рівня), якому також властиві такі якості: структурність, логічність, інформативність, виразність, продуктивність.

Проблемні питання до плану практичного заняття

1. Чому навчання мовлення учнів спирається на психологічні й психолінгвістичні чинники?
2. Які труднощі ви відчули в процесі підготовки до практичного заняття?
3. Яке соціальне значення для людини має оволодіння монологічним та діалогічним мовленням?
4. Чому в сучасній шкільній практиці велика увага приділяється рецептивним і продуктивним видам мовленнєвої діяльності?

Практичні завдання

1. Опрацюйте літературу до практичного заняття.
2. Складіть конспект уроку формування рецептивного чи продуктивного мовлення учнів (тему, клас оберіть самостійно).
4. Підготуйтеся до моделювання навчальної ситуації.
5. Укладіть термінологічний словник “Види мовленнєвої діяльності” (10-12 термінів).

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2

Тема: Методика навчання читання

Мета: ознайомитися з видами читання, основними шляхами вдосконалення рецептивних видів мовленнєвої діяльності учнів, критеріями відбору текстів для читання, критеріями оцінювання вмінь читання.

План

1. Читання як рецептивний вид мовленнєвої діяльності.
2. Види (способи) читання.
3. Недоліки традиційного читання (низький рівень організації уваги, мале поле зору тощо).
4. Вправи, що сприяють удосконаленню читацьких умінь учнів.

Література:

1. Бондаренко Н. Читання як проблема методики навчання української мови// Дивослово. – 2004.– №12.
2. Плазова О. Тексти для мовчазного читання із завданнями// Дивослово.– 2001.– №4, №5, №6.
3. Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Основы речевой коммуникации: учебник для вузов/ Под. Ред. Проф. О.Я.Гойхмана. – М.: ИНФРА-М, 1997.
4. Гудзик І.П. Навчаємо слухати-розуміти українську мову// Рідні джерела.– 1998. – №1–2. – С.14-17.
5. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / [М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна та ін.]; за ред.. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2009.
6. Пентилюк М. І. Методика навчання української мови у таблицях і схемах : навч. посіб. / М. І. Пентилюк, Т. Г. Окуневич. “ К. : Ленвіт, 2006.
7. Словник-довідник з української лінгводидактики : навч. посіб. / за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2003.
8. Шелехова Т. Формування умінь читати на уроках української мови // Укр. мова і л-ра в шк. – 2001. – № 6. – С. 4–8.

Методичні настанови. Готуючись до семінарського заняття, зверніть особливу увагу на види читання, оскільки від цього залежить вибір вправ, що забезпечать ефективність навчання. Необхідно ознайомитися з психолінгвістичними засадами вдосконалення рецептивних видів мовленнєвої діяльності. Важливо вивчити чинну програму, ознайомитися з критеріями оцінювання читання.

Проблемні питання до плану практичного заняття

1. У чому полягає роль читання на уроках української мови?
2. Що таке культура читання.
3. Які чинники впливають на продуктивність читання?

Практичні завдання

1. Прокоментуйте подані афоризми. Як їх можна використати на уроках української мови?
 1. Очі читача більш суворі судді, ніж вуха слухача (*Вольтер*).
 2. Автор пише лише половину книги: іншу половину пише читач (*Дж.Конрад*).
 3. Читання – не самоціль, а спосіб розвитку мислення (*О.Козловський*).

2. Доберіть тексти для читання мовчки (для шкіл природничо-математичного профілю):
I варіант – для 9 класу;
II варіант – для 11 класу;
3. Розробіть конспект уроку, на якому перевіряються читацькі вміння учнів:
I варіант – для 5 класу;
II варіант – для 11 класу.

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ №1

Тема: Методика вдосконалення діалогічного мовлення учнів

План

1. Діалогічне мовлення як наукове поняття.
2. Психологічні основи формування діалогічного мовлення учнів.
3. Види діалогу.
4. Принципи формування діалогічного мовлення учнів.
5. Використання невербальних засобів у процесі діалогічного мовлення.
6. Методи, прийоми, засоби формування діалогічного мовлення учнів.

Література

1. Горошкіна О.М., Колесникова Є.І., Нікітіна А.В. Повторюймо українську. 5 клас: Навчальний посібник.– К.: Ленвіт, 2001.
2. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / [М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна та ін.]; за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2009.
3. Методика розвитку речі на уроках російського язика: Книга для учителя/ Под ред. Т.А.Ладыженской. – М.: Просвещение, 1990.
4. Палихата Е. Я. Культура українського діалогічного мовленнєвого спілкування. 5-9 класи. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2003. – 104 с.
5. Палихата Е. Я. Лінгвістичні особливості діалогічного мовлення // Дивослово. – 1995. – № 3.– С. 29–31.
6. Палихата Е. Рідна мова. Уроки усного діалогічного спілкування. 5–9 класи. Матеріали факультативних занять з діалогічного мовлення. 8-9 класи : кн. для вчителя. – Тернопіль : ТДПУ імені Володимира Гнатюка, 2002.
7. Палихата Е. Я. Методика навчання українського усного діалогічного мовлення учнів основної школи. – Тернопіль, 2002.
8. Палихата Е. Я. Ситуаційні вправи для навчання діалогічного мовлення // Наукові записки ТДПУ. Серія: Педагогіка. – 2002.– № 9. – С. 90–94.
9. Пентилюк М. І. Методика навчання української мови у таблицях і схемах : навч. посіб. / М. І. Пентилюк, Т. Г. Окуневич. – К. : “Ленвіт”, 2006.
10. Пентилюк М. І. Мовленнєві помилки та принципи їх класифікації // Українська мова і література в школі. – 2003. – №3. – С. 26–29.

11. Стельмахович М.Г. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення в 4-8 класах.— К., 1981.
12. Технологія сучасного уроку рідної мови / Н.Б.Голуб, Л.М.Дяченко, Н. М. Остапенко, В.В.Шляхова / За ред. Н.М.Остапенко. — Черкаси, 1999.
13. Учїться висловлюватися / П.І.Бїлоусенко, Ю.О.Арешенков, Г.М.Вїняр та їн.— К., 1990.
14. Шелехова Г. Про систему роботи з розвитку зв'язного мовлення учнїв// Дивослово.— 1994.— №1.
15. Шелехова Г. Формування у старшокласникїв комунїкативних умїнь ї навчочок// Дивослово.— 1998.— №1.

Методичнї настанови. Пїд час пїдготовки до лабораторного заняття вам необхідно усвідомити особливе значення написання учнями творїв як вїльного вияву власних думок, реалїзацї творчої мовленнєвої дїяльностї.

З метою ефективного засвоєння теми проаналїзуйте детально чиннї програми, ознайомтеся з методикою написання творїв, рїзних за типом, стилем, жанром мовлення. Опрацюйте методику перевїрки ї оцїнювання творїв, навчїться прогнозувати можливї помилки учнїв у творах та попереджати їх.

Проблемнї питання до плану

Завдання I рївня

Варїант I. А.Ляшкевич пише: *“Розвивати дїалогїчне мовлення учнїв необхідно за певною органїзацїйно-методичною системою, що включає принципи навчання усномовного спїлкування, вїдбїр тематики ї мовного матерїалу, його органїзацїю з урахуванням можливостей учнїв, комплексних вправ ї форм роботи”*. Прокоментуйте думку дослідницї.

Варїант II. Методисти вважають, що функцїйно-стилістичний пїдхїд повинен забезпечити формування дїалогїчного мовлення на дїалогїчних або монологїчних текстах-зразках з дїалогїчними конструкцїями. Це допоможе школярам засвоїти функцїї мовних явищ в дїалогах рїзного стилїстичного пїдпорядкування. Обгрунтуйте це твердження.

Варїант III. Визначте лїнгводидактичний потенцїал наведеної вправи:

– Бабусю, скажїть, для чого людина живе на свїтї?

Бабуся всмїхнулася ї каже:

– Щоб жити вїчно.

– Як це – жити вїчно?

Бабуся каже:

– Ходїмо до саду.

Пїшли ми до саду. Там доцвітали чорнобривцї. Бабуся зїбрала жменьку сухого насїння квітїв, зав'язала у вузлик.

– Почекай до весни – зрозумієш, – сказала вона й поклала вузлик із насінням чорнобривців у сухий куточок.

Настала весна. Ми з бабусею посіяли на грядці насіння. Зійшло, піднялося, зацвіло. Які вони красиві, ці чорнобривці. Кращі, ніж восени.

– Ось і людина живе, щоб вічно жила її краса, – сказала бабуся. – Батьки живуть, щоб виховувати дітей. А діти потім народжують своїх дітей, щоб вічно жив людський рід.

– А для чого живе людський рід? – знову питаю я.

– Для щастя. (В. Сухомлинський).

Завдання II рівня (робота в групах)

1. Розробіть 5-7 комунікативно-ситуативних вправ з метою вдосконалення діалогічного мовлення учнів 5-го класу.
 2. Розробіть 5-7 комунікативно-ситуативних вправ з метою вдосконалення діалогічного мовлення учнів 8-го класу.
 3. Розробіть 5-7 комунікативно-ситуативних вправ з метою вдосконалення діалогічного мовлення учнів 11-го класу.
- Підготуйтеся до проведення цих вправ в аудиторії.

Завдання III рівня (контрольна робота)

Варіант I. Складіть конспект уроку для 5 класу “Мета спілкування й адресат мовлення; мовлення монологічне й діалогічне, усне й писемне. Діалог, його розігрування відповідно до запропонованої ситуації”.

Варіант II. Складіть конспект уроку для 10 класу “Складання і розігрування діалогів до запропонованих ситуацій у дистантному й контактному спілкуванні. Моделювання телефонної розмови.”.

Варіант III. Складіть конспект уроку для 11 класу “Складання і розігрування діалогів до запропонованих ситуацій на професійну тему. Переговори”.

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ 2

Тема: Методика вдосконалення монологічного мовлення учнів

План

1. Монолог як наукове поняття. Функції монологу.
2. Психологічні засади формування монологічного мовлення учнів.
3. Принципи формування монологічного мовлення учнів.
4. Методи, прийоми, засоби формування монологічного мовлення учнів.
5. Роль мовленнєвого етикету у спілкуванні.

Література

1. Біляєв О.М. Сучасний урок української мови. – К., 1981.

2. Борисюк І.В. Роль тексту на шляху формування комунікативної компетенції учнів// Мовознавство. – 1988. – №1. – С.54–60.
3. Голуб Н.Б., Остапенко Н.М. Дивосвіт. – Черкаси, 1999.
4. Кучерук О. Дидактичні технології комунікативного розвитку школярів// Дивослово. – 2009. – №4. – С.8–12.
5. Мельничайко В.Я. Творчі роботи на уроках української мови: Конструювання. Редагування. Переклад: Посібник для вчителів. – К.: Рад. школа, 1984.
6. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / [М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна та ін.]; за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2009.
7. Методика розвитку речі на уроках російського язика: Книга для учителя/ Под ред. Т.А.Ладыженской. – М.: Просвещение, 1990.
8. Пентилюк М. І. Методика навчання української мови у таблицях і схемах : навч. посіб. / М. І. Пентилюк, Т. Г. Окуневич. – К. : Ленвіт, 2006.
9. Пентилюк М. І. Мовленнєві помилки та принципи їх класифікації // Українська мова і література в школі. – 2003. – №3. – С. 26–29.
10. Стельмахович М.Г. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення в 4-8 класах.– К., 1981.
11. Технологія сучасного уроку рідної мови/ Н.Б.Голуб, Л.М.Дяченко, Н.М.Остапенко, В.В.Шляхова / За ред. Н.М.Остапенко. – Черкаси, 1999.
12. Учїться висловлюватися / П.І.Бїлоусенко, Ю.О.Арешенков, Г.М.Вїняр та ін.– К., 1990.
13. Шелехова Г. Про систему роботи з розвитку зв'язного мовлення учнів// Дивослово.– 1994.– №1.
14. Шелехова Г. Формування у старшокласників комунікативних умїнь і навичок // Дивослово.– 1998.– №1.

Методичні настанови. Під час підготовки до лабораторного заняття вам необхідно усвідомити, що для монологїчного мовлення, як і для діалогїчного, характерні власні психолого-ситуативні і мовні особливості. У монологї реакція слухачів стає зрозумїлою в процесі говоріння, висловлювання має розгорнутий характер, меншу роль відіграють невербальні засоби спілкування. Удосконалення монологїчного мовлення учнів має здійснюватися з урахуванням комунікативно-діяльнїсного й функційно-стилістичного підходів і з опорою на мовленнєву діяльність. Система роботи з удосконалення монологїчного мовлення повинна включати вправи і завдання, розраховані на постійне залучення учнів до активних форм спілкування, сприяти розвитку їхньої мовленнєвої компетенції. Такі вправи допомагають глибоко засвоїти мовленнєві поняття, забезпечують формування мовленнєвих умїнь, прищеплюють навички критичної оцінки сказаного й написаного.

Проблемні завдання до плану

Завдання I рівня

- I. Визначте лінгводидактичний потенціал наведеної вправи (клас, тема, структурний компонент уроку, мета вправи, формовані за допомогою завдань до вправи вміння й навички учнів тощо):

Варіант I. Прочитайте текст.

ЩЕДРИЙ ЇЖАЧОК

На світанку неподалік від мене щось зашелестіло листям. Прислухався.

Кроків за два від мене пройшов круглий нашорошений їжачок. Він був увесь прикрашений невеличкими лісовими грушами. Якусь хвилину зачудовано дивився на мене з-під насуплених брів, потім пройшов до своєї схованки. Коли вийшов звідти, глянув на мене маленькими оченятами.

Весь день і ніч їжачка не було. Я вирішив, що він більше не повернеться до своєї комори. Та на світанку він повернувся з трьома яблуками, наколотими на голки. Підійшов зовсім близько до мене, хуркнув.

Так було і наступного дня. Їжачок ніби взявся постачати мене їжею – носив то яблука, то груші (За Ю.Збанацьким).

Виберіть із запропонованих відповідей на запитання правильні, виділяючи відповідну букву.

1. До якого стилю мовлення належить аналізований текст:
а) розмовний; б) науковий; в) художній?
Доведіть свою думку.
2. Визначте сферу використання цього стилю мовлення:
а) суспільне життя;
б) наука, техніка, освіта;
в) художня література?
3. Це текст із: а) підручника, б) оповідання, в) засобів масової інформації?
4. Яка, на вашу думку, мета створення тексту:
а) повідомлення, б) опис, в) спонування?
5. Текст належить до мовлення: а) діалогічного, б) монологічного?
6. Якого типу мовлення цей текст: а) розповідь, б) опис, в) роздум?
Обґрунтуйте свою думку.
7. На скільки смислових частин можна поділити текст: а) 1, б) 2, в) 3.
8. Назвіть засоби, за допомогою яких речення поєднано в текст:
а) займенники, сполучники; б) синоніми, в) спільнокореневі слова.

Варіант II. Уявіть, що Ви як слухач курсів дизайну отримали завдання оформити кабінет української мови. Ознайомте присутніх з вашим проектом оформлення кабінету.

Варіант III. Прочитайте текст.

В усі часи у дозвіллі дітей, підлітків та молоді немало важили традиційні ігри. Це й ліричні дівочі ігри-танки, і драматичні сценки, і парубочі забави, що вимагали спритності й навичок. Чимало з них прийшли із сивої давнини, з ритуалів та обрядів далеких предків-язичників, зокрема календарні, котрі зберегли важливу ознаку давньої культури, — гармонійне поєднання руху, слова й наспіву. Майже скрізь діти стали хранителями й виконавцями народних ігор. Кожна історична епоха вносила в них щось своє, вони вбирали побутові деталі риси життєвого укладу народу. Тож, граючи, діти перевтілюються в “ящера” (уособлення водної стихії в уяві наших предків), “короля”, “царенка”, “матір та дочку”, “хазяйку”, “бабу”, тварин та птахів. У багатьох рухливих іграх як відлуння минулих військових сутичок зустрічаємо зіткнення двох “ворожих” груп, захоплення умовного “города”.

Ще й сьогодні ігрові традиції остаточно не зникли. І вмиле використання надбань минулого може наблизити дітей до джерел народної культури, збагатити їхнє дозвілля (*Г.Довженко*).

1. Доберіть заголовки до тексту.
2. Визначте тему й основну думку висловлювання.
3. Доведіть, що поданий текст є зразком розповіді.
4. Назвіть слова, що вказують на послідовність подій.
5. Випишіть з тексту ключові слова (словосполучення або речення).
6. Доберіть питання до тексту.
7. Яку мету, на вашу думку, ставив перед собою автор, створюючи текст: розповісти, проінформувати, описати, охарактеризувати, довести, переконати, попросити тощо.
8. Поясніть значення слів *обряд, традиції і ритуал*.
9. Спробуйте продовжити текст, розповідаючи про ігри, в які ви граєте.

Завдання II рівня (робота в групах)

1. Розробіть 5-7 комунікативно-ситуативних вправ з метою вдосконалення монологічного мовлення учнів 6-го класу.
 2. Розробіть 5-7 комунікативно-ситуативних вправ з метою вдосконалення монологічного мовлення учнів 9-го класу.
 3. Розробіть 5-7 комунікативно-ситуативних вправ з метою вдосконалення монологічного мовлення учнів 11-го класу.
- Підготуйтеся до проведення цих вправ в аудиторії.

Завдання III рівня (контрольна робота)

Варіант I. Складіть конспект уроку для 6 класу “Монологічне висловлювання. Повідомлення на лінгвістичну тему”.

Варіант II. Складіть конспект уроку для 8 класу “Відомості про мовлення”.

Варіант III. Складіть конспект уроку для 11 класу “Виступ на семінарах, зборах, конференціях”.

САМОСТІЙНА РОБОТА

Тема 1. Засвоєння мовленнєвого етикету учнів на уроках української мови

Контрольні питання

1. Мовленнєвий етикет: лінгвістичний та психологічний аспекти.
2. Функції мовленнєвого етикету.
3. Своєрідність мовленнєвого етикету українців.
4. Особливості роботи над засвоєнням учнями правил мовленнєвого етикету під час опанування мовної теорії.
5. Засвоєння норм мовленнєвого етикету під час позакласних занять.

Практичні завдання

1. Підготуйте тези доповіді “Засвоєння учнями правил мовленнєвого етикету на уроках української мови”.
2. Складіть тестові завдання для учнів, які б перевіряли засвоєння ними етикетних конструкцій.
3. Укладіть список літератури до теми.

Тема 2. Особливості проведення уроків аудіювання

Контрольні питання

1. Місце уроків аудіювання в системі уроків української мови в школі.
2. Структура уроків аудіювання.
3. Вимоги до уроків аудіювання.
4. Система вправ для навчання аудіювання.
5. Критерії оцінювання аудіювання.

Практичні завдання

Ознайомтеся з конспектом уроку аудіювання в 9 класі. Проаналізуйте його щодо дотримання вимог до уроків аудіювання.

Тема: Аудіювання тексту «Святогірський монастир» з книги «Таємниця духовного скарбу»

Мета: удосконалювати вміння й навички учнів уважно слухати текст, активно його сприймати, розуміти й відтворювати, концентрувати увагу на ключових відрізках тестового матеріалу, складати план, ділити почутий текст на частини; розвивати психофізіологічні механізми оперативної й довготривалої пам'яті, осмислення сприйнятого на слух; виховувати любов і пошану до української культури, до духовних традицій свого народу.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь і навичок.

Методи і прийоми: слово вчителя (виразне читання тексту, пояснення), бесіда (підготовка, репродуктивно-відтворювальна, підсумкова), виконання тестових завдань.

Обладнання: малюнки із зображенням храмів України, книжки про Святогірський монастир, плакати з висловлюваннями митців про духовність, культуру України, аркуші з тривірневими тестами для кожного учня.

Хід уроку:

- I. Вступне слово вчителя.** Мотивація навчальної діяльності, визначення завдань перед учнями: уважно прослухати текст, відповісти на запитання, виконати тестові завдання.
- II. Підготовча бесіда.**
 - Пригадайте подорож до Святогірського монастиря. Які враження у вас залишилися?
 - Які архітектурні споруди знаходяться там?
 - Прослухайте пісню М.Петренка “Дивлюсь я на небо”. Зіставте зміст пісні й ваші особисті враження від краєвидів Святогірська, ваші думки.
- III. Прослуховування тексту** “Святогірський монастир” (Горошкіна О., Попова Л. Збірник текстів для аудіювання на уроках української мови: 5-11 класи. – Луганськ: Шлях, 2001).

Протягом багатьох століть духовне життя нашого народу складалося під впливом церкви: її моралі, святого вчення, обрядів і, нарешті, церковної архітектури, яка стала невід’ємною частиною народної культури. Так було і є не лише в українців. Пам’ятки храмовбудівництва видатний французький письменник Віктор Гюґо відносив до осадового шару, який залишає після себе світовій культурі нація. А наш сучасник, відомий письменник Олесь Гончар, вважає, що в побудові старовинних українських храмів відбилися духовні надбання наших предків і майбутні покоління будуть *«дошукуватись тайни пропорцій ідеального суголосся думки й матеріалу, шукатимуть ніким не розгадані формули вічної краси...»*

Сьогодні практично немає жодного більш-менш великого населеного пункту в Донбасі, де б не відновлювалася або не будувалася нова церква, їх сьогодні можна нарахувати сотні... Та є серед них такі, що своїми архітектурними якостями зафіксували глибинний зміст своєї доби й несуть у віки історичну пам’ять. Зараз практично неможливо встановити імен архітекторів і будівничих, які створювали їх. Документи, що залишились, скупі розповідають про те, що люди хотіли бачити в цих храмах... І все ж ми, сьогоднішні, спробуємо прочитати ці кам’яні книги нашого краю, своєрідні привітання від попередніх поколінь. Це потрібно й для того, щоб у нових храмах жили наші споконвічні архітектурні традиції.

Тож давайте, друзі, оглянемо найвидатніші пам’ятники сакральної архітектури Донбасу, познайомимось з історією їхнього будівництва, спробуємо проникнути у зміст їхньої форми.

Над швидким Дінцем, на вершині крейдяної скелі, стрімко злітає у височинь визначна пам’ятка української сакральної архітектури кінця XVII століття — Святогірська Миколаївська церква. Її незвичайна краса й лісовий краєвид дали право називати цю землю донецькою Швейцарією. Саме тут, за народними переказами, відомий поет-романтик Михайло Петренко написав вірш, який став широковідомою народною піснею «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю». Під впливом дивовижної природи поетова уява рвалася до неба — уявного образу свободи:

Коли б мені крилля,
 орлячі ті крилля,
Я б землю покинув
 і на новосілля
Орлом бистрокрилим у небо
 польнув
І в хмари навіки од світа
 втонув.

Харківський та Охтирський архієпископ Філарет про цю красу над Дінцем висловлювався так: «Якщо тут не вміти, тоді ж де молитись? Тут так близько до неба, тут так далеко від землі».

Зі Святогірським монастирем пов'язана історія захоплення його козаками під проводом славного сподвижника Б. Хмельницького в боротьбі з поляками Івана Богуна. За історичними джерелами, Іван Богун свої молоді роки провів на Сіверському Дінці, але, посварившись з російською владою, в 1641 році пішов звідти. Весною 1645 року, вже будучи «отаманом Івашкою Богуном», нападає на Святогірський монастир. Цар звелів «тих злодіїв... за злодійство вішати». Можливо, саме про цей епізод згадувала через десять років французька газета «Gazzette de Fgapse», коли писала, що московити захочуть помститися за погану справу, що він скоїв у їхній країні».

Старі географічні зображення території монастиря свідчать, що до 1679 року на вершині крейдяної гори над Дінцем не було церкви. Служба тоді відправлялася в невеликій дерев'яній церкві біля підніжжя скелі та в печерній церкві святих Антонія й Феодосія. Будівництво церкви на крейдяній горі пов'язане з архітектурними традиціями Слобожанщини кінця XVII ст., коли зміцнюється автономне самоврядування цих земель, розвивається оперта на державність самобутня народна культура. Дещо раніше, відповідно у 1684 та в 1689 роках, було збудовано два видатні шедеври українського церковного будівництва п'ятиглавий Ізюмський Преображенський та Харківський триглавий Покровський собори, як відзначалося в одному з історичних джерел, «піклуванням ізюмського полковника Костянтина Григоровича Донця і Федора Володимировича Шидловського». Хто були ініціатори побудови Миколаївської церкви, досі ще залишається невідомим.

Аналогічний ренесанс (відродження) переживала і Гетьманщина, коли «Головним завданням, особливо в XVII — початку XVIII ст., стає створення виразного, вражаючого твору, символу, пам'ятника, побудованого народом на честь національного визволення і ствердження національної культури (М. Цапенко). Для України це був єдиний процес, характерний, за визначенням спеціалістів церковобудівництва, для всієї території від Слобожанщини до Закарпаття.

Цьому періоду розвитку сакральної архітектури притаманні різноманітні стильові особливості. Так, найбільш розповсюдженим в Україні типом була тридільна церква (з трьома главами) з дещо більшим центральним приміщенням. У своїй класичній формі така споруда має три бані на восьмигранних (з вікнами) барабанах. Більшість будов мали зовнішні зрізані кути, що надавало їм гранчасту (кристалічну) форму, яка посилювалася восьмигранними барабанами й характерною для української архітектури банею з м'яко зламанною лінією даху. Стіни в українських церквах, як правило, декорувались мистецьким ліпленням з використанням місцевого орнаменту. Таке декорування має зв'язок з естетичними засадами і практикою європейського бароко, яке характеризується примхливими мальовничими кривими

лініями фасадів, витонченою орнаментикою. Саме ці риси, творчо інтерпретовані зодчими Слобожанщини, ми й спостерігаємо у зовнішньому оформленні вже названих храмів Слобідської України.

Хоча Святогірська наскельна церква виглядає менш грандіозно, ніж Харківський та Ізюмський собори, вона має одну суттєву перевагу, незважаючи на свій порівняно невеликий об'єм. Вражаючим є її розташування на вершині крейдяної скелі над Дінцем. Скеля й церква мовби зливаються в стрімку єдину будівлю, що своєю вершиною сягає неба. Так постав над межею тодішніх російських й українських земель цей слобожанський храм, утілюючи в собі велич української народної культури. Разом із Савур-Могилою Миколаївська церква є символом незламності вільнолюбивого духу українського народу (*З книги „Таємниця духовного скарбу“*).

Сакральний (від лат. sacramentum — священна річ, дія) — священний, той, що стосується релігійного культу й ритуалу.

IV. Виконання учнями трирівневих завдань до тексту.

I рівень (12 балів)

1. Хто з видатних письменників відносив пам'ятки храмовбудівництва до осадового шару, який залишає після себе світовій культурі нація:
а) Віктор Гюго; б) Василь Шукшин; в) Олесь Гончар.
2. До якої архітектури належать храми та церкви:
а) сакральної; б) монументальної; в) світової.
3. Який з віршів, за народними переказами, написав Михайло Петренко у Святогірському монастирі?
а) “Рай цілий радості і пекло муки”; б) “Гуде вітер вельми в полі”;
в) “Дивлюсь я на небо...”.
4. З чийм ім'ям пов'язана історія захоплення Святогірського монастиря?
а) Івана Богуна; б) Богдана Хмельницького; в) Івана Мазепи.
5. У якому столітті почалося будівництво Святогірського монастиря?
а) XVI; б) XVII; в) XVIII.
6. Що означає слово *ренесанс*? а) відродження; б) будівництво; в) культура.
7. Тридільна церква як тип сакральної архітектури була розповсюджена на:
а) всій території України; б) Центральній частині України; в) Слобожанщині.
8. Стіни в українських церквах декорувалися:
а) мистецьким ліпленням з використанням місцевого орнаменту;
б) зображенням апостолів; в) декоративним орнаментом.
9. Святогірський монастир знаходиться:
а) на вершині крейдяної скелі; б) у долині; в) на горі.
10. Визначте тип мовлення тексту: а) розповідь з елементами опису; б) роздум; в) опис.
11. Яке призначення споруди: а) культове; б) громадське; в) оборонне.
12. Над якою річкою височить Святогірський монастир:
а) Дінцем; б) Айдаром; в) Дніпром.

II рівень (3 бали)

1. Доберіть заголовки тексту.
2. Назвіть архітектурні терміни, які використовує автор у тексті. Укладіть словник архітектурних термінів.
3. Поділіть почутий текст на частини, складіть до нього план.

III рівень (6 балів)

Складіть опис церкви або храму, що знаходиться у вашому місті або селищі.

V. Словникова робота.

1. Які слова в тексті вам незрозумілі?
2. Поясніть значення слів: *крейдяна скеля, бароко, ренесанс, осадовий шар, сакральна архітектура, тридільна церква.*

VI. Бесіда за змістом тексту.

1. Про що розповідається в прослуханому вами тексті?
2. Що вам сподобалося в тексті?
3. Яку нову інформацію ви почули під час слухання?
4. Які географічні назви зустрічаються у тексті?

VII. Оцінювання.

VIII. Підсумок уроку.

Тема 3.

Контрольна робота “Рецептивні й продуктивні види мовленнєвої діяльності”

I. Дайте відповіді на тестові запитання.

1. У якому рядку подано види аудіювання?
 - а) усне, письмове;
 - б) вдумливе, заради задоволення, емоційне, критичне;
 - в) мовчки, вголос.
2. До рецептивних видів мовленнєвої діяльності належать:
 - а) читання, аудіювання;
 - б) читання, говоріння;
 - в) читання, письмо;
3. До продуктивних видів мовленнєвої діяльності належать:
 - а) говоріння, аудіювання;
 - б) говоріння, аудіювання;
 - в) говоріння, письмо.
4. Метою якого виду читання є формування вміння швидко переглянути ряд матеріалів для того, щоб знайти конкретну інформацію, пов'язану з інтересами учнів або задану вчителем?
 - а) читання-сканування;
 - б) переглядове читання;
 - в) швидке читання.
5. У якому рядку правильно визначається поняття „конспектування”?
 - а) коротко висловлена думка про певний об'єкт, яка дає змогу відрізнити, відшукати, будувати його, формулювати значення новоствореного або уточнювати значення наявного в науці;
 - б) мовленнєва письмова справа, що використовується в старших класах,

- вищих навчальних закладах, суть якої полягає в короткому викладі змісту чи основних ідей прочитаного: статті, лекції, розділу підручника тощо;
- в) акт комунікації, що характеризується розумовою цілісністю й може сприйматися читачем або слухачем.
6. У якому рядку правильно визначається поняття „говоріння”?
- а) один із чотирьох видів мовленнєвої діяльності, який полягає в перетворенні внутрішнього мовлення в акустичне;
- б) процес створення усних висловлювань;
- в) один із чотирьох видів мовленнєвої діяльності, який полягає в усному відтворенні почутого чи прочитаного тексту.
7. Установіть відповідність між видами аудіювання та їх характеристиками.
1. Глобальне аудіювання.	А. Передбачає сприйняття тексту в цілому, коли слухачу достатньо визначити про що йшлося у висловлюванні, яка його основна думка
2. Детальне аудіювання	Б. Передбачає усвідомлення основних смислових блоків тексту.
3. Критичне аудіювання	В. Є поєднанням глобального й детального, крім того, воно вимагає критичного усвідомлення сприйнятого на слух: висловлення свого погляду на порушену в тексті проблему.
1. _____ 2. _____ 3. _____
8. *Тип: істина / хибність.*
- Висловлення:** Аудіотекст – засіб навчання аудіювання, текст, що сприймається на слух з певною навчальною метою. На відміну від писемного аудіотекст має відповідне інтонаційне оформлення, а його розуміння й відтворення визначається правильно обраним темпом одноразового читання, контактністю комунікантів.
9. Заповніть бланк.
Монолог – _____
10. Заповніть бланк.
Діалог – _____

II. Укладіть термінологічний словничок з 10 слів „Види мовленнєвої діяльності”

Тема 3. Методика творчих робіт

Мета: опанувати основні теоретичні положення методики написання учнями творчих робіт, навчитися відбирати ефективні методи і прийоми для розвитку творчих здібностей учнів на уроках української мови.

Методичні настанови. Опрацьовуючи тему, зверніть особливу увагу на мотиваційний аспект мовної творчості людини, на роль аналізу чужого мовлення, значення умінь і навичок будувати мовленнєві висловлювання для сформованості комунікативної компетентності людини, її соціальної адаптації. Проаналізуйте чинні програми, підручники, методичну літературу з метою усвідомлення головних завдань роботи вчителя над розвитком мовленнєвої творчості учнів.

Завдання

1. Усвідомити основні поняття методики творчих робіт.
2. Засвоїти вимоги чинних програм щодо місця творчих робіт учнів в системі їхньої мовленнєвої підготовки.
3. Ознайомитися з методикою написання творчих робіт, їх перевіркою й способами аналізу помилок.
4. Засвоїти методику аналізу тексту як важливого чинника формування власної мовотворчості учнів.

Матеріал до вивчення теми

Творчі роботи посідають важливе місце в формуванні комунікативних здібностей учнів, що є основою соціальної адаптації підростаючого покоління. Випускник загальноосвітньої школи повинен засвоїти вироблені суспільством правила мовленнєвої комунікації та виражальні можливості мови. Чим більший запас виражальних засобів мови, якими володіє учень, тим легше йому вибрати ті, що можуть забезпечити адекватне відтворення думки й ефективну реалізацію комунікативного задуму. Суттєву роль у зв'язку з цим відіграє не сама кількість доступних мовцєві мовних одиниць, а бездоганне володіння ними: розуміння всіх функціональних якостей мовної одиниці, розмаїття її лексичних і граматичних значень, семантичних і стилістичних відтінків та цілеспрямоване використання її використання в конкретній комунікативній ситуації. Тому мовленнєвотворча підготовка учнів визначає ефективність комунікативної діяльності в цілому.

У чинних програмах з української мови стверджується, що навчання мови передбачає розвиток навичок конструювання робіт творчого характеру, серед яких усні й письмові перекази, твори різних стилів, типів, жанрів мовлення. Оцінюванню підлягають зміст і мовне оформлення (грамотність) творчих робіт. Перекази і твори є підготовчими вправами до оволодіння учнями життєво необхідними жанрами мовлення, такими, як реферат, конспект, доповідь, виступ на зборах, під час дискусій, рецензії тощо.

Зміст і вимоги до творчих робіт учнів представлені мовленнєвою змістовою лінією шкільної програми, де визначено навчальний матеріал, що є основою вироблення мовленнєвотворчих умінь і навичок учнів. Насамперед учні повинні знати відомості про мовлення (це загальне уявлення про мовлення і спілкування, види мовленнєвої діяльності, мета спілкування, мовлення монологічне й діалогічне, основні правила спілкування, текст, тема й основна думка висловлювання, простий і складний план, складне синтаксичне ціле, абзац, відоме й нове в реченні, стилі, типи, жанри мовлення та ін.). Створення власних творів, що ґрунтується на вміннях сприймати й відтворювати чуже мовлення, передбачає: а) складати діалоги, досягаючи комунікативної мети, дотримуючись правил мовленнєвого етикету; б) складати усні та письмові твори, добираючи мовні засоби відповідно до умов спілкування; в) складає ділові папери тощо.

Реалізація мовленнєвої змістової лінії програми передбачає врахування двох ступенів мовленнєвої діяльності: Підготовчий ступінь передбачає уміння відтворювати готові мовні одиниці, добирати існуючі в мові варіанти мовних одиниць, мотивуючи свій вибір (наприклад, вибір слів з синонімічного ряду, фонетичних варіантів *у-в, і-й* та ін.). Цей ступінь мовленнєвої діяльності (конструювання) ґрунтується на знаннях норм літературної мови та практичних уміннях і навичках, що виробляються насамперед на уроках вивчення лінгвістичної теорії у процесі засвоєння мовного матеріалу.

Основний ступінь мовленнєвої діяльності (розвиток різних видів зв'язного мовлення, формування комунікативних умінь і навичок) співвідноситься з уміннями творчо використовувати мовні засоби (фонетичні, лексичні, граматичні) та способи вираження думки залежно від стилю, типу, жанру мовлення. На цьому ступені мовленнєвої діяльності передбачається робота з текстами різних типів, стилів і жанрів мовлення. Така діяльність реалізується у двох видах: рецептивне мовлення (сприйняття, усвідомлення, розуміння, аналіз готових усних і писемних текстів) і продуктивне мовлення (складання власних усних та писемних текстів — переказів, творів, публіцистичних й ділових жанрів).

Учнівський твір — це самостійний зв'язний виклад учнями думок, суджень, почуттів. Методика роботи над твором спирається на уміння учнів аналізувати, редагувати, доповнювати тексти, складати план чужого тексту, виписувати ключові слова, писати твори-мініатюри певного стилю, типу мовлення, стилістичні етюди, здійснювати стилістичний експеримент тощо.

Обов'язковим результатом навчання, на думку К. Плиско, має стати сформованість таких умінь і навичок: осмислювати тему, визначати основну думку, добирати до твору матеріал з різних джерел, систематизуючи його, розкривати тему, підпорядковуючи її основній думці, дотримуватися вимог стилю, типу, жанру мовлення, комунікативно виправдано користуватися вивченими мовними засобами.

Види робіт з розвитку зв'язного писемного мовлення

Робота з текстом	Переказ	Твір
<ul style="list-style-type: none"> ▪ тема, основна думка; ▪ способи зв'язку речень у тексті (ланцюжковий, паралельний); ▪ цілісність тексту (смилова, граматична, структурна); ▪ композиційно-структурні особливості тексту (абзац, складне синтаксичне ціле); ▪ актуальне членування (дане й нове); ▪ засоби зв'язку речень у тексті (займенники, прислівники, синоніми, лексичні повтори тощо); ▪ редагування написаного. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ вид роботи, який передбачає відтворення змісту висловлювання і складання тексту за готовим матеріалом. ▪ значення переказів ▪ виробляє навички виразно слухати й відтворювати почуте або прочитане; ▪ вчить розуміти й адекватно передавати чужі думки в усній і писемній формі; ▪ закладає основи якісного викладу власних думок. ▪ види переказів ▪ за метою проведення (контрольні, навчальні); ▪ за наявністю творчих елементів (творчий, переказ-переклад); ▪ за обсягом (докладні, стислі, вибіркові); ▪ за формою мовлення (усний, письмовий); ▪ за наявністю додаткових завдань (граматичних, стилістичних); ▪ за типом мовлення (розповідь, опис, міркування). 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ вид роботи, який передбачає самостійний виклад учнями думок, суджень, почуттів. ▪ види творів ▪ за метою проведення (контрольні, навчальні); ▪ за місцем виконання (класні, домашні); ▪ за формою мовлення (усні, письмові); ▪ за ступенем самостійності (колективні, індивідуальні); ▪ за типом мовлення (розповідь, опис, міркування (роздум)); ▪ за наявністю додаткового завдання (за опорними словами, за додатковим граматичним завданням); ▪ за джерелами матеріалу (на лінгвістичні теми, за картиною, телепередачею, за відеофільмом, на основі почутого або прочитаного, на основі власних спостережень).

Значення роботи над творами: виробляє навички самостійно викладати свої думки, підвищує загальну культуру людини, сприяє виробленню естетичних смаків, розвиває вміння творити словом, впливати за допомогою слова на співрозмовників і читачів.

Структура творів, різних за типом мовлення:

Твір-розповідь: зав'язка, подія в розвитку, кульмінація, розв'язка.

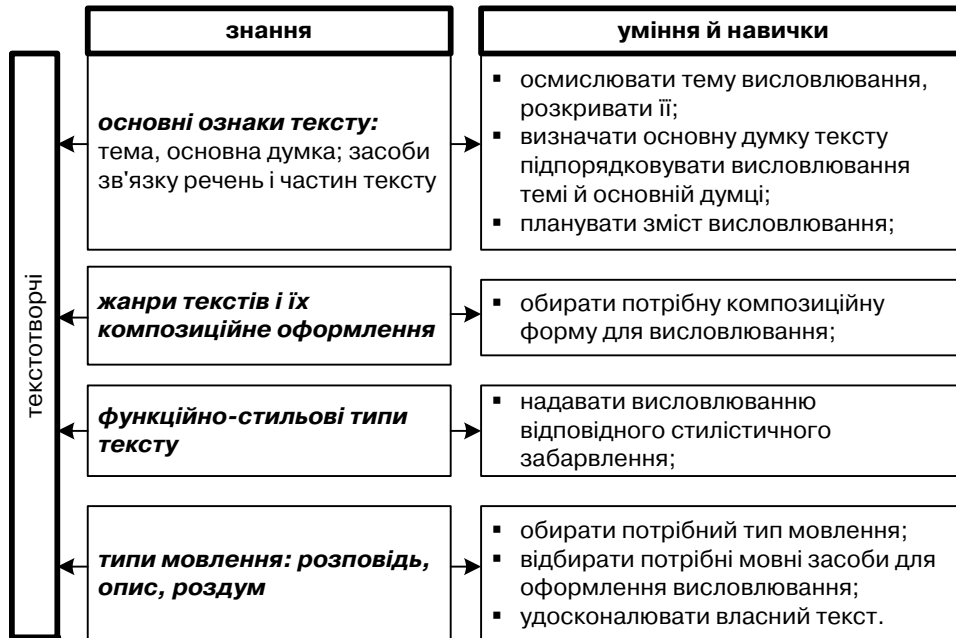
Твір-опис: загальні відомості про предмет, найхарактерніші ознаки, висновок.

Твір-роздум: думка або теза, аргументи, висновок.

Виклад думок залежить від дедуктивного чи індуктивного способу мислення.

Тематика творчих робіт учнів визначена соціокультурною змістовою лінією програми, відповідно до їх віку й інтелектуального розвитку.

Удосконалення мовлення учнів відбувається і на аспектних уроках, і на уроках розвитку мовлення, у процесі яких учні отримують знання, формують уміння й навички, необхідні для створення комунікативно правильних текстів.

З метою підготовки учнів до складання наукових і публіцистичних творів необхідно використовувати завдання аналітико-мовленнєвого характеру на основі текстів наукового й публіцистичного стилю, що передбачають аналіз текстів-взірців, під час якого учні формулюють мікротеми тексту, з'ясовують їх вплив на формулювання теми, визначають тип і стиль мовлення, виділяють мовні засоби, які вказують на основні ознаки стилю, оцінюють їх використання в тексті, складають плану тексту та його продовження.

Одним із показників багатства мовлення є якісний і кількісний показник словникового запасу людини, тому в процесі аналізу текстів-взірців особлива увага приділяється словниковій роботі, адже важливо, щоб учень засвоював слово у всій різноманітності його значень, щоб йому доступне було й метафоричне вживання слова. Такі завдання використовуються як на уроках розвитку зв'язного мовлення, так і на аспектних паралельно з вивченням, повторенням, систематизацією, узагальненням мовного матеріалу.

Основними загальнодидактичними принципами, на яких будується робота з удосконалення творчої мовленнєвої компетенції учнів, є систематичність, послідовність, доступність, емоційність та ін.

Для успішного структурування творчих робіт необхідна цілеспрямована постійна мовленнєва практика, що ґрунтується на умінні вибирати потрібні слова, конструкції з урахуванням умов ситуації спілкування. Уведення активних форм мовленнєвої комунікації підвищує рівень мотивації мовленнєвих дій. Повторення теоретичного матеріалу повинно відбуватися в контексті ефективного спілкування між людьми.

Важливу роль на уроках української мови посідає імітаційне моделювання ситуацій. Наприклад:

- Прослухайте грамзапис “Пори року” П. Чайковського. Напишіть твір про весну за враженнями від прослуханого.
- Спробуйте скласти словесний портрет людини, до якої добре ставитесь, так, щоб ваше ставлення виявилось у доборі мовних засобів.
- Уявіть, що ви в зоопарку. Розказуючи, кого ви там бачили, спробуйте описати рідкісних тварин.

Імітаційне моделювання ситуацій часто потребує включення учнів у діалог, що вимагає від них гнучкості, мобільності, дотримання норм етикету. Це відповідає вимогам чинної програми: заняття з української мови треба будувати так, щоб кожен із проведених видів робіт виконував свою роль у формуванні певного комунікативного уміння, щоб учні успішно оволодівали і монологічним, і діалогічним мовленням, спираючись на знання про текст, стилі, типи, жанри мовлення, ситуацію спілкування, набували культури мовлення (уважно, не перебиваючи, слухали співрозмовника, були ввічливими, переконливо й тактовно відповідали на запитання тощо).

Створення власних висловлювань спирається на уміння здійснювати аналіз тексту як основного засобу передачі інформації, комунікативного посередника між мовцем і реципієнтом.

Ознайомтесь із зразком комплексного аналізу тексту для тематичного оцінювання в 6 класі.

Назва першого гінця осені “вересень” походить від вересу. Це й послужило мотивом називання. Вічнозелений кущ квітує від початку серпня й до кінця жовтня. Але й найпишніше рожево-бузкове суцвіття вкриває землю соснових борів, торф’яників та піщані пагорби саме у вересні.

Верес, як і липовий цвіт, є вельми цінним медоносом. Щоправда, у наших краях вересовий мед не в особливій пошані за його гіркуватий присмак. Проте в інших народів, зокрема французів, солодкий продукт, зібраний з вересу, вважається справжнім делікатесом (*За В. Скуратівським*).

1. Тип мовлення: _____
2. Засоби зв’язку речень у тексті: _____
займенники: _____
сполучники: _____
повтор слів: _____
слова, об’єднані однією темою: _____
спільнокореневі слова: _____
3. Тема _____
Мікротеми _____
4. Звідки цей текст: _____
5. Що означають слова? Скористайтесь тлумачним словником:
Гінець, суцвіття, пошана, присмак, делікатес, медонос.
6. Чи можливі такі написання: *проте і про те; щоправда і що правда?* Проілюструй прикладами речень або словосполучень.

7. Добери до слова *вельми* синонім.
8. Випиши з тексту антоніми.
9. Запиши три слова з тексту, у яких звуків більше, ніж букв.
10. Запиши слова з подовженими приголосними.
11. Визнач кількість букв і звуків у слові *піщані*.
12. Особливість наголосу в слові *зокрема*.
13. Яке слово написано за правилом “дев’ятки”?
14. Розбери за будовою слово *гіркуватий*. Якого значення надає слову суфікс?
15. Виконай словотвірний аналіз слів *вічнозелений*, *пагорб*.
16. Утвори прикметник від слова *француз*. Поясни зміни приголосних.
17. Поясни написання префікса в слові *присмак*.
18. Чому слово *вічнозелений* написано разом, а *рожево-бузкове* – через дефіс? Наведи по два приклади таких написань.
19. Виконай синтаксичний аналіз третього речення.
20. Яке за будовою останнє речення в тексті?
21. Які питання за змістом цього тексту ти поставив би своїм товаришам?
22. Склади діалог – розмову двох товаришів – за змістом тексту.
23. Чому так говорять: “*Серпень страву готує, а вересень подає її до столу*”, “*Хвали літо, коли осінь прийде*”. Напиши відповідь, пояснюючи одне з прислів’їв.

Такий вид аналізу спрямований на вироблення в учнів уважного ставлення до кожної мовної одиниці в тексті, формування відповідальності за власні висловлювання.

З метою вироблення в учнів мовленнєвої вправності варто приділяти багато уваги спостереженню над мовленням у різних формах, стилях, жанрах, редагуванню текстів

Методика творчих робіт учнів спирається на всі часткові методики формування мовних, мовленнєвих умінь і навичок, акумулює всі технології мовної і мовленнєвої підготовки. Саме за вміннями учнів створювати власні висловлювання визначається результат навчання мови в школі.

Література для поглибленого вивчення

1. Біляєв О.М. Культура мовлення вчителя-словесника // Дивослово. – 1995. – №1. – С.37–44.
2. Біляєв О.М. Лінгводидактика рідної мови. – Генеза, 2005.
3. Борисюк І.В. Роль тексту на шляху формування комунікативної компетенції учнів// Мовознавство. – 1988. – №1. – С. 54–60.
4. Варзацька Л.О. Зв’язний текст як основа евристичної бесіди // Методика викладання української мови і літератури. Республ. наук.-метод. збірник. – Вип.10. – К., 1985. – С.86–93.
5. Варзацька Л.О. Навчання мови та мовлення на основі аналізу тексту. – К., 1986.
6. Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Основы речевой коммуникации: Учебник для вузов / Под. ред. Проф. О.Я.Гойхмана. – М., 1997.
7. Должикова Т.І., Мілева І.В., Нікітіна А.В. Практикум з лінгвістики тексту: навчально-методичний посібник. – К. : Ленвіт, 2011.

8. Донченко Т.К. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови. – К., 1995.
9. Зарубина Н.Д. Текст: лингвистический и методический аспекты. – М., 1981.
10. Зязюн І.А., Сагач Т.М. Краса педагогічної дії. – К., 1997.
11. Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії: Навч. посібник для студ. вищих закладів освіти. – К., 2000.
12. Мельничайко В.Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови: Посібник для вчителів. – К., 1986.
13. Мельничайко В.Я. Творчі роботи на уроках української мови: Конструювання. Редагування. – К., 1984.
14. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І.Пентиліук. – К., 2000.
15. Методика навчання української мови в середній загальноосвітній школі : Програма для студентів спеціальності 8. 010103 „Українська мова і література“ факультетів української філології педагогічних університетів та інститутів / Укл. О.М. Горошкіна, С.О. Караман, М.І. Пентиліук. – К., 2010.
16. Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І.Пентиліук. – К., 2009.
17. Пентиліук М. І., Окуневич Т.Г. Методика навчання української мови в таблицях і схемах. – К.: Ленвіт, 2010.
18. Пентиліук М.І. Аналіз тексту на уроках мови // Дивослово. – 1999. – №3. – С.30–32.
19. Пентиліук М.І. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови// Укр. мова і літ. в шк. – 1999. – №3 – С.8–10.
20. Пентиліук М. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови / М. Пентиліук, О. Горошкіна, А. Нікітіна // Укр. мова і л-ра в шк. – 2006. – №1. – С. 15–20.
21. Пентиліук М. Концепція когнітивної методики навчання української мови / М. Пентиліук, О. Горошкіна, А. Нікітіна // Дивослово : Українська мова й література в навчальних закладах. – 2004. – №8. – С. 5–9.
22. Плиско К.М. Теорія і методика навчання української мови в середній школі. – Х., 2001.
23. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Рідна мова. – 5–11 класи. – К., 2005.
24. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова. – 5-11 класи. –К., 2005.
25. Програми спецкурсів для ліцеїв та гімназій гуманітарного профілю. Українська мова та література. – К., 2007.
26. Стельмахович М.Г. Розвиток усного мовлення на уроках української мови в 4-8 класах. Метод. посібник. – К., 1976.
19. Стельмахович М.Г. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення в 4-8 класах. – К., 1981.

20. Цимбалюк В. Учнівський твір у середній школі. Книга для вчителя. – К., 1997.

Контрольні питання

1. Визначте наукові засади методики творчих робіт.
2. Вимоги програми щодо творчих робіт учнів.
3. Визначте особливості таких видів роботи, як робота з текстом, переказ, твір.
4. Назвіть види письмових робіт.
5. Обґрунтуйте наукові основи роботи з текстом.
6. Знання, уміння й навички, що лежать в основі написання творчих робіт. Які ви знаєте види творів?
7. Принципи методики творчих робіт.
8. Особливості типів мовлення. Як типи мовлення опрацьовуються в школі?
9. Особливості стилів мовлення. Як учні вивчають стилі мовлення?
10. Способи формування мовленнєвих творчих умінь. Роль імітаційного моделювання в розвитку творчих здібностей учнів.
11. Роль аналізу тексту у формуванні мовленнєвих творчих здібностей школярів.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема. Написання творів (практичне заняття з елементами ділової гри – моделювання фрагменту уроку)

Мета: засвоїти основні методичні чинники організації роботи з написання творчих робіт відповідно до програмових вимог, вікових особливостей учнів, профілю навчання, виробити вміння аналізувати модельовані навчальні ситуації.

План

1. Місце творів у системі роботи з розвитку зв'язного мовлення, класифікація творів.
2. Методика проведення твору-розповіді, твору-опису, твору-міркування.
3. Робота над комунікативними вміннями, що формуються в процесі роботи над творами: уміння усвідомлювати тему й визначати головну думку твору, вміння складати план, працювати над творами відповідного стилю; здійснювати мовне оформлення й саморедагування твору.
4. Методика перевірки й оцінювання творів.
5. Аналіз помилок, допущених учнями у творах.
6. Огляд методичної літератури з методики написання творів.
7. Моделювання фрагмента уроку написання твору.

Література

1. Біляєв О.М. Культура мовлення вчителя-словесника // Дивослово. – 1995. – №1. – С.37–44.

2. Біляєв О.М. Лінгводидактика рідної мови. – Генеза, 2005.
3. Борисюк І.В. Роль тексту на шляху формування комунікативної компетенції учнів// Мовознавство. – 1988. – №1. – С.54–60.
4. Варзацька Л.О. Зв'язний текст як основа евристичної бесіди // Методика викладання української мови і літератури. Республ. наук.-метод. збірник. – Вип.10. – К., 1985. – С.86–93.
5. Варзацька Л.О. Навчання мови та мовлення на основі аналізу тексту. – К., 1986.
6. Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Основы речевой коммуникации: Учебник для вузов / Под. ред. Проф. О.Я.Гойхмана. – М., 1997.
7. Должикова Т.І., Мілева І.В., Нікітіна А.В. Практикум з лінгвістики тексту: навчально-методичний посібник. – К. : Ленвіт, 2011
8. Донченко Т.К. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови. – К., 1995.
9. Зарубина Н.Д. Текст: лингвистический и методический аспекты. – М., 1981.
10. Зязюн І.А., Сагач Т.М. Краса педагогічної дії. – К., 1997.
11. Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії: Навч. посібник для студ. вищих закладів освіти. – К., 2000.
12. Мельничайко В.Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови: Посібник для вчителів. – К., 1986.
13. Мельничайко В.Я. Творчі роботи на уроках української мови: Конструювання. Редагування. – К., 1984.
14. Методика вивчення української мови в школі: Посібник для вчителя / О.М.Біляєв, В.Я.Мельничайко, М.І.Пентиліук та ін. – К., 1987.
15. Методика викладання української мови в середній школі: Навч. посібник / І.С.Олійник, В.К.Іваненко, Л.П.Рожило, О.С.Скорик / За ред. І.С.Олійника. – К., 1989.
16. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І.Пентиліук. – К., 2000.
17. Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І.Пентиліук. – К., 2009.
18. Пентиліук М. І., Окуневич Т.Г. Методика навчання української мови в таблицях і схемах. – К.: Ленвіт, 2010.
19. Пентиліук М.І. Аналіз тексту на уроках мови // Дивослово. – 1999. – №3. – С.30–32.
20. Пентиліук М.І. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови // Укр. мова і літ. в шк. – 1999. – №3 – С.8–10.
21. Пентиліук М. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови / М. Пентиліук, О. Горошкіна, А. Нікітіна // Укр. мова і л-ра в шк. – 2006. – №1. – С. 15–20.
22. Пентиліук М. Концепція когнітивної методики навчання української

- мови / М. Пентиліук, О. Горошкіна, А. Нікітіна // Дивослово : Українська мова й література в навчальних закладах. – 2004. – №8. – С. 5–9.
23. Плиско К.М. Теорія і методика навчання української мови в середній школі. – Х., 2001.
 24. Програми для середньої загальноосвітньої школи: Рідна мова 5-11 класи. – К., 2001.
 25. Програми для середньої загальноосвітньої школи: Українська мова 5-11 класи. – К., 2001.
 26. Сагач Г.М. Золотослів: Навчальний посібник для середніх і вищих навчальних закладів. – К., 1993.
 27. Стельмахович М.Г. Розвиток усного мовлення на уроках української мови в 4-8 класах. Метод. посібник. – К., 1976.
 28. Стельмахович М.Г. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення в 4-8 класах. – К., 1981.
 29. Цимбалюк В. Учнівський твір у середній школі. Книга для вчителя. – К., 1997.
 30. Юрійчук Н. Збагачення мовлення учнів діловою лексикою // Дивослово. – 2001. – №4. – С.51–54.

Методичні настанови. У процесі підготовки до практичного заняття вам необхідно усвідомити особливу роль написання учнями творів як вільного вияву власних думок, реалізації творчої мовленнєвої діяльності.

Для засвоєння теми ви повинні уважно проаналізувати чинні програми та ознайомитися з методикою написання творів різних за стилем, жанром, типом мовлення. Виділіть найголовніші комунікативні уміння, що формуються в процесі роботи над творами. Опрацюйте методику перевірки й оцінювання творів, навчіться прогнозувати можливі помилки учнів у творах та попереджувати їх.

Проблемні питання до плану практичного заняття

1. Чи можна стверджувати, що твір – найскладніший вид роботи з розвитку зв'язного мовлення?
2. Які комунікативні вміння, набуті учнями під час написання творів, можна назвати не тільки навчальними, а й соціально значущими?
3. Які завдання слід включати до розосередженої підготовки написання творів?
4. Чи досконаліми є норми оцінювання творів?
5. Яку роль відіграє під час перевірки твору суб'єктивний чинник?
6. Як уникнути вчителеві його негативного впливу?
7. Як сприяє написання твору вихованню мовної особистості?

Практичні завдання

1. Опрацюйте літературу до теми.
2. Законспектуйте 1-2 джерела.

3. Підготуйтеся до висвітлення питань плану.
4. Складіть конспект уроку написання твору (клас і тему оберіть самостійно).
5. Підготуйтеся до проведення фрагмента уроку на практичному занятті.
6. Розробіть систему вправ і завдань для розосередженої підготовки до написання твору та підготуйтеся до проведення цих вправ.
7. Складіть алгоритм засвоєння вами цієї теми практичного заняття.

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Методика написання переказів

Мета: засвоїти методику написання переказів, ознайомитися з методами і прийомами проведення уроків переказу, виробляти вміння аналізувати навчальні ситуації.

План

1. Види переказів, передбачених чинною програмою.
2. Місце переказів у системі розвитку зв'язного мовлення.
3. Методика проведення переказів.
4. Підготовка до переказу. Складання плану. Мовний аналіз тексту переказу.
5. Робота над попередженням лексичних, граматичних, стилістичних, правописних помилок. Виправлення й аналіз помилок.
6. Норми оцінювання переказів.
7. Характеристика збірників переказів, уміння користуватися ними.
8. Моделювання фрагмента уроку.

Література

1. Біляєв О.М. Лінгводидактика рідної мови. – Генеза, 2005.
2. Голуб Н.Б., Остапенко Н.М. Дивосвіт. – Черкаси, 1999.
3. Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії: Навч. посібник для студ. вищих закладів освіти. – К., 2000.
4. Конфедерат І.М. Дидактичні можливості тексту: Посібник для вчителів. – К., 1988.
5. Мацько Л.І., Караман С.О., Караман О.В. Українська мова. Збірник переказів. – К., 1998.
6. Мацько Л.І., Караман С.О., Караман О.В. Українська мова. Як писати переказ (навчально-методичний посібник). – К., 1998.
7. Мельничайко В. Дидактичні можливості переказів-мініатюр // Диво-слово. – 1995. – №9. – С. 31–34.
8. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І.Пентиліук: Посібник для студентів-філологів. – К., 2000.
9. Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І.Пентиліук. – К., 2009.

10. Пентилюк М. І., Окуневич Т.Г. Методика навчання української мови в таблицях і схемах. – К.: Ленвіт, 2010.
11. Пентилюк М. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови / М. Пентилюк, О. Горошкіна, А. Нікітіна // Укр.. мова і л-ра в шк.. – 2006. – №1. – С. 15–20.
12. Пентилюк М. Концепція когнітивної методики навчання української мови / М. Пентилюк, О. Горошкіна, А. Нікітіна // Дивослово : Українська мова й література в навчальних закладах. – 2004. – № 8. – С. 5–9.
13. Плиско К.М. Теорія і методика навчання української мови в середній школі. – Х., 2001.
8. Технологія сучасного уроку рідної мови / Н.Б.Голуб, Л.М.Дяченко, Н.М.Остапенко, В.В.Шляхова / За ред. Н.М.Остапенко. – Черкаси, 1999.
9. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Збірник переказів з української мови для 5–11 класів. Посібник для вчителя. – К., 1997.
10. Шелехова Г.Т. та ін. Збірник переказів для тематичної атестації. – К., 2002.

Методичні настанови. Вам необхідно засвоїти особливості різних видів переказів, передбачених програмою, з'ясувати місце переказів у системі розвитку зв'язного мовлення. Особливу увагу слід звернути на специфіку проведення переказів у різних класах та типах шкіл.

Осмісліть важливість розосередженої підготовки до переказу (робота на попередніх уроках). Засвойте структуру уроку проведення переказу, норми оцінювання, навчіться прогнозувати труднощі у процесі переказування тексту та визначте шляхи подолання цих труднощів.

У процесі підготовки конспекту уроку навчіться добирати текст, сформулюйте завдання мовного аналізу з урахуванням місця переказу в системі уроків того чи іншого класу. Врахуйте регіональний компонент у доборі тексту.

Проблемні питання до плану

1. Яка роль відводиться переказу в процесі оволодіння мовленням?
2. Наскільки повно, на Вашу думку, чинні програми відображають роботу над переказом? Висловіть свої пропозиції.
3. Розвитку яких видів мовленнєвої діяльності сприяє переказ?
4. У чому полягає цінність творчого переказу?
5. Які за типом мовлення тексти учні переказують краще й чому?
6. Яка роль відводиться мовному аналізу в процесі переказу?
7. Чи сприяють норми оцінювання переказів удосконаленню цього виду роботи?

Практичні завдання

1. Опрацюйте методичну літературу до теми та законспектуйте 2-3 джерела.
2. Підготуйтеся до висвітлення питань плану.
3. Розробіть конспект уроку переказу з творчим завданням для 11 класу.

4. Підготуйтеся до моделювання фрагмента уроку в аудиторії або відвідайте та проаналізуйте урок написання переказу.
5. Оформіть колективний збірник переказів за матеріалами власних конспектів.

САМОСТІЙНА РОБОТА

Тема 1. Перевірка письмових робіт. Редагування й аналіз творчих робіт

Контрольні питання

1. Методика перевірки переказів.
2. Методика перевірки творів.
3. Редагування чужого і власного тексту
4. Урок аналізу письмових робіт.

Практичні завдання

Завдання I рівня

1. Що спільного й відмінного в перевірці переказів і творів?
2. Чи вважаєте ви сучасні критерії оцінювання учнівських письмових робіт досить повними?
3. Яку роль відіграє редагування тексту в удосконаленні письмового мовлення?
4. У чому полягають труднощі підготовки й проведення уроків аналізу творчих письмових робіт?
5. Якої підготовки вимагають такі уроки від учителя?

Завдання II рівня (робота в групах)

1. Складіть пам'ятку для студента “Учись перевіряти твори (перекази)”.
2. Доберіть завдання редагування тексту до уроку аналізу письмових робіт.

Завдання III рівня (контрольна робота)

1. У чому полягає методика перевірки, оцінювання творів та аналізу помилок?
2. Складіть конспект уроку аналізу письмових робіт.

Тема 2. Роль творів-мініатюр у системі мовленнєвої підготовки учнів

Контрольні питання

1. Поняття про твір-мініатюру. Значення творів-мініатюр у мовленнєвій підготовці учнів.
2. Різновиди творів-мініатюр.
3. Вимоги до творів-мініатюр.

Практичні завдання

1. Укладіть список літератури з теми.
2. Складіть зразки лінгвістичних мініатюр для засвоєння учнями мовної теорії.

Змістовий модуль 4

Стилістика, культура мовлення та риторика

Тема 1. Методика опрацювання стилів, формування стилістичних умінь та культури мовлення

Мета: ознайомитися зі змістом шкільної стилістики та культури мовлення, основними формами, методами і засобами розвитку стилістичних та комунікативних умінь і навичок на різних етапах навчання української мови в середній школі; навчитися визначати місце роботи зі стилістики та культури мовлення в системі мовленнєвої підготовки учнів 5-11 класів і проводити цю роботу на уроках різних типів, ураховуючи функційно-стилістичний підхід до навчання мови та застосовуючи взірці текстів різних стилів.

Методичні настанови. Опрацьовуючи тему, необхідно уважно ще раз проаналізувати концептуальні підходи до мовної освіти, її мету та завдання і переконатися, що робота зі стилістики й культури мовлення є тим стрижнем, на який спирається формування комунікативних умінь і навичок, бо саме уміння компонувати тексти (висловлювання) різних стилів, застосовуючи знання про основні якості культури мовлення, і є результатом мовної освіти випускників середньої школи.

Готуючись до практичного заняття, необхідно актуалізувати теоретичні знання з курсу «Сучасна українська літературна мова», «Стилістика української мови» та ін. **З цієї метою скористайтеся відомостями, поданими у таблиці 1.**

Характеристика стилів уключає перелік різноаспектних властивостей кожного з них. Ці властивості безпосередньо пов'язані зі стилістичними нормами, що, спираючись на загальнолітературні, мовленнєві норми (тобто культуру мовлення), закріплюють за конкретним стилем відповідні мовні засоби (вимови, слововживання, граматики тощо).
--

Для майбутнього вчителя важливо усвідомити, що робота зі стилістики та культури мовлення в 5-11 класах має в основному супровідний характер: саме в цьому і виражається функційно-стилістичне спрямування у вивченні мовних явищ. Варто також звернути увагу на зв'язок стилістики і культури мовлення, що впливає на процес формування навичок усного (діалогічного) та писемного мовлення під час реалізації усіх аспектів навчання мови, передбачених програмою.

Головне в опрацюванні теми – усвідомлення необхідності систематичної роботи над стилями та культурою мовлення, їх особливостями на уроках мови у 5-11 класах і на уроках літератури, пам'ятаючи, що «Стилістика – душа

високорозвиненої мови” (Р. Будагов) і виховання духовно багаті мовної особистості можливе за умов засвоєння усіх виражальних засобів мови й уміння ними послуговуватися в різних життєвих ситуаціях.

Матеріал до вивчення теми

Лінгвістичні засади навчання стилістики і культури мовлення. Початок ХХІ століття позначився активним розвитком такі напрямів лінгвістичних досліджень, як комунікативна лінгвістика, прагмалінгвістика, антропоцентрична лінгвістика, що зумовило й посилення уваги до проблем функційної стилістики (застосування функційно-стилістичного підходу під час розгляду мовних явищ) та культури мовлення.

Основними методологічними принципами стилістики є загальні філософські положення про мову як вид і результат суспільно усвідомленої діяльності людини.

Ці положення зорієнтовані на те, що українська мова є породженням виробничої і духової діяльності українського народу, несе в собі його історичну пам'ять і розвиває його ментальність.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства, коли змінюються пріоритети у професіоналізації будь-якої діяльності, підвищуються вимоги до комунікативної діяльності людини, питання створення власних висловлювань будь-якого стилю відповідно до ситуації мовлення, техніки ведення діалогу, високого рівня дискурсивних навичок, підвищення рівня культури мовлення завжди перебувають у центрі уваги науковців.

Проблемами функційної стилістики, нормативністю мови та мовлення, культури мовлення займалися й займаються такі науковці, як Н.Бабиц, Ф. Бацевич, І. Білодід, Л. Булаховський, А. Бурячок, В. Ващенко, В. Виноградов, С. Дорошенко, П. Дудик, С. Єрмоленко, Ф. Жилко, М. Жовтобрюх, А. Коваль, М. Кочерган, Л. Мацько, М.Пентиліук, В. Перебийніс, М. Пилинський, О. Пономарев, В. Русанівський, О. Сербенська, С. Шевчук, І. Черденченко, Л. Щерба та інші.

Лінгвісти одноставно констатують наявність у мові різних функціональних стилів. Розбіжності виникають у підходах до з'ясування характеру й ролі тих чинників, що формують функціональний стиль. Сьогодні існують різні підходи до класифікації функціональних стилів, кількість цих стилів та їх назви не збігаються.

У сучасній функціональній стилістиці існують класифікації, які визначають таку систему стилів: художній, науковий, офіційно-діловий, розмовний, публіцистичний.

Окрім основних, загальновідомих п'яти функціональних стилів та їх жанрових різновидів (підстилів) дослідники виділяють інші стилі, які є повноправними серед названих. Це конфесійний стиль (пропонуються ще такі найменування цього стилю: богословський, церковний, релігійний).

Дослідники епістолярного стилю К. Ленець, М. Пилинський, В. Німчук, Б. Шарпило заявляють про наявність у цьому стилі двох підстилів: 1) офіційного, службового і 2) неофіційного, приватного.

Кожен із функціональних та експресивних стилів реалізується у двох формах: усній і писемній, що залежать від форми спілкування — безпосередньо (діалог, полілог) чи через писемні тексти (монолог). Різним стилям по-різному властива та чи інша форма спілкування. У всіх стилях функціонують обидві форми (і усна, і писемна), проте для одних стилів (наукового, офіційно-ділового, публіцистичного, художнього, конфесійного та епістолярного), однак переважає писемна форма, а для інших (розмовно-побутового) — усна. Писемні стилі сформувалися на книжній основі, тому їх називають книжними, на противагу розмовно-побутовому стилю, який належить до усних.

Стилі літературної мови не становлять собою замкнутих систем. Між усіма стилями існує постійна взаємодія.

Питання про взаємодію стилів, взаємопроникнення елементів одного стилю в інший порушували у своїх працях В. Виноградов, І. Білодід, І. Гальперін, Г. Степанов, В. Ващенко, Р. Будагов, І. Чередниченко, М. Жовтобрюх. Взаємоуплив і взаємопроникнення стилів — визначальна особливість стилістичної системи мови в наш час. В україністиці ці питання висвітлюють: А. Коваль, І. Їжакевич, Д. Баранник, О. Пономарів, М. Пилинський, В. Русанівський, М. Пентилюк, Н. Непійвода, С. Єрмоленко, Н. Озерова, Л. Ставицька, у російському мовознавстві — М. Кожина, В. Звегінцев й ін.

Майстерності мовлення навчає функціональна стилістика. Кожен стиль має свої закономірності відбору мовних засобів для висловлювання, що передбачає знання відповідних мовленнєвих норм та комунікативних якостей, урахування мовленнєвої ситуації, чим займається культура мовлення.

Предметом вивчення цієї дисципліни є мовлення в усній і писемній формах, уся багатоманітність видових і жанрових ознак цих форм, його літературні норми і відхилення від них, варіанти мовленнєвих одиниць, стильова диференціація мовлення, його комунікативні якості.

Визначаючи ознаки культури мовлення, враховуємо як лінгвістичні характеристики (рівень володіння чинними нормами літературної мови, знаннями про текст та його стилістичні особливості), так і екстралінгвістичні (практичний досвід мовця, мовленнєву ситуацію, мету тощо).

Більшість учених комунікативними ознаками культури мовлення вважають правильність, точність, логічність, багатство, різноманітність, виразність, емоційність тощо. Таким чином, основою мовленнєвої культури кожної людини є грамотність, тобто дотримання загальноприйнятих літературних норм у використанні лексичними, фонетичними, морфологічними, синтаксичними і стилістичними засобами мови.

Лінгводидактичні основи вивчення стилістики та культури мовлення. Лінгвістичний аспект навчання рідної мови передбачає набуття знань про одиниці

мови, що виступають як типові, абстраговані від мовленнєвих трансформацій зразки, моделі, за якими утворюються конкретні мовні одиниці, стилістичні можливості їх, історію та закони розвитку. Необхідною й важливою умовою формування культури мовлення є засвоєння не тільки норм літературної мови, але й виражально-зображувальних можливостей мовних одиниць усіх рівнів, що зумовлює вивчення шкільного курсу мови у функційно-стилістичному аспекті.

З огляду на це функційно-стилістична спрямованість навчання рідної мови передбачає вивчення функціонування одиниць мовної системи на всіх рівнях з урахуванням типу, жанру, стилю мовлення, практичного застосування набутих знань і вмінь. Зазначений вище підхід висвітлено в дослідженнях багатьох учених (О. Бондарко, Г. Золотова, С. Іконников, В. Капінос, А. Коваль, В. Мельничайко, Л. Паламар, М. Пентиліук) реалізується у шкільних програмах.

Для характеристики стилів мовлення і методики їх опрацювання важливе значення має розмежування мови і мовлення. В українській лінгвістиці терміни мова\мовлення вживаються паралельно і часто замінюються одним – мова. Розрізнення мови і мовлення необхідне при визначенні стилів.

Учні, засвоюючи стилі мовлення, спираються на знання про розмежування усної та писемної форми мови. Цей чинник є важливим для роботи зі стилістики та культури мовлення, оскільки вироблення стилістичних та комунікативних навичок охоплює обидві форми мовлення.

З урахуванням зазначеного про стилі мовлення конструюється система роботи з стилістики. У її зміст включаються не тільки теоретичні поняття стилістики, але й уміння і навички, що сформуються в учнів у процесі засвоєння відомостей про стилі мовлення, якості мовлення, методично правильного використання методів і прийомів роботи, різних видів стилістичних завдань.

Роботу над розвитком культури мовлення учнів доцільно проводити на матеріалі тексту як одиниці та засобу розвитку мовлення, оскільки текст – центральна комунікативна одиниця, що має стилетвірний характер, забезпечує ефективне засвоєння мовних явищ, наочно виявляючи їх функціонування. Систематична робота над текстом провідна форма роботи зі стилістики та культури мовлення в основній та старшій школі. Текст найповніше розкриває своєрідність граматичної будови мови, семантики слова, найточніше виявляє різноманітність форм і засобів зв'язку мовних одиниць у ньому.

У мовознавстві поняття тексту традиційно співвідноситься з вивченням стилів. Поняття стилю є основним у стилістиці і вихідним для багатьох інших лінгвістичних понять. Останнім часом помітнішою стає тенденція до визначення стилю як явища багатоаспектного. Тому, щоб правильно побудувати роботу зі стилістики та культури мовлення, учитель повинен добре знати зміст понять зі стилістики та культури мови, передбачених чинною програмою,

особливості кожного стилю мовлення, можливості їх опрацювання на уроках фонетики, лексики, граматики та основні ознаки культури мовлення.

Вивчаючи стилістику та її норми, учні основної школи одержують знання про основні стилі мовлення та ознаки культури мовлення, вчать їх диференціювати, користуватися засобами виразності кожного стилю, а також володіти усіма стилістичними засобами української мови.

Формування стилістичних умінь і навичок можливе в процесі систематичного опрацювання стилів мовлення та їх ознак на уроках української мови і спрямування вивчення мовних явищ у функційно-стилістичному аспекті.

Ураховуючи особливості структури та змісту удосконалених програм, необхідно уточнити зміст і місце роботи зі стилістики на уроках української мови в 5-9 класах. Для цього вчителю необхідно добре знати, яку роботу зі стилістики проводять учителі молодших класів, щоб уміло використати опорні знання на уроках української мови в 5-9 класах.

Навчаючи української мови молодших школярів, учитель розширює коло питань, конкретизуючи й поглиблюючи зміст шкільної програми. Адже структура шкільного курсу вимагає ознайомлення учнів з багатством рідної мови, починаючи з 1 класу. Виконуючи стилістичні завдання на уроках української мови, учні відкривають для себе багатство мовних одиниць і набувають навичок практичного користування ними.

Збагачення словникового запасу молодших школярів, вироблення практичних навичок грамотності, стилістичної вправності, зв'язного мовлення є важливим завданням. Належна увага вчителя молодших класів до стилістики та культури мовлення стає важливою передумовою для подальшої стилістичної роботи в 5-11 класах.

Ознайомлення зі стилями мовлення відбувається в 5-7 класах. Уведення поняття “стиль мовлення” до шкільної програми на початку систематичного курсу української мови позитивно вплинуло на стилістичну роботу, оскільки дозволило точніше визначити її зміст, обсяг, наблизити шкільну стилістику до наукової, де це поняття є центральним.

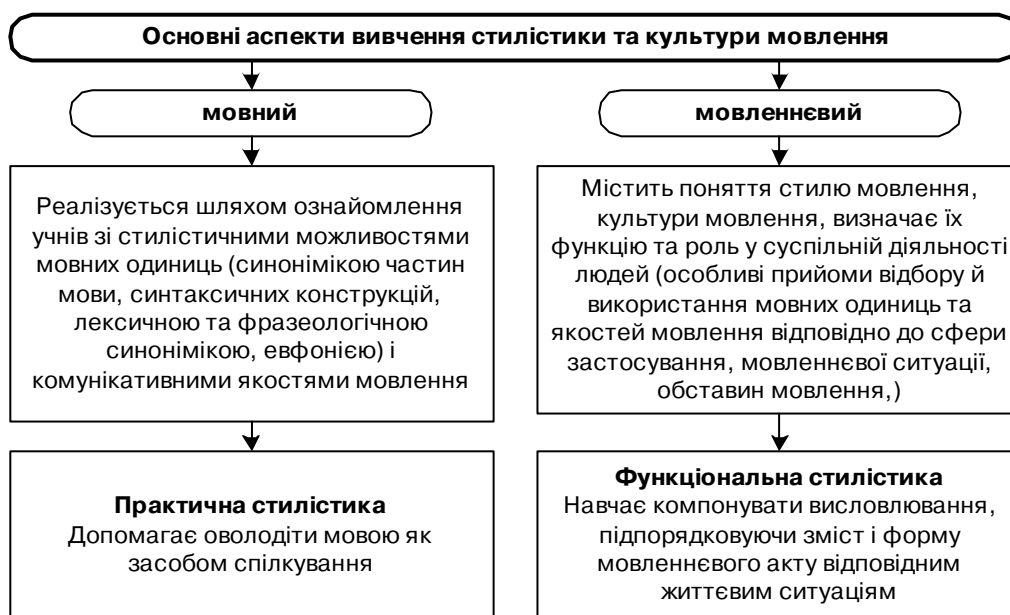
Стилістика відіграє важливу роль у піднесенні мовленнєвої культури. Відповідно у старшій школі програмою передбачено дати системне уявлення про стилістику та культуру мови: у 10 класі поглиблюються знання школярів про виражальні засоби української мови, про доцільність їх використання в мовленні, в 11-му – учні вивчають морфологічні, синтаксичні засоби стилістики та удосконалюються вміння і навички з культури мовлення. Відповідно уроки треба будувати на аналізі мовного матеріалу, створенні та удосконаленні висловлювань різних стилів та жанрів з урахуванням ситуації та доречності мовлення.

Таким чином, паралельно зі стилістикою у 10-11-х класах систематизуються знання та вміння з культури мовлення (правильність мовлення, комунікативна доцільність мовлення). Завдання вчителя на цьому етапі – навчити

учнів поєднувати набуті в основній школі знання зі стилїстики (добір найбільш доречних мовно-виражальних засобів) та культури мовлення (урахування доцїльностї, ситуацї мовлення).

Протягом усього навчання також проводиться робота над удосконаленням умїнь і навичок дотримуватися в процесї створення усних та письмових висловлювань норм лїтературної мови, правил українського мовленнєвого етикету.

Основнї аспекти роботи зі стилїстики та культури мовлення в школї представлено такою схемою:

Робота зі стилїстики та культури мовлення ґрунтується на знаннях учнів про текст, його структуру, типи мовлення. Вивчення й аналіз структури текстів вїдкриває широкї можливостї для удосконаленого зв'язного мовлення учнів, розвиває в них здїбностї й навички цїлїсного лїнгвостилїстичного аналізу.

Вироблення стилїстичних та комунїкативних умїнь і навичок у 5-9 класах розпочинається вивченням стилїв мовлення, основних ознак усного й писемного мовлення. Виникає питання: якого змїсту повиннї бути заняття зі стилїстики пїд час опрацювання кожного роздїлу? Вїдповїдь на це питання можна одержати, виходячи із завдань стилїстики, з того обсягу мовних явищ, якї вона охоплює.

Для методично правильної органїзацїї роботи зі стилїстики важливе значення мають не тїльки змїст теоретичного матерїалу, але й час і мїсце опрацювання його на уроцї. Сучасна методика української мови не пропонує чїтких і стабїльних меж для цього. Справдї, робота зі стилїстики та культури мовлення на уроках мови й лїтератури в школї настїльки багатогранна, що втиснути

її в якісь постійні межі неможливо. Вона повинна супроводити вивчення всіх розділів шкільного курсу мови. Заняття зі стилістики та культури мовлення мають стати невід'ємною частиною роботи з розвитку мовлення. Але проводити їх треба не стихійно, а систематично. Упроваджувати такі заняття варто на всіх уроках, пов'язаних з вивченням лексичного або граматичного матеріалу, що має чітко виражені стилістичні особливості, та на уроках зв'язного мовлення. Це твердження цілком логічно випливає з принципу науковості, на основі якого здійснюється зв'язок у навчанні стилістики з фонетикою, лексикою, граматиною та дотримання принципу функційно-стилістичного спрямування у вивченні мови.

Отже, питання стилістики та культури мовлення органічно вплітаються у зміст нової теми і в такий спосіб легше засвоюються учнями. За цим принципом формуються стилістичні та комунікативні уміння й навички під час опрацювання переважної більшості програмових тем у 5-7 (як і в 8-9) класах основної школи.

Працюючи над стилем, слід пам'ятати, що умови спілкування значною мірою впливають на тематику і зміст висловлювань. Кожний стиль має свої актуальні теми. У розмовному стилі ми здебільшого зачіпаємо побутові теми, в науковому – актуальні наукові проблеми, результати досліджень, у діловому – питання, пов'язані з документами, службовими стосунками людей. Однак найбільші відмінності в стилях мовлення виражаються через мовну структуру, мовне оформлення кожного. Саме тому класифікувати уміння й навички необхідно з урахуванням завдань стилістики та культури мови, що має своїм предметом поняття функційного стилю мовлення та культури мовлення. На цій підставі можна виділити дві групи умінь і навичок: 1) уміння й навички, пов'язані із засвоєнням стилістично забарвлених засобів мови і 2) уміння та навички, спрямовані на оволодіння стилістично диференційованим зв'язним мовленням.

Ці дві групи умінь ґрунтуються на знаннях учнів, оскільки ефективність роботи з формування стилістичних та комунікативних умінь і навичок залежить від рівня усвідомлення ролі стилістики й культури мовлення в мовленнєвому розвитку особистості. Тільки спираючись на знання, можна забезпечити самоконтроль у навчанні, перенесення умінь з одного матеріалу на інший і в такий спосіб формувати систему стилістичних та комунікативних умінь і навичок. До стилістичних умінь і навичок відносимо: уміння виявляти стилістично нейтральні і стилістично забарвлені мовні одиниці, співвідносити їх; уміння та навички добирати стилістичні синоніми і правильно вживати їх у тексті; уміння конструювати стилістично диференційовані тексти; уміння удосконалювати стиль написаного; до комунікативних – уміння враховувати сферу застосування тексту того чи іншого стилю, мовленнєвої ситуації, навички впровадження якостей мовлення при створенні власних та редагуванні чужих висловлювань.

Спостереження над стилістичним забарвленням мовних одиниць, комунікативними ознаками мовлення можна застосувати на будь-яких уроках української мови. Вправи можуть бути різними: виявлення певного стилістичного явища, визначення стилістичної ознаки тексту, порівняння текстів різних стилів тощо. Уміння спостерігати над стилістичним забарвленням мовних явищ виробляється разом з умінням добирати стилістичні синоніми, встановлювати відтінки їх значення і співвідносити вживання синоніма з цілями й завданнями мовлення.

Формування таких умінь досягається в процесі застосування стилістичного експерименту, в основі якого лежать ґрунтовні знання літературної норми і вміння вводити в контекст найбільш доцільний варіант. Застосування стилістичного експерименту для формування умінь і навичок учнів урізноманітнює форми роботи, активізує мислення дітей, розвиває в них ініціативу в користуванні мовними ресурсами.

Друга група вмінь і навичок пов'язана зі стилістичним аналізом тексту, конструюванням стилістично диференційованих текстів і редагуванням стилю написаного з урахуванням норм культури мовлення. Уміння проводити стилістичний аналіз виробляється на основі сприйняття учнями зв'язного тексту. Уміння компонувати текст у відповідному стилі мовлення вимагає правильної орієнтації учнів у ситуації спілкування, дотримання стильових меж у визначенні змісту і відборі мовних засобів. Уміння удосконалювати стиль написаного спрямоване на виявлення стильових і стилістичних помилок у тексті, виправлення їх, підпорядкування змісту висловлювання певному стилю мовлення.

Засвоєння мовних явищ – складний процес, що передбачає низку розумових комбінацій, спрямованих на практичне оволодіння знаннями. Стилістичні та комунікативні вправи повинні відображати лексичні, фонетичні та граматичні явища мови. Вони мають виділяти на фоні навчального матеріалу з лексики чи граматики ті мовні засоби та їх комунікативні якості, що розкривають багатство синонімії, емоційно-експресивне забарвлення та

Види стилістичних вправ тісно пов'язані зі змістом основного програмового матеріалу, що особливо помітно у 5-9 класах, коли учні засвоюють стилістичні функції лексичних, фонетичних і граматичних одиниць. Цілком природно, що такі завдання відображають стилістичні особливості цих одиниць. Відтак стилістичні вправи діляться на лексико-стилістичні, фонетико-стилістичні та граматико-стилістичні.

За методикою їх виконання можна виділити такі три групи вправ:

1. **Супровідні вправи**, тобто вправи, що доповнюють, деталізують виучувану лексичну, фонетичну або граматичну тему зі стилістичного боку або в аспекті культури мовлення і служать джерелом інформації.
2. **Спеціальні вправи**, які розкривають конкретні стилістичні ознаки мовних

явищ і виконуються під час вивчення суто стилістичних тем або спрямовані на формування культури мовлення.

3. **Вправи на закріплення і поглиблення знань і навичок**, або тренувальні вправи.

Література

1. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990.
2. Бабич Н.Д. Практична стилістика і культура української мови: Навч. посібник. – Львів: Світ, 2003.
3. Бабич Н.Д. Лінгво-психологічні основи навчання і вивчення мови / Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. – Чернівці: Рута, 2000.
4. Бахтин М.М. Проблема текста // М. М. Бахтин. Естетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986. – С.297-325, 421-423 (прим.).
5. Валгина Н.С. Теория текста: Учеб. пособие. – М.: Логос, 2003.
6. Дідук Г.І. Лінгвостилістичні та комунікативно-ситуативні вправи на уроках української мови у 5–7 класах. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004.
7. Дудик П.С. Стилістика української мови: Посібник. – К.: «Академія», 2005.
8. Єрмоленко С. Нариси з української словесності. Стилістика та культура мови. – К.: Довіра, 1999.
9. Кочан І.М. Лінгвістичний аналіз тексту: Навч. Посібник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008.
10. Кравець Л.В. Стилістика української мови: Практикум. – К.: Вища школа, 2004.
11. Мацько та ін. Стилістика української мови: Підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О.М.Мацько // За ред. Л. І. Мацько. – К.: Вища школа, 2003.
12. Мельничайко В. Я. Творчі роботи на уроках української мови. – К., 1984.
13. Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І., Рожило Л. П. Удосконалення змісту і методів навчання української мови. – К. – С.56–76.
14. Методика вивчення української мови в школі / О. Біляєв, В. Мельничайко, М. Пентилюк та ін.– К., 1987.
15. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / Колектив авторів за редакцією М. І. Пентилюк: М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна, З. П. Бакум, М. М. Барахтян, І. В. Гайдаєнко, А. Г. Галетова, Т. В. Коршун, А. В. Нікітіна, Т. Г. Окуневич, О. М. Решетилова. – К.: Ленвіт, 2009.
16. Пентилюк М. Текст: лінгвостилістичний аспект // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія “Лінгвістика”: Збірник наукових праць. Випуск ІХ. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2009. – С.37–42.

17. Пентиліюк М.І. Аналіз тексту на уроках мови // Дивослово. – 1999. – № 3. – С. 30–32.
18. Пентиліюк М.І. Культура мови і стилїстика: Підручник для ліцеїв та гімназій. – К.: – Вежа, 1994.
19. Пентиліюк М.І. Робота з стилїстики в 4-6 класах. Посібник для вчителів. – К.: Рад. школа, 1984.
20. Пентиліюк М.І. Робота з стилїстики в 8-9 класах: Посібник для вчителя. – К.: Рад. школа, 1989.
21. Пентиліюк М.І., Горошкіна О.М., Нікітіна А.В. Концепція комунікативної методики навчання української мови // Українська мова і література в школі. – 2006. – №1. – С.15–20.
22. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови: Підручник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000.
23. Рідна мова. Підручник для 5 кл. / М.І. Пентиліюк, І.В. Гайдаєнко, А.І. Ляшкевич, С.А. Омельчук. – К.: Освіта, 2006.

Контрольні питання

1. Що вивчається в школі: стилїстика мови чи стилїстика мовлення, культура мови чи культура мовлення?
2. Які основні аспекти вивчення стилїстики та культури мовлення в школі?
3. Чому ознайомлення зі стилями мовлення розпочинається з 5 класу?
4. Які основні поняття зі стилїстики учні засвоюють у 5–7 класах?
5. Які форми роботи зі стилїстики та культури мовлення використовуються на уроках української мови в основній школі?
6. Які особливості вивчення стилїстики та культури мовлення у старшій школі?
7. Які прийоми стилїстичної роботи та з культури мовлення найчастіше використовуються?
8. Як реалізуються вимоги програми щодо культури мовлення?
9. Як комунікативна змістова лінія шкільної програми забезпечує формування умінь та навичок учнів зі стилїстики та культури мовлення?

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1

Тема. Методика опрацювання стилів мовлення, формування стилїстичних умінь і навичок

План

1. Зміст і місце стилів мовлення в шкільній програмі.
2. Функційно-стилїстичний підхід до навчання української мови.
3. Особливості уроків вивчення стилів мовлення у 5-7 класах.
4. Основні стилїстичні уміння й навички.
5. Система вправ зі стилїстики.

Література

1. Волошина Н. Синтаксичні засоби стилістики (конспект уроку)// Дивослово. – 1999. – №7. – С.52–53.
2. Гамрецький І. Мовленнєво-публіцистична культура учнів: один з аспектів // Дивослово. – 1999. – №12. – С.14–15.
3. Мацько та ін. Стилїстика української мови: Підручник / Л.І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько // За ред. Л.І.Мацько. – К.: Вища школа, 2003.
4. Мельничайко В. Я., Пентиліюк М. І., Рожило Л. П. Удосконалення змісту і методів навчання української мови. – К. – С.56–76.
5. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / Колектив авторів за редакцією М. І. Пентиліюк: М. І. Пентиліюк, С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна, З. П. Бакум, М. М. Барахтян, І. В. Гайдаєнко, А. Г. Галетова, Т. В. Коршун, А. В. Нікітіна, Т. Г. Окуневич, О. М. Решетилова. – К.: Ленвіт, 2009. – С.315–333.
6. Пентиліюк М.І. Культура мови і стилїстика: Підручник для ліцеїв та гімназій. К.: – Вежа, 1994.
7. Пентиліюк М.І. Робота з стилїстики в 4-6 класах. Посібник для вчителів. – К.: Рад. школа, 1984.
8. Пентиліюк М.І. Робота з стилїстики в 8-9 класах: Посібник для вчителя. – К.: Рад. школа, 1989.
9. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови: Підручник. – 3-тє вид. перероб. і доповн. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000.

Методичні настанови. Засвоєння теми вимагає знань практичної стилїстики, класифікації функціональних стилів, стильових ресурсів української мови. Варто звернути увагу на основні поняття стилїстики, що повинні засвоїти учні 5–7 класів під час ознайомлення зі стилями мовлення та в наступних класах, коли будуть аналізуватися тексти різних стилів. Особливої уваги потребує граматична стилїстика, яка й досі залишається периферійною частиною лінгводидактики.

Найголовніше – зрозуміти, що формування стилїстичної компетенції учнів залежить від чітко продуманої системи роботи над текстами різних стилів і засвоєння учнями стилїстичних особливостей мовних явищ.

Проблемні питання до плану

1. Як з'ясувати учням поняття “стиль мови” і “стиль мовлення”?
2. Як відбиті поняття стилїстики у змістових лініях чинної шкільної програми?
3. Який зв'язок між поняттями стилїстики в програмі основної і старшої школи?
4. Чому текст повинен бути основним засобом навчання стилїстики?

5. У чому суть функційно-стилістичного аспекту в навчанні мови?
6. Як довести, що комунікативна змістова лінія має чітко виражене стилістичне спрямування?
7. Як ви розумієте поняття “стильові” і “стилістичні” ознаки тексту?
8. Який зміст укладається в поняття “стилістичні уміння і навички”?
9. Яка з класифікацій стилістичних вправ вам найбільше імпонує і чому?
10. Як методично довести, що “Стилістика – душа високорозвиненої мови” (Р.Будагов)?

Практичні завдання

1. Проаналізуйте теоретичний матеріал у підручнику “Рідна мова. 5 клас” за загальною редакцією М.І.Пентиліук, 2005р. про стилі мовлення і прокоментуйте його щодо забезпечення мовної компетентності учнів.
2. Доберіть у підручниках для 5–9 класів 3–4 стилістичні вправи різних типів і дайте їм методичну характеристику.
3. Складіть вправи на редагування і доведіть їх методичну доцільність.
4. Розкрийте дужки, побудувавши словосполучення з поданими моделями.
Заввишки (з, як), завширшки (в, з), завбільшки (в, як), завтовшки (у, з), завглибшки (з).
5. Скомпонуйте фрагмент уроку, спрямований на формування стилістичних умінь і навичок та розвиток культури мовлення.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2

Тема. Методика роботи з культури мовлення, формування умінь і навичок з культури мовлення

План

1. Зміст і місце культури мовлення як навчальної дисципліни.
2. У чому полягає сутність системи роботи з культури мовлення в середній та старшій школі?
3. Які форми і методи роботи над культурою мовлення школярів ви вважаєте найефективнішими?
5. Система вправ з культури мовлення.
6. Культура мовлення вчителя-словесника.

Література

1. Антисуржик Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити. Посібник /За заг ред. О.Сербенської. – Львів, 1994.
2. Антоненко-Давидович Як ми говоримо. – 4-те вид., перер. і доп. – К., 1997.

3. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів, 1990.
4. Дика Н.М. Питання культури мовлення. Як правильно вживати слово “гривня” // Дивослово. – 1999.–№3.– С.38-39.
5. Дика Н.М. Поняття культури мовлення учнів //Дивослово.–2002.–№2.– С.50–51.
6. Дика Н.М. Розвиток культури мовлення учнів – завдання кожного вчителя-словесника //Всесвітня література в середніх навчальних закладах України.–2002.–№2.–С.7–9.
7. Культура української мови: Довідник / За ред. В. М. Русанівського. – К: Либідь, 1990.
8. Культура фахового мовлення: Навчальний посібник / За ред. Н. Д. Бабич. – Чернівці: Книги – 21, 2005.
9. Мельничайко В.Я., Пентиліук М.І., Рожило Л.П. Удосконалення змісту і методів навчання української мови. – К. – С.56–76.
10. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / Колектив авторів за редакцією М.І.Пентиліук: М.І.Пентиліук, С.О.Караман, О.В.Караман, О.М.Горошкіна, З.П.Бакум, М.М.Барахтян, І.В.Гайдаєнко, А.Г.Галетова, Т.В.Коршун, А.В.Нікітіна, Т.Г.Окуневич, О.М.Решетилова. – К.: Ленвіт, 2009. – С.315–333.
11. Пентиліук М.І. Культура мови і стилістика: Підручник для ліцеїв та гімназій. К.: – Вежа, 1994.
12. Пономарів О.Д.Культура слова. Мовностилістичні поради. – К., 2001.

Методичні настанови. З метою засвоєння теми необхідно оволодіти знаннями про культуру мовлення як розділ мовознавства та навчальну дисципліну. Варто знати основні мовні норми, ознаки культури мовлення, правила орфоепічної та граматичної вправності, основи перекладу. Необхідно вміло оперувати основними поняттями культури мовлення, щоб правильно подавати їх зміст учням. Особливої уваги потребує орфоепічна та граматична вправність школярів.

Важливо, щоб робота над формуванням культуромовної компетенції учнів з культури мовлення набула системності, була чітко продуманою.

Проблемні питання до плану

1. Назвіть наукові праці, у яких відбито сучасний стан культури мовлення
2. Укажіть відмінності між мовою і мовленням.
3. Охарактеризуйте основні критерії мовної норми.
4. Охарактеризуйте основні ознаки культури мовлення.
5. Які поняття культури мовлення відповідно до програми з української мови учні повинні засвоїти?
6. Які методи й прийоми роботи над культурою мовлення школярів сприятимуть реалізації комунікативної змістової лінії?

7. Який зв'язок між стилістикою та культурою мовлення?
8. Які форми роботи з текстом сприятимуть засвоєнню учнями основних ознак культури мовлення?

Практичні завдання

1. Проаналізуйте підручник «Рідна мова. 6 клас» за загальною редакцією М. І. Пентилюк, 2006р. і прокоментуйте його щодо наповненості його матеріалом для формування й розвитку умінь і навичок з культури мовлення.
2. Доберіть у підручниках для 5–9 класів 3-4 вправи, що формують комунікативну вправність учнів і дайте їм методичну характеристику.
3. Доберіть вправи на редагування і доведіть їх методичну доцільність.
4. Запишіть подані слова фонетичною транскрипцією: *вовк, зозуля, студентство, голубка, книжка, вокзал* і поясніть особливості їх вимови.
5. Які відхилення від орфоепічних норм трапляються при вимові наведених слів: *що, м'ясо, відчай, гриб, дуб, ходжу, сиджу*.
Запишіть їх фонетичною транскрипцією і запам'ятайте вимову.
6. Доберіть синоніми до слів: *ходити, говорити* і з'ясуйте доречність уживання їх у текстах різних типів і жанрів.
7. Схарактеризуйте принцип побудови «Словника синонімів» С.Караванського.
8. Створіть систему вправ, спрямованих на розвиток культури мовлення. Укажіть, на якому уроці під час вивчення якої теми ви можете їх використати.
9. Складіть усне повідомлення з теми «Як я працюю над підвищенням рівня культури мовлення».

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема. Методика стилістичного аналізу тексту та підвищення рівня культури мовлення

План

1. Стилістичний аналіз як лінгводидактичне поняття.
2. Вправи на аналіз текстів різних стилів.
3. Вправи на підвищення рівня культури мовлення учнів середньої школи.
4. Урок – стилістичний аналіз тексту як засіб формування стилістичних та культуромовних умінь та навичок.

Література

1. Валентій Л. Мовний аналіз як метод навчання // Дивослово. – 1996. – №3. – С. 40–43.

2. Валгина Н.С. Теория текста: Учебное пособие. — М.: Логос, 2003.
3. Гайдаєнко І.В. Образно-тропеїчні засоби української мови // Інформаційно-методический журнал издательства ХДУ «Печатное слово». — Херсон: ХДУ, 2003(2). — С. 56–59.
4. Дика Н.М. Поняття культури мовлення учнів // Дивослово.—2002.— №2.— С.50-51.
5. Дика Н.М. Розвиток культури мовлення учнів — завдання кожного вчителя-словесника // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. — 2002. — №2.—С.7–9.
6. Єщенко Т. Сучасне розуміння тексту в лінгвістиці // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія “Лінгвістика”: Збірник наукових праць. Випуск ІХ. — Херсон: Видавництво ХДУ, 2009. — С.9–12.
7. Кочан І.М. Лінгвістичний аналіз тексту: Навч. Посібник. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2008.
8. Мельничайко В. Елементи лінгвістичного аналізу художнього тексту на уроках мови // Дивослово. — 1998. — № 2. — С.15–18.
9. Пентиліук М.І. Аналіз тексту на уроках мови // Дивослово. — 1999. — № 3. — С.30–33.
10. Пентиліук М.І. Робота з стилістики в 4-6 класах. Посібник для вчителів. — К.: Рад. школа, 1984.
11. Пентиліук М.І. Стилістична організація тексту (теоретичний аспект) // зб. наук, праць. Південний архів. — Херсон: Айлант. — 1999. — Вип. 5. — С. 12–16.
12. Пентиліук М.І., Гайдаєнко І.В. Евфонічність української мови // Рідні джерела / Освітній науково-методичний журнал. — К., 2003. — №2. — С. 23–25.
13. Руденко Л., Коршун Т. Текст як об’єкт лінгвістичного аналізу // Зб. наук. праць. Південний архів. — Херсон: Айлант. — 1999. — Вип. 5. — С. 5–11.
14. Солганик Г.Я. Стилистика текста: Учеб. пособие. — М.: Флинта, Наука, 1997.

Методичні настанови. Найголовніше в опрацюванні означеної теми — осмислити сутність і форми застосування лінгвостилістичного аналізу тексту на уроках української мови й переконатися, що найголовніший його компонент — стилістичний аналіз. Застосування останнього вимагає дотримання функційно-стилістичного спрямування у навчанні мови і в роботі з текстом зокрема. Особливу увагу необхідно звернути на стильові й стилістичні особливості тексту, емоційно-експресивне забарвлення мовних одиниць та їх роль у стилетворенні тексту. Здійснюючи стилістичний аналіз тексту, не забувайте, що застосування його вимагає дотримання принципів наступності й перспективності, тому слід здійснювати різні види часткового аналізу і поступово формувати в учнів уміння проводити повний стилістичний аналіз тексту того чи іншого стилю.

Практичні завдання

1. Скориставшись поданою схемою зробіть стилістичний аналіз самостійно дібраного тексту одного зі стилів мовлення:

Схема стилістичного аналізу тексту

- Прочитайте уривок з дотриманням орфоепічних норм. З'ясуйте особливості вимови та наголошення слів у тексті.
 - Назвіть автора, час і місце написання твору.
 - Визначте тему, основну думку уривка.
 - Доведіть, що поданий уривок є текстом (укажіть на наявність основних текстотвірних та лінгвістичних якостей тексту – ознаки тексту, абзаци, надфразні єдності (мікротеми), спосіб розміщення речень у тексті, мовні засоби зв'язку між частинами синтаксичної єдності, образ автора; вираження якостей мовлення у тексті (яскравість, виразність, доречність, повнота й точність, логічність, послідовність мовлення).
 - З'ясуйте комунікативні завдання (призначення, ситуацію та сферу використання тексту). Відповідь обов'язково ілюструйте прикладами з тексту.
 - Назвіть тип мовлення за характером мовленнєвої діяльності співрозмовників (розповідь, опис, міркування). Свою відповідь аргументуйте.
 - Визначте структуру тексту (монологічна, діалогічна (полілогічна); прозова, римована). Свою відповідь підтверджуйте прикладами з дібраного висловлювання.
 - Аргументовано вкажіть стилістичні функції тексту.
 - Назвіть стиль тексту.
 - З'ясуйте мовні особливості твору:
 - а) фонетичні (наявність асонансів, алітерації, звукових повторів, звуковідтворення та звуконаслідування та їх стилістична роль у тексті);
 - б) лексичні (стилістичне забарвлення слів, слова з переносним значенням, наявність антонімів, синонімів, омонімів, архаїзмів та їх стилістичні функції у тексті);
 - в) фразеологічні (образні термінологічні, штаповані вислови);
 - в) морфологічні (уживання синонімічних форм – прикметникових чи безприйменникових, синтетичних чи аналітичних, віддієслівних іменників і тощо – їх стилістична роль);
 - г) синтаксичні (перевага деталізованих, поширених чи стислих коротких речень, прямий чи обернений порядок слів, місце підмета, присудка та інших членів речення – їх функції у тексті);
 - г) образно-тропеїчні (емоційно-образна лексика, епітети, метафори, інші тропи та способи їх вираження; паралелізми, еліпс, повтори, тавтологія, анафора, епіфора, градація та інші фігури стилістичного синтаксису – їх стилістичні функції).
 - Зазначте роль мовних одиниць у викладі головної думки, творенні образної системи, вираженні задуму автора.
2. Знайдіть у підручниках для 5–9 класів 2-3 вправи на застосування стилістичного аналізу і складіть методичні вказівки до їх виконання.
 3. Спираючись на опрацьовану літературу, складіть опорний конспект-схему “Стилістичний аналіз тексту”.

4. З'ясуйте, чи можливі відхилення від орфоепічної норми у словосполученнях: над ставом, під столом, з-під столу? Поясніть відмінності у їх орфоепії та орфографії.
5. Запишіть 5-10 слів, у яких унаслідок асиміляції відбувається пом'якшення приголосних. Порівняйте їх орфографічний запис та особливості вимови. Які приголосні мають найбільшу здатність пом'якшуватися?
6. Використовуючи матеріал статті М.І.Пентиліук (Дивослово.— 1999.— 3), складіть конспект уроку та методичні поради до його проведення.
7. Підготуйте і проведіть рольову гру, учасниками якої будуть ваші однокурсники, впроваджуючи створений вами конспект уроку.

Контрольні питання

I Рівень

1. Яке місце в шкільній програмі займає стилістика і культура мовлення?
2. Доведіть необхідність функційно-стилістичного підходу в роботі з текстом.
3. Розкрийте поняття “культура мови”, “культура мовлення”. Чи можна вважати їх синонімами?

II Рівень

1. Опрацюйте та законспекуйте такі джерела:
 1. Пентиліук М. Текст: лінгвостилістичний аспект // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія “Лінгвістика”: Збірник наукових праць. Випуск ІХ. — Херсон: Видав-во ХДУ, 2009. — С.37–42.
 2. Пентиліук М.І. Стилістична організація тексту (теоретичний аспект) // зб. наук, праць. Південний архів. — Херсон: Айлант. — 1999. — Вип.5. — С. 12–16.
2. Підготуйте повідомлення про те, якими методичними порадами означеного автора можна скористатися у роботі над стилями мовлення в 5–11 класах.
3. Проаналізуйте систему вправ з формування культури мовлення школярів в одному з підручників “Рідна мова”, “Українська мова” для 5–9 класів за редакцією М.І.Пентиліук.

III Рівень

1. Розробіть тестові завдання до розділу шкільної програми «Текст», звернувши увагу не лише на засвоєні учнями знання про текст, а й отримані відомості зі стилістики.
2. Складіть конспект нестандартного уроку “Стилі мовлення” у 5 класі.

3. Доберіть тексти для редагування, вказавши, на якому уроці та з якою дидактичною метою їх можна використовувати.

САМОСТІЙНА РОБОТА

Тема 1-2. Систематизація та узагальнення знань зі стилістики

Контрольні питання

1. Проблема класифікації стилів у сучасній лінгвістиці та методика ознайомлення з ними в основній та старшій школі.
2. Виділення підстилів кожного стилю та вивчення їх у школі.
3. Методика аналізу стилістичних фігур.
4. Види вправ зі стилістичної морфології.

Практичні завдання

1. Опрацюйте та законспекуйте наукові статті:
 1. Гайдаєнко І.В., Пентиліук М.І. Наукові засади навчання стилістики у вищій школі. Ч.І // Інформаційно-методический журнал изд-ва ХГУ «Печатное слово». – 2005 (5/16). – С. 43–49.
 2. Гайдаєнко І.В., Пентиліук М.І. Наукові засади навчання стилістики у вищій школі. Ч.ІІ// Інформаційно-методический журнал изд-ва ХГУ «Печатное слово». – 2006 (7/18). – С. 26–32.
 3. Гайдаєнко І.В. Жанр як тип літературної форми та основи його формування // Інформаційно-методический журнал издательства ХДУ «Печатное слово». – Херсон: ХДУ, 2004(3/8). – С. 34–40.
 4. Городиловська Г. Проблема стилів в українському мовознавстві// Інтернет ресурс: http://www.franko.lviv.ua/faculty/jur/movazmi/body/visnyk23/Statti_Horodylovska.htm
 5. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафори, которими мы живем. Пер. с англ. Изд.2. – 2008. – С. 46–68.
 6. Кочан І. Текстові категорії: проблема виокремлення та трактування в сучасній науці// Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія “Лінгвістика”: Збірник наукових праць. Випуск ІХ. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2009. – С.20–25.
 7. Пентиліук М.І. Варіанти форми як засіб евфонії // УМЛШ. – 1987. – №1. – С. 63–67.
 8. Катерина Серажим. Тексти-міркування і тексти-докази: семантичне і стилістичне розмежування// Інтернет ресурс: <http://www.journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=book.index&book=166>
3. Накресліть схему класифікації стилів мовлення, враховуючи різні погляди вчених на цю проблему.
4. Доберіть 5 текстів різних стилів і зробіть їх стилістичний аналіз.

5. Напишіть доповідь на одну з тем:
- а) Методика вивчення повнозначних частин мови на функційно стилістичних засадах в основній школі;
 - б) Функційно-стилістичний підхід до вивчення сполучників і часток у в основній школі;
 - в) Система роботи з розвитку стилістичних умінь і навичок учнів 10-11 класів;
 - г) Методика роботи зі стилістики та культури мовлення у старшій школі;
 - д) Формування вмінь і навичок учнів основної та старшої школи з культури мовлення та стилістики;
 - е) Методика проведення лінгвостилістичного аналізу у старшій школі.

Тема 3. Формування вмінь і навичок культури мовлення учнів основної та старшої школи

Контрольні питання

1. Які вимоги висуваються до мовленнєвої підготовки школярів?
2. З'ясуйте психолого-лінгвістичні основи формування культури мовлення у учнів основної та старшої школи.
3. Назвіть і охарактеризуйте методи і прийоми вивчення комунікативних якостей мови в основній та старшій школі.
4. Які загальнодидактичні і лінгводидактичні принципи необхідно враховувати під час створення системи вправ і завдань, спрямованих на формування комунікативних умінь і навичок учнів?
5. Види творчих робіт учнів як засіб формування культури мовлення школярів на уроках рідної мови.
6. Назвіть основні напрями словникової роботи в школі.
7. Які позаурочні форми роботи зі стилістики та культури мовлення вам відомі.

Практичні завдання

1. Напишіть анотацію до таких праць:
 1. Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради: Навч. посібник 2-ге вид., стереотип. — К.: Либідь, 2001.
 2. Палихата Е.Я. Уроки діалогічного спілкування. 5-9 класи. Матеріали факультативних занять з діалогічного мовлення. 8-9 класи: Книга для вчителя. — Тернопіль: ТДПУ. — 2002.
 3. Палихата Е.Я. Культура діалогічного мовленнєвого спілкування. 5-9 класи: Навчальний посібник для учнів. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан. — 2003.

2. Законспекуйте матеріал до теми:
 1. Палихата Е.Я. Опрацювання діалогічного мовлення у процесі вивчення звертання // Наукові записки ТДПУ. Серія: Педагогіка. – 2002. – №11. – С.146-149.
 2. Дика Н. Поняття культури мовлення учнів// Дивослово. – 2002. – №2. – С.50.
 3. Мазур О. Психологічні аспекти розвитку мовлення учнів// Рідна школа. – №11. – С.74.
3. Доберіть мовленнєві вправи на:
 - 1) оволодіння доречністю мовлення;
 - 2) виявлення та виправлення ненормативності мовлення.

Питання для самоконтролю

1. З'ясуйте зміст і методи роботи зі стилістики та культури мовлення в основній та старшій школі.
2. У чому виявляється зв'язок стилістики та культури мовлення?
3. У яких класах і в якому обсязі учні ознайомлюються зі стилем мовлення?
4. Яка роль стилістичних умінь і навичок у формуванні комунікативної компетенції учнів?
5. У чому полягає функційно-стилістичний підхід у навчанні мови? Свої думки аргументуйте прикладами.
6. Як виявляється принцип наступності й перспективності під час вивчення стилістики й культури мовлення?
7. З'ясуйте особливості методики вивчення стилів та культури мовлення у 5-7 класах. Наведіть приклади уроків.
8. Назвіть основні форми роботи зі стилістики та культури мовлення у старшій школі.
9. Які принципи добору вправ зі стилістики та культури мовлення? Наведіть приклади.

Тема 2. Методика роботи з риторики

Мета – визначити теоретико-методологічні засади та психолого-педагогічні умови методики навчання риторики в загальноосвітній школі; дослідити етапи становлення риторики як навчальної дисципліни; розкрити роль учителя у формуванні риторичної компетенції учнів, виявити основні методи і прийоми вивчення риторики в школі

Методичні настанови. Опрацьовуючи тему, необхідно пам'ятати, що в методичній літературі проблема формування риторичних умінь і навичок учнів основної школи ще недостатньо з'ясована. Для вчителя-словесника важливо ознайомитися з теоретичними засадами розвитку риторики в Україні та за її межами, системою методів і прийомів навчання риторики, функціями і роллю у формуванні мовної особистості школяра.

Під час опрацювання теми слід уважно ознайомитися зі змістом чинної шкільної програми, усвідомити мету і завдання навчання риторики в загальноосвітній школі; з'ясувати який обсяг знань, умінь і навичок мають набуті учні.

Завдання

1. З'ясувати місце риторики в системі мовленнєвої підготовки школяра.
2. Дослідити етапи становлення риторики як науки і навчальної дисципліни.
3. Ознайомитися зі змістом і вимогами чинної програми та підручниками з риторики.
4. Розкрити етапи навчання риторики в школі.
5. Обґрунтувати доцільність вибору форм і методів навчання риторики.
6. Охарактеризувати основні методи, прийоми і засоби навчання риторики
7. Визначити роль інтерактивних методів у формуванні риторичної особистості школяра.

Матеріал до вивчення теми

Лінгвістичні засади навчання риторики в загальноосвітній школі.

Усе, що постає у людській свідомості, набуває форми слова. Система знаків, яку іменовано мовою, фіксує знання про світ, що оточує людину, є важливим чинником її самоусвідомлення, дає їй змогу висловити своє ставлення до навколишньої дійсності. Мова виражає думку і почуття людей, вона є основним засобом їх спілкування.

Отже, одна з головних функцій мови – комунікативна, тобто функція спілкування. Виступаючи публічно, людина виражає, утверджує себе, одночасно впливаючи на інших. Красномовство – це сила, з допомогою якої вдається впливати на світ, змінювати його, реалізувати власну волю.

Технологія риторики пов'язана з раціонально обміркованими засобами впливу на слухачів. Мистецтво красномовства, як будь-яке мистецтво, містить ірраціональне, несе етично та естетично високу майстерність слова. Отже,

риторика розгортається як практика (загальний процес мислемовлення, мовленнєва технологія, мистецтво слова) та як теорія (наукова рефлексія щодо риторики, філософія риторики). У формуванні в учнів риторичних умінь і навичок необхідно враховувати як практичний, так і теоретичний параметри риторики.

Історія риторики досить драматична: від «цариці наук» в античності – через заборону чи зневагу у ХІХ – ХХ ст. – до риторичного ренесансу на межі останніх століть. Такі спалахи в історії риторики безпосередньо пов'язані з суспільно-політичними подіями в історії людства, зокрема, проблемою свободи слова.

Один з «батьків» риторики Аристотель називав її способом знаходження можливих засобів переконання щодо кожного даного предмету. Античний софіст-ритор Горгій у своїй школі проголошував риторику майстром переконання. У діалогах Платона ми знаходимо визначення риторики як найпрекраснішого з мистецтв: мистецтво риторики тлумачиться як мистецтво промов. Давньоримське бачення риторики як богині мистецтв додає ідею гармонії та етично-естетичного багатства риторики, адже риторика сприймається як мистецтво говорити добре (*bene dicendi scientia*).

В епоху Середньовіччя риторика була обов'язковою навчальною дисципліною у тривіумі наук, викладалася як технологія переконання, (у схоластичних диспутах), як мистецтво красномовства (в жанрі духовної проповіді), як мистецтво прикрашення мови (в поезиці). У часи українського Відродження-бароко поняття риторики згідно з християнською етикою отримало сакральні риси, сприймалося як божий дар Слова, як мистецтво говорити істинно, сердечно й переконливо – від душі. У подальші роки розвитку риторики у східних слов'ян з'являються такі визначення риторики: наука добре, “красно о всяких вещах прилично глаголати”, наука зародження тексту, наука промовляти фігурами, техніка мовленнєвої дії, філологічна дисципліна, що вивчає способи створення переконливої аргументації, наука про умови та форми ефективної комунікації, наука про ефективну мову, здатність виражати свої думки словами. Помітно, що ці визначення в основному апелюють до психологічних та філологічних аспектів риторики, серед яких пріоритетне місце займає функція переконання.

Звернемося до деяких енциклопедичних визначень риторики. «Грецьке *Rhetorike techne* – мистецтво мови, теорія і практика публічної мови як комунікації, що спрямована на переконання», «Риторика – це мистецтво ефективного використання слів та переважно мистецтво переконання», «Риторика – це наука чи мистецтво розташування слів», «Риторика – наука про ораторське мистецтво, яка була спочатку теорією прози, а потім – поезії», „Риторика – 1) наука красномовства, ораторське мистецтво; 2) навчальний предмет, в якому викладено теорію красномовства, ораторського мистецтва; 3) підручник з цього предмета; 4) позірне, зовнішньо красиве, але позбавлене змісту красномовство; 5) назва молодшого класу в навчальних закладах України ХVІ–ХVІІІ ст.

Відомий європейський мислитель й письменник Умберто Еко вважає, що риторика – це наука про зародження висловлювань. Л. Річардс називає риторика дієвим інструментом вивчення випадків неправильного розуміння та його наслідків. Російський вчений І. Пешков вважає, що риторика – це наука про дію словом, семантичний апарат скоєння вчинку. Дослідник риторики О. Марченко називає риторика артикульованим інструментом світовідчуття, світосприйняття, світоуявлення, світопереживання, світорозуміння. О. Юніна розглядає риторика як філософсько-дидактичне вчення про ціннісну природу мислемовленневої діяльності. Риторика визначається як технологія толерантної аргументації у неориторичі Л. Ольбрехта-Титека та Г. Перельмана, тлумачиться як мова влади у міркуваннях Ж. Дерриди, Т. де Лауретис, М.Фуко. У комунікативній філософії проблема риторики пов'язана з процесом аргументації, переконання (К.Апель, Ю.Габермас, А.Єрмоленко, В.Кульман, П.Ульріх). Одне з сучасних філософських визначень риторики належить Ролану Барту. Він називає риторика спробою цілої культури проаналізувати й підпорядкувати форми мови, зробити світ мови зрозумілим для розуму.

Як бачимо, тлумачення досить різноманітні, але вони об'єднані розумінням риторики і як процесу мовлення, і як мовленневої технології, мистецтва красномовства та наукової рефлексії. Проте для осягнення будь-якого явища необхідно визначити конкретний зміст базової дефініції. Бажано знайти сукупне визначення риторики, що узагальнює чисельні грані значень. Для цього звернемося до етимології слова “риторика”. Давньогрецький корінь “*geo*” позначає буквально як “казати”, “прагнути”, “тікти”. На це вказували, зокрема, грецькі вчені брати Ліхуди, що прибули “на Русь” у XVI столітті навчати юнацтво фізики, граматики, риторики, редагувати слов'янський переклад Біблії. Саме вони привезли перші книги з риторики до Києва. У походженні слова відбито всеосяжність цілеспрямованого людського мовлення. Ще з античних часів риторика розглядали у контексті ораторства та діалогічного спілкування і суперечки. Це означає, що поняття риторики торкається будь-якої комунікативної ситуації у людському бутті. Тому ми пропонуємо розглядати риторика у широкому сенсі як науку про людське мовлення взагалі, що має екзистенційну (від лат. *Existo* – існую) природу та улаштовано в типових ситуаціях спілкування (монолог, діалог, полілог, суперечка, конфлікт).

Зазначимо, що існує принципова різниця між мовою та риторикою. Мова – система знаків, яка не залежить від автора, вона є готовою структурою, робочим матеріалом, передумовою вербального осягнення світу. Риторика є промовою або розмовою, живим процесом мовлення, що корегується духовним й душевним розвитком людини, яка діє словом. З погляду філософії мова – об'єкт філософії мови, а мовлення – об'єкт філософії риторики. Предметом філософії мови можуть бути мовленневі явища поза суб'єктом, їх носієм. Предметом філософії риторики є людина, що діє словом, її буття, відображене в певних риторичних моделях. Ще у давньому Римі було вказано на цей

головний об'єкт риторики: *Homo verbo agens* – людина, яка діє словом. Отже, через розвиток усієї людської особистості, через її екзистенційну динаміку, духовні, душевні, інтелектуальні зміни відбувається й розвиток риторики як індивідуальної, так і суспільної.

Сучасна риторика – це теорія та майстерність ефективного (доцільного, впливового, гармонійного) мовлення. Предметом сучасної риторики є загальні закономірності мовленнєвої поведінки, що діють у різних ситуаціях спілкування, сферах діяльності, та практичні можливості використання їх з метою створення ефективного висловлювання. Ефективність мовлення визначається найменшими втратами в процесі його передавання від мовця до слухача у всіх трьох типах інформації, які зазвичай містять мовлення: понятійно-логічні, оцінні (+ або -), емоційні. Доцільність мовлення – це його відповідність основній меті мовця, його мовленнєвому наміру. Впливовість мовлення – це його здатність розбудити розум і почуття, змусити слухача спочатку прислухатися, прихильно та зацікавлено, а потім змусити прийняти те бачення навколишнього світу, яке йому запропонує мовець.

Гармонійна роль мовлення – у необхідності забезпечення найкращого взаєморозуміння між людьми, конструктивного вирішення конфліктів, об'єднання учасників спілкування.

Риторика не є замкнутим в собі знанням. Це не тільки академічна дисципліна, предметом вивчення якої є теоретичні питання ораторства. Це й прикладна дисципліна, що має на меті виховання вмілого промовця, який би володів прийомами ораторського мистецтва.

Тому риторика тісно пов'язана з іншими науками. Мовознавство озброює її знанням законів, за якими формується й розвивається людське мовлення.

Літературознавство відкриває ораторські закони творення художнього образу словесними засобами. Філософія вводить в світ інтелектуально-духовного пошуку людства, а окремі філософські дисципліни знайомлять з цінностями моралі (етика), принципами розуміння і творення прекрасного (естетика), законами мислення (логіка). Психолінгвістика допомагає зрозуміти, наскільки вибір слова зумовлено емоційно-вольовим станом людини, які саме лексичні засоби варто використовувати в певних психологічних ситуаціях. Психологія дає змогу ораторові контролювати власний духовний стан та настрої аудиторії. Фізіологія дає знання про мовленнєвий апарат, його можливості та принципи творення голосу. Методика виразного читання, основи режисури та акторської майстерності допомагають ораторові оволодіти голосом і поставою, жестами та мімікою.

Традиційно красномовство розглядають як один із видів мистецтва, його порівнювали з поезією, акторською майстерністю (Аристотель, Цицерон, М.Ломоносов, О.Мерзляков, В.Белінський, А.Коні та ін.).

А.Апресян аналізуючи, що є спільного та відмінного в поезії, драматургії, акторській майстерності, з одного боку, та ораторським мистецтвом, з другого,

робить висновок, що такий зв'язок досить умовний. Більше уваги дослідник звертає на тісний зв'язок ораторської майстерності з наукою, відмічаючи, що Платон, Аристотель, а пізніше і Ф. Бекон класифікували риторіку як мистецтво “повідомлення знань”. Це зумовлено тим, що:

- по-перше, ораторське мистецтво послуговується відкриттями всіх галузей знань.
- по-друге, багато ідей, гіпотез викладалися в усній формі, публічному мовленні, лекціях, наукових доповідях, повідомленнях.
- по-третє, ораторське мистецтво спирається на систему наук, що забезпечують механізм аргументації, доведень, узагальнень.

Таким чином, в красномовстві, як вважають Л. Введенська, Л. Павлова та К. Кашаєва, мистецтво і науковість становлять відносно самостійний спосіб впливу на людей. Багато сучасних дослідників розглядають ораторське мистецтво як один із видів людської діяльності.

Постає питання, що ж стало причиною виникнення ораторського мистецтва? Багато дослідників намагалося дати відповідь на це питання.

Об'єктивною основою зародження риторики як соціального явища, як вважають Л. Введенська, Л. Павлова та К. Кашаєва, постала проблема публічного обговорення й вирішення питань, що мають суспільну значимість, демократичні форми управління, активна участь громадян у політичному житті країни. Це виявилось ще в Давній Греції, Спарті, Римі, де ораторське мистецтво обслуговувало інтереси певних соціальних класів і груп, окремих особистостей.

Ораторське мистецтво ніколи не було однорідним. Історично залежно від сфери застосування воно поділялося на різні роди і види. У сучасній риторичі виділяють такі роди красномовства: соціально-політичне, академічне, судове, соціально-побутове, сакральне (богословсько-церковне).

Кожний рід об'єднує певні види мовлення (жанри), з урахуванням функцій, що виконує мовлення з соціального погляду, а також ситуації виступу, його теми і мети.

До **соціально-політичного красномовства** належать виступи на мітингах, зборах, засіданнях, присвячені питанням державного будівництва, економіки, права, етики та культури;

до **академічного красномовства** – навчальна лекція, наукова доповідь, огляд, повідомлення;

до **судового красномовства** – виступи (прокурора, адвоката) на судових процесах;

до **соціально-побутового** – вітання, ювілейні, застольні, жалобні промови;

до **богословського** – проповіді, виступи в соборі.

Лінгводидактичні засади вивчення риторики в школі.

Орієнтація молодого демократичної Української Держави на нову соціально-педагогічну парадигму, поширення інноваційних процесів у практичній

педагогіці активізує інтерес до фундаментальних гуманітарних наук, спрямованих на формування творчої гармонійної особистості, яка може ефективно володіти переконуючим словом, етичним риторичним вчинком.

Водночас зростає вагомість риторики в усьому світі, яку називають теорією і практикою комунікації (США), теорією мовного існування людини (Японія), неориторикою (Бельгія) тощо. Високоцивілізовані держави вкладають значні кошти в її розвиток з метою формування національного інтелекту як найціннішого ресурсу.

У цих умовах перебудова вітчизняної школи передбачає виведення її на світовий рівень, а тому торкається багатьох проблем, серед яких чільне місце належить формуванню мовної особистості, яка майстерно володіє усною переконуючою комунікацією – ораторським мистецтвом.

Нова галузь педагогічної науки – теорія і технологія виконавсько-мовленнєвої діяльності – успішно розвивається у педагогічних дослідженнях І. Зимньої, А. Капської, О. Леонтєва, Ю. Львової та інших. Специфіку дії живого слова у педагогічному спілкуванні вивчали В. Кан-Калик, М. Пашкова. Дослідження Ю. Азарова, Н. Болдирева, Н. Кузьміної, А. Сластьоніна вказують на майстерність слова як обов'язковий компонент діяльності педагога.

Значний інтерес викликають спроби визначити шляхи формування виконавсько-мовленнєвих умінь у працях С. Бугайової, Н. Буяльського, Л. Коренюка, Р. Маймана, С. Найдьонова, М. Соловйової.

Принципово важливу роль в оновленні змісту освіти має відіграти орієнтація на інтегративні курси, зокрема риторики філософсько-дидактичного спрямування на основі пошуку нових підходів до структурування знань, методики викладання, кадрового забезпечення тощо.

Ораторське мистецтво старшокласника як компонента структури педагогічної діяльності розглядається як на основі аналізу теорії й історії ораторського мистецтва, мистецтва красномовства, так і на основі художнього читання, методики виразного читання, на основі вивчення сценічної діяльності акторів-читців (М. Щепкін, М. Горбунов, М. Заньковецька, М. Садовський, М. Тобілевич та інші), авторського читання (І. Крилов, Т. Шевченко, М. Гоголь, В. Блакитний, Остап Вишня та інші), словесної діяльності видатних педагогів (А. Макаренко, В. Сухомлинський та інші).

Виховання риторичної культури особистості випускника загальноосвітньої школи, базується на головних принципах педагогіки, риторики, психології та мистецтва. Теорія особистісно-діяльнісного підходу особливо чітко відображена у концепціях Л. Виготського, С. Рубінштейна, О. Леонтєва, К. Станіславського. У 20–30 рр. ХХ ст. українські та інші вчені-педагоги розвивали ідею максимально ефективної виконавської, ораторської діяльності педагогів з метою розв'язання педагогічних завдань.

Педагогі-теоретики В. Голубков, М. Рибнікова та інші поєднували словесну й педагогічну діяльність з ухилом на розуміння мистецтва живого слова

як педагогічного інструменту навчання. А. Макаренко, В. Сухомлинський розширили цей взаємозв'язок на рівні ієрархії: мистецтво слова – виховання творчої особистості вчителя. Ці напрями знайшли продовження в сучасних дослідженнях виховання риторичної культури особистості педагогічних та гуманітарних кадрів в Україні, зокрема, А. Капської.

Нині настав час відродження національно культурної спадщини, у тому числі й риторичної, у якому відбито дивоцвіт українського менталітету, світовідчуття, який подарував світові Тараса Шевченка, Григорія Сковороду, Петра Могилу, Феофана Прокоповича, Івана Франка та інших.

Виникла потреба в особистостях, які вміють самостійно мислити, переконувати живим словом, спонукати до дії заради істини, добра і краси.

Виховання риторичної культури особистості старшокласника вимагає формування спеціальних умінь педагога на основі тісного зв'язку із вихованням мовленнєвої культури особистості, для чого необхідно включити до навчальних програм дисципліни, які формують мисленнєво-мовленнєву та комунікативну культуру учня, у тому числі: рідну та іноземні мови, логіку та риторику.

Зміст програми риторики включає знання теорії та історії риторики, красномовства, розвиток педагогічної техніки, культури мовлення, ораторського мистецтва, полемічної майстерності оратора тощо. Живе ораторське слово вчителя є творчим актом ефективної комунікації з учнями, де матеріалом для спілкування найчастіше виступають власні думки оратора або думки, втілені письменниками та вченими у спеціальних текстах. Уплив учителя на інтелект та емоції аудиторії є необхідною умовою впливової переконуючої усної комунікації.

Моделювання навчального процесу в школі передбачає використання системного підходу як способу вивчення, аналізу й узагальнення педагогічних фактів та явищ у діалектичному процесі пізнання. Дослідження С. Архангельського, В. Афанасьева, Т. Ільїна та Л. Новикової розкривають суперечність між вимогами школи до випускника та невідповідністю його підготовки у володінні живим, переконуючим словом: між об'єктивно зростаючими вимогами до якості ораторської культури та відсутністю методики оволодіння ораторськими вміннями, гострим дефіцитом викладацьких кадрів тощо.

Спираючись на дослідження в цій царині вітчизняних (С. Абрамовича, М. Германа, Н. Голуб, С. Гурвича, Л. Мацько, Ф. Погорілка, Г. Сагач, Л. Скуратівського, М. Чикарькової) і зарубіжних науковців (Г. Апресяна, М. Львова, Л. Павлової, Ю. Рождественського, Іржі Томана та ін.), певний внесок у розв'язання цієї проблеми зробили Е. Палихата, Л. Нечволод, В. Паращич та ін.

В Україні створюються авторські програми, видаються підручники, посібники, хрестоматії і словники, упорядковується українська риторична термінологія (автори – Л. Мацько, Н. Бабич, Г. Сагач, О. Горошкіна, О. Мацько, С. Абрамович, В. Молдован, М. Чикарькова, А. Нікітіна, Н. Колотілова, А. Первушина, Я. Білоусова, Л. Спанатій, Ю. Єлісовенко, З. Сергійчук, Г. Онуфрієнко, І. Хоменко, З. Куньч та ін.). Однак досі недостатньо досліджені пи-

тання особливостей національної української риторики й ораторської мови, змісту, мети і функцій риторики української мови. Фахівці довели значення формування риторичної особистості випускника школи.

У зв'язку з цим науковці виділяють три етапи у формування мисленнєво-мовленнєвої риторичної особистості.

Перший – *пропедевтичний*, що охоплює 5–7 класи і передбачає ознайомлення учнів з основними засадами риторики;

Другий – *початковий*, що запроваджується з 8-го класу має прияти поступовому опануванню учнями вторинними мовними жанрами від простих (щоденник, віші прозою) до складніших (публічний виступ, висновки). Учні мають засвоїти основні риторичні засоби творення тексту, навчатися само-реалізації, сформувати власний стиль мовлення.

Третій – *основний* – допоможе ґрунтовному оволодінню сучасними мовними жанрами (есе, оповідання, різні види публічної промови, доповідь). Результатом навчання має стати вільне самостійне вміння переконливо висловлюватися в різних мовних жанрах, аргументувати власну позицію, набути навичок красномовства.

З огляду на це основною **метою риторики** є формування в учнів загального уявлення про риторикy як науку, вдосконалення вмінь будувати комунікативно доцільне, змістовне, виразне висловлювання, яке має бездоганне мовне оформлення, виховання потреби постійного вдосконалення своєї мовленнєвої діяльності.

У широкому значенні цього слова кожна особистість навчається риторики протягом усього життя, бо немає межі вдосконалення нашого мовлення. Ще в початковій, а потім і в основній школі учні знайомляться в доступній для них формі з основними поняттями, найбільш значущими методами і прийомами, які допомагають їм ефективно висловити свою думку в словесній формі.

В 11-му класі передбачається ознайомити старшокласників з основами ораторського мистецтва, вдосконалити їхні вміння говорити по суті, аргументовано і переконливо викладати свої думки, сперечатися, дискутувати, відстоювати свої погляди, використовуючи різні способи аргументації, вести діалог з різними співрозмовниками, дотримуючись правил мовленнєвого етикету. З цією метою у програмі подаються відомості про особливості публічного виступу, його різновиди; особливості усних виступів, побудови і мовного оформлення висловлювань різних типів, стилів, жанрів; матеріал про способи встановлення контакту зі слухачами, культуру мовлення, правила спілкування в процесі публічного виступу тощо.

Цей розділ має практичне спрямування, тому учнів передусім необхідно навчити активно слухати і уважно ставитися до почутого або прочитаного, аналізувати публічне мовлення (зразки) з погляду його доцільності й ефективності побудови і мовного оформлення; обговорювати різні моделі пуб-

лічних висловлювань, визначати їх вартості і недоліки; формувати в школярів культуру ведення дискусій, полеміки, диспутів тощо, дотримуватися правил спілкування і культури мовлення.

Поряд із засвоєнням старшокласниками матеріалу про стилістику мови й мовлення, культуру мовлення, риторіку, передбачається розвиток і вдосконалення вмінь і навичок сприймати почуте і прочитане, відтворювати і створювати усні й письмові висловлювання різних типів, стилів і жанрів (див. “Види робіт”). На заняттях у 10—11 класах доцільно застосовувати такі методи роботи з учнями, як лекції (настановчі, оглядові), семінари, колоквиуми, дискусії, самостійне вивчення навчальної літератури (основної та додаткової), постановка проблемних завдань, моделювання ситуацій, рольові ігри, робота в групах, в парах, творчі роботи, організація самостійної роботи учнів над аналізом текстів, висловлювань для розвитку їхніх творчих здібностей тощо.

Учитель може вносити зміни в орієнтовний розподіл навчального матеріалу з урахуванням умов роботи з класом, розв’язувати питання про обсяг тих чи інших відомостей.

Погляди філософів, педагогів, риторів з цієї проблеми збігаються в обґрунтуванні необхідності формування психологічної готовності учнів старших класів до ораторської діяльності, оптимізації управління цим процесом на всіх етапах навчання і творчості.

Зміст системи передбачає створення передумов для теоретико-практичного оволодіння випускниками школи основами риторичної діяльності.

Кінцевим результатом навчання риторики вважаються такі уміння учнів:

- будувати розгорнутий монолог (лекцію тощо) з фахової проблематики;
- підтримувати ефективну конструктивну бесіду з будь-якої теми;
- засвоїти полемічне мистецтво, культуру конструктивного діалогу та полілогу (диспут, полеміка, дискусія);
- володіти етикою оратора;
- виробити індивідуальний образ оратора, власний ораторський стиль;
- розуміти і виявляти риси національної специфіки виступів та риторичних текстів зі скарбниці українського красномовства.

Окрім класичних методів, ефективними методами у формуванні риторичної особистості учня виявилися методи рольових та ділових ігор, словесної дії, розв’язання ситуативних завдань, творчі конкурси, мікровиступи на запропоновану тему, виступи-імпровізації, самоаналіз та рецензування (індивідуальна та колективна рефлексія), тестування, відеотренінги, відео-практикуми тощо.

Отже, старшокласники потребують серйозної ораторської підготовки, оскільки не завжди володіють умінням вести дискусію, полеміку; у спілкуванні часто інтровертні, некомфортно почуваються тоді, коли треба аргументовано відстоювати свою думку, особливо у нестандартних ситуаціях; уникають

публічних виступів, не завжди вірять у свої ораторські потенції; мають слабо розвинені навички та уміння спонтанного імпровізаційного публічного монологічного мовлення.

Логічна структура курсу риторики в загальноосвітній школі дозволила впорядкувати елементи теоретичного, історичного та практичного аспектів викладання риторики на гуманітарних факультетах за такою схемою:

1. Історія риторики, куди включено такі блоки: місце риторики серед інших наук, риторика і ораторське мистецтво, модель ораторської діяльності Аристотеля, основні види і жанри ораторського мистецтва, основні етапи зародження і розвитку риторики й ораторського мистецтва в історії людства (Давня Греція, Давній Рим), народний золотослів (етичні джерела українського красномовства), становлення слов'янського ораторського мистецтва (епоха Київської Русі, риторичний ренесанс України XVII–XVIII ст., риторична криза середини XIX–XX ст., відродження риторичної спадщини в кінці XX ст.); сучасні риторичні школи, розвиток риторики за межами України.
2. Теоретична риторика, що включає аналіз і вивчення основних питань: закони риторики – організація та управління мисленнево-мовленневою діяльністю: концептуальний, закони моделювання аудиторії, стратегічний, тактичний, мовленнєвий, безпосереднього спілкування, системно-аналітичний.
3. Практична риторика включає такі основні питання: предмет, зміст усного публічного виступу. Текст виступу та його параметри. Образ оратора. Професіограма оратора. Логічна культура оратора. Мовленнєва культура оратора. Композиція і стиль виступу оратора. Аудиторія. Психологія аудиторії. Взаємодія оратора з аудиторією. Спілкування оратора з аудиторією як творчий процес. Полемічне мистецтво оратора тощо.

Практична риторика базується на чергуванні занять в активній формі: рольові та ділові ігри, тестування, відеопрактикуми, відеотренінги, “круглі столи”, диспути, дискусії, конкурси тощо. Курс риторики необхідно викладати з урахуванням інтересів учнів, з гнучкою перебудовою та переструктуруванням матеріалу відповідно до потреб аудиторії.

У позанавчальний час в загальноосвітній школі формування риторичної особистості здійснюється через художньо-творчі об'єднання, гурткову роботу тощо.

У цілому можна зробити висновок про те, що розвиток суспільства, яке ставить на чільне місце формування культури риторичної особистості учня, має значний духовно-інтелектуальний потенціал, бо класична риторика філософсько-дидактичного спрямування є активним фактором організації стабілізуючого культуро-творчого фактору демократичної держави. У широкому розумінні риторика переймається проблемами впливу мислення на свідомість, буття, екзистенційну дійсність.

Мета сучасної інтелігентної людини – осмислити багатющу риторичну спадщину цивілізованого людства й свого народу на новому етапі розвитку суспільства, а також стосовно власних можливостей, конкретної ситуації спілкування; виробити оригінальний ораторський стиль, розширити духовно-інтелектуальні обрії у широкому контексті світової культури.

Література

1. Абрамович С. Риторика та гомілетика. – Чернівці, 1995.
2. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі. – Черкаси: Брама-Україна, 2008.
3. Голуб Н.Б. Самостійна робота студентів з риторики: навчально-методичний посібник. – Черкаси: Брама-Україна, 2008.
4. Гурвич С.С., Погорелко В.Ф., Герман М.А. Основы риторики. – К., 1978.
5. Державний стандарт загальної середньої освіти “Українська мова” (Проект) // Дивослово. – 1997. – № 7.
6. Ерик Берн. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры. – М., 1992.
7. Єрмоленко С., Мацько Л. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови // Дивослово. – 1994. – № 7.
8. Капская А.И. Основные тенденции развития мастерства слова педагога. – К., 1988.
9. Коваленко С. Сучасна риторика: навчально-практичний посібник. Тернопіль: Мандрівець, 2007.
10. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М. І. Пентиліук. – К., 2009.
11. Микитюк М.В. факультативний курс з української мови. Риторика. – Х.: Основа, 2007.
12. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. – К.: Шкільний світ, 2001.
13. Олійник І. С. та ін. Методика викладання української мови в середній школі. – К., 1989.
14. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Рідна мова. – 5–11 класи. – К., 2005.
15. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова. – 5–11 класи. – К., 2005.
16. Програми спецкурсів для ліцеїв та гімназій гуманітарного профілю. Українська мова та література. – К., 2007.
17. Рождественский Ю.В. Теория риторики. – М., 1997.
18. Сагач Г.М. Живе слово лектора. – К., 1991.
19. Сагач Г.М. Золотослів. – К., 1993.
20. Сагач Г.М., Юнина Е.А. Риторика в інтелектуальних играх. – К., 1990.
21. Шкільна риторика / упорядн. Федяй Г. – К.: Шкільний світ, 2005.

Контрольні питання

1. У чому виявляється сутність риторики як науки?
2. Чи існують зв'язки риторики з іншими науками?
3. У чому виявляється специфіка публічного мовлення?
4. Які вимоги ставить чинна програма до формування мовної особистості учня?
5. Які методи і прийоми найбільш ефективні у навчання учнів риторики?

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1

Тема: Методика вивчення риторики

Мета: осмислити етапи розвитку риторики як науки; усвідомити основні ознаки мовленнєвої поведінки особистості; обирати й методично обґрунтувати оптимальні методи й прийоми вивчення риторики в школі.

План

1. Риторика як теорія, майстерність та мистецтво красномовства.
2. Зміст, мета, завдання та місце занять з риторики у шкільному курсі української мови.
3. Елементи практичної риторики у 5-9 класах.
4. Особливості вивчення риторики в 10-11 класах.
5. Основні риторичні уміння й навички.
6. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів.
7. Шляхи подолання труднощів у підготовці до виголошення промови.
8. Погляди сучасних учених-методистів на предмет шкільної риторики.

Література

1. Абрамович С. Риторика та гомілетика. – Чернівці, 1995.
2. Гурвич С.С., Погорелко В.Ф., Герман М.А. Основы риторики. – К., 1978
3. Капская А.И. Основные тенденции развития мастерства слова педагога. – К., 1988.
4. Коваленко С. Сучасна риторика: навчально-практичний посібник. Тернопіль: Мандрівець, 2007.
5. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М. І. Пентиліук. – К., 2009.
7. Нечволод Л.І., Паращич В.В. Риторика: Збірник навчальних і контрольних вправ та завдань. 10-11 класи. – Х.: Торсінг, 2004.
8. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Рідна мова. – 5–11 класи. – К., 2005.
9. Програми спецкурсів для ліцеїв та гімназій гуманітарного профілю. Українська мова та література. – К., 2007.
10. Сагач Г.М. Золотослів. – К., 1993.
11. Сагач Г.М., Юнина Е.А. Риторика в інтелектуальних играх. – К., 1990.
12. Шкільна риторика / Упорядн. Федяй Г. – К.: Шкільний світ, 2005.

13. Микитюк М.В. Факультативний курс з української мови. Риторика. – Х.: Основа, 2007.

Методичні настанови. Готуючись до практичного заняття, зверніть увагу на своєрідність методики навчання риторики, особливості оволодіння учнями риторичними знаннями як умови успішної реалізації можливостей особистості. Зверніть увагу на зв'язок риторики з іншими дисциплінами (лінгвістика, психологія, психолінгвістика, лінгводидактика).

Проаналізуйте чинні програми і підручники з риторики. Зверніть увагу на етапи вивчення риторики в школі, особливості викладання матеріалу на уроці. З'ясуйте, хто з вітчизняних методистів ґрунтовно досліджував питання викладання риторики в школі.

Проблемні питання

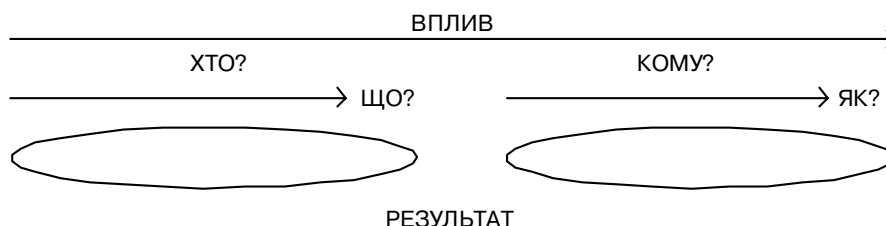
1. У чому полягає суть понять “риторика”, “красномовство”, “неориторика”?
2. Яке місце посідає риторика серед теоретичних галузей гуманітарних знань (лінгвістика, психологія, психолінгвістика, лінгводидактика)?
3. Для чого необхідно знати історію розвитку риторики?
4. Що вам відомо про вчених дослідників методики риторики?
5. У чому полягає суть системного підходу у навчанні риторики в школі?
6. Якими знаннями, уміннями й навичками мають оволодіти учні у результаті вивчення риторики?

Практичні завдання

1. Розкрийте зміст висловлювань. Яке з них, на вашу думку, найбільше відповідає сучасному визначенню поняття “риторика”? Доведіть.
Заберіть у мене все, чим я володію. Але залиште мені мою мову. І я швидко знайду все, що мав (*Д.Вебстер*).
Найкращий оратор той, хто своїм словом і навчає, і дає насолоду, і справляє глибоке враження (*Цицерон*).
Заговори, щоб я тебе побачив (*Сократ*).
Оратор повинен бути людиною справедливою і тямущою у справах справедливості (*Платон*).
Оратор повинен стояти як озброєний воїн у лаві, розв'язувати справи великої важливості і завжди прагнути перемоги (*Квінтіліан*).
Оратором є лише той, хто в змозі говорити з кожного питання гарно, вишукано й переконливо, відповідно до важливості предметів, на користь часові і для задоволення слухачів (*Тацит*).
Риторика – цариця душ і княгиня мистецтв (*Ф.Прокопович*).
2. Укладіть бібліографію статей про особливості навчання риторики в школі, опубліковані у фахових журналах («Дивослово», «Українська мова та література в школі», «Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах» тощо) за останні п'ять років.
Опрацюйте одну із статей й підготуйте виступ за темою статті.

3. Автори Л.І.Нечволод і В.В.Паращич у посібнику “Риторика: Збірник навчальних і контрольних вправ та завдань. 10-11 класи” запропонували схему.

Уважно перегляньте її, прокоментуйте. Запропонуйте назву до цієї схеми. Розробіть методику опрацювання цієї схеми у класі.

4. Професор-ритор Київського національного університету імені Т. Шевченка Г. Сагач розглядає риторичну діяльність як науку “про закони управління мисленнєво-мовленнєвою риторичною (переконуючою) діяльністю, тобто про закони, які визначають ефективність цієї діяльності”. У своєму підручнику “Риторика” професор Г. Сагач пропонує національну концепцію риторичної культури: формування духовної культури особистості, підвищення риторичної культури суспільства, починаючи із середньої школи через вищу освіту і впродовж усього життя “на засадах духовності, отже, віри, надії, любові, софійності”. Авторка цього підручника доводить, що “перспективним шляхом формування й підвищення риторичної культури суспільства є формування полемічної культури, виховання кадрів полемістів, спеціалістів з проблем еристики, культури демократичного діалогу, дискусії тощо — професійних кадрів політиків, вчителів, журналістів, юристів тощо”.
- Чому в епоху глобалізації та новітніх комунікаційних технологій для Г.Сагач такою важливою є риторична культура мовної особистості українця?
5. Проаналізуйте один із конспектів уроків для 11 класу, розроблених О. Глазовою (О.Глазова Плани-конспекти уроків практичної риторики в 11 класі // Дивослово. — 2002. — №4. — С. 33–40). Якими вміннями й навичками мають оволодіти учні на запропонованому уроці?
6. М. Препотенська (“Риторика: 10 ключових тем”) зазначає, “що у пост-модерністській культурі поняття риторика поширюється майже на усі знакові системи. Кажуть: „риторика міста”, „риторика живопису”, „риторика почуттів”, „риторика музики”. Себто, риторика у наші часи набуває широкого семіотичного значення”. Чи можна у такому контексті стверджувати, “що риторика як процес взагалі не може “зникнути” з людського буття”?

7. Прочитайте уважно вислови. Поміркуйте, у якому порядку їх варто розташувати, щоб скласти план до промови “Красномовство є мистецтво керувати умами”.

1. Промови достойної людини завжди спрямовані до вищого блага (*Платон*). 2. Нічим не можна завдати більшої шкоди, ніж промовляючи брехливо. Саме так, якщо ті люди, в яких державна діяльність полягає у промовах, не казатимуть правди, тоді хіба можна надійно керувати державою? (*Демосфен*). 3. Філософія розпізнає добродетності, корисні з точки зору моральної й громадянської, красномовство створює їм славу (*С.Шамфор*). 4. Кінцева мета красномовства — переконувати людей (*Ф.Честерфілд*). 5. Обов’язок оратора — говорити правду (*Платон*). 6. Красномовство — дар, який дозволяє нам оволодіти розумом і серцем співрозмовника, здатність тлумачити чи навіювати йому все, що нам потрібно (*Ж. Лабрюєр*). 7. Ораторське мистецтво користується усіма вигодами поезії й усіма її правами (*Й. Гете*). 8. Оратор, достойний уваги, є той, хто користується словами для думки, а думкою для істини і добродетності (*Ф. Фенелон*). 9. Є галузі, в яких посередність нестерпна: поезія, музика, ораторське мистецтво (*Ж. Лабрюєр*).

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2 (КОЛЕКТИВНА ГРА)

Тема: Методика підготовки до публічного виступу

Мета: осмислити етапи підготовки промови; усвідомити основні принципи і вимоги до побудови промови; розкрити соціальну роль учасників спілкування та їх рівноправність у мовленнєвій ситуації; методично обґрунтувати оптимальні методи й прийоми вивчення риторики в школі.

План

1. Загальна характеристика розділів класичної риторики.
2. Найважливіші вимоги до публічного виступу.
3. Комунікативні принципи і стратегії оратора.
4. Правила і типові помилки в аргументації та критиці.
5. Форми мовленнєвого впливу на аудиторію.
6. Прийоми підготовки до виголошення промови.
7. Сучасні підходи до вибору методів і прийомів навчання риторики в школі.
8. Місце і роль мультимедійних засобів на уроках риторики.

Література

1. Абрамович С. Риторика та гомілетика. — Чернівці, 1995.
2. Гурвич С.С., Погорелко В.Ф., Герман М.А. Основы риторики. — К., 1978
3. Капская А.И. Основные тенденции развития мастерства слова педагога. — К., 1988.
4. Коваленко С. Сучасна риторика: навчально-практичний посібник. Тернопіль: Мандрівець, 2007.
5. Колотілова Н.А. Риторика. Навчальний посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2007.

6. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М. І. Пентилюк. – К., 2009.
7. М. І. Пентилюк. – К., 2009.
8. Нечволод Л.І., Паращич В.В. Риторика: Збірник навчальних і контрольних вправ та завдань. 10–11 класи. – Х.: Торсінг, 2004.
9. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Рідна мова. – 5–11 класи. – К., 2005.
10. Програми спецкурсів для ліцеїв та гімназій гуманітарного профілю. Українська мова та література. – К., 2007.
11. Сагач Г.М. Золотослів. – К., 1993.
12. Сагач Г.М., Юнина Е.А. Риторика в інтелектуальних играх. – К., 1990.
13. Шкільна риторика / Упорядн. Федяй Г. – К.: Шкільний світ, 2005.
14. Микитюк М.В. Факультативний курс з української мови. Риторика. – Х.: Основа, 2007.

Методичні настанови. Готуючись до заняття, зверніть увагу на особливості підготовки оратора до промови, ураховуючи вимоги розділів класичної риторики.

Колективна гра “Мозкова атака” спрямована на пошук оптимального оригінального вирішення питання за допомогою створення банку рішень. Для проведення колективної гри необхідно аудиторію поділити на групи. Кожна група висуває свого представника для змагання, який отримує завдання від ведучого. Представник повертається до групи, вислуховує думки кожного члена групи, обирає найкраще вирішення питання і повертається за ігровий стіл, де відповідає на запитання.

Проблемні питання

1. Що впливає на результативність спілкування?
2. Яку роль у промові відіграє переконання?
3. Які вимоги ставляться до техніки виступу?
4. Чи сприяє форма виступу встановленню контакту з аудиторією?
5. Як підготувати виклад інформації, щоб виступ зацікавив слухача?
6. У чому полягає роль мультимедійних технологій на уроках риторики в школі?
7. Як уникнути типових помилок у підготовці до виголошення промови?
8. Чи треба дотримуватися законів логіки, готуючись до виступу?
9. Які прийоми виголошення промови найбільш ефективні і чому?
10. Чи можна вважати метод лекції дієвим на уроках риторики?
11. Тренінг – це форма проведення заняття чи метод?
12. Що таке виступ експромтом? Чи існує спеціальна методика підготовки до такого виступу?
13. Чому на уроках риторики учителі віддають перевагу інтерактивним методам? Назвіть і охарактеризуйте їх. phlenvit@ukr.net

Тема: 1. Поняття про стратегію оратора

Контрольні питання

1. Типи підготовки до публічного виступу
2. Вимоги до роботи над джерелами.
3. Вимоги до складання тексту виступу.
4. Види аргументів, та шляхи їх добору.
5. Характеристика типових помилок.

Практичні завдання

1. Опрацюйте рекомендовану літературу з теми, випишіть вимоги до складання тексту виступу.

1. Сагач Г.М. Живе слово лектора. – К., 1991.
2. Сагач Г.М. Золотослів. – К., 1993.
3. Сагач Г.М., Юнина Е.А. Риторика в інтелектуальних играх. – К., 1990.
4. Шкільна риторика / упорядн. Федяй Г. – К.: Шкільний світ, 2005.

2. Напишіть коротку промову на одну із запропонованих тем:

Слово – зброя. Як і всю зброю, його треба чистити й доглядати (*М.Рильський*).
Чудова думка втрачає всю свою цінність, якщо вона погано висловлена (*Вольтер*).

Скажи будь-що, щоб я тебе побачив (*Сократ*).

При цьому використовуйте прислів'я і приказки, подані далі:

Що маєш казати – наперед обміркуй.
Краще мовчати, ніж брехати.
Слово – не горобець, вилетить – не спіймаєш.
Шабля ранило тіло, а слово – душу.
Слово старше, ніж гроші.
І від солодких слів буває гірко.
Не кидай словами, як кіт хвостом.
Слово до слова – зложиться мова.

3. Доберіть афоризми (5–6), які вказували на красу, силу, завдання красномовства. Передайте їх зміст близько до тексту і поясніть, як ви їх зрозуміли (Сагач Г. Риторика. – К., 2000. – С.452–455).
4. Підготуйте методичний коментар для учнів “Технологія підготовки промови.”
5. Прочитайте промову М.Грушевського “Промова а похороні січовиків”. З’ясуйте її структуру. Підготуйте рекомендації для учнів “Аналіз промови”
7. Запропонуйте види роботи для учнів для розмітки партитури тексту виступу.

8. Підготуйте реферат на одну із тем: “Розвиток риторики в Києво-Могилянській академії”, “Теоретична і практична риторика”

Тема 2. Форми мовленнєвого впливу на аудиторію

Контрольні питання

1. Особливості використання риторичних фігур у виступі.
2. Характеристика невербальних засобів та їх ролі під час виголошення промови.
3. Класифікація типових помило в аргументації та критиці.
4. Способи подання матеріалу виступу.

Практичні завдання

1. Опрацюйте рекомендовану літературу з теми. Підготуйте повідомлення про комплекс застосування аналізу текстів.
 1. Античные риторики. — М., 1978.
 2. Аристотель. Сочинения: В 4 т. — М., 1978.
 3. Галятовський І. Ключ розуміння. — К.: Наук. думка, 1985.
 4. Демосфен. Речи. — М., 1954.
 5. Квинтиллиан. Двенадцать книг риторических наставлений: В 2 ч. — СПб., 1843. — Ч. I.
 6. Лисий. Речи. — М., 1994.
 7. Ломоносов М. В. Краткое руководство к красноречию // Полн. собр. соч. — М.; Л., 1952. — Т. 7.
 8. Платон. Діалоги. — К., 1995.
 9. Плутарх. Порівняльні життєписи. — К., 1991.
 10. Прокопович Ф. Про риторичне мистецтво // Ф. Прокопович. Філософські твори. — К., 1979. — Т. 1.
 11. Сперанский М. М. Правила высшего красноречия. — М., 1973.
 12. Цицерон. Речи: В 2 т. — М., 1962.
2. Проаналізуйте один із конспектів з риторики підготовлений іншим студентом. З’ясуєте, чи дотримувався автор конспекту усіх вимог до його складання?
3. Побудуйте схему “Форми мовленнєвого впливу на аудиторію”. Розробіть методики роботи зі схемою.
4. Розробіть план-конспект уроку з теми “Способи запам’ятовування промови” передбачивши застосування інтерактивних методів навчання.

Змістовий модуль 5

Методика формування мовної особистості в процесі реалізації стандартизованої мовної освіти

Тема 1. Спецкурси та факультативні заняття з української мови

Мета: осмислити мету й завдання спецкурсів і факультативних занять, ознайомитися з відповідними програмами, навчитися добирати відповідний навчальний матеріал до проведення спецкурсів і факультативних занять з української мови.

Методичні настанови. Під час опрацювання теми особливу увагу зверніть на сутність понять спецкурс, факультативне заняття, їх значення й місце в навчально-виховному процесі. Важливо зрозуміти, що спецкурси й факультативи доповнюють шкільний курс української мови, створюючи підґрунтя для поглиблення матеріалу учнями, розвитку їхніх здібностей, а також проф-орієнтаційного спрямування.

Завдання

1. Сформулювати уявлення про спецкурси й факультативи з української мови.
2. Усвідомити значення й завдання спецкурсів і факультативних занять з української мови в школі.
3. Ознайомитися з особливостями організації й планування роботи факультативних груп.
4. Ознайомитися з програмами спеціальних та факультативних курсів.

Матеріал до вивчення теми

Упровадження профільного навчання в старшій школі створює сприятливі умови для врахування індивідуальних особливостей, інтересів і здібностей учнів, формування в них стійких орієнтацій на певний вид майбутньої професійної діяльності. Профільна школа найповніше реалізує принцип особистісно орієнтованого навчання, що значно розширює можливості учня у виборі власної освітньої траєкторії.

В умовах профільного навчання актуальною є проблема якісної розробки та наповнення системи вивчення української мови як профільного предмета в класах філологічного профілю та визначення ступеня її представленості як окремої навчальної дисципліни в профілях інших спеціалізацій.

У профільних загальноосвітніх навчальних закладах формування мовної особистості відбувається в різних типах навчальних закладів. Опанування української мови здійснюється на різних рівнях.

1. **Рівень стандарту** – обов’язковий *мінімум* змісту навчального предмету, який не передбачає подальшого його вивчення (наприклад, математика у філологічному профілі; хімія та біологія в профілі інформатика або їх інтегрований варіант у цих профілях).
2. **Академічний рівень** – обсяг змісту *достатній* для подальшого вивчення предмету у вищих навчальних закладах – визначається для навчальних предметів, які є не профільними, але базові або близькі до профільних (наприклад, загальноосвітні курси біології, хімії у фізико-технічному профілі або загальноосвітній курс фізики в хіміко-біологічному профілі).
3. **Рівень профільної підготовки** – зміст навчальних предметів *поглиблений*, передбачає орієнтацію на майбутню професію (наприклад, курси фізики і математики у фізико-математичному профілі або курси біології та хімії в хіміко-біологічному профілі).

Ураховуючи зміст навчання української мови в класах різних напрямків профілізації, Міністерством освіти і науки України розроблено програми з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до рівня підготовки.

На рівні стандарту українську мову як навчальний предмет опановують учні технологічного, природничо-математичного, спортивного напрямів, а також суспільно-гуманітарного напрямку (економічний профіль). Мета курсу української мови в цих класах полягає в узагальненні й систематизації знань, набутих у процесі вивчення основного курсу української мови, а також їхньому поглибленні відповідно до вимог, що ставляться перед абітурієнтами і студентами середніх та вищих навчальних закладів природничо-математичного профілю, піднесенні культури мовлення учнів, насамперед через удосконалення вмінь ефективного оперування мовними і мовленнєвими знаннями, зокрема стилістичними, текстотворчими, риторичними.

На академічному рівні українську мову як навчальний предмет опановують учні суспільно-гуманітарного напрямку (історичний, правовий, філософський профілі), філологічного (профілі – іноземна філологія, історико-філологічний); художньо-естетичного напрямів. Профільне навчання української мови на академічному рівні передбачає надання учням більшої самостійності в розширенні й поглибленні здобутих в основній школі знань, удосконаленні вмінь і навичок користування мовою як важливим інструментом допрофесійної підготовки, подальшого інтелектуального, творчого і морального саморозвитку. Програмою з української мови для старшої школи (академічний рівень) передбачено істотне поглиблення мовної і мовленнєвої компетенцій учнів 10-11 класів, зокрема систематизація, удосконалення знань і вмінь зі

стилістики мови й мовлення, культури мовлення, риторики, удосконалення правописних умінь і навичок.

Для учнів природничо-математичного, технологічного, художньо-естетичного, спортивного профілів українська мова є насамперед засобом засвоєння матеріалу з інших навчальних дисциплін. Тому в школах зазначених профілів під час вивчення мови на перший план виходить її комунікативна спрямованість, збільшення лексико-фразеологічного запасу учнів, засвоєння ними особливостей наукового та офіційно-ділового стилів мовлення, що сприятиме їх професійному становленню згідно з обраною спеціалізацією.

Українська мова як профільний предмет вивчається в класах філологічного профілю суспільно-гуманітарного напрямку підготовки. *Мета* профільного навчання української мови (філологічний напрям, профіль – українська філологія) полягає у формуванні інтелектуально розвиненої, морально досконалої, національно свідомої, духовно багатого мовної особистості, яка вільно володіє виражальними засобами сучасної української літературної мови, її стилями, різновидами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо), відзначається готовністю до подальшого професійно-орієнтованого навчання, спроможна самостійно визначати цілі самонавчання, самовиховання й саморозвитку та діяльнісно їх реалізовувати.

У класах філологічного профілю рідна мова опановується одночасно як предмет вивчення та засіб навчання, що зумовлює своєрідність побудови змісту навчання та добір відповідних форм його реалізації. Курс мови в таких класах містить розширені відомості із загального мовознавства, у ньому здійснюється послідовна реалізація принципу історизму шляхом упровадження методично та науково адаптованих, доступних для розуміння учнями етимологічних матеріалів, він супроводжується використанням завдань дослідницько-пошукового характеру, за допомогою яких формуються вміння самостійно здобувати нові знання, працювати з науковою та довідковою літературою різних жанрів. Загалом поглиблений курс вивчення української мови має стимулювати інтерес старшокласників до слова, створювати належні умови для його щонайглибшого осягнення, сприяти розвитку філологічного мислення майбутніх фахівців-мовників.

Якісною відмінністю навчання в старших класах профільної ланки є те, що учні здобувають освіту не тільки за рахунок шкільних предметів. Певну кількість навчального плану відведено на опанування спецкурсів і факультативних занять, що реалізують допрофесійну підготовку старшокласників. Спецкурс – це спеціальне поглиблене вивчення якогось аспекту мовного матеріалу з метою забезпечення якісної філологічної підготовки старшокласників. У вітчизняній лінгводидактиці розроблено достатню кількість програм спецкурсів, що охоплюють різні мовознавчі аспекти. Марія Пентилюк розробила методичне забезпечення спецкурсу “Культура мови і стилістика україн-

ської мови” (10-11 класи), Василь Цимбалюк – “Мова – як генетичний код народу” (9-11 класи), Григорій Клочек – “Сучасна риторика” (8-11 класи) та ін. У 2007 році виходить збірка програм факультативних та спеціальних курсів, до якої включено 9 програм з української мови.

Іноді спецкурси проводяться за авторськими програмами, розробленими вчителями шкіл нового типу або викладачами вишів. Тематика різнопланова, наприклад: “Старослов’янська мова”, “Словесність”, “Світ спілкування”, “Риторика”, “Культура мовлення”, “Аналіз тексту” тощо.

Спецкурси належать до активних дидактичних форм розвитку у старшокласників ключових уявлень про професію і, разом з факультативами (у складі елективних курсів) і профільними предметами становлять особливу педагогічну систему, мета якої інтегрувати всі компоненти профільного предмета при вирішенні завдань профільного навчання.

Загальноприйнятим є розуміння *спецкурсу* як поглибленої розробки спеціальної теми за програмою. Він складається з невеликих за змістом навчальних модулів, ураховує різноманіття інтересів і можливостей учнів з профілю, який поглиблює та розширює основний курс відповідно до профілю навчання; організацію самостійної творчої роботи учнів, систему індивідуальних завдань, спрямованих на розвиток професійних схильностей учнів.

Факультативний курс (фран. *facultative* – необов’язковий) – це навчальний предмет, що вивчається учнями за бажанням протягом визначеного часу з метою поглиблення і розширення наукових і прикладних знань на основі обов’язкових навчальних дисциплін. Факультативні заняття з української мови – форма поглибленого вивчення предмета за вибором учнів, засіб розвитку пізнавальних інтересів учнів, їхніх здібностей, а також професійної орієнтації. Факультативи не входять до основної сітки годин і можуть обиратись чи не обиратись учнями. Ці курси спрямовані на додаткове та поглиблене вивчення української мови. Метою факультативних курсів може бути поглиблене вивчення предмету, професійна орієнтація, вирівнювання знань тощо.

Факультативні заняття проводяться за розкладом з постійним складом учнів.

Завдання спецкурсів і факультативних занять:

- розвиток інтересу учнів до предмета;
- поглиблення знань учнів з української мови, удосконалення умінь працювати з науково-популярною літературою, довідковими, лексико-графічними виданнями;
- формування дослідницьких умінь;
- профорієнтаційне спрямування старшокласників.

Значне місце на спецкурсах і факультативних заняттях посідає самостійна творча робота учнів. Їм пропонується висловлювати особисте ставлення до

прочитаного, аналізувати мовні явища й факти, розробляти етимологію слів, готувати повідомлення, добирати літературу тощо. Таким чином, спецкурси і факультативні заняття сприяють поглибленій мовознавчій підготовці старшокласників, орієнтованих до вступу на філологічні факультети вищих закладів освіти.

Література для поглибленого вивчення теми

1. Дороз В. Українська мова в діалозі культур: навч. посіб. – К.: Ленвіт, 2010.
2. Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії: навч. посіб. – К.: Ленвіт, 2000.
3. Кизенко В. Формування і реалізація профільного навчання у старшій школі // Освіта і управління. – 2004. – Т. 7, № 3–4. – С. 138–146.
4. Кизенко В. Дидактичні вимоги до створення типових навчальних програм для профільного навчання у старшій школі // Освіта і управління. – 2005. – Т. 8, № 1. – С. 95–100.
5. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підручник / За ред. проф. М.І. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2005.
6. Олексенко В.П., Іващенко О.В. Факультатив з української мови “Координати ономастики”: програма курсу, навчальні матеріали, розробки занять / В.П.Олексенко, О.В.Іващенко. – Х.: Вид. група “Основа”, 2006.
7. Пентилюк М.І. Культура мови і стилістика. – К., 1994.
8. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (суспільно-гуманітарний напрям (історичний, правовий, філософський профілі); філологічний напрям (профілі – іноземна філологія, історико-філологічний); художньо-естетичний напрям). Українська мова 10-12 класів / Уклад. Л. Скуратівський, Г. Шелехова, В. Тихоша, А. Корольчук, В. Новосьолова, Я. Остаф // www.mon.gov.ua. – [Електронний ресурс].
9. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (технологічний, природничо-математичний, спортивний напрями, суспільно-гуманітарний напрям (економічний профіль). Українська мова 10-12 класів / Уклад. М. Пентилюк, О. Горошкіна, А. Нікітіна // www.mon.gov.ua. – [Електронний ресурс].
10. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (філологічний напрям, профіль – українська філологія). Українська мова 10-12 класів / Уклад. Л. Мацько, Семенов О // www.mon.gov.ua. – [Електронний ресурс].
11. Степанюк М.І. Лексикографія української мови. Навчально-методичний посібник для факультативних занять. 9 клас. – Тернопіль: Мандрівець, 2008.
12. Українська мова й література. Програми факультативних та спеціальних курсів: 7-11 класи – К.: Ред. журн. “Дивослово”, 2007.
13. Мовленнєвий етикет. Програма спецкурсу, заняття, ігрові форми роботи. 8-11 кл./ Упоряд. Г.Федяй.– К.: Шкільний світ, 2005.

Контрольні питання

1. У чому полягає мета й завдання спецкурсів і факультативних занять?
2. Значення спецкурсів і факультативних занять.
3. У чому, на вашу думку, полягає зв'язок спеціальних і факультативних курсів з основним курсом української мови?
4. Особливості змісту спецкурсів і факультативних занять.
5. Технологія проведення спецкурсів і факультативних занять.

САМОСТІЙНА РОБОТА

Тема. Програми спеціальних та факультативних курсів, їх зв'язок з основним курсом української мови

Контрольні питання

1. Значення спецкурсів і факультативних занять.
2. Як на факультативних заняттях і спецкурсах здійснюються комунікативно-діяльнісний і функційно-стилістичний підходи?
3. Роль спецкурсів і факультативних занять у формуванні умінь самоосвіти і самовдосконалення.

Практичні завдання

1. Напишіть рецензію на програму спецкурсу чи факультативу (за власним вибором).
2. Доберіть систему вправ і завдань до факультативного заняття чи заняття спецкурсу (тему оберіть самостійно).
3. Запропонуйте власну тематику факультативних занять з української мови в старших класах. Обґрунтуйте свій вибір.
4. Підготуйте конспект факультативного заняття чи спецкурсу (тема добирається за власним вибором).

Тема 2. Методика вивчення загальних відомостей про мову

Мета: засвоїти лінгводидактичні засади методики вивчення загальних відомостей про мову: зміст, структуру вступних уроків, що передбачають ознайомлення учнів із суспільним значенням мови, основними її функціями, походженням та історичним розвитком; виробити вміння й навички моделювати технології навчання загальних відомостей про мову.

Методичні настанови. У процесі засвоєння теми особливу увагу слід звернути на усвідомлення значення загальних відомостей про мову для формування мовної особистості учнів та виховання свідомого їх ставлення до мовної освіти, бажання вивчати й берегти мовні традиції. Необхідно прагнути до якнайповнішої реалізації навчальної, розвивальної й виховної функцій вступних уроків через змістову наповнюваність дидактичного матеріалу, урізноманітнення технології вступних уроків.

Завдання

1. Ознайомитися зі змістом навчання загальних відомостей про мову.
2. Виділити особливості засвоєння учнями загальних відомостей про мову в шкільному курсі.
3. Усвідомити теоретичні засади методики вивчення загальних відомостей про мову, зокрема роль дидактичного текстового матеріалу, внутрішньо-предметних і міжпредметних зв'язків.
5. Засвоїти особливості технології вступних уроків.

Матеріали до вивчення теми

Вивчення загальних відомостей про українську мову відповідно до чинних програм здійснюється переважно на вступних уроках, своєрідність яких зумовлена багатьма психологічними чинниками, насамперед зв'язком мови й мислення, наявністю в людини образного й понятійного мислення, образної й вербальної пам'яті. На засвоєння вступних тем впливає зовнішня та внутрішня мотивація – “запускний механізм” будь-якої діяльності, зокрема навчальної й мовленнєвої. Засвоєння загальних відомостей про мову залежить від розвитку в учнів чуття мови й дару слова, мовних здібностей і генетичної здатності до формування мовної картини світу, членування предметного й поняттєвого світу мовними засобами. Мовна картина світу відбиває особливості сприймання людиною навколишньої дійсності, формує пізнання ментальності народу.

Зміст навчального матеріалу вступних тем зумовлений станом розвитку загального мовознавства. Шкільна методика спирається на такі основні його положення:

- мовознавство – наука про природну людську мову в усіх її вимірах: про будову, функції і розвиток;
- зв'язок мовознавства з філософією, історією, логікою, соціологією, архео-

логією, герменевтикою, психолінгвістикою, семіотикою, інформатикою, дискурсологією, прикладною лінгвістикою тощо;

- психофізичні основи взаємозв'язку мови й мислення;
- розрізнення мови й мовлення;
- системний характер мови, мовні рівні;
- нормативність мови й мовлення;
- суспільні функції мови;
- розвиток мови.

Слід пам'ятати, що засвоєння учнями загальних відомостей про мову на уроках насамперед рідної мови здійснюються двома паралельними напрямками:

- узагальнене поняття про мову, усвідомлення мови як явища соціального, лінгвістичного, психологічного;
- поняття про рідну мову, усвідомлення рідної мови як явища соціального, лінгвістичного, психологічного.

У рідній мові містяться загальні ознаки будь-якої мови. Саме рідна мова дає змогу учням зрозуміти основні правила, закономірності мовленнєвого спілкування, пізнати мову як систему, особливості функцій мови, мотивовано вивчати інші мови. Приклади з рідної мови найкраще ілюструють мовознавчі поняття.

На вступних уроках учні повинні переконатися, що українська мова постає довершеною й надзвичайно гнучкою в різноманітних своїй функціях, вона не поступається багатством виражальних засобів іншим сучасним мовам, містить давні традиції, змінюється під впливом суспільного життя. На таких уроках мовознавчі питання здебільшого ілюструють дидактичним матеріалом рідної мови, зіставляють паралельні мовні явища рідної й іноземної мов. Унаслідок зіставлення рідної мови з іноземною, учні засвоюють елементарні відомості про типологію мов, відмінності синтетичної й аналітичної будови мовних одиниць, слова спільного походження, зміни в часі й просторі, усвідомлюють те, що кожна мова має свою історію, а винятки з граматичних правил знаходять своє пояснення в історії мов. Під час ознайомлення учнів із загальними відомостями про мову необхідно виховувати в них бажання вивчати рідну й іноземні мови, зацікавлювати мовними явищами, формувати пізнавальні здібності.

Відкритість сучасного українського суспільства зумовлює формування в школярів погляду на рідну мову в системі інших близьких і далеких мов, посилює увагу до лінгвістичної освіти, мовленнєвої підготовки випускників загальноосвітніх навчальних закладів. У процесі навчання мови, зокрема рідної, на спеціальних уроках учні поступово підводяться до розуміння ролі та призначення мови в житті суспільства, сприйняття й засвоєння основних функцій мови. Сучасні уявлення про функції мови ґрунтуються на базовому понятті теорії комунікації – структурі комунікативного акту, який, за Р. Якобсоном, містить три складники:

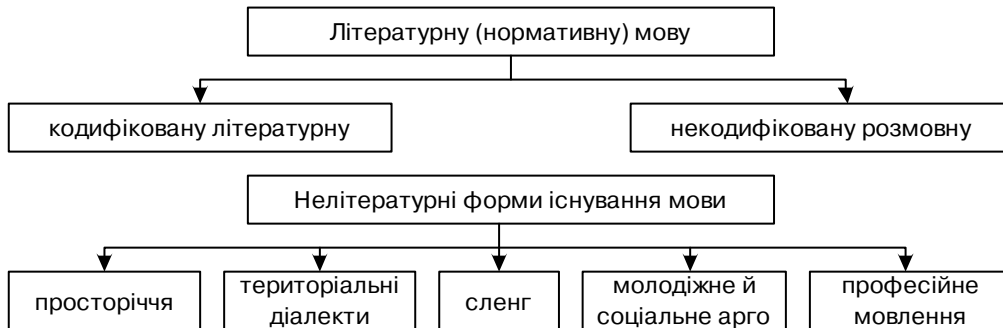
Адресант — Зміст повідомлення — Адресат
(референція, контакт, код, контекст)

Основні функції мови, кількість яких по-різному визначають дослідники, пов'язані з цими складниками, їх взаємодією та взаємовпливом. Так, із змістом повідомлення пов'язані найголовніші функції мови – пізнавальна й комунікативна. Саме останньою й зумовлена посилена увага методистів і вчителів до комунікативно-діяльнісного підходу в процесі навчання, упровадження якого ґрунтується на вдосконаленні роботи з текстовим дидактичним матеріалом, що містить зміст повідомлення. З відправником повідомлення (адресантом) і отримувачем повідомлення (адресатом) пов'язані такі функції, як:

- **регулятивна** (регулює поведінку адресата з боку адресанта; з нею пов'язані цілі, наміри того, хто говорить або пише, тобто те, заради чого він звертається до адресата);
- **емоційно-експресивна**, або **емотивна** (пов'язана з прагненням адресанта справити враження, вплинути на емоції адресата);
- **контактостворювальна**, або **фатична** (спілкування заради спілкування, тобто спрямоване на встановлення або підтримання контакту – привітання, поздоровлення тощо);
- **естетична** (сприйняття як естетичного об'єкта, самостійної естетичної цінності самого мовлення, а не того, про що повідомляється; пов'язана з порушенням, оновленням звукової організації, лексичного й граматичного рівнів контексту, із художньою організацією тексту);
- **метамовна** (мовленнєвий коментар мовлення; реалізується у висловлюваннях про мову, зокрема на уроках мови, лекціях з мовознавчих дисциплін, у словниках, навчальній і науковій літературі з мови);
- **етнічна**, або **об'єднувальна** (виявляється у ставленні людей до мови; є важливим чинником об'єднання та єдності народу).

Практичне засвоєння учнями функцій мови зводиться до найголовнішого – розуміння мови як своєрідного явища, без якого не може існувати суспільство протягом його історичного розвитку. Учні мають засвоїти, що мова як найважливіший засіб спілкування не може бути відокремленою від суспільного життя людини, мова – це явище духовної культури, вона зміцнює єдність народу. Важливим є розуміння зв'язку історії мови й історії суспільства, адже існують особливості мови, що відповідають певним історичним періодам життя народу. Набуваючи певних змін, насамперед пов'язаних із нормативністю на всіх мовних рівнях, оновленням лексики й фразеології тощо, мова залишається єдиною, забезпечує етнічну безперервність суспільства від покоління до покоління, об'єднує народ у часі, у географічному й соціальному просторі.

Національна мова має сприйматися учнями як така функціональна структура, що містить:

Школярі повинні зрозуміти, що всі форми існування мови відрізняються своєрідним використанням мовних засобів, соціальним статусом, характером нормативності та утворюють разом загальнонародну мову. Вступні уроки мають забезпечити усвідомлення зв'язку науки про мову з іншими науками, здебільшого такими, що спрямовані на дослідження словесного вираження розумової діяльності людей.

Зміст загальних відомостей про мову представлений мовною змістовою лінією чинних програм з української мови. Так, учні загальноосвітніх навчальних закладів, оволодіваючи мовною системою, мають засвоїти зокрема й інформацію про *значення мови в житті суспільства, українську мову як державну мову України; красу й багатство української мови; мову – скарбницю духовності народу, місце української мови серед інших слов'янських мов; мову – найважливіший засіб пізнання, спілкування і впливу; розвиток української мови, мову як суспільне явище; українську мову в світі, роль мови у формуванні й самовираженні особистості.*

Соціокультурна змістова лінія програми визначає орієнтовну тематику текстів і теми висловлювань учнів про мову, її розвиток, значення в житті людини, суспільства, місце серед інших мов світу, зокрема слов'янських, що забезпечуватиме розвиток пізнавальних здібностей учнів, насичення вступних уроків виховними можливостями. У соціокультурній змістовій лінії визначені орієнтовні вимоги до вмінь учнів.

Так, на уроках української мови учням може бути запропонована така тематика текстів: “Українська мова – найбільша духовна цінність українського народу”, “Вічне життя українського слова”, “Мова – скарбниця духовності народу”, “Мова – найважливіший засіб пізнання, спілкування і впливу, єднання громадян України в самобутню культурну спільноту”, “Спішу у храм святого слова”, “Українська мова і відображена в ній національна культура”, “Мова і мовлення. Прекрасне в мові й мовленні”; відповідно до тематики – теми учнівських висловлювань: “Мова – найцінніший скарб народу”, “Чистіша від сльози вона хай буде”, “Українська мова – велике духовне надбання українського народу”, “Барви рідного слова”, “Краса навколишнього світу в слові”.

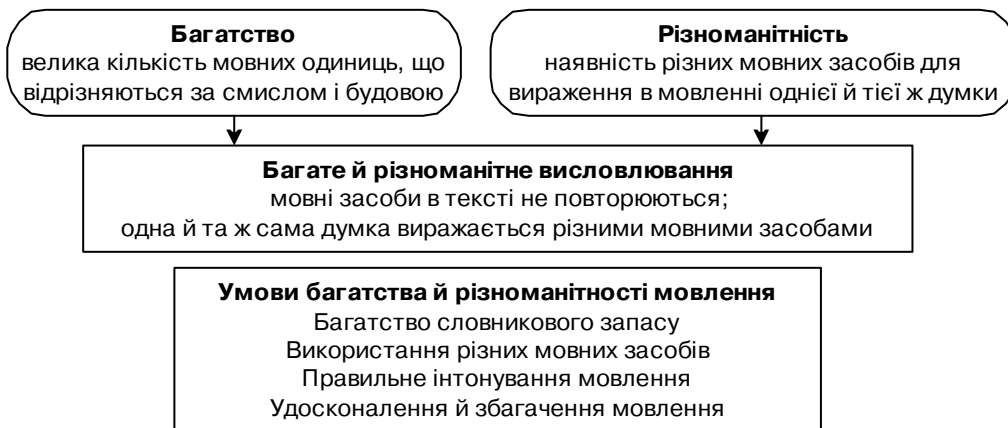
У процесі засвоєння загальних відомостей про мову вирішуються такі основні навчальні завдання:

- ознайомити учнів з найважливішими відомостями про українську мову щодо її походження, розвитку, культуротворчої функції, ролі в становленні нації;
- з'ясувати значення мови як засобу пізнання, спілкування і впливу;
- розкрити красу, багатство, виразність, милозвучність мови;
- визначити місце української мови серед інших мов світу, зокрема слов'янських.

Успішна реалізація цих завдань залежатиме від усвідомлення вчителем їх значущості, умінь застосовувати пізнавальні, пошукові, дослідницькі види роботи з учнями, залучати їх до лінгвістичних досліджень, зосереджувати увагу на актуальних питаннях мовознавства та мовленнєвознавства. Необхідно використовувати на вступних уроках і під час роботи з відповідними текстами на інших уроках цікаву, аргументовану інформацію, стимулювати активність учнів у пошуках нових відомостей про українську мову. Поглиблення загальних відомостей про мову повинно здійснюватися протягом усього навчання мови в школі.

Під час опрацювання теми „Краса і багатство української мови (6 клас) можна запропонувати учням такі завдання:

- Порівняти два тексти, визначити, який більше сподобався, чому. Знайти слова, які повніше й точніше розкривають зміст висловлювання.
 1. Дід з онуком ідуть до річки. Стежка знаходиться між городами, поміж кукурудзою та соняшниками, аж до верб. На кукурудзі – кашка, високі стебла стоять, як козаки.
 2. Дід з онуком спускаються до річки. Стежка в'ється городами, поміж кукурудзою та соняшниками, аж до старих дупластих верб. Кукурудза пряде й випускає кашку, і високі стебла стоять, як вусаті козаки з шаблями в зелених пахвах (*Я. Гоян*).
- Користуючись схемою, розказати про багатство та різноманітність мови.

Методика формування мовної особистості в умовах стандарту мовної освіти

- Відновити текст, збагативши й урізноманітвивши мовні засоби. Skorистатися довідкою:

Безкрай, вусатий, голубий, дужий, замріяний, зелений, золотий, лагідний, ніжний, повноводий, привільний, рідний, тихий, широкий, шовковий.

Над лісами, над ... і ... степом, над ... ріками пролітає вітер. Перебирає він стеблини ... пшениці, бавиться ... ячменями й голубить трави. Та ось махне вітер своїми... крилами, злетить у...піднебесся, удариться в ... верхів'я дубів, заколише ... верби над ... ставом. І від того вітру співає ... земля, повняться співом її ... простори (*За М.Лисенком*).

Яка частина мови збагачує та урізноманітнює це висловлювання?

- Короткий словник синонімів української мови П.Деркача подає такі синоніми до слова *буяти*: (на хвилях) *нестися*; (у повітряних просторах) *ширяти*; (круговим польотом) *кружляти*. Скласти речення з цими словами.
- Із синонімічного ряду *прикрашати, оздоблювати, квітчати, уквітчувати, завітчувати, мережати* вибрати слова, які були б найдоречнішими в словосполученнях: ...орнаментом літературну газету; ... оселю; ... зеленню, квітами садибу; ... весільне гільце; ... різьбою дерев'яні вироби; ... святковий стіл.
- Дібрати українські синоніми до іншомовних слів *абсурд, анулювати, економити, експеримент, експорт*. Скласти з однією парою слів речення. Поміркувати над відмінностями у вживанні іншомовних і українських слів.
- Прочитати слова-синоніми. Підкреслити ті з них, що можуть передавати образність, поетичність мовлення. Визначити слова, які вживаються в науковому стилі. Виднокіл, видноколо, виднокрай, виднокруг, горизонт, крайнебо, круговид, кругогляд, небокрай, небосхил.

До теми “Мова – найважливіший засіб пізнання, спілкування і впливу”
(8 клас)

- Довести, що мова – найважливіший засіб пізнання, спілкування і впливу. Використати для підтвердження своїх думок ці висловлювання про мову.

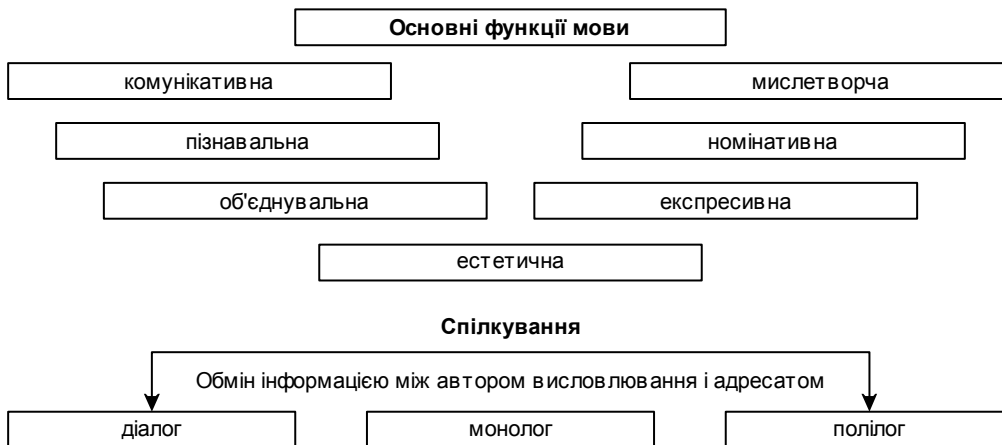
1) Дорогий мій сучаснику! Як же нам треба плекати кожне словечко рідної мови, передане в спадок нам від багатьох-багатьох попередніх поколінь! У ньому зберігається тепло їхнього дихання. Хай же й наше тепло його зігріє. Ще прийдуть генії і зберуть те тепло в снопи могутніх гарячих променів людяності, і переломлять їх через свою індивідуальність дивовижно-прекрасними, невідомими світові тональностями спектрального саява (*М.Шумило*).

2) Синів і дочок багатьох народів
Я зустрічав, які перетинали
Гірські й морські кордони і на подив
Багато бачили, багато знали.
Я їх питав із щирою душею:
– Яку ви любите найбільше мову?
І всі відповідали: Ту, що нею
співала рідна мати колискову (*Д. Білоус*).

3) Найбільше й найдорожче добро в кожного народу – це його мова, ота жива схованка людського духу, його скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування (*Панас Мирний*).

4) Мова – це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще. Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання віків, мова – це ще й музика, мелодика, фарби, буття, сучасна художня, інтелектуальна й мисленнева діяльність народу (*О. Гончар*).

- Розказати за схемою про основні функції мови під час спілкування.

Засвоюючи загальні відомості про мову за допомогою текстового дидактичного матеріалу, учні мають усвідомити таке: мова використовується як засіб спілкування; предмети і явища, пізнані людиною, отримують назву (кожну мову можна розглядати як окрему своєрідну картину світу); мова є засобом створення самої думки; людина пізнає світ не лише через власний досвід, а й через мову, бо в ній накопичено досвід попередніх поколінь; мова постає важливим чинником об'єднання людей; мова дає змогу розкрити світ інтелекту, почуттів та емоцій людини для інших людей, вплинути на них силою своїх переконань і почуттів; мова фіксує в собі естетичні смаки й уподобання своїх носіїв; гармонія, милозвучність змісту стають джерелом естетичної насолоди.

Необхідно пам'ятати про винятковий емоційно-естетичний потенціал, що якнайкраще може бути представлений дітям на вступних уроках, дбати про емоційний, естетичний виклад лінгвістичного матеріалу, використовувати влучні, барвисті вислови про мову, як-от:

Мова народу є його дух, і дух народу є його мова, і важко уявити собі щонебудь більш тотожне (*В. Гумбольдт*).

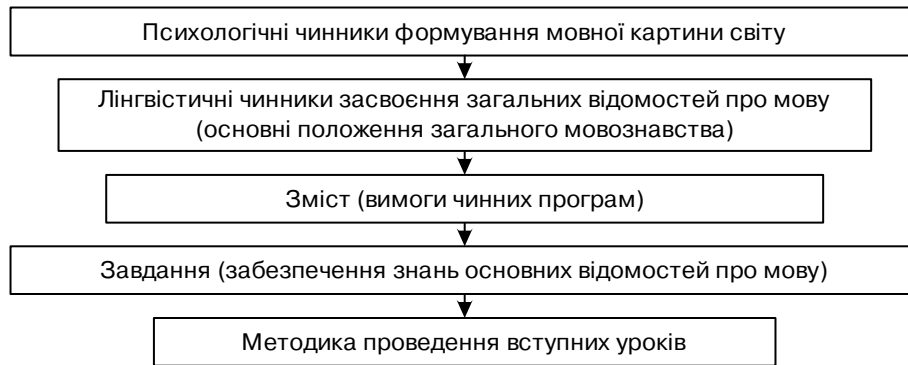
У головах стоїть свідомість, у головах свідомості стоїть слово. Вони з купелі крові, що пульсує в грудях і заливає мозок.

Слово не значок, не символ – це вогонь, а перефразуючи вже відоме: сорочка духу народу (*Б. Харчук*).

Страшний мисливець вийде знов на лови,
В єдину сітку всіх птахів згребе.
Раби – це нація, котра не має слова,
Тому й не може захистити себе (О.Пахльовська).
Мова видобувається з мислення, як метал з руди (О.Смирницький).
Любіть свою українську мову, як душу свою (І.Огієнко).
Українська мова не вчора придумана. Вона не сирота, вона має слов'янську
родину й світову славу (Д.Павличко).

Технологія уроків вивчення загальних відомостей про мову має ґрунтуватися на таких способах і засобах навчання, що не обмежуються тільки репродуктивним запам'ятовуванням, перенесенням інформації від учителя до учня, а активно стимулюють креативну діяльність школярів.

Для зручності сприйняття теоретичних засад теми “Методика вивчення загальних відомостей про мову” пропонуємо проаналізувати таку схему:

Література для поглибленого вивчення

1. Бацевич Ф.С. Філософія мови : Історія лінгвофілософських учень. – К., 2008.
2. Білецький А.О. Про мову і мовознавство. – К., 1996.
3. Біляєв О.М. Лінгводидактика рідної мови. – Генеза, 2005.
4. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. – К., 2004.
5. Методика навчання української мови в середній загальноосвітній школі : Програма для студентів спеціальності 8. 010103 „Українська мова і література“ факультетів української філології педагогічних університетів та інститутів / Укл. О.М. Горошкіна, С.О. Караман, М.І. Пентиліук. – К., 2010.
6. Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І.Пентиліук. – К., 2009.
7. Пентиліук М. І., Окуневич Т.Г. Методика навчання української мови в таблицях і схемах. – К.: Ленвіт, 2010.
8. Плиско К.М. Теорія і методика навчання української мови в середній школі. – Х., 2001.
9. Русанівський В.М. Мова в нашому житті. – К., 1989.

10. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів/ За ред. С.Я.Єрмоленко. – К., 2001.

Контрольні питання

1. Значення засвоєння учнями загальних відомостей про мову.
2. Психологічні чинники, що лежать в основі формування в учнів мовної картини світу.
3. Основні лінгвістичні положення, на які спирається методика навчання загальних відомостей про мову.
4. Зміст вступних уроків згідно з чинними шкільними програмами.
5. Методичні завдання, які слід вирішувати на уроках вивчення загальних відомостей про мову.
6. Вимоги до дидактичного матеріалу, що використовується у процесі вивчення загальних відомостей про мову.
7. Особливості технології вступних уроків.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема. Методика вивчення загальних відомостей про мову

Мета: опрацювати теоретичні засади методики вивчення загальних відомостей про мову: зміст, структуру вступних уроків, виробити уміння й навички моделювати технології навчання загальних відомостей про мову.

План

1. Особливості вивчення загальних відомостей про мову в шкільному курсі:
 - а) психологічний аспект засвоєння учнями загальних відомостей про мову;
 - б) лінгвістичні чинники (основні положення загального мовознавства).
2. Зміст та структура вступних уроків у школі. Аналіз чинних програм.
3. Теоретичні основи вступних уроків: завдання, значення, методика проведення.

Література

1. Білецький А.О. Про мову і мовознавство. – К., 1996.
2. Біляєв О.М. Лінгводидактика рідної мови. – Генеза, 2005.
3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. – К., 1999.
4. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. – К., 2004.
5. Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І.Пентиліук. – К., 2009.
6. Пентиліук М.І, Іващенко О.В. Українська мова: Підручник-комплект. – К., 2001.
7. Плиско К.М. Теорія і методика навчання української мови в середній школі. – Х., 2001.
8. Русанівський В.М. Мова в нашому житті. – К., 1989.

9. Сікорська З.С. та ін. *Яка це прекрасна наука – мовознавство! Хрестоматія експресивних висловів: Посібник для вчителя.* – Луганськ, 1997.
10. Федоренко В.Л. *Мовні цікавинки. Нестандартні дидактичні матеріали.* – Х., 2006.
11. *Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів/* За ред. С.Я.Єрмоленко. – К., 2001.

Методичні настанови. Грунтовне засвоєння цієї теми вимагатиме від вас залучення знань з інших гуманітарних дисциплін навчального плану підготовки вчителя-філолога, розширення, поглиблення, а також інтегрування накопичених знань, усвідомлення складних наукових понять, постійної самоосвіти, пошуку цікавого ілюстративного матеріалу, фактів, цифр, аналізу різноманітних сучасних теорій, що стосуються загальних відомостей про мову. Не завадить звернутися до іноземної мови, латини, переглянути конспекти спецкурсів і спецсеминарів. Під час підготовки до практичного заняття зверніть особливу увагу на своєрідність вивчення загальних відомостей про мову в шкільному курсі (у закладах різного типу), усвідомте значення цієї теми в особистій фаховій підготовці.

Аналіз наведеного вище дидактичного матеріалу для 6-х і 8-х класів допоможе вам засвоїти методику підготовки й проведення вступних уроків. Радимо усвідомити зміст чинних програм щодо вивчення загальних відомостей про мову. Пропонуємо уважно проаналізувати схему засвоєння цієї теми.

Проблемні питання до плану практичного заняття

1. З'ясуйте, у чому полягають особливості вивчення в школі загальних відомостей про мову.
2. Поясніть, чому сучасна методика приділяє особливу увагу психологічному аспекту засвоєння учнями вступних тем.
3. Які психологічні передумови впливають на організацію вступних уроків, на яких засвоюються загальні відомості про мову?
4. Прокоментуйте дидактичну спрямованість основних положень загального мовознавства, що лежать в основі вивчення в школі загальних відомостей про мову.
5. Як ви ставитеся до використання наукової (насамперед мовознавчої) термінології на уроках мови в школі? Відповідаючи, зважте на наявність різних типів шкіл.
6. Які, на вашу думку, найважливіші завдання вступних уроків у школі?
7. Чи варто обмежуватися тільки вступними уроками для вивчення загальних відомостей про мову? Коли і як ці відомості можуть засвоюватися учнями?
8. Як структура комунікативного акту допомагає з'ясувати й усвідомити основні функції мови?
9. Чому немає однаковості вчених щодо кількості й назв функцій мови?

Які функції є основними? Чому?

10. Проаналізуйте наукові засади (лінгвістичні, дидактичні, методичні), що покладені в основу методики вивчення загальних відомостей про мову.
11. Назвіть наукові й навчальні дисципліни, на яких ґрунтується методика вивчення загальних відомостей про мову.
12. За якими паралельними напрямками здійснюється засвоєння учнями загальних відомостей про мову? Яка роль у цьому процесі відводиться рідній мові?

Практичні завдання

1. Опрацюйте рекомендовану літературу. Підготуйтеся до висвітлення питань плану.
2. Складіть 5-6 тестів до теми практичного заняття.
3. Напишіть творчу роботу на одну з тем: „Як зачарувати учнів словом“, „Як розкрити перед учнями красу й багатство української мови“, „Мова як засіб навчання, розвитку й виховання“.
4. Визначте дискусійні питання, що можуть обговорюватися на уроці, наприклад: Чи існують “гарні” й “погані” мови? Яка мова вважається рідною? Чому потрібна державна мова? Спрогнозуйте можливі погляди учнів. Доберіть письмово переконливі аргументи для доведення власних думок.
5. Складіть конспект одного із вступних уроків. Підготуйтеся до моделювання фрагмента цього уроку. Здійсніть самоаналіз конспекту.

САМОСТІЙНА РОБОТА

Тема: Засоби навчання загальних відомостей про мову.

Контрольні питання

1. Засоби навчання загальних відомостей про мову.
2. Текст як найважливіший засіб навчання.
3. Критерії відбору текстового дидактичного матеріалу для вступних уроків.
3. Своєрідність дидактичного матеріалу для вивчення загальних відомостей про мову.

Практичні завдання

1. Виконайте одне з таких завдань:
 - а) укладіть термінологічний словник (15-20 статей) на допомогу собі в засвоєнні теми “Методика вивчення загальних відомостей про мову”;
 - б) упорядкуйте дидактичний матеріал до вступних уроків;
 - в) оформіть альбом “Загальні відомості про мову”.
2. Сформулюйте теми учнівських творів, рефератів і повідомлень для вступних уроків у різних класах.
3. Укладіть бібліографічний покажчик до теми модуля.
4. Сформулюйте критерії відбору текстового дидактичного матеріалу для вступних уроків.

Тема 3. Особливості навчання української мови в старших класах різних типів шкіл

Мета: з'ясувати мету й завдання вивчення української мови в старших класах, усвідомити, у чому виявляється своєрідність навчання української мови в умовах профільного навчання.

Методичні настанови. Під час опрацювання теми передусім слід ознайомитися з психологічними особливостями старшокласників – суб'єктів навчальної діяльності, змістом чинних програм для 10-11 класів, концепціями мовної освіти в Україні, щоб усвідомити мету навчання мови в старших класах, особливості змісту навчання в умовах профільної диференціації.

Завдання

1. Ознайомитися з концепцією навчання української мови в профільній школі.
2. Усвідомити мету й завдання навчання української мови в старших класах різних типів шкіл.
3. Ознайомитися зі змістом чинних програм для старших класів різних типів шкіл.

Матеріал до вивчення теми

Відповідно до Державного Стандарту базової й середньої освіти, з урахуванням Загальноєвропейських рекомендацій до мовної освіти, завданнями освітньої галузі в старшій школі є подальший розвиток базових лексичних, граматичних, культуромовних, стилістичних, орфоепічних, правописних умінь і навичок на основі узагальнення й поглиблення знань учнів про мову як суспільне явище, вироблення комунікативних умінь і навичок ефективного спілкування в різних життєвих ситуаціях.

10-11 класи вважають поглиблювально-спеціалізованим етапом, метою якого головним чином є підвищення культури мовлення та рівня грамотності учнів, а також орієнтація на профільну спеціалізацію.

За Концепцією профільного навчання в старшій школі виділено такі основні напрями профілізації: суспільно-гуманітарний, природничо-математичний, технологічний, художньо-естетичний, спортивний. Своєрідність профільного навчання мови полягає в розмежуванні філологічного (у межах суспільно-гуманітарного напрямку) та нефілологічного профілю.

Профільне навчання української мови – це різновид диференційованого навчання, що передбачає врахування освітніх потреб, нахилів та здібностей учнів з метою професійного самовизначення старшокласників, що реалізується через мету, завдання, зміст та структуру з використанням своєрідних антропоорієнтованих технологій навчання, зокрема інтерактивного спрямування.

Упровадження профільного навчання в старшій школі створюватиме сприятливі умови для врахування індивідуальних особливостей, інтересів і потреб учнів, формування в школярів орієнтацій на той чи інший вид май-

бутньої професійної діяльності. Профільна школа найповніше реалізує принцип особистісно орієнтованого навчання, що значно розширює можливості учня у виборі власної освітньої траєкторії.

У профільних загальноосвітніх навчальних закладах передбачається опанування змісту предметів, у тому числі української мови, на різних рівнях:

1. **Рівень стандарту** – обов'язковий *мінімум* змісту навчального предмету, який не передбачає подальшого його вивчення.
2. **Академічний рівень** – обсяг змісту *достатній* для подальшого вивчення предмета у вищих навчальних закладах – визначається для навчальних предметів, які є не профільними, але базові або близькі до профільних.
3. **Рівень профільної підготовки** – зміст навчальних предметів *поглиблений*, передбачає орієнтацію на майбутню професію.

Ураховуючи зміст навчання української мови в класах різних напрямів профілізації, Міністерством освіти і науки України розроблено програми з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до рівня підготовки.

На рівні стандарту українську мову як навчальний предмет опановують учні технологічного, природничо-математичного, спортивного напрямів, а також суспільно-гуманітарного напрямку (економічний профіль). Мета курсу української мови в цих класах полягає в узагальненні й систематизації знань, набутих у процесі вивчення основного курсу української мови, а також їхньому поглибленні відповідно до вимог, що ставляться перед абітурієнтами і студентами середніх та вищих навчальних закладів природничо-математичного профілю, піднесенні культури мовлення учнів, насамперед через удосконалення вмінь ефективного оперування мовними і мовленнєвими знаннями, зокрема стилістичними, текстотворчими, риторичними.

На академічному рівні українську мову як навчальний предмет опановують учні суспільно-гуманітарного напрямку (історичний, правовий, філософський профілі), філологічного (профілі – іноземна філологія, історико-філологічний); художньо-естетичного напрямів. Профільне навчання української мови на академічному рівні передбачає надання учням більшої самостійності в розширенні й поглибленні здобутих в основній школі знань, удосконаленні вмінь і навичок користування мовою як важливим інструментом допрофесійної підготовки, подальшого інтелектуального, творчого і морального саморозвитку. Програмою з української мови для старшої школи (академічний рівень) передбачено істотне поглиблення мовної і мовленнєвої компетенцій учнів 10-11 класів, зокрема систематизація, удосконалення знань і вмінь зі стилістики мови й мовлення, культури мовлення, риторики, удосконалення правописних умінь і навичок.

Для учнів природничо-математичного, технологічного, художньо-естетичного, спортивного профілів українська мова є насамперед засобом засво-

ення матеріалу з інших навчальних дисциплін. Тому в школах зазначених профілів під час вивчення мови на перший план виходить її комунікативна спрямованість, збільшення лексико-фразеологічного запасу учнів, засвоєння ними особливостей наукового та офіційно-ділового стилів мовлення, що сприятиме їх професійному становленню згідно з обраною спеціалізацією.

Українська мова як профільний предмет вивчається в класах філологічного профілю суспільно-гуманітарного напрямку підготовки.

Мета профільного навчання української мови (філологічний напрям, профіль – українська філологія) полягає у формуванні інтелектуально розвинутої, морально досконалої, національно свідомої, духовно багатого мовної особистості, яка вільно володіє виражальними засобами сучасної української літературної мови, її стилями, різновидами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо), відзначається готовністю до подальшого професійно-орієнтованого навчання, спроможна самостійно визначати цілі самонавчання, самовиховання й саморозвитку та діяльнісно їх реалізовувати.

Поряд з вивченням української мови як профільного предмета для філологічного профілю та як базового для інших профілів особливе місце посідають елективні курси з української мови. Для класів філологічного напрямку це можуть бути такі предмети, як літературне редагування, основи журналістики, історія української мови, психолінгвістика, соціолінгвістика, основи науки про мову, зв'язки з громадськістю, ділове українське мовлення, техніка української мови тощо. Деякі з-поміж них мають надпрофільне значення, тому можуть використовуватися й в інших (суміжних) профілях (наприклад, основи науки про мову, риторика, соціолінгвістика, психолінгвістика, зв'язки з громадськістю – у профілі іноземної філології; риторика, зв'язки з громадськістю, ділове українське мовлення – у будь-якому іншому профілі тощо).

Зазначені елективи в переліку рекомендованих Міністерством освіти курсів названо факультативними, тобто курсами за вибором. Це пов'язано з тим, що профільна освіта в Україні знаходиться на етапі свого становлення, а отже, здійснюється поступовий перехід від традиційних факультативних курсів у напрямку обов'язкових для профільної освіти елективів, проте цей процес остаточно незавершений, і роль елективних курсів на сучасному етапі виконують факультативи.

Основною формою навчання мови, за допомогою якої здійснюється виховання й розвиток особистості, є урок. У старших класах він має ряд особливостей:

- мотиваційне забезпечення навчальної діяльності, що здійснюється через створення певної системи мотивів, які б стимулювали використання набутих знань у майбутній професійній діяльності;
- розвиток особистості учня, що перетворюється з мети уроку в конкретний результат завдяки активній розумово-мовленнєвій діяльності учнів;

- засвоєння в ході уроку, крім лінгвістичних відомостей, необхідних життєво-практичних умінь і навичок культурної поведінки в суспільстві;
- формування навичок активного сприйняття матеріалу не як основи знань, а як теоретичного засобу засвоєння спеціальних дисциплін, комунікації, здобуття професійних знань;
- зміна функцій педагога з позицій керівника на позицію організатора навчально-виховного процесу;
- зміна позиції учня, що нині полягає в активній його діяльності як суб'єкта навчально-виховного процесу;
- комунікативна спрямованість уроку, що полягає в забезпеченні комунікативної діяльності учнів, репрезентації навчального матеріалу в комунікативному аспекті;
- комплексний розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності учнів;
- імпліцитна та експліцитна професіоналізація, що забезпечується професійною орієнтацією ситуативних завдань, дидактичного матеріалу, збагачення словника учнів термінологічною лексикою;
- гнучкість структури;
- різноманітність засобів навчання, що допомагає уникати монотонності, сприяє активізації розумової діяльності учнів.

Найпоширенішими у старших класах є уроки узагальнення й систематизації вивченого, повторення теми або розділу, хоч використовують усі інші типи, що зумовлене спрямованістю курсу мови на завершальному етапі його засвоєння.

У старших класах на допомогу приходять інші форми навчання, які в лінгводидактиці називають нетрадиційними. Серед них найбільш уживаними є:

Лекція – форма навчання, що будується на основі інформаційно-монологічного методу й передбачає систематичний, довготривалий виклад навчального матеріалу вчителем, продуманий і підготовлений заздалегідь, із застосуванням способів і прийомів пізнавальної діяльності учнів.

Семінар – форма, що передбачає самостійне здобуття знань учнями з використанням різноманітних джерел і наступним колективним обговоренням у класі результатів цієї роботи.

Залік – форма навчання, головна мета якої полягає в перевірці якості знань учнів: повноти, глибини, систематичності й системності, гнучкості, міцності, усвідомлення.

Колоквіум проводиться як співбесіда вчителя з учнями, мета якої – у виявленні труднощів у засвоєнні старшокласниками навчального матеріалу, а також їхніх типових помилок. Колоквіум може передувати вивченню теми або розділу з метою актуалізації опорних знань, необхідних для розуміння змісту, іти відразу після лекції для з'ясування рівня засвоєння учнями викладеного матеріалу, надання їм оперативної допомоги, після вивчення теми або розділу.

Ефективність у навчанні забезпечує систематичне застосування **дидактичних ігор**, що створюють підґрунтя для формування умінь соціальної комунікації, а також забезпечують засвоєння учнями максимального обсягу мовленнєвих моделей, що згодом зможуть легко репродукуватися в інших ситуаціях. Так, уживаними є ігри “Переговори”, “Засідання бізнес-клубу”, “Лікарська п’ятихвилинка” та ін.

Звичайно, добираючи ту чи іншу форму навчання, учителям доводиться враховувати цілий ряд чинників: її вплив на розвиток учнів, дидактичну мету заняття, зміст і характер навчального матеріалу, навчально-матеріальну базу школи, власний досвід тощо. Заслуговує на увагу й такий чинник, як урахування запитів і побажань самих учнів.

Література для поглибленого вивчення теми

1. Войнович Т. Формування пошуково-дослідницьких здібностей учнів на уроках української мови в класі гуманітарного профілю // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2006. – №4. – С. 82–83.
2. Горошкіна О. М. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю. – Луганськ: Альма-матер, 2004.
3. Горошкіна О.М. Організація навчання української мови в гімназії // Дивослово. – 1997. – № 9. – С.45-47.
4. Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії : навч. посіб. – К. : Ленвіт, 2000.
5. Концепція профільного навчання в старшій школі // Інформ. зб. М-ва освіти і науки України. – 2003. – № 24. – С. 3–15.
6. Липова Л. Спецкурси як вагомий чинник профільного навчання і проф-орієнтації / Л. Липова, П. Замаскіна, В. Малишев // Рідна шк. – 2008. – №3/4. – С. 3–6.
7. Липова Л. Профільне навчання: проблеми, перспективи, досвід /Л. Липова, В. Малишев, Т. Паламарчук // Освіта і управління. – 2007. – Т. 10, №1. – С. 49–56.
8. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах : підручник / За ред. проф. М.І. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2009.
9. Навчання української мови в профільній школі: навч. посіб. / [О. М. Горошкіна, А. В. Нікітіна, Л. О. Попова та ін.] – Луганськ : СПД Резников В. С., 2007.
10. Пентиліук М. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови / М. Пентиліук, О. Горошкіна, А. Нікітіна // Українська мова і література в школі : Науково-методичний журнал. – 2006. – N1. – С. 15–20.
11. Пентиліук М. Концепція когнітивної методики навчання української мови / М. Пентиліук, А. Нікітіна, О. Горошкіна. // Дивослово : Українська мова й література в навчальних закладах. – 2004. – N8. – С. 5–9.

12. Пентилюк М. Концепція навчання української мови в системі профільної освіти / М. Пентилюк, А. Нікітіна, О. Горошкіна. // Вивчаємо українську мову та літературу. 2008. – № 6 (154). – С. 2–7.
13. Романюк Є. Основи культури мовлення. Програма факультативного курсу для 10-11 класів загальноосвітніх шкіл // Українська мова і література в школі : Науково-методичний журнал. – 2007.– № 44.
14. Цимбалюк В. Мова як генетичний код народу. Програма спецкурсу для гуманітарних ліцеїв та гімназій // Українська мова в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2004. – №1. – С. 94–98.

Контрольні питання

1. Мета й завдання вивчення української мови в старшій школі.
2. Поняття про мовну особистість.
3. Шляхи формування мовної особистості учня.
4. У чому полягають особливості уроків української мови в старших класах?
5. Назвіть і коротко схарактеризуйте форми занять з мови в 10-11 класах.
6. Який урок називають нетрадиційним? Чому?

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема. Особливості змісту навчання української мови в старших класах

План

1. Мета й завдання вивчення української мови в старших класах різних типів шкіл.
2. Принципи побудови програм з української мови для старшої школи.
3. Розширення й поглиблення знань учнів зі стилістики, культури мовлення й риторики.
4. Форми і методи навчання української мови в старших класах.

Література

1. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (суспільно-гуманітарний напрям (історичний, правовий, філософський профілі); філологічний напрям (профілі – іноземна філологія, історико-філологічний); художньо-естетичний напрям). Українська мова 10-12 класів / Уклад. Л. Скуратівський, Г. Шелехова, В. Тихоша, А. Корольчук, В. Новосьолова, Я. Остаф // www.mon.gov.ua. – [Електронний ресурс].
2. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (технологічний, природничо-математичний, спортивний напрями, суспільно-гуманітарний напрям (економічний профіль). Українська мова 10-12 класів / Уклад. М. Пентилюк, О. Горошкіна, А. Нікітіна // www.mon.gov.ua. – [Електронний ресурс].
3. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (філологічний напрям, профіль – українська філологія). Українська мова 10-12 класів /

- Уклад. Л. Мацько, Семенов О. // www.mon.gov.ua. – [Електронний ресурс].
4. Українська мова : підруч. для 10 кл. загальноосв. навч. закл. з навч. укр. мовою : рівень стандарту / О.М. Горошкіна, М.І.Пентилюк, Л.О.Попова : за заг. ред. М.І.Пентилюк. – Харків: “Сиция”, 2010.

Методичні настанови. Готуючись до лабораторного заняття, уважно вивчіть програми з української мови (рівень стандарту, академічний, для поглибленого вивчення української мови), звертаючи особливу увагу на те, які відомості з культури мовлення, стилістики, лінгвістики тексту, риторики пропонуються для старшокласників. Проаналізуйте чинні підручники.

Проблемні завдання до плану (за варіантами)

Завдання I рівня

Визначте лінгводидактичний потенціал наведених вправ.

Варіант I. Допоможіть власникам паспортів з помилками. Знайдіть помилки в іменах, іменах по батькові, прізвищах, виправте їх. Запишіть правильні варіанти власних назв.

Сергій Андрієвич Дьяченко, Ігор Іванович Бурьян, Іна Семенівна Харківська, Ольга Григоріївна Петрук, Ольга Євгенівна Данкеєва, Нікіта Вікторович Твердохлеб, Наталя Генадіївна Кобзарь.

Допоможіть мешканцям правильно записати свої адреси.

Проживаючий по вул. Лазарева, живу на кварталі Героїв Сталінграду, живу на вул. Балакірева, вул. Осіпенко, вул. Железнодорожна, мешкаю на Тімірязевській, вул. Єсеніна, вул. Лермонтова, вул. Тітова, пров. Сіреневий.

Варіант II. Прочитайте виписки зі “Словника епітетів української мови”. Які з них можна використати в портретному малюнку відомих представників вашої майбутньої професії?

Характер – благородний, бурхливий, веселий, відвертий, вольовий, впевнений, делікатний, діловий, емоційний, ініціативний, крицевий, мужній, непокірний, простий, прямий, сильний, славний, спокійний, сталевий, стійкий, стриманий, твердий, чесний, чудовий, щедрий.

Розум – аналітичний, блискучий, вдумливий, видатний, винахідливий, винахідливий, витончений, відшліфований, геніальний, глибокий, гнучкий, гострий, далекоглядний, допитливий, дужий, енергійний, енциклопедичний, критичний, невичерпний, світлий, сильний, творчий, тонкий, холодний, швидкий, ясний.

Підготуйте “заготовку” до вашого майбутнього малюнку – портретну характеристику, використовуючи поданий матеріал.

Варіант III. Прочитайте текст. Визначте його головну думку. Запишіть її. Розкажіть, які вимоги висуваються до спілкування в усіх сферах. Але ж і дивні ми люди! Виходячи з дому, так уже пильно та прискіпливо

оглядаємо себе в люстрі: щоб і чисте все було, і випрасуване до ладу, і до лица. Щоб ніде тобі ні ниточки, ні волосинки, ні пилінки...

І в помешканні чепурненько в нас, особливо, як гості мають прийти.

Та й страви нам потрібні не тільки смачні, а ще й аби милували наші очі: і торти порозмальовуємо, і салати порозквітчуємо.

А от спілкуємося, як заманеться, не замислюючись, псуємо, нищимо мовну окрасу, анітрохи не переймаючись тим, скільки бруду, сміття, непорозуміння вносимо в мову. Бо нам «всьо равно»...

Ох не однаково! Квітує троянда на зеленому кущі, чаруючи очі своєю красою, чи, безжалісно потоптана, лежить у дорожній пилюці. Не однаково, цвіте яблуня білим незайманим цвітом чи стоїть зів'яла з безжально й бездумно обламаним гіллям (*В.Маснюк*).

- Чи погоджуєтеся ви з автором тексту? Висловіть свої міркування з порушеної проблеми.
- Які орфограми й пунктограми можна проілюструвати за допомогою наведеного тексту?
- Як ви гадаєте, чи змінилося співвідношення між усним і писемним мовленням з появою мобільних телефонів, Інтернету? До яких сфер спілкування можна віднести спілкування в мережі Інтернет?

Завдання II рівня

Напишіть рецензію на одну зі статей:

1. Голуб Н. Викладання елементів практичної риторики в 10 класі / Н.Голуб // Укр. мова і л-ра в шк. – 2002. – № 3.
2. Романюк С. Уживання запозичених слів (урок-дослідження у 10 класі) / С.Романюк // Дивослово. – 2003. – № 2.
3. Дороз В. Навчання української мови у процесі формування готовності до міжетнічної комунікації / В. Дороз // Дивослово : українська мова й література в навчальних закладах. – 2010. – N 7. – С. 2–7.
4. Горошкіна О., Пентилюк М. Дидактичні засади підручників «Українська мова» для 10-11-х класів (рівень стандарту) / О.Горошкіна, М.Пентилюк // Українська мова і література в школі. – 2010. – № 6. – С. 25–32.

Завдання III рівня

Варіант I. Розробіть дидактичний матеріал для старших класів на одну з тем “Духовний пантеон України”, “Ти знаєш, що ти – людина?”, “Моя майбутня професія”.

Варіант II. Підготуйте конспект уроку української мови для 10 класу (академічний рівень). Тему оберіть за власним вибором).

Варіант III. Підготуйте конспект уроку української мови в 11 класі (рівень стандарту). Тему оберіть за власним вибором.

САМОСТІЙНА РОБОТА

Тема 1. Особливості змісту навчання української мови в старших класах

Контрольні питання

1. У чому полягає мета й завдання розширення загальних відомостей про мову?
2. Як ви гадаєте, чому авторами програм уведено відомості з культури мовлення, стилістики, риторики?
3. Чи можна назвати вдосконалення вмінь і навичок складання тез, конспектів, рефератів тощо жанрово-комунікативним аспектом навчання української мови? Обґрунтуйте свою думку.
4. З якими діловими паперами, на вашу думку, доречно ознайомитися старшокласникам? Доведіть свою думку.

Практичні завдання

1. Ознайомтеся з підручниками для старших класів різних типів шкіл. Підготуйте рецензію на один із них.
2. Розробіть дидактичний матеріал для старших класів на одну з тем “Моя країна – Україна”, “Вищі освітні заклади України”, “Історія освіти в Україні”.

Тема 2. Особливості проведення уроків української мови в старших класах

Контрольні питання

1. У чому полягає специфіка навчання української мови в старших класах?
2. Дайте визначення нетрадиційного уроку.
3. Як здійснюється індивідуалізація та диференціація навчання української мови в старших класах.
4. Як застосовуються нові інформаційні технології на уроках української мови в старших класах?
5. Поміркуйте, чому урок української мови в старших класах зазнає істотних змін на відміну від уроку в середній ланці?
6. Чому останнім часом помічається тенденція до застосування нетрадиційних уроків?
7. Чи варто, на вашу думку, включати до змісту уроків лінгвістичний матеріал, що відбиває сучасний стан мови? Чому?
8. Як на нетрадиційних уроках української мови реалізуються принципи науковості, доступності?

Практичне завдання

Підготуйте конспект уроку для 11 класу (рівень стандарту) з теми “Конспект публічного виступу”.

Змістовий модуль 6

Позакласна робота з української мови

Мета: усвідомити значення й завдання позакласної роботи, ознайомитися зі змістом та основними формами її організації в школі.

Методичні настанови. Під час опрацювання теми слід звернути особливу увагу на принципи позакласної роботи в школі, усвідомити різницю між систематичною й епізодичною її формами.

Завдання

1. Сформувати уявлення про позакласну роботу з української мови як важливу складову навчально-виховного процесу.
2. Усвідомити значення й завдання позакласної роботи з української мови в школі.
3. З'ясувати принципи організації позакласної роботи.
4. Ознайомитися з особливостями змісту позакласної роботи.
5. Скласти загальне уявлення про види позакласної роботи.
6. Навчитися складати сценарії позакласних заходів з української мови.

Матеріали до вивчення теми

Важливою складовою навчально-виховного процесу є позакласна робота з української мови, під якою розуміють цілеспрямовані, організовані на добровільних засадах, на основі пізнавальних інтересів учнів мовні заняття з ними, що виходять за межі уроків, іноді й за межі програми з метою поглиблення знань школярів, активізації їхньої пізнавальної діяльності. Позакласна робота з української мови формує інтерес до предмета, допомагає розкрити учням красу й багатство української мови, її роль у формуванні особистості й розвитку держави.

Завдання позакласної роботи полягають у розширенні, поглибленні набутих на уроках мови знань, удосконаленні умінь і навичок учнів; вихованні ініціативи, самостійності, творчих здібностей, інтересу до предмета.

Значення позакласної роботи полягає і в тому, що учні оволодівають багатьма необхідними вміннями й навичками, зокрема користуватися довідковими, лексикографічними виданнями, здійснювати інформаційний пошук, виступати перед аудиторією, організовувати конкурси, вечори та ін.

Як і під час уроків, у ході позакласних заходів школярі вдосконалюють мовну, мовленнєву, комунікативну, соціокультурну компетенції. Проте ця робота не повинна дублювати уроки або перетворюватися в спеціальні заняття з невстигаючими учнями. Специфічною рисою позакласної роботи є репрезентація мовних відомостей у науково-популярній формі для збагачення знань учнів, формування стійкого інтересу до предмета.

В основі організації позакласної роботи лежать принципи, що забезпечують засвоєння лінгвістичного матеріалу, зумовлюють доцільний вибір видів позакласної роботи.

Принципи організації позакласної роботи – це своєрідні правила взаємодії словесника й учнів, вихідні положення, на яких ґрунтується система позакласної роботи з української мови, що містить епізодичні й систематичні види. Принципи виступають у певному взаємозв'язку, доповнюючи й зумовлюючи один одного. Під час організації позакласної роботи, як і під час проведення уроків учителі спираються на загальнодидактичні принципи. Останнім часом відбувається переосмислення складу дидактичних принципів, як і в цілому принципів побудови освіти. Це пов'язано з відновленням інтересу суспільства до людини, його орієнтацією на нові цінності, актуалізацією особистісного підходу тощо. На сучасному етапі розвитку педагогічної науки вчителю рекомендується спиратися в практичній діяльності на такі традиційні загальнодидактичні принципи: *індивідуалізації навчання, науковості, наочності, активності і свідомості, систематичності й послідовності, доступності, міцності, зв'язку теорії з практикою, навчання з життям, емоційності, креативності.*

Залежно від своєрідності предмета й позакласної діяльності застосування дидактичних принципів має певні особливості. У процесі позакласної роботи набуває більшої актуальності, наприклад, *принцип індивідуалізації навчання*, оскільки тут на відміну від уроку більше умов для вибору способів, прийомів роботи, які б урахували індивідуальні особливості учнів, рівень розвитку їхніх здібностей, здатностей, інтересів. Позакласна робота, покликана враховувати особистісні запити дитини й намагатися їх задовольнити, вимагає посиленої уваги до індивідуалізації й диференціації навчання.

Принцип науковості вимагає не перетворювати позакласну роботу з української мови в розвагу. Будь-який матеріал, якщо навіть він подається в незвичайній формі, повинен бути науково достовірним. Наукові відомості, методично адаптовані з урахуванням вікових особливостей учнів, не повинні бути спотвореними.

Принцип доступності передбачає відбір лінгвістичних відомостей, що відповідають віковим особливостям учнів певного класу.

Спостереження показують, що порушення принципу *систематичності й послідовності* сприяє зниженню ефективності позакласних заходів, система позакласних занять виявляється розірваною, знаходиться постійно ніби на початковому етапі, не маючи логічного продовження.

Принцип свідомості й активності передбачає зацікавлення учнів позакласною роботою й творче задоволення її результатами. Школярі можуть виявитися реципієнтами інформації і активними її здобувачами. Зацікавлення учнів новими фактами, відомостями при пасивному їх сприйнятті швидко минає, активність у цьому випадку не підкріплюється самостійною роботою. Зацікавленість учнів повинна виявлятися через захоплення змістом матеріалу

в процесі їхньої активної діяльності. Це приносить творче задоволення, відчуття необхідності набутих знань, бажання знати більше про предмет тощо.

Реалізація **принципу наочності** під час позакласних занять має своєрідні ознаки: наочність виступає важливим засобом створення зацікавленості — важливої складової позакласної роботи.

Позакласна робота будується також на основі методичних принципів, що відповідають цій формі навчальної діяльності, дозволяють організувати її в оптимальному режимі з оптимальними результатами.

Методичні принципи позакласної роботи з української мови впливають зі специфіки цієї форми навчальної діяльності, з мети й завдань позакласної роботи, зі своєрідності української мови як навчального предмета.

Конкретні умови, у яких організується позакласна робота: вік, підготовленість учнів, сформованість у них інтересу до предмета, етап позакласної роботи (початок, продовження), позакласні заняття з інших предметів та участь у них школярів, традиції школи тощо зумовлюють дію **принципу вибірковості**.

Учитель самостійно обирає напрям позакласних занять. При цьому береться до уваги теоретичний і прикладний характер навчання української мови, багатовекторність завдань позакласної роботи, різноманітність лінгвістичних інтересів школярів, умови роботи школи тощо. Принцип вибірковості зумовлює вибір теми (тем) і форм проведення позакласної роботи (презентація, усний журнал, вечір тощо).

Зв'язок позакласної роботи з роботою в класі полягає в тому, що знання, набуті учнями на уроках української мови, є ґрунтом для проведення позакласної роботи. Система позакласних занять будується відповідно до системи уроків. У той же час позакласні заняття, не повторюючи змісту й методики уроків, сприяють поглибленню знань учнів з предмета.

Обраний для позакласної роботи матеріал не може дублювати вивчений на уроці. Він повинен бути репрезентований учням у нових аспектах. Це дозволяє висунути ще один принцип позакласної роботи — **наукове поглиблення**. Дія цього принципу виявляється не лише в тому, що під час позакласних занять опрацьовуються теми, не передбачені чинними програмами («Етимологія», «Ономастика», «Історія мови» тощо), а й те, що програмні теми подаються ширше й глибше, ніж у підручниках. Учні пропонуються додаткові відомості про мовні явища, наприклад у риторичному, стилістичному аспектах. Наукове поглиблення виражається і в тому, що під час позакласних занять відбувається теоретичне узагальнення розрізнених фактів, поданих у підручнику, або теоретичне обґрунтування вивчених на уроках правил, у тому числі орфографічних і пунктуаційних.

Однак теоретичний аспект вивчення української мови під час позакласних занять не є самодостатнім і не може замінити практичного боку. Важливою є прикладна спрямованість позакласних занять, зумовлена **принципом практичної спрямованості**. Реалізація цього принципу виявляється через показ

учням ролі української мови в різних галузях науки, життєвих ситуаціях. Для цього вчитель знаходить переконливі приклади.

Інформація, не підкріплена позитивними емоціями, швидко забувається, тому до основних принципів організації позакласної роботи з української мови належить **принцип емоційності**, що передбачає створення позитивного емоційного тла, впливу на емоційну сферу учнів, насамперед засобами мистецтва.

Принцип добровільності передбачає участь дитини в мовних заходах виключно за власним бажанням.

Принцип реалізації міжпредметних зв'язків спонукає учнів і вчителів до творчої діяльності. Джерелом розвитку інтересу до вивчення української мови можуть стати міжпредметні зв'язки в навчанні, особливо зв'язки мови з літературою, історією, географією, ботанікою, образотворчим мистецтвом, музикою.

Міжпредметні зв'язки виявляються й у використанні усної народної творчості: прислів'їв, приказок, казок, легенд тощо.

Цікаво проходять засідання мовного гуртка, де з'ясовується етимологія назв лікарських рослин, топонімів, гідронімів тощо.

Особливо слід зупинитися **на культурологічному принципі**, що тісно пов'язаний з попереднім і забезпечує формування в учнів соціокультурної компетенції – сукупності знань про матеріальну й духовну культуру українського народу, про соціокультурні стереотипи мовленнєвого спілкування.

Принцип комунікативної спрямованості зумовлює залучення учнів до комунікативної діяльності під час проведення різних видів позакласної роботи.

Позакласні заняття можуть бути адресовані як учням певного віку, так і мати загальношкільні, або масові форми.

Принцип креативності спрямовує передбачає залучення учнів до творчої діяльності, що забезпечує підвищення рівня мовленнєвої компетенції.

Форми позакласної роботи в школі різноманітні: одні з них проводяться постійно зі сталим складом учнів. Їх називають **систематичними**. До таких форм належать випуск стіннівок, підготовка усних журналів, мовних радіопередач, засідання мовного гуртка, робота в системі Малої Академії наук (МАН).

До **епізодичних** форм належать олімпіади, тиждень української мови, мовні ранки (вечори), екскурсії до бібліотек, музеїв, редакцій, конкурси, виставки, мовні олімпіади, презентації лінгвістичної літератури, міжнародний конкурс з української мови і літератури імені Тараса Шевченка, захисти робіт у системі Малої академії наук.

Ці заходи можуть відбуватися як самостійні види позакласної роботи під керівництвом учителя словесника й залученого ним активу учнів, а можуть організовуватися гуртком, який таким чином популяризує свою роботу. Своїм рисом епізодичних форм позакласної роботи є масовість, проте глибшими й ефективнішими, звичайно, є ті, де робота відбувається систематично протягом тривалого періоду часу.

Одним із поширених видів позакласної роботи є **Тиждень української мови та літератури**, що відбувається як заздалегідь підготовлене свято, яке пробуджує інтерес до української мови й літератури й має значний вплив на учнів. Заздалегідь учні кожного класу випускають стіннівку чи бюлетень: „Світ спілкування”, „Цікава грамати́ка”, „Перлини народного мовлення”, „Не бійтесь заглядати у словник...” тощо. Тиждень повинен проводитися з урахуванням вікових особливостей школярів та їхніх побажань.

Традиційною формою позакласної роботи з української мови є **вечір (ранок)**, що присвячується певній темі, наприклад, „Мова – душа народу”, „Спочатку було Слово...”, „Барви рідного слова”, „Яка прекрасна наука – мовознавство”, „Афоризми – перлини народної мудрості”, „Що означає твоє ім'я” тощо. До змісту вечора (ранку) включаються доповіді й повідомлення учнів, виразне читання поетичних і прозових творів, ігри, вікторини, інсценівки, готуються виставки літератури, плакати, стіннівки. Вечір (ранок) – це підсумок тривалої попередньої підготовки: розробки сценарію, вивчення віршів тощо.

Найпоширенішими формами систематичної позакласної роботи є **мовні гуртки**. Плани роботи таких гуртків складаються вчителями-словесниками з урахуванням особистих інтересів, вікових особливостей, здібностей учнів. Велике значення на засіданнях мовного гуртка має інформація, яку вміщено до шкільного підручника, що сприяє розширенню світогляду учнів, удосконаленню мовної, комунікативної компетенції.

Важливу роль у формуванні мовної особистості відіграє лінгвокраєзнавство, яке дає можливість об'єднати лінгвістичну теорію з повсякденною учнівською практикою, залучити до навчально-виховного процесу культурно-освітні заклади населеного пункту, у якому мешкають учні.

Олімпіада з української мови – одна з форм позакласної й позашкільної роботи учнів, що проводиться з метою розвитку пізнавальних інтересів, творчих здібностей учнів, а також для з'ясування кола їхніх інтересів, виявлення дітей, які мають високий рівень знань, для участі в районних (міських) олімпіадах і для організації індивідуальної роботи з ними. Своєрідною рисою цієї форми позакласної роботи є широке охоплення учнів і дух змагання. Результати олімпіади дають змогу вчителям-словесникам побачити результати своєї праці, критично оцінити свою роботу.

Поширеним видом позакласної роботи є **презентація** – урочисте представлення лінгвістичної літератури. Як правило, на цей захід запрошують автора або авторський колектив, представників видавництва, у якому вийшла книга.

Екскурсія – колективна подорож, похід до музеїв, промислових підприємств, визначних місць, подорож на історичні об'єкти з метою відвідати, оглянути. Цей вид позакласної роботи набув великого значення як форма й метод навчально-виховної роботи в школі, у діяльності культурно-освітніх закладів. Словесники організують екскурсії до музеїв письменників, краєзнавчих музеїв, проводять уроки-екскурсії за фотоальбомами, екскурсії на природу тощо.

Екскурсії сприяють збагаченню життєвих вражень учнів, розвитку вміння спостерігати, вивчати й точно висловлювати свої враження щодо побаченого.

Мовна вікторина – вид позакласної роботи, пізнавальна гра, що містить елемент змагання; проводиться переважно на гурткових заняттях, на вечорах української мови. Під час вікторини учням пропонується ряд питань, підготовлених заздалегідь і, як правило, цікавих. Рівень складності питань повинен бути високим, вони розраховані на кмітливість, ерудованість учнів, їхні глибокі знання з предмета. Останнім часом під впливом телебачення вікторини набувають ознак телеігор: “Що? Де? Коли?”, “Слабкий ланцюжок”, „Брейн-ринг” тощо. Вікторина – форма змагання, її учасники набирають бали, переможці нагороджуються.

З метою підготовки учнівської молоді до активної діяльності в галузі науки й техніки, якісного оновлення змісту, форм і методів позашкільної освіти, пошуку й створення умов для підтримки талановитої молоді, задоволення потреб дітей та підлітків у професійному та суспільному самовизначенні, залучення учнівської молоді до систематичної науково-дослідницької, експериментальної діяльності організована **діяльність територіальних відділень Малої академії наук України (МАН)**. До наукової роботи залучаються здібні старшокласники за бажанням.

Мета роботи МАН полягає в органічному доповненні мовної освіти учнів, виробленні загальнонаукових і окремих (мовних, мовленнєвих) умінь і навичок. З мети випливають пізнавальні завдання:

1. Ознайомити учнів з найважливішими відомостями про українське мовознавство, його розвиток, традиції, сучасний стан, історію розвитку української мови.
2. Поглибити знання з української мови, що не передбачені чинними програмами для середньої школи.
3. Ознайомити учнів з основними методами наукового дослідження в мовознавстві, виробити вміння й навички користуватися цими методами, зокрема збирати й обробляти мовний матеріал, аналізувати усне та писемне мовлення різних стилів і жанрів тощо.
4. Навчити учнів вільно користуватися всіма багатствами виражальних засобів української мови, викладати свої думки в усній і письмовій формах, відстоювати свої наукові погляди.
5. Удосконалювати культуромовні, стилістичні, риторичні, правописні вміння й навички.
6. Активізувати розумові здібності учнів, їхню вольову сферу, сприяти усвідомленню мотивації науково-дослідницької діяльності, формувати позитивні емоції.
7. Прищеплювати навички самостійної роботи з науковою літературою, словниками, довідниками.

Учнем обирається тема дослідження, у процесі виконання якого він розширює свої знання шляхом поглибленого вивчення однієї з тем шкільного курсу української мови, набуває умінь самостійного ведення наукової роботи.

Профільні секції працюють за спеціально розробленими програмами, зміст яких відбиває методологічні, науково-теоретичні підвалини сучасної лінгвістики. Програма передбачає залучення учнів до роботи, спрямованої на розвиток наукового мислення (аналізу, критики, моделювання, прогнозування тощо), на формування власної позиції дослідника – члена МАН. Цьому сприяють індивідуальні, колективні (групові, фронтальні) форми навчання, а також упровадження семінарів, наукових дискусій, диспутів, конференцій, захистів і обговорення рефератів.

Підсумком роботи учнів-членів МАН є конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт, що закладають основи створення майбутньої наукової еліти України. У конкурсі-захисті оцінюється особиста участь членів МАН.

Література для поглибленого вивчення теми

1. Аркушин Г. Л. На заняттях мовного гуртка // Укр. мова і л-ра в шк. – 1986. – № 4. – С. 62–65.
2. Білоусенко П.І., Явір В.В. Проблемно-ситуативні завдання на уроках української мови. – К., 1992.
3. Білоусенко П.І. Мовознавчі студії в школі. – Запоріжжя, 2000.
4. О.О.Бровко, О.М.Горошкіна, А.В.Нікітіна, Л.В.Порохня, Т.П.Шестопалова Позакласна робота з української мови і літератури: олімпіади, науково-дослідницька робота. – Луганськ, 2005.
5. Духовна М.М. Кабінет української мови у середньому і вищому навчальному закладі : навч. посібник для загальноосвіт. і вищих навч. закладів. ІСДО. – К. : [б. и.], 1995.
6. Кращі позакласні заходи. Учитель року / Упор. Є.І.Науменко, О.М.Чхайло. – Х.: Вид. група «Основа», 2006.
7. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах : підручник / За ред. проф. М.І. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2009.
8. Плиско К.М. Теорія і методика навчання української мови в середній школі. – Харків, 2001.
9. Потапенко О.І. Гурткова робота з української мови в 4-8 класах. – К., 1989.
10. Словник-довідник з української лінгводидактики: Навч. посібник / кол. авторів за ред М.Пентиліук. – К., 2003.
11. Федоренко В.Л. Мовні цікавинки. Нестандартні дидактичні матеріали. – Х.: Вид. група «Основа», 2006.
12. Цимбалюк В.І. Літературно-мовний кабінет у школі. – К., 1976.

Контрольні питання

1. У чому полягає роль позакласної роботи з української мови в школі.
2. Схарактеризуйте основні принципи позакласної роботи в школі.

3. У чому полягає різниця між епізодичною й систематичною формами позакласної роботи з української мови?
4. Як визначається зміст засідань мовного гуртка?
5. Схарактеризуйте вимоги до учнівських досліджень у системі МАН.

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Систематичні форми позакласної роботи

План

1. Підготовка мовних стіннівок.
2. Особливості проведення усного журналу.
3. Планування роботи мовного гуртка.
4. Мета й завдання науково-дослідницької роботи в системі МАН.

Література

1. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах : підручник / За ред. проф. М.І. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2009.
2. Плиско К.М. Теорія і методика навчання української мови в середній школі. – Харків, 2001.
3. Потапенко О.І. Гурткова робота з української мови в 4-8 класах. – К., 1989.
4. Словник-довідник з української лінгводидактики: Навч. посібник / кол. авторів за ред М.Пентиліук. – К., 2003.
5. Федоренко В.Л. Мовні цікавинки. Нестандартні дидактичні матеріали. – Х.: Вид. група «Основа», 2006.

Методичні поради. Підготовка до лабораторного заняття вимагатиме від вас усвідомлення значення позакласної роботи в навчально-виховному процесі. Вам необхідно зрозуміти, у чому полягає специфіка систематичних та епізодичних форм позакласної роботи. Важливо ознайомитися з вимогами до позакласних заходів, змістом чинної програми з української мови. Потрібно також пригадати основні принципи позакласної роботи.

Проблемні питання до плану (за варіантами)

Завдання I рівня

Варіант I. Методисти доводять, що кількість завдань для олімпіади може варіюватися від 4 до 7, розташовуються завдання в порядку наростання труднощів. Обґрунтуйте цю думку.

Варіант II. Важливу роль у формуванні мовної особистості відіграє лінгвокраєзнавство, яке дає змогу об'єднати лінгвістичну теорію з повсякденною учнівською практикою, залучити до навчально-виховного процесу культурно-освітні заклади населеного пункту, у якому мешкають учні. З якою лінгвокраєзнавчою інформацією ви познайомили б учнів на заняттях мовного гуртка.

Варіант III. У чому полягає лінгводидактичний потенціал стіннівок, усних журналів? Обґрунтуйте свою думку.

Завдання II рівня (робота в групах)

1. Проаналізуйте сценарій позакласного заходу, уміщеного у фахових часописах. Зверніть увагу на відповідність змісту віковим особливостям учнів, вимогам чинної програми з української мови. У чому полягає лінгводидактичний потенціал цього заходу?
2. Складіть п'ять завдань для проведення олімпіади в сьомому класі.
3. Підготуйте проект стіннівки (запропонуйте назву, основні рубрики)

Завдання III рівня (контрольна робота)

1. Розробіть сценарій мовного ранку для учнів 5-х класів.
2. Розробіть сценарій мовного вечора для учнів старших класів.

САМОСТІЙНА РОБОТА

Тема: Позакласна робота з української мови

Контрольні питання

1. Значення позакласної роботи у формуванні мовної особистості учнів.
2. Взаємозв'язок позакласної роботи з класними заняттями.
3. Основні принципи організації позакласної роботи.
4. У чому виявляються зв'язки позакласної роботи з класною ?
5. Види позакласної роботи та методика їх проведення.
6. Організація роботи мовного гуртка.
7. Елементи дослідництва в позакласній роботі з української мови.
8. Особливості організації МАН.
9. Роль олімпіади у формуванні мовної компетенції учнів.
10. У чому полягає різниця між мовними конкурсом і мовною вікториною?
11. Чи можна віднести уроки-концерти, уроки-казки, уроки-подорожі до позакласних заходів? Обґрунтуйте свою думку.

Практичні завдання

1. Опрацюйте фахові часописи, газети, укладіть список літератури з теми.
2. Складіть план проведення мовного тижня.
3. Підготуйте завдання до шкільної олімпіади з української мови (клас оберіть за власним вибором).
4. Запропонуйте 3-4 теми наукових робіт для учнів 10-11 класів з метою роботи в системі МАН.
5. Розробіть конспект заняття учнівського гуртка української мови на одну з тем: “Експурсія в лабораторію слова”, “Фонетика – це цікаво”, “Вічний двигун словотвору”, “Мовленнєвий етикет”, “Що означає твоє ім'я?” тощо.

Змістовий модуль 7

Методична робота вчителя-словесника

Мета: ознайомитися з основними шляхами збагачення знань і підвищенням професійної кваліфікації вчителя-словесника.

Методичні настанови. Ознайомтеся з досвідом роботи вчителів-словесників свого міста, України, узагальненому у фахових виданнях, поцікавтеся, як працюють над підвищенням своєї кваліфікації ваші вчителі, відвідайте методичні кабінети, інститути післядипломної освіти, познайомтеся з особливостями їхньої роботи.

Завдання

1. Ознайомитися зі значенням і завданнями методичної роботи.
2. Скласти загальне уявлення про шляхи і засоби підвищення кваліфікації вчителів.
3. Ознайомитися з особливостями роботи методичних об'єднань.

Матеріали до вивчення теми

Нова освітня парадигма визначила одне з головних завдань учителя-словесника – підвищення професійної кваліфікації. Педагог може досягти високого професійного рівня за умови систематичного підвищення власного науково-теоретичного рівня, удосконалення лінгво-психолого-педагогічної підготовки своїх знань, умінь і навичок, поліпшення загального розвитку й культурного рівня.

Основні шляхи збагачення знань і підвищення професійної кваліфікації учителів:

- вивчення державних документів з актуальних питань освіти й національного виховання;
- самостійне опрацювання наукової психолого-педагогічної, методичної, лінгвістичної літератури, тобто самоосвіта;
- вивчення досвіду роботи вчителів-словесників та самоаналіз власного досвіду;
- участь у конкурсах “Учитель року”;
- участь у роботі методичних об'єднань (школи, району, міста);
- участь у конференціях, педагогічних читаннях;
- підвищення кваліфікації на курсах в інститутах післядипломної освіти, педагогічних вищих закладах освіти;
- заняття в школі передового педагогічного досвіду;
- взаємовідвідування уроків, організація відкритих уроків.

Учитель повинен знати держані документи з актуальних питань освіти й національного виховання. До них належать концепції навчання української мови й виховання в школах України, стандарти мовної освіти, програми тощо.

Про зміни, що стосуються навчально-виховного процесу, нове в мовознавстві й методиці навчання української мови повідомляється на сторінках фахових часописів. Крім того, узагальнюється досвід роботи кращих словесників, дається інформація про нові видання, що побачили світ, друкуються конспекти кращих уроків і позакласних заходів та багато інших, цікавих для вчителя, матеріалів.

З 1951 року видається щомісячний науково-методичний журнал Міністерства освіти і науки України “Дивослово”, за допомогою якого зросло не одне покоління вчителів.

Інститут педагогіки НАПН України заснував науково-методичний журнал “Українська мова і література в школі”. До послуг учителів газета “Українська мова і література”, заснована видавництвом “Шкільний світ”, журнал “Урок української” Національного університету “Кієво-Могилянська Академія”, регіональні видання.

Однією з форм узагальнення й поширення педагогічного досвіду, підвищення науково-методичної кваліфікації вчителів-словесників є науково-практичні конференції. Предметом обговорення на цих конференціях стають окремі педагогічні проблеми, система роботи кращих шкіл і вчителів, підводяться підсумки експериментальної роботи вчителів-словесників.

Шкільні, районні (міські) науково-практичні конференції присвячуються підсумкам роботи вчителів з певної методичної проблеми. Усе більшого поширення набувають обласні, регіональні та всеукраїнські науково-практичні конференції. У їх підготовці беруть участь співробітники обласних управлінь освіти, інститутів післядипломної педагогічної освіти, викладачі вищих закладів освіти, наукові співробітники Інституту педагогіки АПН України. На таких конференціях з доповідями та повідомленнями, що стосуються обговорюваної проблеми, виступають учені-методисти, викладачі вищих закладів освіти, вчителі шкіл. Це дає змогу поєднати досягнення педагогічної й методичної науки з практикою викладання української мови в школі.

Всеукраїнські, регіональні, обласні науково-практичні конференції можуть бути присвячені різним загальнопедагогічним проблемам, наприклад: “Проблеми гуманізації цілісного педагогічного процесу в умовах реформування загальної середньої освіти”, “Гуманітарна освіта і проблеми виховання молоді”. На таких конференціях працюють окремі секції, у тому числі й секція з методики навчання української мови, на засіданні якої розглядається висунута проблема.

Науково-практичні конференції можуть присвячуватися й окремим питанням лінгводидактики, наприклад: “Освітньо-виховний потенціал української мови як державної: реалії і перспективи”, “Особливості навчання державної мови в південно-східному регіоні”.

На науково-практичних конференціях організуються виставки, відбуваються презентації методичної літератури, творчих лабораторій учителів. Кращі педагоги проводять відкриті уроки й позакласні заходи з

предмета. Таким чином, конференції відіграють важливу роль в узагальненні й поширенні кращого педагогічного досвіду.

З метою підвищення власної професійної кваліфікації вчителі-словесники вивчають досвід своїх колег, відвідуючи їхні уроки, опрацьовуючи публікації про майстрів у фахових часописах тощо.

Високий рівень, на який піднялася методика сьогодні, вимагає від учителя значно більших знань, ніж це було кілька років тому. У зв'язку з цим нова освітня парадигма визначила одне з головних завдань учителя-словесника – систематична самоосвітня діяльність, спрямована на підвищення професійної кваліфікації, що значною мірою пов'язано зі здійсненням методичної роботи.

Вибір теми для самоосвіти визначається потребою вчителя, школи, рівнем його фахової підготовки, а також зумовлений аналізом та висновками контролю за діяльністю педагога.

Важливими напрямками самоосвіти є:

- вивчення стандартів, Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти, концепцій мовної освіти та інших нормативних документів;
- вивчення нових програм і підручників, з'ясування їх особливостей і вимог;
- вивчення додаткового наукового матеріалу, зокрема з психології, педагогіки, мовознавства, лінгводидактики тощо.

Засобами самоосвіти вчителя-словесника є систематичне вивчення нової спеціальної, педагогічної та художньої літератури, при цьому робляться виписки, складаються тези, конспекти, картотеки.

Метою традиційного конкурсу „Учитель року” є виявлення талановитих, творчих учителів, їх підтримка, моральне й матеріальне стимулювання; підвищення престижу професії вчителя, упровадження нових освітніх технологій у систему роботи вчителів, поширення кращого педагогічного досвіду.

Під час конкурсу виявляються творчі вчителі-словесники, які користуються повагою в школах, мають авторитет серед учнів і батьків.

Проведення конкурсу передбачає:

- визначення рівня професійної компетенції учителя, важливою складовою якої є знання сучасної науково-методичної проблематики;
- оцінку системи роботи вчителя, рівень оволодіння ним методикою уроку;
- аналіз змістових і технологічних методик, прийомів, підходів до передачі знань;
- розкриття особистісних та комунікативних якостей конкурсантів.

Конкурс відбувається в кілька етапів: у школі, районі (місті). Переможці районного (міського) конкурсу направляються на обласний. Переможець обласного конкурсу бере участь у Всеукраїнському конкурсі „Учитель року”.

Традиційною формою методичної роботи є взаємовідвідування та проведення відкритих уроків з метою вдосконалення професійної компетенції, педагогічної культури, поширення досвіду вчителів-словесників.

Особливої уваги потребують молоді фахівці. Робота з ними відбувається в кількох аспектах: удосконалення професійно-значущих особистісних якостей; формування індивідуального стилю педагогічної діяльності; розвиток педагогічної творчості. Для цього використовуються різноманітні форми роботи, зокрема консультації, взаємовідвідування, проведення майстер-класів для молодих учителів тощо.

Важливим структурним підрозділом школи, що сприяє вдосконаленню методичного забезпечення освітніх програм, підвищенню професійної майстерності вчителів-словесників, є методичне об'єднання (МО) учителів української мови та літератури. Мета МО полягає в удосконаленні рівня педагогічної майстерності вчителів, їхньої ерудиції й компетентності.

З мети випливають завдання, що полягають у:

- забезпеченні високого методичного рівня проведення уроків різних типів та позакласних заходів з української мови й літератури;
- професійному становленні молодих фахівців;
- виявленні, узагальненні й поширенні кращого педагогічного досвіду творчих словесників;
- упровадженні в навчальний процес навчально-методичних, дидактичних матеріалів, систем мультимедійного забезпечення занять, інформаційно-бібліотечних систем;
- створенні наукової бази з метою вступу учнів випускних класів до ВЗО з обраного фаху.

МО здійснює аналіз результатів навчального процесу, вносить конструктивні пропозиції щодо зміни змісту й структури навчальних курсів та їх навчально-методичного забезпечення, проводить експертизу авторських навчальних програм, розробляє методичні рекомендації для учнів і батьків, планує різноманітні види діяльності, що стосуються підвищення кваліфікації вчителів тощо.

На засіданнях МО не варто обмежуватися розглядом вузьких питань. Ефективним є ознайомлення з результатами нових досліджень з лінгвістики, літературознавства, методик. Наприклад: “Когнітивний потенціал уроку мови”, “Формування в учнів поняття про властивості гарного мовлення” тощо.

Важливим видом роботи МО є кваліфікований аналіз уроків з позицій сучасних вимог до навчально-виховного процесу з відповідним теоретичним обґрунтуванням.

Література для поглибленого вивчення теми

1. Наукові основи методики літератури. Навч.-метод. посібник / За ред. Н.Й.Волошиної. – К., 2002.
2. Методика навчання української мови в середній загальноосвітній школі: Програма для студентів спеціальності 6.010103 «Українська мова і література» факультетів української філології педагогічних університетів та інститутів. – К.: Ленвіт, 2010.

Методика формування мовної особистості в умовах стандарту мовної освіти

3. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах : підручник / За ред. проф. М.І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2009.
4. Неживий О.І. Учителі придінцевого краю. – Луганськ, 2002.
5. Плиско К.М. Теорія і методика навчання української мови в середній школі. – Харків, 2001.
6. Радченко А.Є. Професійна компетентність учителя. – Харків: Основа, 2006.
7. Сидоренко В.В. Шляхи вдосконалення професійної компетентності вчителя української мови та літератури в умовах особистісно зорієнтованого навчання: Навч.-метод. посібник – Донецьк: Каштан, 2010.
8. Юбко В. Орієнтовний план аналізу уроку мови // Укр. мова і л-ра в шк. – 1989. – № 2.
9. Пустова Ф.Д. Яким має бути вчитель-словесник // Українська мова і література в школі. – 1983. – № 6. – С.61–63.
10. Семенов О.М. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури: Монографія. – Суми: ВВП “Мрія-1” ТОВ, 2005.

Контрольні питання

1. Значення методичної роботи вчителя-словесника.
2. Шляхи і засоби підвищення кваліфікації вчителів.
3. Роль методоб’єднань у вдосконаленні роботи вчителів.
4. Методична компетентність учителя-словесника як обов’язкова умова успішності його професійної діяльності.

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Бібліографічна робота вчителя-словесника

План

1. Правила складання картотеки методичної літератури з української мови.
2. Методика використання каталогів.
3. Правила використання електронних каталогів.

Література

1. Методика навчання української мови в середній загальноосвітній школі: Програма для студентів спеціальності 6.010103 «Українська мова і література» факультетів української філології педагогічних університетів та інститутів. – К.: Ленвіт, 2010.
2. Семенов О.М. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури: Монографія. – Суми: ВВП “Мрія-1” ТОВ, 2005.

Методичні настанови. Для ознайомлення з особливостями бібліографічної роботи вчителя-словесника відвідайте бібліотеки, перегляньте каталоги, фахові часописи. Познайомтеся з правилами здійснення інформаційного пошуку в Інтернеті.

Проблемні питання до плану (за варіантами)

Завдання I рівня

Складіть картотеку методичних статей, розміщених у фахових виданнях протягом останніх п'яти років, на одну з тем:

Варіант I. Риторичний аспект викладання української мови;

Варіант II. Засвоєння учнями формул мовленнєвого етикету на уроках української мови;

Варіант III. Використання інтерактивних методів навчання на уроках української мови;

Завдання II рівня

На основі аналізу дібраної вами літератури укладіть словникові статті до таких понять:

Варіант I. індивідуальний стиль професійної діяльності вчителя-словесника, готовність до самоосвіти.

Варіант II. методична компетентність учителя, педагогічний досвід.

Варіант III. творче портфоліо вчителя-словесника, система самоосвітньої діяльності вчителя-словесника.

Завдання III рівня

Варіант I. Підготуйте мультимедійну презентацію “Місце бібліографічної роботи в діяльності вчителя-словесника”.

Варіант II. Підготуйте мультимедійну презентацію “Складники методичної компетентності вчителя української мови”.

Варіант III. Підготуйте рецензію на одну з нових монографій з методики.

САМОСТІЙНА РОБОТА

Тема: Шляхи підвищення методичної компетентності вчителя.

Контрольні питання

1. Роль і функції вчителя-словесника в сучасних умовах.
2. Поняття методичної компетентності вчителя-словесника.
3. Складові методичної компетентності.
4. Завдання інститутів післядипломної освіти, їх роль в організації та поліпшенні методичної роботи в школах.
5. Шкільний кабінет української мови та його завдання.

Практичні завдання

1. Вивчіть досвід роботи вчителя-словесника свого міста (на основі відвідування уроків, вивчення окремих ланок роботи тощо). Спробуйте узагальнити зібрані факти, матеріали спостережень.
2. Підготуйте повідомлення “Роль самоосвіти в становленні вчителя”.

Навчальна й педагогічна практика, стажування магістрантів

Національне відродження України, зміни в суспільному житті визначили головне спрямування діяльності школи – гуманізацію освіти, та демократизацію всього навчально-виховного процесу. Тому одним із напрямів гуманізації освіти в Україні є визнання людини як особистості і найвищої суспільної цінності, у формуванні якої найважливішу роль відіграють предмети гуманітарного циклу, глибоке засвоєння яких сприяє духовному та інтелектуальному розвитку особистості.

Досягти цього можна за умов підвищення рівня навчання української мови, розв'язання багатьох методичних проблем, пошуків нових підходів до навчання мови в школах різних типів та якісної фахової підготовки вчителя-словесника.

Вища школа покликана підготувати такого вчителя, який би забезпечив високий рівень гуманітарної освіти в загальноосвітній школі, досконало володів усіма секретами вчительської справи.

Формування високих професійних якостей майбутнього вчителя-словесника важко уявити без чіткої й глибоко продуманої системи практичної підготовки, яка може, як зазначають Л.Базиль, Т.Дятленко, О.Семенов, оновлюватися, змінюватися, самовдосконалюватися, генерувати нові знання, сприймати і творчо опрацьовувати досвід інших систем.

Структуру цієї системи складають такі підсистеми: навчально-пізнавальна, науково-дослідна, виховна і підсистема практик.

Навчально-пізнавальна підсистема включає соціально-гуманітарну, лінгвістичну, літературознавчу, соціокультурну, психолого-педагогічну та лінгводидактичну складові. Науково-дослідна – організацію навчально-дослідницької і науково-дослідницької діяльності.

Підсистема практик пов'язана з навчально-пошуковими (фольклорна, краєзнавча, діалектологічна) і педагогічними практиками. Виховна підсистема – невід'ємна органічна складова кожної із підсистем, і реалізується як в аудиторних, так і в позааудиторних формах роботи.

Цілісність цієї системи зумовлена гармонійним взаємозв'язком між її складовими. Її значення важливе особливо тепер, коли зросли вимоги до викладання української мови в загальноосвітній школі у зв'язку з новими Програмами Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, вимогами Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти, які приділяють велику увагу формуванню мовної особистості учня.

Відповідно до “Положення про педагогічну практику студентів вищих навчальних закладів України”, навчального плану і графіка навчального процесу виробнича практика є завершальним етапом вивчення курсу: “Методика навчання української мови”, який має забезпечити послідовне

системне формування професійно значущих умінь і навичок майбутніх учителів-словесників.

Під час організації практики студентів збільшується співвідношення часу та обсягу спостереження за активною роботою студентів. Основний час практикантів регламентовано завданнями із спостереженням за педагогічним процесом в базових класах основної школи, ознайомленням з класною документацією класовода та вчителя-предметника основної школи, виконанням функцій класного керівника, самостійним проведенням уроків з фаху тощо.

Упровадження багаторівневої підготовки спеціалістів на кожному освітньо-кваліфікаційному рівні (бакалавр – спеціаліст – магістр) дозволяє диференціювати зміст і завдання виробничої практики залежно від навчальних планів вищої школи та ступеня підготовки до неї студентів.

Аналіз різних підходів до професійної підготовки студентів-філологів довів, що система практик буде досконалою, якщо будуватиметься з урахуванням загальнодидактичних принципів. Л.Базиль, Т.Дятленко та О.Семенов серед усієї сукупності особливу увагу звернули на такі принципи: неперервності освіти, фундаменталізації, гуманізації, гармонізації, варіативності, інтергративності, бінарності, технологічності, модульності, активізації самостійної творчої роботи студентів, особистісно-орієнтований, особистісно-діяльнісний, компетентнісний та інші.

Ці та інші принципи відбиватимуться у змісті безперервної практики на різних ступенях підготовки студентів-філологів:

- на 1-ому курсі передбачається пасивна педагогічна (пропедевтична), фольклорна, літературо-краєзнавча практики;
- на 2-ому – пасивна педагогічна аналітична й діалектологічна або соціолінгвістична практика;
- на 3-ому – комплексна аналітична і літня виховна;
- на 4-ому – комплексна навчально-виховна у 5–9 класах.

Завершує підготовку спеціаліста комплексна навчально-залікова практика в 10–11 класах загальноосвітньої школи, закладах нового типу та вищій школі.

Побудовані з урахуванням принципів наступності, тісного взаємозв'язку і взаємодоповнення, ці практики мають становити цілісну особистісно-орієнтовану систему підготовки молодого спеціаліста.

Метою педагогічної практики є оволодіння студентами сучасними методами, прийомами і формами організації навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі; формування у них професійно-педагогічної компетентності, позитивної мотивації педагогічної діяльності; оволодіння студентами первинними навичками професійної діяльності.

Ураховуючи лінгвістичну, педагогічну та лінгводидактичну підготовку, що отримують студенти III курсу під час навчання у вищій школі, та практичні навички, здобуті під час практики, вони можуть скласти кваліфікаційні экза-

мени (семестрові), підготувати реферат чи курсову роботу із зазначених дисциплін.

На старших курсах (4–5) метою педагогічної практики є здобуття студентами навичок самостійної практичної діяльності за напрямом своєї професійної діяльності, підготовка до державних іспитів та збір матеріалів до виконання випускної роботи (дипломного проекту, магістерської роботи).

Завдання педагогічної практики:

навчальні:

- 1) поглибити знання студентів з предметів, що визначають зміст практики;
- 2) забезпечити зв'язок теоретичних знань фахових дисциплін з реальним педагогічним процесом, використання їх у розв'язанні конкретних навчальних, розвивальних і виховних завдань;
- 3) розвивати професійні творчі здібності, вміння проводити уроки з використанням сучасних інноваційних методів і прийомів навчально-пізнавальної діяльності;
- 4) формувати психологічну готовність до роботи в школі;
- 5) створювати умови для самоактуалізації й саморозвитку студентів;
- 6) сприяти створенню діалогічного комунікативного простору в ході практики.

наукові:

- 1) поглибити теоретичні знання студентів з фахових дисциплін і на основі індивідуальних завдань, вивчення передового педагогічного досвіду вчителів виробити творчий підхід до педагогічної діяльності;
- 2) розвивати професійно-дослідницькі здібності студентів;
- 3) формувати вміння проводити науково-дослідницьку роботу

виховні:

- 1) виховувати в студентів стійкий інтерес і любов до професії вчителя;
- 2) формувати в майбутніх учителів педагогічні вміння і навички, що сприяють розвитку у них професійних якостей учителя, потреби в педагогічній самоосвіті;
- 3) розвивати у практикантів вміння здійснювати виховну роботу з української мови і літератури, англійської мови, історії;

професійні:

- 1) формувати в студентів вміння та навички:
 - a) правильно визначати:
 - типи уроків, їх організаційну структуру залежно від мети, змісту, вікових особливостей учнів та конкретних умов проведення уроків;
 - організаційні форми, методи й засоби проведення уроків відповідно до дидактичних принципів навчання, враховуючи вікові, психологічні особливості учнів й конкретні умови навчання;
 - навчальну, виховну мету уроку зі спеціальності та в позакласних виховних заходах, а також організаційні форми й методи їх проведення;

- б) добирати, а в разі необхідності виготовляти роздавальний матеріал, наочність до уроків відповідно до їх пізнавальної мети;
- в) своєчасно й уміло застосовувати ТЗН для проведення уроків зі спеціальності та в позакласній роботі;
- г) стимулювати інтерес та активність учнів до засвоєння знань, розвивати їхню увагу, мислення, мовлення;
- д) давати психолого-педагогічний аналіз уроків та позакласних заходів зі спеціальності, проведених студентами конкретної групи;
- є) самостійно вивчати передовий педагогічний досвід учителів, робити відповідні висновки, які розкривали б особливості професії вчителя, узагальнювати й використовувати його в своїй навчальній роботі в університеті (написання рефератів, доповідей, курсових та дипломних робіт).

Під час виробничої практики здійснюється:

- виховання в студентів стійкого інтересу до професії вчителя, потреби в педагогічній самоосвіті;
- закріплення, поглиблення та синтезування психолого-педагогічних, методичних і мовних знань у процесі їх використання для вирішення конкретних навчальних завдань;
- свідоме застосування студентами теорії навчання в практичній діяльності, усвідомлення її професійної значущості;
- формування та розвиток професійних умінь і навичок щодо підготовки і проведення уроків рідної мови та літератури;
- розвиток у студентів вміння здійснювати самоконтроль, самоаналіз та об'єктивну самооцінку своєї педагогічної діяльності;
- ознайомлення з сучасними досягненнями навчально-виховної роботи в школі, передовим педагогічним досвідом, інноваційними формами та методами проведення уроків зі спеціальності;
- вироблення творчого підходу до педагогічної діяльності.

**ОСНОВНІ ПРОФЕСІЙНО-МЕТОДИЧНІ ВМІННЯ
СТУДЕНТІВ-ПРАКТИКАНТІВ**

Під час педагогічної практики студент-практикант повинен оволодіти основами конструктивно-планувальних, комунікативно-навчальних, організаційних та дослідницьких умінь і реалізувати їх в умовах самостійної роботи у такому обсязі:

Конструктивно-планувальні вміння:

- а) складати плани-конспекти окремих уроків та серії уроків за темою з урахуванням різних умов навчання і рівня підготовки учнів; визначити цілі та завдання кожного уроку з урахуванням етапу навчання;

- б) обирати раціональні методи і прийоми досягнення сформульованих цілей уроку;
- в) урахувати вікові особливості учнів відповідно до етапу навчання;
- г) визначати типи вправ та послідовність їх виконання згідно з етапами оволодіння мовленнєвими уміннями та навичками, а також з урахуваннями труднощів засвоєння навчального матеріалу і рівня підготовки учнів;
- д) використовувати реальні та проектувати навчальні мовленнєві ситуації, а також відповідний їм мовленнєвий матеріал для сприймання і засвоєння мовних одиниць, що вивчаються, та їх застосування в мовленнєвій діяльності;
- е) проектувати і створювати необхідні наочні посібники і технічні засоби навчання для проведення уроків;
- ж) складати план позакласної роботи з української мови і літератури;
- з) складати план та сценарій позакласного заходу з української мови і літератури;
- к) здійснювати наукові пошуки в галузі фахових дисциплін.

Комунікативно-навчальні вміння:

- а) встановлювати і підтримувати різноманітні мовленнєві контакти: вчитель – клас, вчитель – учень, учень – учень тощо;
- б) розвивати усі види мовленнєвої діяльності учнів, віддаючи перевагу таким, що безпосередньо пов'язані з реальним життям школярів, цікавлять їх, викликають бажання поділитися думками;
- в) визначати об'єкти контролю мовленнєвої діяльності учнів і добирати відповідні їм методичні прийоми, в тому числі тестові завдання;
- г) виправляти помилки учнів, розуміти їх характер та використовувати мовленнєвий спосіб виправлення (перепитування, зорова, вербальна та схематична наочність, екстралінгвістичні засоби тощо);
- д) здійснювати діяльність з навчання рідної (державної) мови в загально-освітній школі на основі сформованої мовленнєвої компетенції та знань з основ теорії методики, педагогіки та психології;
- е) поєднувати теоретичні знання з методики навчання української мови з практичною діяльністю навчання учнів;
- ж) забезпечувати взаємозв'язок практичного пізнання студентами законномірностей професійної діяльності та оволодіння способами її організації;

Організаційні вміння:

- а) організувати виконання накресленого плану;
- б) забезпечувати мовленнєву діяльність учнів на уроках української мови і літератури;
- в) вносити методично виправдані корективи в плани уроків з урахуванням умов навчання;

- г) навчити учнів найбільш раціональних прийомів самостійної роботи;
- д) раціонально поєднувати колективні (фронтальні, групові, парні) та індивідуальні форми роботи з урахуванням особливостей кожної з них та етапу навчання;
- е) проводити навчальні та ділові ігри з урахуванням вікових особливостей учнів та етапу навчання;
- ж) впроваджувати різноманітні інноваційні прийоми активізації уваги учнів залежно від їх вікових особливостей;
- з) методично доцільно використовувати традиційні наочні посібники, аудіативні, аудіовізуальні та візуальні технічні засоби навчання;
- к) проводити позакласні заходи з української мови і літератури, організувати їх згідно зі складеним планом і сценарієм;
- л) вирішувати конкретні методичні завдання відповідно до умов педагогічного процесу;

Розвивально-виховні вміння:

- а) реалізовувати загальноосвітній, розвивальний та виховний потенціал мовленнєвого матеріалу уроку або серії уроків, віддаючи перевагу текстовій основі навчання;
- б) формувати і розвивати інтелектуальну та емоційну сфери особистості учня, його пізнавальні інтереси;
- г) вирішувати засобами мови і літератури завдання морального, культурного, естетичного, гуманістичного виховання учнів;
- д) виховати потреби систематично поглиблювати свої знання і творчо застосовувати їх на практиці;
- е) бути мобільним до різних нововведень, готовим приймати оптимальні рішення.

Дослідницькі вміння:

- а) вивчати ставлення учнів до предмета вивчення і виявляти рівень сформованості їх мовленнєвих навичок і вмінь;
- б) проводити з урахуванням етапу навчання методичний аналіз мовного матеріалу з метою прогнозування можливих труднощів його засвоєння та добору оптимальних шляхів попередження помилок;
- в) проводити спостереження та комплексний аналіз відвіданих уроків з теоретичним обґрунтуванням різних сторін навчальної діяльності;
- г) спостерігати, аналізувати та узагальнювати досвід учителів і студентів, переносити ефективні прийоми і форми роботи в практику своєї педагогічної діяльності;
- д) вивчати методичну літературу і теоретично осмислювати навчальний процес у формі виступів на методичних семінарах, а також удосконалювати свою роботу, використовуючи нові форми та прийоми навчання.

ЗМІСТ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАКТИКИ

Зміст навчальної роботи студента під час виробничої практики складається з таких видів діяльності:

- ознайомлення зі специфікою діяльності школи даного типу (загально-освітньої, ліцею, гімназії);
- планування навчально-виховного процесу та проведення уроків і позакласних заходів з української мови та літератури;
- відвідування та наступний аналіз уроків і позакласних заходів з української мови та літератури;
- участь у роботі методичних об'єднань учителів української мови та літератури в семінарах, у засіданнях педагогічної ради школи, в підсумкових конференціях з педпрактики.

Зміст позакласної роботи студента-практиканта з української мови та літератури складається з таких компонентів:

- вивчення системи роботи вчителя української мови та літератури, спрямованої на формування в учнів стійкого інтересу до виучуваних предметів;
- оволодіння вміннями виховати учнів на уроці засобами предмета;
- опанування знаннями та вміннями з питань підготовки та проведення позакласної роботи з мови та літератури, тижнів української мови та літератури, вечорів (ранків), бесід, конференцій, диспутів, екскурсій; випуск стіннівок тощо.

Зміст дослідницької роботи студента-практиканта складається з таких компонентів:

- вивчення наукової літератури з предметів;
- узагальнення досвіду викладання учителів української мови та літератури у даній школі;
- наукові спостереження, вивчення досвіду вчителів, проведення елементів експериментального дослідження за темами курсових робіт.

Зміст педагогічної практики для студентів III курсу

1. Упродовж першого тижня педагогічної практики студент повинен:
 - вивчити нормативні документи школи;
 - познайомитись: з навчально-методичною базою навчального закладу, з вимогами щодо оформлення шкільної документації, видами планування роботи вчителя-словесника та вимогами до нього, обов'язками класного керівника; формами позакласної роботи, яка проводиться в школі;
 - відвідувати уроки вчителів-словесників з метою вивчення передового досвіду, вдосконалення своїх знань і вмінь.
2. Упродовж другого тижня педагогічної практики студент повинен:
 - виконувати обов'язки класного керівника;

- вести індивідуальні заняття з невстигаючими;
- брати участь в організації і проведенні засідань шкільного мовного або літературного гуртка;
- провести позакласний захід.

Зміст педагогічної практики для студентів IV – V курсів

1. Перебуваючи на практиці, студент повинен:
 - відвідувати уроки всіх предметників у своєму класі, ознайомитись з їх методикою, вивчаючи учнівський колектив (перший тиждень);
 - скласти індивідуальний план роботи, погоджуючи його з учителем-предметником та класним керівником;
 - з першого дня практики рекомендується починати укладання чернеток поурочних планів, консультуючись з вчителем-словесником та методистом;
 - з другого тижня пропонується проведення пробних уроків (IV курс – 5, V курс – 10), а з третього – залікових (IV курс – 8–10, V курс – 10–12); загальну кількість проведених уроків студент визначає за календарним планом учителя-словесника;
 - згідно плану виховної роботи класу студент повинен проводити поза-класні заходи, у тому числі з мови і літератури;
 - відвідувати уроки та позакласні заходи, що проводяться іншими студентами.
2. Після закінчення практики студент повинен в тижневий строк надати керівникові педпрактики таку документацію:
 - індивідуальний план роботи;
 - щоденник психолого-педагогічних спостережень;
 - розгорнутий плани-конспекти 1–2 уроків з української мови;
 - зразки роздавального та ілюстративного матеріалу;
 - розробку позакласного заходу з мови або літератури;
 - розробку позакласного заходу з педагогіки та психології;
 - завдання зі шкільної гігієни (IV курс);
 - психолого-педагогічну характеристику на учня (IV курс), на клас (V курс);
 - звіт за проведену педагогічну практику;
 - характеристику на студента-практиканта.

Організація та проведення педагогічної практики визначається Законом України “Про вищу освіту” та Положенням про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України.

Розподіл студентів за об’єктами практики і призначення керівників здійснюється кафедрою й оформляється наказом ректора.

Керівництво практикою має забезпечувати проведення всіх організаційних заходів щодо проходження й контролю за виконанням програми практики.

Педагогічна практика студентів включає чотири етапи:

Етап практики	Змістовий модуль
<ul style="list-style-type: none"> ▪ підготовчий ▪ початковий, 	1. Змістовий модуль “Теоретичний рівень підготовки”
<ul style="list-style-type: none"> ▪ проведення практики (основний етап), 	2. Змістовий модуль “Практичний рівень підготовки”
<ul style="list-style-type: none"> ▪ підсумки практики (заклучний етап). 	3. Змістовий модуль “Оформлення документації”

1. Змістовий модуль “Теоретичний рівень підготовки”

Підготовка до проведення педагогічної практики розпочинається на лекційних та практичних заняттях з предметів лінгвістичного та мовознавчого циклу: сучасної української літературної мови, культури мови, методики навчання української мови, методики навчання української літератури, стилістики, вступу до мовознавства, історичної граматики, діалектології, ономастики, зарубіжної літератури, теорії літератури, історії літератури, усної народної творчості, дитячої літератури, та предметів нелінгвістичного циклу (суміжних дисциплін): педагогіки, психології, безпеки життєдіяльності тощо.

Значне місце у фаховій підготовці студентів-практикантів належить курсам методики навчання української мови та української літератури, які охоплюють широке коло питань психологічних та педагогічних основ навчання предметів. Глибокі знання методик дають можливість пізнати студентам дидактичні принципи науковості й доступності виучуваного матеріалу, систематичності й послідовності в навчанні, зв'язку теорії з практикою, свідомості й активності, наочності, наступності й перспективності та міцності засвоєння знань. Ці знання дають можливість простежити взаємозв'язок і взаємозумовленість мовних явищ, виявити закономірності у розвитку мови і літератури та з'ясувати причини відхилень, викликані позалінгвістичними факторами.

Важливим етапом у підготовці студентів до педпрактики є вивчення й аналіз підручників з предметів для 9-11 класів загальноосвітньої школи та методично-дидактичної літератури з основного фаху, а також огляд статей у журналах “Дивослово”, “Українська мова і література в школі”, “Рідна школа”; “Мовознавство”, “Рідні джерела”, “Филологические науки”, “Українська література в загальноосвітній школі”, “Зарубіжна література в середніх навчальних закладах” тощо.

Під час педагогічної практики студенти повинні усвідомити, що урок є основною формою організації навчально-виховного процесу; з'ясувати значення типізації уроків у системі занять, вивчити структурні елементи уроку, самостійно складати конспекти уроків різних типів; навчитися добирати дидактичний матеріал та урізноманітнювати види вправ.

На початковому етапі педагогічної практики, що триває один тиждень студент-практикант здійснює таку діяльність:

- бере участь у настановчій конференції, на якій з'ясовується мета, завдання педпрактики, і організаційних заняттях в університеті та школі;
- проходить інструктаж щодо дотримання правил охорони праці та протипожежної безпеки;
- знайомиться з класом, вивчає робочі плани з фахових дисциплін, класний журнал, розклад уроків та інші документи;
- обирає тему дослідження, визначає індивідуальні завдання залежно від проблеми, над якою працює педагогічний колектив школи;
- знайомиться з додатковою літературою, яку повинен опрацювати за час практики, із змістом і формою звітності;
- складає індивідуальний план роботи практики, подає його на підпис керівникам;
- відвідує уроки вчителів, позакласні заходи, бере участь в їх аналізі, фіксуючи свої спостереження у щоденнику;
- складає тематичний план пробних та залікових уроків;
- складає план позакласної роботи з української мови та літератури.

Протягом перших п'яти днів педпрактики студент-практикант складає загальний розклад:

- а) уроків, які буде проводити;
- б) методико-педагогічних семінарів із зазначенням їх тематики;
- в) позакласних заходів з української мови та літератури;
- д) одного дня на тиждень для самостійної роботи студента за умови, якщо школа працює за шестиденним робочим тижнем;
- є) проведення студентом наукового дослідження з зазначенням тематики.

2. Змістовий модуль “Практичний рівень підготовки”

На основному етапі виробничої практики студент-практикант здійснює таку діяльність:

1. Знаходиться в школі кожного дня не менше шести годин; проводить не менше трьох уроків на тиждень.
2. Студента допускають до проведення уроків тільки за наявності у нього конспекту уроку, підписаного вчителем (не пізніше ніж за два дні) і методистом (не пізніше ніж за один день) або керівником від кафедри педагогіки і психології.
3. За час виробничої практики студент готує та проводить на належному методичному та науковому рівні заплановану кількість залікових уроків:
 - а) по 2 уроки з української мови,
 - б) по 2 уроки з української літератури.

Для цього необхідно:

- а) ознайомитися з рекомендаціями науково-методичної літератури;
 - б) продумати всі етапи уроку, обравши найбільш ефективні й доцільні форми, методи та прийоми роботи;
 - в) підготувати необхідні наочні посібники, роздавальний матеріал;
 - г) написати розгорнутий конспект уроку, погодивши його з учителем та методистом.
4. Студент відвідує уроки та бере участь в їх аналізі: не менше 20 уроків, що проводять вчителі української мови та літератури згідно з розкладом відвідувань.
 5. Студент відвідує позакласні заходи з фахових дисциплін та з класного керівництва, які проводять вчителі (не менше двох заходів), і бере участь в їх аналізі.
 6. Студент готує та проводить 1 позакласний захід з української мови та літератури, 1 заліковий захід психолого-педагогічного розділу, представляє конспекти та сценарії їх проведення.
 7. Студенти повинні відвідати усі засідання (мовознавчого, літературознавчого) гуртка, самостійно підготувати та провести по 1 заняттю, представити конспекти (якщо така робота проводиться в школі).
 8. студенти повинні разом з учнями підготувати й випустити по 1 стіннівці.
 9. Студент бере участь у методичних семінарах і виступає на них з доповідями за темами наукових робіт.
 10. Студент проводить дослідницьку роботу за темою курсової роботи, а також за визначеною темою дослідження.

Для нього необхідно:

- а) систематично відвідувати засідання педагогічної ради школи;
 - б) брати участь у роботі методоб'єднань учителів за спеціальністю;
 - в) спостерігати й вивчати передовий педагогічний досвід навчально-виховної роботи вчителів, творчо використовувати його у своїй роботі;
 - г) постійно вдосконалювати свою педагогічну майстерність як учителя-словесника шляхом опрацювання науково-методичної літератури.
- Конкретно тема наукового дослідження визначається спільно з методистом. Під час практики студент збирає й аналізує фактичний матеріал з досліджуваної проблеми, узагальнює, осмислює його, теоретично обґрунтовує і формулює конкретні висновки, пропозиції.
- Проаналізований й відповідно оформлений матеріал (реферат, наукова доповідь) використовується на підсумковій конференції з педпрактики, на заняттях проблемних груп, при написанні курсових та дипломних робіт,
11. Студенти виконують функції помічника класною керівника в закріпленому класі:
 - а) систематично слідкують за успішністю учнів, відвідуванням ними уроків, перевіряють щоденники;

- б) беруть участь у проведенні класних, батьківських зборів;
- в) вивчають умови виховання учнів, відвідують їх удома;
- г) проводять індивідуальні бесіди з учнями, надають допомогу батькам психолого-педагогічними порадами;
- д) виступають перед батьками з доповіддю на одну з психолого-педагогічних тем;
- є) беруть участь у нарадах класних керівників, засіданнях педрад.

Під час практики студент-практикант повинен:

- дати учням певне коло знань з української мови і літератури, для набуття відповідних умінь та навичок;
- навчити школярів користуватися всіма виражальними засобами української мови та літератури;
- забезпечити засвоєння учнями орфоепічних, граматичних, орфографічних та пунктуаційних норм української мови;
- формувати в учнів навички усного (діалогічного) та писемного (монологічного) мовлення;
- виробляти міцні орфографічні та пунктуаційні навички;
- розвивати творче мислення учнів та формувати вміння самостійно поповнювати свої знання з предметів й удосконалювати культуру мовлення.

3. Змістовий модуль “Оформлення документації”

На заключному етапі виробничої практики студент виконує таку роботу:

1. Готує звітні матеріали з педагогічної практики:
 - а) звіт про виконану роботу;
 - б) по одному конспекту уроків з української мови та літератури з ескізами допоміжних засобів навчання;
 - в) аналіз уроку української мови і літератури, відвіданого у вчителя;
 - д) психолого-педагогічну характеристику на клас;
 - е) по 1 сценарію позакласного заходу (залікового) з української мови та літератури;
 - є) методичну розробку (або сценарій) виховного заходу (залікового), проведеного у закріпленому класі;
 - ж) самоаналіз виховного заходу;
 - з) індивідуальні завдання.
2. Здає звітну документацію керівникам педагогічної практики для перевірки та оцінювання.
3. Захищає звіт з педагогічної практики на засіданні педагогічного колективу школи.
4. Бере участь у підсумкових заходах з педагогічної практики: засіданнях “круглого столу”, науково-практичній конференції.

ОСНОВНІ ОBOB'ЯЗКИ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ПРОХОДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

- до початку практики одержати від керівника практики ВНЗ консультації щодо оформлення всіх необхідних документів;
- своєчасно прибути на бази практик;
- у повному обсязі виконувати всі завдання програми практики;
- скласти індивідуальний план проходження практики і затвердити у групового керівника;
- вивчити і суворо дотримуватися правил охорони праці, техніки безпеки і виробничої санітарії;
- працювати в школі не менше 6 годин на день;
- своєчасно підготувати всі необхідні документи і скласти диференційований залік з практики;
- при виникненні поважних причин, що підтверджено документально, звернутися із заявою на ім'я першого проректора з погодженням завідувача кафедри, директора інституту, декана факультету та відділу практик щодо змін терміну проходження практики.

ОСНОВНІ ОBOB'ЯЗКИ КЕРІВНИКА ПРАКТИКИ

Груповий керівник практики від кафедри:

- контролює готовність баз практики студентів і подає за місяць до початку практики свої пропозиції, узгоджені з директором інституту, деканом факультету, у відділ виробничих практик, працевлаштування і сертифікатних програм;
- забезпечує проведення всіх організаційних заходів перед виходом студентів на практику: настановчі конференції, де знайомить студентів з порядком проходження практики та технікою безпеки, видає студентам необхідні документи (програму, щоденник, журнал обліку роботи, відомості для виставлення диференційованого заліку з практики, індивідуальне завдання, методичні рекомендації);
- повідомляє студентів про систему звітності;
- у тісному контакті з керівниками від бази практики забезпечує високу якість проходження практики відповідно програми;
- проводить інструктаж студентів, забезпечує їх допоміжною методичною документацією та рекомендаційним списком літератури;
- проводить настановну конференцію на базі практики разом з керівництвом від бази практики; знайомить керівників від бази практики з програмою практики й обов'язками, які покладаються на них;
- забезпечує постійне керівництво та контроль за виконанням індивідуального плану кожним студентом і надає їм потрібну допомогу;
- надає консультації студентам щодо виконання індивідуальних завдань;

- організовує методичну допомогу керівникам від бази практики;
- періодично інформує декана факультету, завідувача кафедри, факультетського керівника про хід практики, вирішує з ними поточні питання;
- контролює виконання студентами правил внутрішнього трудового розпорядку, веде або організовує ведення обліку відвідування студентами бази практики;
- у складі комісії приймає заліки з практики;
- подає у відділ ВППСП письмовий звіт про проведення практики не пізніше місяця з дня її завершення.

Керівник від бази практики:

- створює необхідні умови для виконання студентами програми практики, та дозволяє залучення студентів до роботи, що не відповідає програмі практики;
- забезпечує необхідні умови отримання студентами під час проходження практики знань за спеціальністю;
- дотримується календарних графіків проходження практики;
- надає студентам-практикантам можливість користуватися літературою та іншою документацією, що є на базі практики;
- допомагає студентам у доборі матеріалу до курсових та дипломних робіт;
- проводить обов'язкові інструктажі з охорони праці та техніки безпеки з оформленням відповідної документації;
- контролює дотримання студентами виробничої дисципліни, забезпечує облік відвідування практики студентами;
- повідомляє ВНЗ про всі порушення трудової дисципліни, внутрішнього розпорядку та про всі інші порушення;
- веде облік й оцінює роботу, що виконав студент;
- контролює підготовку студентами звітів і після закінчення практики складає на кожного студента письмову виробничу характеристику, що містить дані про виконання програми практики та індивідуальних завдань, про ставлення студента до роботи і про участь його у громадському житті;
- на запрошення кафедри бере участь у підсумковій конференції.

Примітка. Керівники від бази практики призначаються наказом керівника бази практики, що передбачено у договорі про проведення практики студентів.

КЕРІВНИЦТВО ПЕДАГОГІЧНОЮ ПРАКТИКОЮ

Діяльність керівника педагогічної практики – професорсько-викладацького складу університету, керівництва школи та вчителів – здійснюється у п'ять етапів: етап попередньої роботи, початковий, основний та підсумковий етапи, етап організаційної роботи після педагогічної практики.

На попередньому етапі роботи керівники педагогічної практики виконують таку роботу:

- а) організують обмін досвідом проведення педагогічної практики між методистами;
- б) консультують студентів-практикантів щодо підготовки і проведення пробних і залікових уроків, позакласних заходів за фахом.

На початковому етапі керівники педагогічної практики виконують таку роботу:

- а) керівник практики від інституту разом з груповими методистами та керівниками від кафедр педагогіки і психології проводять настановчу конференцію з питань педпрактики;
- б) у перший тиждень груповий методист і керівник від кафедри педагогіки і психології затверджують індивідуальні плани роботи студентів-практикантів;
- в) груповий керівник допомагає студентам скласти розклад залікових уроків, позакласних заходів, відвідувань студентами уроків, днів самостійної роботи;
- г) керівник практики аналізує стан проходження студентами педпрактики і вживає відповідних заходів щодо його покращення.

На основному етапі керівники педпрактики виконують таку роботу:

- а) методисти і вчителі дають студентам консультації з планування уроків і складання планів-конспектів окремих уроків, підготовки наочних посібників і використання технічних засобів навчання, проведення позакласних заходів;
- б) вчителі та методисти відвідують та аналізують уроки закріплених за ними практикантів;
- в) методисти і керівники педагогічної практики проводять семінари з методики, психології, педагогіки;
- г) керівник практики інституту відвідує школи, проводить бесіди зі студентами, керівниками школи, вчителями, знайомиться з документацією, яку ведуть студенти, відвідує уроки та позакласні заходи бере участь у їх аналізі; бере участь у роботі зборів колективу школи за підсумками педагогічної практики;
- д) керівник педагогічної практики інституту проводить бесіди з груповими керівниками, методистами про стан педпрактики, вживає заходи щодо його удосконалення.

Під час педагогічної практики уроки студентів відвідують представники навчального відділу, директоратів, завідувачів кафедр, викладачі.

На підсумковому етапі практики керівники педпрактики виконують таку роботу:

- а) методист перевіряє документацію, яку ведуть студенти-практиканти, та оцінює її;
- б) методист бере участь в організації та проведенні зборів педагогічного

колективу школи за підсумками педагогічної практики, на яких дається характеристика роботи студентів-практикантів та виставляються оцінки за педпрактику.

На етапі організаційної роботи після педагогічної практики її керівники виконують такі види діяльності:

- а) груповий методист перевіряє документацію, яку подали студенти, підписує кожний її розділ та спільно з керівником кафедри педагогіки і психології виставляє залікову оцінку за педагогічну практику;
- б) груповий методист складає звіт про результати педагогічної практики в академгрупі за затвердженою схемою і подає його разом з документацією студентів керівникові педпрактики факультету не пізніше ніж через три дні після закінчення педагогічної практики;
- в) керівник педагогічної практики інституту вивчає та аналізує звіти групових методистів і документацію студентів, складає звіт про результати практики і подає його в навчальну частину університету;
- г) кафедри методики, педагогіки і психології організують виставку кращих научних посібників, виготовлених студентами під час практики.

Вимоги до бази практики

Практика може проходити як у загальноосвітніх школах, так і в школах з поглибленим вивченням предметів, гімназіях, ліцєях, коледжах.

Навчальний заклад повинен відповідати таким вимогам:

- мати відповідну матеріальну базу;
- необхідну для проведення практики кількість середніх і старших класів;
- учні цих класів повинні мати рівень освіти та розвитку, який відповідає вимогам Державного стандарту; у цьому навчальному закладі повинні викладати предмети вчителі першої й вищої категорій;
- адміністрація й педагогічний колектив повинні дати згоду прийняти студентів на практику у визначений термін.

Права та обов'язки студентів-практикантів

1. Студент-практикант виконує всі види робіт, передбачені програмою педагогічної практики відповідно до поставлених вимог.
2. Практикант дотримується правил внутрішнього розпорядку школи, виконує розпорядження адміністрації й керівників практики. У випадку невиконання вимог, що ставляться до практиканта, студент може бути відсторонений від проходження педагогічної практики.
3. Студент, відсторонений від практики або робота якого під час практики визнана незадовільною, вважається таким, що не виконав навчальний план. За рішенням ради факультету йому може бути призначене повторне проходження практики.
4. Студент відвідує консультації методистів, учителів, класних керівників.

5. Студент повідомляє методистам про всі зміни в розкладі уроків та позакласних заходів.
6. Відповідно до програми практики студент зобов'язаний своєчасно, протягом тижня після завершення практики, надати звітну документацію.
7. Студент-практикант має право з усіх питань, які виникають в процесі практики, звертатись до керівників практики, адміністрації школи, користуватись навчально-методичними посібниками, вносити пропозиції з удосконалення організації практики.
8. За підсумками педагогічної практики студент отримує диференційовану оцінку.

Функції старости студентської групи

- У перший тиждень передає методистам, керівникам практики розклад уроків у школі, графік проведення уроків та позакласних заходів студентами на період практики.
- Повідомляє про всі зміни в розкладі, графіку проведення уроків, позакласних заходів методистам, керівникам практики.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

З метою одержання студентами практичних умінь і навичок самостійного розв'язання виробничих, наукових та організаційних завдань програмою педагогічної практики передбачено виконання студентами індивідуальних завдань, які:

- 1) активізують діяльність студентів-практикантів;
- 2) розширюють їх світогляд;
- 3) підвищують ініціативу;
- 4) роблять проходження практики конкретнішим і цілеспрямованішим.

Індивідуальні завдання формулюються перед проходженням студентами практики, враховуючи специфіку проблем, над якими працює та чи інша загальноосвітня школа, або враховуючи проблеми, над якими працюють студенти під час написання курсових робіт, а конкретизуються й уточнюються керівником від ВНЗ чи бази практики під час проходження практики. Наприклад:

1. Проблемний підхід до вивчення мови в загальноосвітній школі.
2. З досвіду організації розвивального навчання на уроках української мови вчителів.
3. Комунікативний підхід до вивчення рідної мови .
4. З досвіду викладання української мови укрупненими частинам -блоками.
5. Роль етнокультурознавчого аспекту в системі викладання української мови в школах нового типу.
6. З досвіду роботи з підручниками на уроках рідної мови.
7. Словникова робота на уроках української мови.
8. Нестандартні форми організації навчального процесу на уроках української мови.

9. Позакласна робота з української мови.
10. Формування творчих здібностей учнів засобами мови.
11. Шляхи формування культури мовлення учнів на уроках мови.
12. Збагачення мовлення учнів власне українською лексикою.
13. Текст як основа формування мовленнєвих умінь і навичок.
14. Інноваційні форми проведення уроків.
15. Шляхи впровадження модульної системи в навчальний процес.
16. Нестандартні типи уроків з української мови в системі шкільного викладання.
17. З досвіду проблемного вивчення української мови в 5–9 класах.
18. Роль міжпредметних зв'язків на уроках рідної мови в 5–9 класах.
19. Нове в роботі вчителя-словесника.
20. Комунікативне спрямування у навчанні учнів української мови.
21. З досвіду роботи вчителя-словесника.
22. Особливості застосування інтерактивних технологій на уроках рідної мови в 5–11 класах.
23. З досвіду організації позакласної роботи з української мови.
24. Особливості вивчення української мови в 5 – 9 класах гімназії.
25. Формування в учнів національної свідомості на уроках української мови.

Матеріали, отримані студентами під час виконання індивідуального завдання, можуть бути використані під час написання курсових та випускних робіт, у підготовці доповіді для виступу на засіданні методичного семінару, статті для студентської науково-практичної конференції або для інших цілей, що погоджені кафедрою чи базою практики.

ЗАНЯТТЯ ТА ЕКСКУРСІЇ ПІД ЧАС ПРАКТИКИ

Планування і проведення занять та екскурсій під час педагогічної практики здійснюється спільно і керівниками практики від ВНЗ та бази практики.

Мета цих *занять*: поглибити теоретичні знання з фахових дисциплін (методик навчання), виробити міцні практичні уміння й навички проведення навчальної та виховної роботи в школі.

Заняття під час практики можуть проводитися у вигляді лекцій, семінарів, практичних і лабораторних робіт. Для проведення таких занять необхідно залучати найбільш кваліфікованих учених і співробітників баз практики.

Приблизна тематика занять:

- аудіювання як вид мовленнєвої діяльності;
- методика навчання аудіювання;
- труднощі у формуванні аудіативних умінь і навичок;
- діалогічне мовлення, етапи його навчання;
- система вправ і завдань, спрямованих на формування в учнів діалогічних умінь і навичок;
- особливості уроку української мови, нестандартні підходи до вивчення нового розділу, теми;

- текст як засіб формування мовленнєвих умінь і навичок старшокласників.

Екскурсії під час педагогічної практики проводяться з метою придбання студентами найбільш повної уяви про бази практик, їх структуру, взаємодію їх окремих підрозділів, ознайомлення з системою управління навчальним процесом загальноосвітньої школи.

ФОРМИ І МЕТОДИ КОНТРОЛЮ ВИРОБНИЧОЇ ПРАКТИКИ

Під час виробничої практики (основний етап) на базі практики проводиться поточний контроль виконання студентами-практикантами основних завдань, який диференціюється за модулями.

Основною формою контролю студентів за проходженням педагогічної практики є підсумкова конференція, що, як правило, проводиться через тиждень по закінченні практики.

З кожної групи рекомендується один студент для виступу на підсумковій конференції. Тема виступу визначається з урахуванням специфіки навчально-виховного процесу певної школи. У виступі аналізуються позитивні й негативні сторони практики, цікаві знахідки передового досвіду педагогічного колективу школи, звертається увага на забезпечення уроків роздавальним, ілюстративним матеріалом, на впровадження інноваційних методів і прийомів проведення уроків, виховних заходів учителями, студентами-практикантами.

Особлива увага звертається на труднощі, які відчували студенти під час підготовки проведення уроків з певних дисциплін. Це допоможе методистам, керівникам практики врахувати і винести проблемні питання на спеціальне опрацювання під час аудиторних занять.

Під час виробничої практики студент-практикант складає індивідуальний план і веде щоденник, які систематично перевіряються методистом, керівником практики.

Щоденник студента – це основний документ, який відбиває не лише зміст проведеної студентом роботи в школі, а й її результати:

- а) щоденник стимулює студента до більш організованої і продуманої роботи під час практики, що сприяє виробленню навичок самоконтролю роботи;
- б) щоденник дає уявлення керівникові про те, як студент вивчає свій клас, окремих учнів, як спостерігає й аналізує їх поведінку, роботу, які уроки відвідав, до яких висновків дійшов, яку допомогу отримує від вчителя, класного керівника, методиста;
- в) щоденник відбиває рівень підготовки студента до навчальної і виховної роботи з класом, рівень його загальної культури, ставлення до практики, недоліки кафедри у підготовці студентів до педагогічної практики.

У щоденнику записуються загальні відомості змісту практики:

- а) дані про школу, подається характеристика класу;

- б) розклад занять у своєму класі;
- в) індивідуальний план практики, календарний план і графік відвідування та проведення пробних і залікових уроків;
- г) дані проведення заходів:
 - відвідання уроків зі спеціальності;
 - проведення пробних та залікових уроків (з оцінками);
- д) підсумкові оцінки практики:
 - оцінки за контрольні (залікові) уроки;
 - оцінки за контрольні (залікові) виховні заходи.

ФОРМИ ЗВІТНОСТІ СТУДЕНТА ЗА ПРАКТИКУ

Виробнича практика завершується *заліком* та аналізом проведеної роботи (підсумкова конференція).

У кінці виробничої практики студент-практикант здає груповому керівникові такі документи:

1. Щоденник педпрактики.
2. Характеристика студента-практиканта з оцінкою вчителя, підписана і завірена директором школи.
3. Плани-конспекти залікових уроків, підписані вчителем і методистом.
4. Аналіз одного з відвіданих уроків із спеціальності.
5. Психолого-педагогічна характеристика на учня.
6. Одну розробку й аналіз проведеного виховного заходу.
7. Сценарій проведених класних (батьківських) зборів, його аналіз.
8. Наочність, дидактичний матеріал, виготовлені до залікових уроків

Аналіз звітних документів практикантів дозволяє методистам, керівникам практики зробити висновки про якість роботи, ступінь підготовленості студентів до майбутньої навчально-виховної роботи в школі, ставлення до обраної професії.

За наявності переліченої звітної документації, а також на підставі власної оцінки методистом виставляється загальна оцінка за педагогічну практику, яка вноситься до відомості та залікової книжки студента.

Педагогічна практика студента-практиканта оцінюється за такими параметрами:

- індивідуальні завдання;
- знання шкільної програми;
- оцінка за уроки;
- аналіз уроків;
- позакласна робота за фахом;
- методичні вміння;
- оцінка за класне керівництво;
- оцінка за виховний захід;
- аналіз виховного заходу;

- ведення документації (з фаху, з педагогіки);
- підсумкова оцінка;
- залікова оцінка.

Студент, який не виконав програму педагогічної практики з поважних причин (за наявності відповідних підтверджень: довідки про хворобу, пояснювальної записки з аргументованим викладом причин тощо) має право на повторне проходження практики. Керівництво, контроль і місце проходження практики визначається окремо розпорядженням деканату факультету.

Студент, який за другим разом не пройшов педагогічної практики або отримав негативну оцінку, вважається як такий, що не виконав навчальне навантаження і відраховується з університету.

КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ УРОКІВ СТУДЕНТІВ-ПРАКТИКАНТІВ

Оцінка навчальної й позакласної роботи з предмета

Методист, керівник педагогічної практики керується такими критеріями оцінки уроків студентів-практикантів:

Оцінка *“відмінно”* ставиться, якщо уроки і позакласні заходи було проведено на високому науковому і організаційно-методичному рівнях, студентом обґрунтовано висувалися і ефективно вирішувалися навчально-виховні завдання, раціонально застосовувалися різноманітні методи навчання та прийоми активізації школярів із врахуванням їх вікових особливостей й індивідуальних відмінностей, підтримувалася дисципліна; якщо студент виявив знання психолого-педагогічної теорії й творчу самостійність у доборі навчального і дидактичного матеріалу в процесі побудови і аналізу занять. При цьому:

- 1) повністю реалізовано виховний, освітній та розвиваючий потенціал уроку;
- 2) методичні прийоми відповідають умовам навчання та поставленим цілям;
- 3) правильно встановлено послідовність вправ і співвідношення тренувальних та мовленнєвих вправ;
- 4) практикант дає чіткі й методично грамотні установки на виконання учнями мовленнєвих дій;
- 5) правильно розподіляє час уроку;
- 6) студент практично не робить помилок, помічає помилки учнів і вчасно, коректно їх виправляє;
- 7) практикант використовує різні способи активізації учнів на уроці з урахуванням їх вікових особливостей і здійснює індивідуальний підхід до учнів;
- 8) студент уміє викликати інтерес учнів до виучуваного матеріалу;
- 9) грамотно використовує: наочність та технічні засоби навчання, як наявні так і самостійно виготовлені;
- 10) епізодично користується конспектом і в ході уроку може скоригувати свою діяльність.

Оцінка **“добре”** ставиться, якщо студент навчальні та позакласні заходи провів на високому науковому і методичному рівнях, успішно вирішені навчальні і виховні завдання, однак недостатньо ефективно використовував окремі методичні прийоми активізації учнів; якщо студент виявив знання психолого-педагогічної теорії у доборі навчального і дидактичного матеріалу, але припускався незначних помилок у побудові й проведенні занять:

- 1) не до кінця реалізовано виховний, освітній та розвиваючий потенціал уроку;
- 2) методичні прийоми раціональні, відповідають поставленим цілям та умовам навчання;
- 3) в основному правильно встановлено послідовність і співвідношення тренувальних і мовленнєвих вправ;
- 4) практикант іноді робить несуттєві мовні помилки, які сам виправляє, а також помічає і виправляє більшість помилок учнів;
- 5) практикант володіє різними способами активізації учнів на уроці, але не завжди здійснює індивідуальний підхід до них;
- 6) студент уміє викликати інтерес учнів до більшості видів роботи, що проводиться на уроці;
- 7) використовує наявні і самостійно виготовлені наочні посібники, але методика їх використання не завжди раціональна;
- 8) епізодично користується конспектом протягом уроку і в деяких випадках може скоригувати свого заплановану діяльність.

Оцінка **“задовільно”** ставиться, якщо студент у реалізації навчально-виховних завдань помилявся, недостатньо ефективно застосовував психолого-педагогічну теорію, методи та прийоми навчання, недостатньо активізував пізнавальну діяльність школярів, не завжди був спроможний установити контакт з ними, під час аналізу занять не виявляв чи не розумів сутності й причин своїх помилок та недоліків. При цьому:

- 1) не до кінця реалізовано виховний, освітній та розвиваючий потенціал уроку;
- 2) методичні прийоми не завжди відповідають меті;
- 3) мають місце порушення послідовності вправ і співвідношення тренувальних і мовленнєвих вправ;
- 4) студент часто робить мовні й мовленнєві помилки і не помічає в багатьох випадках помилок учнів;
- 5) недостатньо володіє способами активізації учнів на уроці, не здійснює індивідуальний підхід до них;
- 6) уміє викликати інтерес до деяких видів роботи на уроці;
- 7) студент мало і не завжди раціонально використовує наочні посібники, не виготовляє їх сам;
- 8) студент постійно користується конспектом і не може скоригувати свою діяльність у ході уроку.

Оцінка **“незадовільно”** ставиться, якщо на уроці не було досягнуто навчаль-

но-виховної мети, було допущено серйозні помилки під час викладу навчального матеріалу, не забезпечувалася дисципліна; якщо студент виявив слабкі знання психолого-педагогічної теорії й некритично ставився до своєї роботи.

Підсумкова оцінка за педагогічну практику повинна враховувати ступінь ефективності проведеної студентом навчально-виховної роботи, участь у роботі школи, суспільну активність студента. Його ставлення до професії педагога, до учнів, якість звітної документації.

Якість звітної документації, а також термін її подачі студентом викладачеві-методисту може стати підставою для зниження оцінки, а в окремих випадках – до висновку про невиконання програми педагогічної практики.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПІДГОТОВКИ І ПРОВЕДЕННЯ УРОКІВ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Основні вимоги до складання поурочних планів

У підготовці до проведення уроку з української мови студент-практикант повинен:

- вміти визначити за програмою чи календарно-тематичним плануванням тему уроку;
- ознайомитися з фактичним матеріалом, що вивчатиметься (поняття, правила тощо) та його тлумачення у науково-популярній і методичній літературі;
- ознайомитися з відповідним розділом учнівського підручника.
- пригадати знання учнів, виявлені на попередніх уроках і врахувати рівень їх розумових здібностей;
- визначити цілі, мету та завдання уроку;
- передбачити шлях діяльності учнів до кінцевого результату;
- з усього арсеналу методів, прийомів і засобів навчання вибрати найефективніші;
- зіставити вибрані методи зі своїми можливостями, подумки виконати свої майбутні дії;
- вибудувати структуру уроку;
- написати поурочний план;
- провести апробацію й психологічно налаштуватися на урок;

Основні вимоги до знань і вмінь учнів та норми їх оцінювання подаються в „Програмах середньої загальноосвітньої школи. Українська мова”.

У процесі підготовки до уроку української мови необхідно враховувати такі основні етапи:

- аналіз програми, знань, умінь і навичок учнів;
- вивчення матеріалу підручника;
- аналіз науково-методичної літератури, словників та ін.;

- добір дидактичного матеріалу (текстів і прикладів для вправ та з'ясування теоретичного матеріалу);
- вибір методів і прийомів роботи з класом;
- підготовка технічних засобів;
- складання плану й конспекту уроку.

Урок від початку до кінця повинен бути наповнений змістовною навчальною роботою, спрямований на формування в учнів наукових уявлень і понять з предмета, практичних умінь та навичок.

У розробці конспекту уроку студенти мусять використати принцип систематичності й послідовності навчання, а саме:

- новий матеріал вивчати з класом, добре повторивши раніше вивчене; спиратись на попередні знання й досвід учнів;
- визначити місце нового матеріалу в структурі теми, розділу, курсу;
- показувати ближню пізнавальну перспективу (наступність);
- забезпечувати послідовність етапів уроку згідно з дидактичною метою;
- спланувати перехід до самостійної роботи учнів;
- кожен етап уроку повинен закінчуватись підсумками.

Кожен тип уроку має свою структуру. Так, урок вивчення нового матеріалу має таку структуру:

- Організація класу (1хв.).
- Актуалізація опорних знань учнів (7-10 хв.).
- Мотивація навчальної діяльності, повідомлення теми й мети уроку (1-2хв.).
- Сприймання й усвідомлення нового матеріалу (10-11 хв.).
- Підсумок уроку (3 хв.).
- Домашнє завдання та інструктаж до нього (3-4 хв.).

План і конспект уроку складаються за певною схемою у певній відповідності із структурою уроку.

Алгоритм написання конспекту уроку з української мови

1. Визначте загальні дидактичні основи викладання української мови.
2. Оберіть принципи навчання й принципи, які регламентують освітній процес.
3. Визначте місце уроку в темі, в курсі, в програмі з української мови.
4. Сформулюйте тему уроку.
5. Визначте мету й завдання уроку, основні питання уроку.
6. Визначте тип та форму проведення уроку.
7. Визначте основні навчальні ситуації уроку, їх послідовність (опитування, робота з текстом, виконання вправ, домашнє завдання та ін.).
8. Розробіть навчальні ситуації. Сформулюйте висновки до кожної навчальної ситуації.
9. Особливу увагу зверніть на відбір способів засвоєння виучуваного матеріалу, на те, які спеціальні вміння ви будете формувати в процесі уроку.

10. Оберіть методи, форми, прийоми й засоби навчання.
11. Розробіть програму розвитку мовлення, усного й писемного, діалогічного, монологічного.
12. Визначте обсяг і характер вивчення теоретичного матеріалу.
13. Визначте роль учителя й учнів на уроці, обсяг і види діяльності учителя й учнів, обсяг репродуктивної, творчої, дослідницької діяльності, форми співробітництва.
14. Продумайте завдання для колективної, групової, індивідуальної роботи на уроці.
15. Визначте обсяг і види самостійної роботи учнів.
16. Продумайте шляхи актуалізації опорних знань учнів.
17. Продумайте можливості використання педагогічного діагностування.
18. Визначте загальний обсяг знань, умінь, навичок.
19. Продумайте способи активізації діяльності учнів. Змодельуйте декілька проблемних ситуацій, продумайте шляхи їх вирішення.
20. Продумайте можливості використання внутрішньопредметних та між-предметних зв'язків.
21. Продумайте обладнання для уроку.
22. Визначте систему контролю результатів навчання.
23. Виділіть ті види діяльності учнів, які будуть оцінені Вами.
24. Визначте шляхи формування усвідомленого ставлення до навчання, запропонуйте учням спеціальні завдання.
25. Продумайте домашнє завдання.
26. Продумайте “переходи” від однієї навчальної ситуації до іншої для того, щоб урок набув композиційної значущості.
27. Оформіть конспект уроку.

ПЛАНУВАННЯ УРОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЇХ АНАЛІЗУ

Планування уроків

Успішність планування уроків зумовлена такими факторами:

- знання цілей навчання та програмних вимог до мовленнєвих навичок і вмінь учнів у кожному класі;
- знання змісту навчально-методичного комплексу;
- знання умов навчання: вікових особливостей учнів, специфіки конкретного класу;
- знання основних методичних вимог до сучасного уроку української мови;
- врахуванням дидактичних і методичних принципів навчання.

Відповідно до програми навчання рідної (державної) мови передбачає комплексне досягнення *практичної, виховної, загальноосвітньої та розвивальної мети.*

Практична мета передбачає навчання учнів говоріння, аудіювання, письма, читання українською, в межах тематики та мовного матеріалу, визначених програмою.

Загальноосвітня мета сприяє розширенню загального та філологічного світогляду учнів.

Розвивальна мета спрямована на розвиток інтелектуальної, пізнавальної діяльності учнів, їх мовних здібностей.

Виховна мета забезпечує моральне, естетичне, трудове виховання учнів засобами української мови.

Виходячи із загальної кінцевої мети навчання, вчитель визначає конкретні цілі уроку: практичну, загальноосвітню, розвиваючу, виховну.

Формулюючи практичну мету, вчитель визначає, чого конкретно він буде навчати учнів на уроці. Доцільно починати формулювання практичної мети словами “вчити...” або “навчити...”, якщо подається новий матеріал — “ознайомити...”

Плануючи досягнення розвивальної, загальноосвітньої, виховної мети, вчитель повинен чітко визначити відповідний потенціал навчального матеріалу уроку і своїх дій на ньому.

Формулювання загальноосвітньої мети доцільно починати словами: “розширити уявлення”, “формувати уявлення...”

Планування починається складанням тематичного плану. Він дозволяє вчителю бачити в цілому цикл уроків за темою, роль і місце кожного уроку в ньому і завдяки цьому добирати найбільш ефективні методи, прийоми та засоби навчання для вирішення завдань на шляху досягнення кінцевої мети в оволодінні учнями конкретними комунікативними навичками та вміннями в рамках відповідної теми. Для складання тематичного плану необхідно:

- а) визначити характер мовного і мовленнєвого матеріалу кожного уроку, передбачених підручником;
- б) вивчити методичні рекомендації до уроку мови і літератури та сформулювати мету кожного уроку з урахуванням етапів роботи над навчальним матеріалом і вимог програми;
- в) визначити необхідні для досягнення мети методи та прийоми навчання;
- г) спланувати домашнє завдання;
- д) забезпечити оснащення уроку як технічними, так і традиційними засобами навчання;
- е) враховувати специфіку роботи в даному класі (рівень підготовки учнів, їх пізнавальну активність, уміння використовувати різні види вправ, інтерес до предмета, ставлення до вчителя тощо).

Тематичний план є основою для поурочного планування, в якому розкривається зміст кожного уроку. Під час планування і складання плану-конспекту уроку необхідно пам’ятати, що:

- на уроці мови та літератури формуються мовленнєві навички і вміння;

- змістом уроку є певний комплекс вправ, що виконуються в чіткій послідовності;
- завдання кожного уроку визначається залежно від його місця в тематичному циклі;
- для формування мовленнєвих навичок та розвитку вмінь в різних видах мовленнєвої діяльності повинен виконуватися відповідний комплекс вправ;
- мовленнєва практика (вправи) повинна імітувати процес мовленнєвого спілкування, тобто мати комунікативну спрямованість, вмотивованість та ситуативну зумовленість;
- ефективність уроку визначається ступенем мовленнєвої активності учнів;
- урок повинен передбачати систематичний і планомірний контроль рівня сформованості мовленнєвих навичок, умінь учнів та сприяти здійсненню диференційованого підходу до навчання;
- зміст уроку повинен готувати учнів до виконання домашнього завдання;
- урок повинен проводитись доступними для розуміння учнів формами;
- діяльність учителя повинна викликати інтерес і пізнавальну активність учнів;
- у процесі планування необхідно враховувати вікові особливості учнів.

Зразок оформлення плану-конспекту уроку

Урок № _____ Клас _____ Дата _____
Тема уроку _____
Загальноосвітня мета: _____
Розвивальна мета: _____
Виховна мета: _____
Тип уроку: _____
Засоби навчання: _____
Методична література: _____

План уроку

- 1.....
- 2.....
- 3.....
- 4.....
- 5.....
- 6.....

Хід уроку

1. Етап. Мета. Прийом.
2. Зміст роботи.

Ефективність планування певною мірою зумовлюється врахуванням даних попередньо проведеного методичного аналізу мовного матеріалу уроку. Цей аналіз базується на зіставленні (значень, форм, особливостей вживання) нових мовних явищ (фонетичних, лексичних, граматичних, графічних) з тими, що вже засвоєні. Результати такого зіставлення дають можливість учителю заздалегідь прогнозувати типові помилки і труднощі учнів у засвоєнні певних мовних явищ і на цій основі добирати найбільш ефективні прийоми попередження та подолання помилок.

Методичні вказівки до аналізу уроків

Аналіз уроку – важлива ланка професійної підготовки студентів у період педагогічної практики. Він має на меті: поглиблювати знання з методики; розвивати дослідницькі, конструктивно-планувальні, комунікативно-навчальні, організаційні професійні вміння майбутнього вчителя; сприяти формуванню індивідуального стилю педагогічної діяльності.

Завдання проведення аналізу уроку:

- оволодіння вміннями щодо фіксованого спостереження за діяльністю вчителя або студента-практиканта та правильного її інтерпретування;
- навчитися визначати шляхи усунення недоліків з урахуванням причин їх виникнення та конкретних умов навчання;
- оволодіти вміннями самоаналізу, що дозволяє порівнювати свої дії з прийнятими в методиці еталонами, шукати й знаходити ефективні прийоми навчання, розвитку та виховання учнів, умінням оперативно перебудувати накреслені дії залежно від конкретних змін у навчальній ситуації.

Схема аналізу уроку

1. Загальні відомості про урок, його тип, структуру і зміст

Назва предмета, клас, школа, прізвище, ім'я, по батькові вчителя, дата проведення; тема уроку.

Тип уроку, його місце серед інших уроків цієї ж теми.

Структура уроку, послідовність його етапів і їх тривалість, логічний зв'язок між ними (чи відповідає структура уроку дидактичній меті, логіці навчального процесу, чи впливає наступний етап з попереднього, чи раціонально розподілено час між ними).

Зміст уроку: науковість, оптимальність (чи відповідає тип і структура уроку його змісту, завданням і цілям, а також логіці навчального процесу).

2. Аналіз змісту етапів уроку

Організація класу і повідомлення завдань уроку

Підготовка до уроку, обстановка в класі (чистота, порядок, готовність до роботи тощо); обладнання уроку, організація класу (чи перевіряються відсутні, як організована робота асистентів тощо); постановка цілей і завдань уроку.

Актуалізація опорних знань, умінь і навичок

Як відтворювалися знання, чи застосовувалися вони в новій ситуації, які поняття поглибили на уроці, які навички активізували, як опитувалися учні, чи активно працювали, чи залучалися до виправлення помилок, неточностей, які методичні прийоми застосовувалися, наскільки об'єктивно виставлялися оцінки, як перший етап пов'язувався з наступним тощо.

3.Формування нових понять і способів дій

Чи були поставлені перед учнями основні завдання вивчення теми, як здійснювала мотивація навчання, чи викликався інтерес до теми, чи забезпечувалася реалізація принципів науковості, систематичності, доступності, наступності, проблемності; чи всі питання добре висвітлені в поясненні вчителя, які методи і прийоми застосовувалися, як вони поєднувалися, чи створювалася проблемна ситуація, як вона розв'язувалася, чи встановлювалися міжпредметні зв'язки, чи зрозуміли новий матеріал учні, як пов'язаний другий етап уроку з третім і т. д.

4.Формування умінь і навичок учнів (вправи на застосування знань)

Чи вдало дібрані вправи, чи логічною була їх послідовність, чи сприяли вони здійсненню освітньої, виховної і розвивальної мети в єдності, чи забезпечувалася самостійність учнів при виконанні вправ, чи проводилася робота над помилками, чи організовувався самоконтроль за якістю виконання вправ, чи підводилися підсумки їх виконання, чи поєднувалася колективна робота з індивідуальною, чи диференціювалися завдання для різних за рівнем підготовки учнів, як встановлювався зв'язок з наступним етапом уроку, як були використані виховні можливості дидактичного матеріалу, які прийоми виховного впливу застосовувалися.

5.Завдання додому

Який обсяг і характер домашнього завдання, чи зможуть школярі його виконати за відведений час, чи передбачав учитель способи підвищення інтересу учнів до виконання домашнього завдання, як провів інструктаж, як повідомив вимоги до оформлення домашньої роботи, чи диференціювалися завдання, чи записане воно на дошці, чи перевірялась уважність учнів під час запису.

Примітка. Послідовність етапів може змінюватися залежно від дидактичної мети, характеру навчального матеріалу тощо або ж окремі з них можуть скорочуватися за рахунок інших чи випадати зовсім (наприклад, актуалізація опорних знань чи ознайомлення з новими поняттями та способами дій і т. д.).

Результативність уроку

Наскільки успішно розв'язані на уроці освітні, виховні, розвивальні цілі; якість знань (свідомість, міцність, глибина, дієвість), уміння застосувати їх на практиці; які практичні уміння й навички вироблені на уроці, які елементи уроку мали найбільш виховний вплив на учнів.

Поведінка вчителя на уроці: педагогічний такт і культура мовлення, вміння науково організувати працю на уроці, ставлення до учнів; чи раціонально використовує час, чи володіє класом, чи підвищує активність учнів, чи викликає інтерес до предмета, чи володіє емоційністю викладу, чи користується авторитетом тощо.

Поведінка учнів на уроці: ступінь активності і дисциплінованості, культура мовлення, ступінь загального розвитку, ставлення до вчителя і один до одного, наявність інтересу до навчального предмета і т.д.

Висновки і пропозиції

Які конкретні висновки і пропозиції можна зробити до аналізованого уроку? (Яка загальна оцінка уроку, що цінного з цього уроку можна рекомендувати вчителям для впровадження в практику, як позбутися наявних недоліків і закріпити досягнені успіхи на наступних уроках, як удосконалювати процес навчання на уроці, поліпшувати якість уроку, тобто підвищувати педагогічну майстерність кожного вчителя словесника і т. д.?).

Послідовність дій під час аналізу уроку

1. Установлення загальних відомостей про урок (тема, дидактична мета, типи, структура, зміст уроку та ін.).
2. Усвідомлення дидактичної мети і завдань уроку.
3. Визначення основних елементів першого етапу уроку (зміст матеріалу, види діяльності вчителя й учнів, методичні прийоми, засоби навчання та ін.).
4. Визначення основних елементів наступних етапів уроку, усвідомлення їх взаємодій, перевірка наступності між попереднім і подальшим етапом уроку.
5. Обґрунтування досягнення основної мети уроку та освітнього, виховного і розвивального завдань, що впливають з цієї мети.

Запропонована схема є зразковою і служить орієнтиром для вчителя.

Зразок аналізу уроку мови

1. Загальні відомості про урок, його тип, структура, зміст

Урок української мови проведений в 7 класі ЗОШ №__ м. Херсона вчителькою _____ “_____” _____ 200__ р.

Т е м а. Дієприслівниковий зворот, Коми при дієприслівниковому звороті і одиничному дієприслівнику.

Це урок вивчення нового матеріалу, другий з теми “Дієприслівник”.

Структура уроку

1. Організація класу і повідомлення теми, мети і завдань уроку _ 3 хв.
2. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок _____ 23 хв.
3. Формування нового поняття і способів дій _____ 8 хв.
4. Формування вмінь і навичок (застосування) _____ 10 хв.
5. Завдання додому _____ 1хв.

Тип і структура уроку вивчення нового матеріалу відповідають його змісту, цілям і завданням, а також логіці навчального процесу. На уроці подавалися відомості про дієприслівниковий зворот, які необхідні для формування практичних умінь і навичок користуватися цією граматичною категорією в усному і писемному мовленні. Опора на засвоєні знання про дієприкметниковий зворот і прислівник допомогла легко засвоїти поняття про дієприслівниковий зворот. Етапи уроку тісно пов'язані між собою, бо вдало використовується матеріал попереднього уроку на наступному, тобто вміло реалізується принцип наступності. Час між етапами уроку розподілений нераціонально: багато часу відведено на актуалізацію опорних знань, умінь і навичок, від чого постраждали інші етапи уроку.

Підсумок уроку був відсутній за браком часу.

Висновки і пропозиції

Урок проведений на належному науковому і методичному рівні, Вчитель вміло реалізував поєднання принципу навчання з вихованням, Слід більше уваги приділяти роботі з підручником, міжпредметним зв'язкам, розподіляти раціонально на уроці час.

Завдання для проведення аналізу окремих елементів уроку

1. Визначте цілі (практичні, загальноосвітні, виховні, розвиваючі) і тип уроку. Простежте за тим, які прийоми використовувалися для досягнення основних цілей уроку, дайте оцінку їх ефективності. Визначте зв'язок цього уроку з попередніми уроками.
2. Виділіть етапи уроку та зафіксуйте час, який відводився на кожний з них. Визначте ступінь відповідності структури уроку його цілям.
3. Зафіксуйте етапи уроку, визначте завдання та зміст кожного з них. Зверніть увагу на те, як здійснюється перехід від одного етапу до іншого.
4. Зафіксуйте вправи, які використовувались на уроці. Зверніть увагу на чіткість інструкції учителя та відповідність їм дій учнів, на наявність контролю. Визначте форми взаємодії учителя й учнів під час проведення вправ, оцініть їх ефективність.
5. Запишіть вправи, які використовувались на кожному етапі уроку, фіксуючи їх послідовність. Визначте тип, вид використаних вправ. Оцініть їх відповідність поставленим цілям та етапам формування мовленнєвих умінь і навичок. Визначте співвідношення між тренувальними і мовленнєвими вправами. Вкажіть, які вправи ви могли б запропонувати.
6. Простежте за використанням на уроці наочності. Зафіксуйте, на якому етапі уроку, які конкретно засоби унаочнення застосовувались, визначте їх мету. Оцініть відповідність використаної наочності поставленим цілям, її доцільність, якість естетичного виконання.
7. Простежте за використанням дидактичного матеріалу на уроці. Зафіксуйте, на якому етапі уроку і з якою метою використовується роздаваль-

- ний матеріал. Оцініть відповідність його змісту та форми поставленій меті. Охарактеризуйте форму та якість контролю під час роботи учнів з роздавальним матеріалом. Оцініть якість виготовлення вчителем роздавального матеріалу.
8. Простежте за використання технічних засобів навчання на уроці. Зафіксуйте, які засоби, на якому етапі, з якою метою застосовувались учителем. Оцініть методичну доцільність їх використання.
 9. Простежте за досягненням виховних. Загальноосвітніх, розвивальних цілей уроку. Визначте, які прийоми використовував учитель для виховання учнів, розвитку їх пізнавальних інтересів, пам'яті, уваги, уяви тощо для формування навичок самостійної роботи над мовою, для розширення їх кругозору. Зверніть увагу на те, чи використовувався додатковий матеріал, з якою метою.
 10. Простежте за мовою вчителя на уроці. Оцініть її правильність, виразність, емоційну забарвленість. Встановіть співвідношення між мовленням учителя та учнів на уроці.
 11. Простежте за мовленнєвими помилками на уроці, визначте їх характер (вимовні, лексичні, граматичні тощо). Встановіть причину та запропонуйте шляхи їх усунення. Зверніть увагу на те, які способи усунення та виправлення помилок використовує вчитель. Оцініть їх ефективність. Які можливості запобігання та усунення помилок не були використані вчителем?
 12. Простежте за дисципліною у класі та організацією уроку. Визначте ступінь інтенсивності роботи учнів на уроці. Зверніть увагу на те, чи не було загублено час (коли, скільки, з якої причин). Зафіксуйте, які прийоми використовує вчитель для економії часу та більшої ефективності уроку. Відмітьте, як учитель реагує на порушення дисципліни.
 13. Простежте за тим, як вчитель використовує дошку на уроці. Зафіксуйте, які записи були зроблені на уроці, визначте їх мету. Оцініть грамотність записів, правильність розташування, їх доцільність і достатність.
 14. Простежте за опитуванням учнів та оцінюванням рівня сформованості їх мовленнєвих навичок та умінь. Зафіксуйте, скільки учнів було опитано на уроці, скільки учнів одержали оцінки за урок. Зверніть увагу на те, як оцінювалися мовленнєві дії учнів, як вівся облік оцінок. Проаналізуйте виставлені учителем оцінки за урок. Оцініть їх об'єктивність, мотиваційний потенціал.
 15. Простежте за організацією початку уроку. Зверніть увагу на те, чи готовий клас до уроку (дошка, технічні засоби, дидактичні посібники, все необхідне на партах учнів) і чи не було втрачено час через погану організацію уроку. Визначте, в якій формі проводився початковий етап уроку, яка його мета. Оцініть прийоми, які використовував учитель для її досягнення. Охарактеризуйте зв'язок цього етапу з наступними. Вкажіть, як по-іншому можна було б розпочати урок.

16. Простежте за перевіркою домашнього завдання та поясненням нового. Зафіксуйте, на якому етапі уроку вчитель перевіряв домашнє завдання, який його зв'язок з метою уроку. Визначте, які форми та прийоми контролю використовував учитель, оцініть їх ефективність.
17. Зафіксуйте час, коли вчитель подає домашнє завдання, обґрунтуйте доцільність моменту. Зверніть увагу на своєчасність пояснення домашнього завдання. Визначте зміст і обсяг домашнього завдання. Оцініть його підготовленість ходом уроку, а також, чи буде воно служити базою для роботи на наступному уроці. Зверніть увагу на чіткість, доступність пояснення вчителя, на врахування індивідуальних і вікових особливостей учнів. Простежте, чи перевіряв учитель правильність запису домашнього завдання учнями у щоденниках.
18. Простежте за поясненням нового граматичного матеріалу. Зверніть увагу на те, як учитель проводить ознайомлення з новим граматичним явищем. Оцініть, у якій формі подано новий матеріал, оцініть доцільність такої форми. Встановіть, чи були враховані труднощі засвоєння даного граматичного явища. Запишіть вправи, які використовує вчитель для закріплення нового граматичного матеріалу. Визначте їх тип, вид, ефективність і достатність. Відмітьте, чи все було використано вчителем.
19. Простежте, як проведений завершальний етап уроку, чи вчасно було його проведено. Зафіксуйте, як учитель підводить підсумки уроку, на що звертає увагу, чи забезпечує усвідомлення учнями досягнутого рівня володіння мовою. Оцініть своєчасність і чіткість пояснення домашнього завдання, його підготовленість ходом уроку. Дайте оцінку об'єктивності виставлених учителем оцінок.
20. Простежте за навчанням монологічного мовлення на уроці. Визначте етап розвитку вмінь монологічного мовлення та його відповідність у ситуативно-тематичному циклі. Зверніть увагу на те, як учитель вмотивовує говоріння учнів, чи правильно створює навчальні мовленнєві ситуації. Запишіть, які вправи використовує вчитель, оцініть їх відповідність даному етапу розвитку вмінь монологічного мовлення. Встановіть, чи відповідають висловлювання учнів програмним вимогам. Зверніть увагу на те, як привертає учитель увагу всього класу до індивідуальних висловлювань учнів. Дайте оцінку вирішенню виховних, загальноосвітніх і розвивальних завдань, з'ясуйте, чи все було використано вчителем на уроці.
21. Простежте за навчанням діалогічного мовлення на уроці. Зверніть увагу на те як учитель вмотивовує говоріння учнів, чи правильно створює навчальні мовленнєві ситуації. Запишіть, які вправи використовує вчитель, оцініть їх відповідність розвитку вмінь діалогічного мовлення. Встановіть, чи відповідає діалогічне мовлення вимогам програми. Зафіксуйте форми взаємодії вчителя й учнів під час проведення вправ, оцініть їх характер і ефективність. Дайте оцінку вирішення виховних, загальноосвітніх і розвиваючих завдань.

САМОАНАЛІЗ УРОКУ

1. Стисла характеристика пізнавальних можливостей учнів.
2. Характеристика дисциплінованості й організованості учнів даного класу.
3. Характеристика ступеня складності даного навчального матеріалу для дітей.
4. Обґрунтування цілей і задач уроку, типу і структури уроку.
5. Підготовка основної частини уроку, у т.ч. підготовка обладнання.
6. З'ясування чим викликаний таким добір методів і форм організації учнів на уроці.
7. Що вдалося на уроці.
8. Невдачі на уроці. Причини.
9. Загальна самооцінка уроку.
10. Задоволення або незадоволення уроком.

ВИХОВНА РОБОТА СТУДЕНТА-ПРАКТИКАНТА

Під час педагогічної практики студенти виконують не тільки обов'язки вчителя-предметника, але й обов'язки класного керівника. Він повинен:

- 1) володіти знаннями з теорії й методики виховної роботи;
- 2) формувати професійні вміння та навички вихователя;
- 3) оволодівати технологією виховної роботи із включенням у дію основної педагогічної поінформованості.

Поєднуючи функції вихователя, студент має поєднувати наукову і практичну підготовку, досконало володіти своєю спеціальністю, методами управління дитячим колективом, навичками роботи з батьками; повинен бути контактним у спілкуванні, ініціативним, критичним до себе й до інших, здатним до педагогічної творчості.

Під час педагогічної практики студенти-практиканти виконують такі завдання:

- а) беруть участь у проведенні всіх виховних заходів школи, класу;
- б) вивчають організацію виховної роботи педколективу, учкому школи, систему їх роботи, організацію, методи і форми впливу цієї роботи на формування особистості учнів, підвищення рівня педагогічної культури батьків;
- в) вивчають психологію виховної роботи з учнями 5-11 класів із врахуванням індивідуальних особливостей і стану виховної роботи кожного з них;
- г) вивчають психологічні особливості поведінки учнів і фактори, що обумовлюють їх, а також можливості підвищення їх культури, вихованості у процесі підготовки до суспільного життя.

СТУДЕНТ ЯК ВИХОВАТЕЛЬ ПОВИНЕН ВМІТИ:

- 1) застосовувати одержані знання при розв'язанні педагогічних, навчально-виховних і науково-методичних завдань з урахуванням вікових та індивідуально-психологічних особливостей учнівського колективу;

- 2) визначати конкретні завдання виховного впливу, виходячи із загальної мети національного виховання, рівнів вихованості учнівського колективу, умов навколишнього середовища;
- 3) виховувати в учнів шанобливе ставлення до духовних і матеріальних цінностей українського народу та народів інших національностей, які проживають в Україні;
- 4) реалізовувати принцип національного виховання у зв'язку виховання з життям і трудовою діяльністю народу;
- 5) використовувати елементи народної педагогіки як засобу педагогічного впливу;
- 6) планувати діяльність і спілкування вихованців, забезпечуючи єдність вимог, інтересів і здібностей учнів.

СХЕМА АНАЛІЗУ ВИХОВНОГО ЗАХОДУ

1. Загальні відомості: дата проведення, форма виховного заходу, мета.
2. Аналіз підготовчого етапу до проведення виховного заходу:
 - а) ініціатори та організатори виховного заходу (учитель, учні, адміністрація школи);
 - б) урахування інтересів та ініціативи учнів під час вибору ними теми й мети виховного заходу;
 - в) планування підготовки до виховного заходу;
 - г) різноманітність намічених форм організації діяльності школярів (індивідуальні, групові, масові, словесні, наочні, практичні), доцільність їх взаємозв'язку;
 - д) взаємозв'язок форми, мети виховного заходу із завданнями виховання, рівнем розвитку дитячого колективу, віковими особливостями.

ПОЗАКЛАСНІ ЗАХОДИ ТА ЇХ АНАЛІЗ

Мета позакласної роботи з української мови має кілька аспектів: виховувати любов до української мови, сприяти підвищенню рівня володіння учнями українською мовою, розширювати знання учнів про соціально-економічні особливості та культуру країни, розвивати творчі здібності учнів, здійснювати емоційний вплив на учнів, здійснювати особистісне спілкування вчителя з учнями, формувати лінгвістичну компетенцію школярів.

Особливості позакласної роботи порівняно з класною роботою: проведення роботи за особистим планом вчителя, що відповідає рівню навченості, інтересам та здібностям учнів; її нерегламентованість за місцем, часом і формами проведення, емоційна насиченість, захоплюючий характер проведення виховних заходів, добровільність і масовість участі школярів у позакласній роботі; відсутність чітко визначеної оцінки діяльності учнів.

Основними вимогами організації позакласної роботи з української мови є: кореляція з класною роботою з української мови, організація колективної

взаємодії учнів, велика кількість учасників позакласних заходів, створення ненапруженої атмосфери під час підготовки та проведення виховних заходів.

Розрізняємо одиничні та комплексні позакласні заходи. Одиничний захід є більш-менш однорідний за змістом і проводиться найчастіше в одній групі або класі. До них належать: відгадування кросвордів, бесіди про звичаї й обряди, традиції країни, вікторини, демонстрації цікавих відеофільмів тощо. Комплексний захід складається з певної кількості одиничних і здебільшого організується як шкільний захід або захід паралельних класів, для активної участі в якому відбираються представники класів або груп. Прикладами комплексних заходів можуть бути шкільна олімпіада, концерт, присвячений певній події, даті, вечір поезії, конкурси стіннівок, монтажів, на кращого читця поезії, на кращу рекламу, на кращу постановку сценівок; засідання клубу, дискусія, бесіда, засідання малої Академії наук, засідання Клубу веселих і кмітливих; гра “Поле чудес”, “Що? Де? Коли?”, ділова гра тощо.

Деякі одиничні заходи можуть бути організовані в одному або кількох класах (на паралелі). Неможливо переоцінити виховний та емоційний вплив одиничного комплексного (концерт) заходу, що проводиться у групі і до якого залучаються всі учні. Комплексний загальношкільний захід не має цієї переваги: на ньому здебільшого присутні тільки окремі учні з кожного класу і до того ж представники не всіх класів беруть активну участь у цьому заході.

Аналіз позакласного заходу

1. Мета виховного заходу і ступінь її досягнення.
2. Структура виховного заходу: комплексний або одиничний; масовий, груповий, індивідуальний, змішаний.
3. Методична організація виховного заходу:
 - а) з елементом змагання чи без нього;
 - б) з художнім виконанням чи без нього;
 - в) з перевтіленням діючих осіб чи без нього.
4. Зміст позакласної роботи.
 - I. Підготовчий період:
 - а) підготовка текстового матеріалу заходу: практикантом, учнями, учнями і практикантом;
 - б) пізнавально-емоційна цінність текстового матеріалу;
 - в) дійові учасники заходу: практикант, практикант і учні, (кількість залучених дійових учасників-школярів у відсотках від усіх учнів класу або групи).
 - II. Проведення заходу:
 - а) оформлення приміщення, де проводиться захід;
 - б) якість підготовки учнів-дійових осіб заходу;
 - в) залучення до діяльності учнів, що не є дійовими особами заходу;

- г) реакція на діяльність учнів-дійових осіб з боку учнів, що не є дійовими особами заходу;
 - д) наявність запрошених гостей.
- III. Підсумки заходу:
- а) якість проведення позакласного заходу;
 - б) відзначення дійових осіб заходу.

Пропоновані рекомендації можуть бути використані викладачами вищих навчальних закладів різних рівнів акредитацій і напрямів підготовки при підготовці й проведенні навчальних і виробничих практик студентів-філологів.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бакулина Г. А. Интеллектуально-речевое развитие школьников на уроках русского языка // Русский язык в школе – № 1. – 2002. – С. 11–14.
2. Біда С. Прислівник як частина мови (конспект уроку для словесника-початківця) // Дивослово. – 1997. – № 3. – С.50–52.
3. Біляєв О.М. Концепція інтенсивного навчання мови // Дивослово 1991 - № 6. – С.26–30.
4. Ваш репетитор з української мови / М. І. Пентилюк, О. В. Івашенко, І. В. Гайдаєнко та ін. – К : Ленвіт, 2000.
5. Україна ХХІ століття: стратегія освіти // Рідна школа. – 1993. – №2. – С.3–8.
6. Програми середньої загальноосвітньої школи. Рідна мова. 5-11класи // Дивослово. – 2001. – № 8. – С.12–23.
7. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І.Пентилюк: Підручник для студентів-філологів. – К.: Ленвіт, 2000.
8. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах. Кол. авторів. За заг. ред. М.І.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2010.
9. Методика викладання української мови. Практичні та лабораторні заняття. Навчальний посібник / І.С.Олійник, П.І.Білоусенко, Н.Г.Каневська, В.В.Явір; За ред. І.С.Олійника. – К.: Вища школа, 1991.
10. Потапенко О.І., Потапенко Г.І. Методика викладання української мови. Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 1992.
11. Беляєв О.М. Синтаксис і пунктуація (За новими підручниками для 5-го класу) // Укр. мова і літ. в школі. – 1991. – № 10. – С. 3–7.
12. Беляєв О.М. Урок української мови в школі з російською мовою навчання // Укр. мова і літ. в школі. – 1990. – № 9. – С. 5–13.
13. Тихоша Валентина. Урок узагальнення та систематизації вивченого на уроках мови // Дивослово. – 1997. – № 4. – С. 13–15.

14. Педагогічна практика студентів-філологів: Методичні вказівки до проведення педагогічної практики з української мови та літератури для студентів 4-5 курсів (філологічний факультет) / Укл. М.П.Єфименко, О.А.Слижук. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006.
15. Пентиліук М.І. Культура мови і стилістика. – К: Вежа, 1994.
16. Пентиліук М.І. Вивчення української мови в школах з російською мовою навчання. – К: Рута, 2000.
17. Практикум з методики навчання української мови. Кол. авторів. За заг ред. М.І.Пентиліук. – К.Ленвіт, 2003.
18. Передрій Г.Р. Особливості вивчення за новим підручником фонетики, орфоєпії, графіки й орфографії // Укр. мова і літ. в школі. – 1991. – № 11. – С.10–16.
19. Симоненкова Л.М., Симоненкова Т.П. Вивчення розділу «Лексикологія» в 5 класі // Укр. мова і літ. в школі. – 1991. – № 11. – С.3–10.
20. Симоненкова Л.М., Симоненкова Т.П. Вивчення будови слова // Укр. мова і літ. в школі. – 1991. – № 12. – С.13–16.
21. Семенов О.М., Базиль Л.О., Дятленко Т.І. Практика в системі фахової освіти вчителя-словесника: навчальний посібник. – К.: Фенікс, 2008.
22. Теклюк Варвара. Вивчення фразеології в 5 класі // Дивослово. – 1999. – № 4. – С.24–26.
23. Український правопис. – К., 1996.
24. Українська мова. Ч.1 // За ред. Дудика П. С. – К.: Вища школа, 1996.
25. Шелехова Галина. Займенник // Дивослово. – 1995. – № 9. – С.34–37.
26. Юшук І.П. Практикум з правопису української мови. – К., 1997.
27. Явір В.В., Білоусенко П.І. Виховна робота на уроках української мови: Посібник для вчителів. – К.: Радянська школа, 1989.

Навчальне видання

**Практикум з методики навчання української мови
в загально-освітніх закладах: модульний курс**

Посібник для студентів педагогічних університетів та інститутів

**Пентилюк Марія Іванівна
Бакум Зоя Павлівна
Горошкіна Олена Миколаївна
Караман Станіслав Олександрович
Караман Ольга Володимирівна
Нікітіна Алла Василівна
Гайдаєнко Ірина Василівна
Окуневич Тетяна Григорівна**

Формат 70x100/16. Умовно-друк. арк. 29,9. **Тираж 1000 пр. Зам. №**

ТОВ “Видавництво «Ленвіт»”
04060, м. Київ, вул. О.Теліги 23-а, к. 46.
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 743 від 24.12.2001 р.
т. (044) 453 77 00

Виготовлювач: Видавництво ТОВ «АГРАР МЕДІА ГРУП»
Свідоцтво ДК № 3651 від 22.12.2009 р.
04080, м. Київ, вул. Новокостянтинівська, б. 4-А
т. (044) 361 53 06